ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

VAHDET KELEŞYILMAZ
ZEKERİYA TÜRKMEN
HAMİT PEHLİVANLI
NAİM SÖNMEZ
NURCAN TOKSOY
İSMAİL ŞEN
MUSTAFA ÇUFALI
M. VEHBİ TANFER
RAMAZAN ACUN
YÜCEL ATİLA ŞEHİRLİ
AHMET EYİCİL

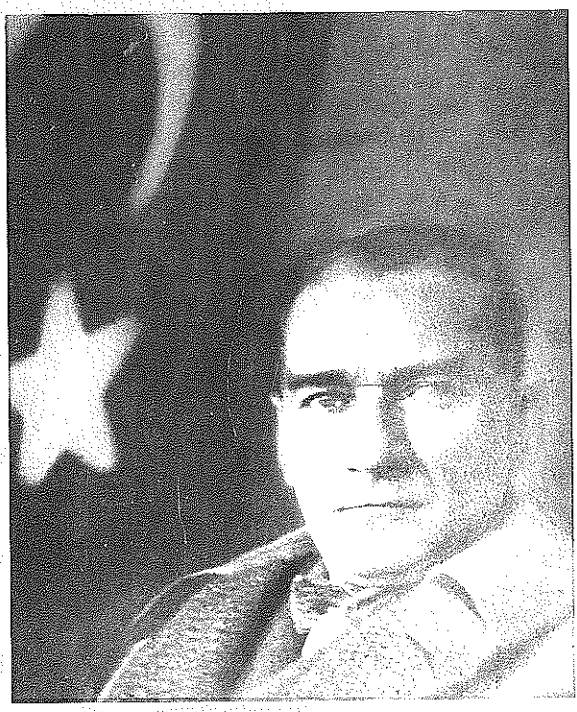
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XVI **TEMMUZ 2000** **Sayı: 47**

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

VAHDET KELEŞYILMAZ
ZEKERİYA TÜRKMEN
HAMİT PEHLİVANLI
NAİM SÖNMEZ
NURCAN TOKSOY
İSMAİL ŞEN
MUSTAFA ÇUFALI
M. VEHBİ TANFER
RAMAZAN ACUN
YÜCEL ATİLA ŞEHİRLİ.
AHMET EYİCİL

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XVI **TEMMUZ 2000** **Sayı: 47**

Levent Sabırdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

DR. VAHDET KELEŞYILMAZ : Kafkas Harekâtının Perde Arkası 367

DR. ZEKERİYA TÜRKMEN : Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı 395

DR. HAMİT PEHLİVANLI : Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da (1914-1918).....421

YRD. DOÇ. DR. NAİM SÖNMEZ : I. Mecliste Gruplar İlişkisine Bir Örnek: İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun Görüşmeleri 441

YRD. DOÇ. DR. NURCAN TOKSOY : Rusya'nın Trans - Kafkas Politikası ve Komiserlikle Münasebetleri.....491

DR. İSMAİL ŞEN : Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu ve Atatürk'ün Cemiyete Katkıları 537

Levent Şahverdi Arşivi

DR. MUSTAFA ÇUFALI : Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar 461

M. VEHBİ TANFER : Atatürkçülükte Sistem ve Strateji 603

RAMAZAN ACUN : Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi'nin İnternete Dayalı Öğretimi 615

DR. YÜCEL ATİLA ŞEHİRLİ Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nin Tahlili 637

KONFERANSLAR

YRD. DOÇ. DR. AHMET EYİCİL : Maraş Mücadelesinde Atatürk 647

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NDEN HABERLER

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI ÖDÜLÜ.....673

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XVI TEMMUZ 2000 Sayı: 47

KAFKAS HAREKÂTININ PERDE ARKASI

Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ*

Birinci Dünya Savaşı'nın önemli muharebe alanlarından biri olan Kafkasya cephesi genellikle Türk ordusu bakımından çok ağır kayıplara yol açan ve tam bir felâketle sonuçlanan Sarıkamış harekâtı ya da fâciası ile hatırlanır. Gerçi savaşın son yılında Enver Paşa, Bolşevik İhtilâli sonrasındaki gelişmelerden de yararlanarak Kafkas İslâm Ordusu ile Bakü'ye kadar ulaşabilmiştir. Ancak -kısa bir süre sonra, savaşın genel gidişinin bir sonucu olarak Mondros Mütarekesi imzalanıp ilgili madde gereğince Türk ordusunun 1914 sınırlarına çekilmesi yükümlenildiğinden- Kafkas cephesinde savaşın son yılındaki kazanımlar nihaî bir sonuca ulaşamamış ve Sarıkamış fâciasının izlerini hafızalardan silememiştir. Kafkas cephesi deyince Sarıkamış'ın akla gelmesi bundan dolayı olsa gerektir.

Sarıkamış harekâtı üzerine, Mareşal Fevzi Çakmak gibi güvenilir askerî otoriteler tarafından ciddî, önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Gerek I. Dünya Savaşı'nın konu alındığı eserlerde gerekse münhasıran bu cephenin işlendiği çalışmalarda bu konuyu çeşitli boyutlarıyla görmek mümkündür. Bu makalede ise Sarıkamış fâciası ile sonuçlanan Kafkas harekâtının -belki de bugüne kadar yapılmış çalışmaları bir başka açıdan takviye edecek olan- farklı bir boyutuna değinilecektir: Jeopolitik, strateji ve uluslararası ilişkiler açısından çok önemli bir Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyeti sergilenecektir.

---

* Gazi Üniversitesi Fen-Ed. Fakültesi Tarih Böl. Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Savaşa Girmeden Önce

Enver Paşa, Osmanlı Devleti savaşa resmen girmeden önce, ihtilâl çıkarmak üzere Kafkasya'ya adamlar göndermiştir.[1] Enver Paşa'nın Kafkasya'ya gönderdiği bu adamların görevi şüphesizdir ki, istihbarat ve bölgedeki muhtelif unsurlarla işbirliğine yönelik çalışmalar yapmakla ilgiliydi. Ancak bu zamanda böyle bir faaliyete girişilmiş olmasını dönemin koşullarını dikkate almadan değerlendirmek yanlış olur. Çünkü yaygın kanaatin aksine, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya safında girişini anlaşılır gösterebilecek, bir varlık kaygısına bağlayabilecek nedenler vardır. Bu nedenler arasında özellikle ikisi dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi 1914 yılı baharında özellikle Rusya'nın karışma ve baskılarıyla kritik bir hâle gelen Ermeni sorunudur. Diğeri ise Balkan Savaşları ile ortaya çıkan sorunlardır[2]. Kaldı ki henüz resmen savaşa girmemişken Osmanlı Devleti'nin kaygılarını artırabilecek haberler geldiği de bir vakıâdır[3].

---

[1] Vahdet KELEŞYILMAZ, "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci", **Erdem**, Cilt: 11, Sayı:31(Mayıs 1999), s.141. [Rusların da benzer faaliyetlerde bulundukları, İsrafil KURTCEPHE'nin ATASE belgelerine dayalı bir makalesinde {"Birinci Dünya Savaşında Bir Süryani Ayaklanması", **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı:4 (1993)s.291-296} yaptığı "Osmanlı Devletini saflarına almak istemeyen İtilâf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı topraklarına yönelik askerî hazırlıklarına hız verdiler...Rusya ise Kuzey İran topraklarını kullanarak Türk sınırına yakın Türk topraklarına karşı saldırılar başlattı. Bu saldırılarda Rus askerleri kullanılmıyordu; Türk-İran sınır bölgelerinde yaşayan Ermeni, Nasturi ve Kürt aşiretleri, çeşitli vaadlerle Türkler aleyhine kışkırtılıyordu. Rus tahriki sonucu yapılan bu saldırılarla bölgede ilân edilmemiş bir savaş sürüyordu..." açıklamasıyla da sabittir. Yine ATASE belgelerine dayalı olan şu makale de bu konuda şüpheye yer bırakmamaktadır: İsrafil KURTCEPHE-Suat AKGÜL, "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı: 6 (1995), s. 249-256.

[2] Balkan Savaşları sonrasında kalan sorunlarla ilgili -Atatürk'ün literatüre ilk defa giren kimi önemli yazışmalarını da içeren- üç makalemiz vardır: Bunlardan birinin künyesi ilk dipnotta verilmiştir. Diğer ikisi ise şunlardır: Vahdet KELEŞYILMAZ, "Atatürk'ün Bulgar Basınındaki Önemli Bir Polemik Hakkındaki Bilgi ve Görüşleri ve Ulusal Dış Politika Üzerine", **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi (Atatürk Yolu)**, Yıl:10, Sayı:20 (Kasım 1997)den ayrı basım. Vahdet KELEŞYILMAZ " Türk-Yunan Anlaşmazlıklarının Kökeni ve Önemi Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XVI, Sayı:46 (Mart 2000)dan ayrı basım.

[3] "Muhtar Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gelen 26 Septembre 1914 (26 Eylül 1914) tarihli bir telgrafta, aynen şu ifadeler yer almaktadır: "Ministre des Affaires EtrangÈres a fait publier par vessiche Zeitung le plan de partage suivant en cas de victoires Russe: ...Russie s'emparerait de la Gallicie, de la Thrace, ainsi que l'Asie mineure et l'Angleterre s'annexserait toutes les provinces Arabes de la Turquie et les..." [ATASE Arşivi, K :246, D :1020, F : 68. (Bundan sonra arşiv adı verilmeyecektir. K:Klasör, D:Dosya, F:Fihrist anlamında kullanılmıştır.)] Sabri SÜRGEVİL de ("İtilâf Devletlerinin I.Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açılarına İlişkin Belgeler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:III, Sayı:8 (Yıl:1998), s.293-327.) Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde yer alması kaçınılmaz olarak görülen savaşa en uygun koşullarda girmeyi ve savaşa giriş amaçlarının gerçekleştirilebilmesini sağlayacak ittifaklar içinde yer almayı öngören bir politika izlediğine ve bunun için İtilâf ve İttifak devletleriyle olduğu kadar bir yıl öncesine kadar savaş hâlinde bulunduğu Balkan devletleriyle de diyaloglar sürdürdüğüne, Almanya ile gizli ittifak anlaşmasının yapılmasından sonraki süreçte Türklerin Almanya yanında savaşa gireceklerinin İtilâf devletlerince algılandığına ve bunun

Levent Sahverdi Arşivi

Kafkasya'daki Teşkilât-ı Mahsûsa operasyonunun önemli simalarından olan Rıza Bey 9 Ağustos 1330* (22 Ağustos 1914) tarihinde Rize'den "Merkez-i Umûmî Hey'eti'ne" durumu yakından incelemek ve teşkilâtı ikmâl etmek için sınıra doğru ilerlemekte olduğunu belirttikten sonra, yirmi yaşından kırk beş yaşına kadar herkesin asker olmasının işlerini zorlaştırdığını -ve bu nedenle yardımlarına ihtiyaç duyduğunu- içlerinden birinin aşağıda belirtilen hususlarda Enver Paşa'dan izin sağlaması gerektiğini bildirmiştir:

"1. Kısmen Trabzon ile Sürmene ve Rize'de doğduğu günden beri kayıklarıyla Rusya sevâhiline giderek denizin ve o havâlînin kurdu bulunan ve kayık, esliha sâhibi olan bir takım reis ve a'vânelerinin Bayburd ve Erzurum'a sevklerinin ordu için bir fâideyi mûcib olamayacağı şübhesiz bulunmağla sâhil muhâfızı nâmıyla ve yâhûd bu havâlî...

2. Çeteciliğe elverişli olan eşhâsın âhiren teşekkül eden seyyar jandarma taburlarına ta'yîni ve îcâbâtında bunların çete ile sevkine müsaade buyrulması

3. Çeteciliğe vâkıf ve fedâkârlığına i'timâd ettiğim birkaç zâbitin istediğim, yani lüzûmu zamanında benim emrime tâbi olmasına müsaade buyrulması

4. Enver Paşa Hazretleri, bendeniz gerek kumandanlara ve gerek ahz-ı asker şu'be reislerine bu husus için mürâcaat ettiğim zaman istediklerimi vermek üzere, bir açık emir verirse[4]..."

üzerine İngiliz diplomasisinin Türk-İngiliz ilişkilerini yumuşatmaya, çeşitli düzeylerde görüşme kapılarını açık tutmak suretiyle en azından Osmanlı İmparatorluğu savaş dışında tutulmak isteniyormuş gibi bir izlenim yaratmaya çalıştığına işaret etmekle İngilizlerin ikircikli tutumuna dikkat çekmiştir. Ana konumuz dönemin büyük güçlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki rekabeti olmadığı için bu hususta daha fazla ayrıntıya girmeye gerek görmemekle birlikte editörlüğünü Marian KENT'in yaptığı bir eserde (**Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Çeviren:Ahmet Fethi, İstanbul,1999) yer alan makalelerde bu mevzunun derli toplu olarak işlendiğini hatırlatırız: Feroz AHMAD, "Osmanlı İmparatorluğunun Sonu",s.6-35.- F.R. BRIDGE "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu",s.36-59.- R.J. BOSWORTH, "İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.60-87.- Alan BODGER, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.88-128.- Ulrich TRUMPENER, "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.129-163.- L.Bruce FULTON, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.164-198.- Marian KENT, "Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.199-251.

* Rumî takvime göre verilen tarihlerin Miladî takvimle hangi tarihe geldiği için çeşitli kılavuzlar vardır. Bunlardan biri de Genelkurmay ATASE Başkanlığı tarafından basılmış olan şu kitaptır: Gazi Ahmed Muhtar Paşa, **Takvîmü's - Sinîn** (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Ankara, 1993.

4 K:249, D: 1036, F: 2. [Kaleme aldığımız konuyla ilgili olarak taradığımız anılar içinde - benzer türden eserlerde rastlanabilecek olumsuzlukları taşımasına rağmen- nisbeten en fazla bilgi içereni için bakınız: Arif Cemil, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, İstanbul, 1997. Ayrıca çok popüler ol-

Levent Şahverdi Arşivi

Rıza Bey, bu yazışmasında, hasta göstererek iki ay hava değişimi aldığı Gürcü asıllı bir mülâzım-ı evveli Batum'a gönderdiğini fakat kendisinden henüz bir haber alamadığını da dile getirip bu kişinin Rusya'da tutulduğu zaman gideceği yerin darağacı olacağına oysa hükûmetin de onu sorumlu tutacağına değindikten sonra Of'ta Rauf Efendi adında, Rusya'daki akvâmın lisânlarına vâkıf ve çeteciliğe elverişli - hattâ Tikveş'te Enver Paşa ile çeteye çıkmış- bir mülâzım-ı evvel bulunduğunu belirtmiştir. Rıza Bey'in söz konusu subay için söyledikleri, ne bölgedeki askerî birliklerin komutanlarınca ve ne de hükûmet üyelerinin pek çoğunca -istisnaları olsa da- bu operasyonun bilinmemekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bahsedilen Rauf Bey ise yararlanılması düşünülen kişilerden olsa gerektir.

Rıza Bey'in yukarıda değinilen yazışmasından daha önce başlamış olup Türk-Alman gizli anlaşmasının Ağustos başında imzalanmasından sonra hızlanmış olan etkinlikler içinde Gürcüler de yer almışlardır[5]. Doğu Karadenizli reisler ve adamlarına da, kayıkçılar kâhyası Yahya Reis'ten şımartılmış kaçakçıların başı olarak söz edilse bile, iş düştüğü âşikârdır[6]. III.

---

masına rağmen bir başka kitabın (**İki Devrin Perde Arkası**, Anlatan:Hüsamettin Ertürk, Yazan:Samih Nafiz Tansu,İstanbul,1996.) gerek anı sâhibinin ve gerekse onu dinledikten sonra -anlatana ne kadar sadık kaldığı bilinmemekle birlikte- bu hatıraları kaleme alan kişinin onayları alınmaksızın (künyesi verilen baskısının önsözünden de anlaşılabileceği üzere) daha önce basılan metninde değişiklikler yapılmış olması akademik kaygıların ön planda olduğu çalışmalarda bu kitabın referans verilmesinin ne kadar güç bir iş olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak nesnellik ve güvenilirlik açısından ihtirazî kayıtlar konulması Ertürk'ün önemli bir kişi olduğu ve büyük sorumluluklar aldığı gerçeğinin göz ardı edilmesi olarak algılanmamalıdır: Teşkilât-ı Mahsûsa dosyaları şu anda muhâfaza edildikleri kuruma 1928 yılında Hüsamettin Ertürk tarafından intikal ettirilmiştir. (Vahdet KELEŞYILMAZ, "Türk Ordusundan Bir Vefa Örneği ve Teşkilât-ı Mahsûsa Belgeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XV, Sayı:44 (Temmuz 1999)den ayrı basım.) Fakat hemen şunu da eklemek gerekir ki, abartılı ve hangi kısmına ne kadar güvenileceği şüpheli anılara dayalı olarak yaygınlaşan bilgilerin aksine ne Hüsamettin Ertürk ve ne de Kuşçubaşı Eşref Birinci Dünya Savaşı sırasında Teşkilât-ı Mahsûsa Başkanlığı gibi bir görevi üstlenmişlerdir. Bu, belgeler ışığında, her türlü tartışmanın dışında bir gerçektir. Hatıraların olumsuzluklarından sakınmak için mutlaka ana kaynaklara ulaşmak gerekir. Aksi takdirde yapılan çalışmanın gerek güvenilirliği ve gerekse bilimsel literatüre katkısı bakımından pek de parlak olmayan bir terkipten öteye geçememesi gibi bir sıkıntı doğar. Bu bağlamda Philiph H. STODDARD'ın Türkiye'de çeşitli baskıları yapılan kitabında (**Teşkilât-ı Mahsûsa**, Çeviren: Tansel Demirel, İstanbul, 1994.) kendisinin " ...yazar Türkiye ve Mısır'da örgütün faaliyetleri hakkında bilgisi olanlarla görüşmüş, kitabını bu kişilerin anlattıklarına dayandırmıştır. Bunların hepsini özel olarak anmak gerekir. Ancak Eşref Kuşçubaşı'nın yardımı olmasaydı bu kitap yazılamazdı..." şeklindeki beyânıyla da dile getirdiği üzere, böyle bir talihsizliğin yaşandığını söylemek mümkündür. Anlaşılacağı üzere, kitapların ya da makalelerin adları ve hacimlerinden daha çok içerikleri ve nitelikleri, literatüre bilimsel anlamdaki katkıları önemlidir. Teşkilât-ı Mahsûsa ile ilgili konuları da bu bilimsel çerçevede değerlendirmek gerekir. Bu makalede, asıl konuyu gölgelememek için öne çıkarılmamış olmakla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından Mondros Mütarekesi'ne kadar geçen zamanda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başında bulunan dört kişiden üçünün adları ve halef-selef oluşları da görülebilir. Dördüncü kişi ise yukarıda künyesi verilmiş olan kendi makalemde adı geçen Ali Başhamba'dır. Bu satırların yazarı, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kuruluşu ve başkanları konusunu ileride dökümanter olarak yazacaktır.

[5] K:249, D: 1036, F: 3.

[6] K:249, D: 1036, F: 4.

Levent Sahverdi Arşivi

Ordu komutanının da Teşkilât-ı Mahsûsa'nın eylemleriyle ilgili olduğu yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır[7].

Kafkasya'da yürütülen Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyetlerine ve hem de Erzurum'daki ordu birliklerinin içinde bulunduğu duruma ışık tutan 2 Eylül 1330 tarihli bir belgeye göre;[8] bir hafta evvel tekrar Arhavi'ye gitmiş olan -fakat o anda Rize sancağında bulunan- Rıza Bey maksadına uygun olarak teşkilâtı ikmâl etmek üzeredir. İstanbul'dan gönderilen Gürcülerden üçü ve evvelki gönderilenlerin ikisi teşkilâta bağlı kayıklarla Rusya'ya gönderilmiştir fakat henüz kayıklar geri dönmediklerinden Rusya'ya girip giremediklerine ilişkin bilgi alınamamıştır. Rusya'da Osmanlı Devleti'nden dehşetli surette çekinildiği deniz yoluyla Batum'dan ve kara yoluyla Murgul'dan gelenlerin ifadesinden anlaşılmıştır. Rusya'daki Rumlar ile Ermeniler ve keza Osmanlı uyruğu olup Rusya'ya firar eden melunlar gönüllü olarak Rusya'da istihdam edilmişlerdir. Görevini kesinlikle ifa edemeyen Rusya Şehbenderi'nin ise -eşinin Fransız olması hasebiyle- Üçlü İtilâf taraftarlığı yapmakta olduğu duyumu alınmıştır. Fakat bu belgede beşinci madde olarak yer alan şu ifade özellikle önemlidir:

> *"Erzurum ve havâlîsinde ordumuz askerinin çıplak olduğu Bahaeddin Şâkir Bey iş'ârıyla anlaşılmakta... buradan Erzurum'a muâvenet edilebilmesi gayr-i kabil-i imkândır... İstanbul'dan top şayak buraya sevk edilirse o zaman zarfında burada diktirilerek sevk etmek tahakkuk edebilir ve temin edebileceğimizi vaad edebiliriz."*

En çok istenilen bir şey olarak -edinilecek bilgiler teşkilâtın hareketini tanzim edeceğinden- "vilâyet şifresiyle siyâset-i hükûmetten" haberdar edilmek arzusu dile getirilip Kapitülasyonların kaldırılması münasebetiyle üç gün üç gece temaşa gösterildiği, son gün de Cemiyetin idâresi altında gayet muntazam medenî bir hükûmete layık bulunan mem-

---

[7] K:249, D: 1036, F: 5-6.

[8] K:249, D: 1036, F: 7. (Bu yazışmanın altında "Süleyman Askerî"nin imzasının olması kendisi tarafından görüldüğünün bir işareti olsa gerektir. Kuşkusuz yazanın kimliği Süleyman Askerî Bey için meçhul olamazdı. Kendisine "muhterem, muazzez kardeşim" diye hitap eden bu kişi; Kara Kemâl, Yenibahçeli Nâil, Trabzon Vâlisi Cemâl Azmi üçlüsünden biri olsa gerektir. Çünkü Rıza Bey ile Bahaeddin Şâkir Bey yazışmanın kendisinde zikredilmektedir.)

Levent Şahverdi Arşivi

leketin erkekleri ve kadınlarından oluşan bir miting yapıldığı da belirtilen bu yazışmada, teşkilât ikmâl edildiğinden saldırıya geçmek için ileri emri beklenildiği bildirilmiştir. Bu günlerde, Türk Genelkurmayı'na "Kafkasya'daki Ermeni Taşnaksütyun ve Hınçakyan komiteleri Rusya hükûmetiyle akd-i i'tilâf ederek harb vukuu takdirinde Türkiye Ermenilerinin..."de bunlara katılacaklarına ilişkin istihbarat gelmiştir. Üstelik Ruslar Odesa*, Sivastopol ve sair Karadeniz havâlîsindeki mıtıkalarda üç yüz seksen kişi kadar Osmanlı Müslümanını Türk câsûsu diye tutuklamışlardır[9]. Bu durum hem Türk tarafının işlerinin hiç de kolay olmadığını hem de Rusya'nın Ermenilerin gönüllü desteğiyle karşı hazırlıklar içinde olduğunu göstermektedir. Ermeni sorununu zâten bilen Süleyman Askerî; Rıza Bey'den, Türklerle iş birliği yapmasalar bile, hiç olmazsa yansızlıklarını sağlamaya çalışmak ve bu cihetle kesin zorunluluk olmadıkça Ermenilerin kalplerini bile kırmamak lüzûmu hakkında gerekenlerin dikkatini çekmesini istemiştir[10].

---

* Rusların buralarda yaptıkları tutuklamalar Türk faaliyetleri açısından mutlaka yıkıcı olmuştur. Çünkü Teşkilât-ı Mahsûsa elemanlarının da bu bölgelerde faaliyet gösterdikleri bilinmektedir: 1914 Eylülünde Odesa yoluyla hareket eden Ali Murteza Efendi görev bölgesi olan Dağıstan'da özellikle nüfûz sâhibi olan kişilerle irtibata geçmeye gayret göstermiş, Şeyh Seraceddin'in dostluğunu kazanmış, Avar hanlarını ziyaret etmiştir. Ancak Avar hanları kendisine ancak isyânın büyümesinden sonra harekete geçebileceklerini ifade etmişlerdir. Faaliyetlerini ilerleten Ali Murteza, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın vaad etmiş olduğu para, silâh ve cephane gelmeyince büyük sıkıntı çekmiş ve bu nedenle İran'a giderek yeniden talimât almak ihtiyacını duymuş ve Osmanlı Devleti'nin Tahran Ataşemiliteri Ömer Fevzi Bey'e sunduğu raporda, yeterli para sağlandığı takdirde Kafkaslarda ihtilâl çıkarmak, köprüleri uçurmak, hattâ Bakü petrollerini yakmak gibi işlerin mümkün olabileceğini dile getirmiştir.Daha sonraki süreçte etkinliklerine devam eden Ali Murteza, bir grupla birlikte Bakü'ye gitmiştir. Burada gruptan bir kişi, Said Gabiyev'in Rus tahakkümünden kurtulmak maksadıyla oluşturduğu cemiyet ile irtibat kurmak üzere Vladikafkas'a gönderilmiştir. Diğer taraftan Müsavat Cemiyeti ile irtibat kurulmuş ve bu cemiyet Rus Kafkas Ordusu'nda bulunan bir Gürcü subay vâsıtasıyla Rus orduları hakkında bilgi toplayarak Ömer Fevzi Bey'e ulaştırmak, İran üzerinden Bakü'ye kadar silâh kaçırılması için gerekli tedbirleri almak gibi işleri üstlenmiştir. Müsavat Cemiyeti lideri olan Mehmet Emin Resulzâde ise Osmanlı Devleti'nin Tahran Elçiliğine gönderdiği raporlarla, Rus orduları hakkında bilgi vererek kendilerine silâh yardımı yapılmasını istemiş fakat bu mümkün olmayınca bir adamını Ömer Fevzi Bey'in yanına göndermiştir. Ancak bu adamı eli boş ve üzgün bir şekilde Bakü'ye dönmüştür. Bu arada Ali Murteza, bir başka kişiyle birlikte askerî ve stratejik önemi bulunan köprüleri havaya uçurmak, askerî erzak depolarını yakmak, Bakü'den Dağıstan tarafına silâh geçirebilmek için Dağıstana gitmiş ve burada ileri gelenlerden bir kaç kişiyi çete teşkili için Çeçen ve Ahti taraflarına göndermişlerdir. [Sadık SARISAMAN,"Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilât-ı Mahsûsa Faaliyetleri", **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı: 7 (1996), s. 209-217.] Ayrıca Resulzâde'nin bu dönemi içine alan anıları için bakınız: Resulzâde Mehmed Emin (Sabık Azerbaycan Şura-yı Millisi Reisi), **Azerbaycan Cumhuriyeti, Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti**, Şehzâdebaşı (İstanbul), 1339-1341.

[9] K:243, D:1009, F:23/1.

[10] Vahdet KELEŞYILMAZ, "I. Dünya Savaşı'nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı", **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl: 25, Sayı:48 (Şubat 2000), s.147.

Levent Şahverdi Arşivi

Trabzon vilâyetinden gönderilen "gayet müsta'cel" kayıtlı bir şifreye göre;[11] Kafkasya'da Türklerle ve Gürcülerle birlikte çalışarak "esbâb-ı ihtilâl ve isyân ihzârıyla mükellef" olan Almanların zararlı olabilecek hareketlerine engel olmak için gereken önlemlerin alınması hususunun Kara Kemâl'in bölgeye intikalinden önce -Süleyman Askerî ve İsmâil Canbulad Beylerle görüştüğü esnada- gündeme gelmiş olması çok düşündürücüdür. Üstelik Kara Kemâl'in beyânı bu kaygıların yersiz olmadığı doğrultusundadır. Bundan ötürüdür ki Trabzon Vâlisi Cemâl Azmi aracılığıyla geldiği anlaşılan bu şifrede, gerek (Gürcü) Kereli* ve gerekse Almanlara ilişkin olarak "Enver Paşa'dan bittahkik" bilgi istenmiştir[12].

Deniz aşırı faaliyetlerin de ihmal edilmediği "Cemâl Bey'e on iki lira verilerek evvelki gün Suhum'a gönderildiği maruzdur" denilen şifreden anlaşılmaktadır[13]. Bir süre sonra -muhtemelen işlerin daha sağlıklı yürütülebilmesi için- Kafkasya'daki faaliyetler için Erzurum'da bir genel merkez, Trabzon ile Van'da birer bölge yönetim kurulu oluşturularak yeni bir yapılanmaya gidilmiştir[14]. Bu yeni yapı "Kafkas İhtilâl Cemiyeti"nin mer-

[11] K:249, D: 1036, F: 11. (Bu görüşme ve endişeler aynen şöyle ifade edilmiştir: "Kemâl Beyin ifadesi: Dün buraya muvasalat edildi. Gülcemâl'le daha doğrusu Almanlarla gelmem isabet oldu. Geleceğim gün Süleyman Askerî ve İsmail Canbulad Beylerle görüştüğüm esnada Almanların burada mazarratane harekâtına mani olmak için tedabir-i lâzıme ittihazı ve rüfekamızla beraber hükûmetin ikazı esâsı görüşülmüş idi. Almanların burada bizimle ve Gürcülerle beraber çalışarak esbâb-ı ihtilâl ve isyân ihzârıyla mükellef oldukları söylenmiş idi. Halbuki mümaileyhim ile vukubulan temas neticesinde bunların yegâne ehemmiyet verdikleri mes'ele bizim burada neye muktedir olduğumuza kesb-i ittıla olduğu anlaşıldı... "ne yapmak mümkündür, ne kadar silâh lâzımdır, ne mikdar paraya ihtiyaç vardır." Evvela bunları bilmek esâs-ı vazifelerini teşkil eylediği ve burada bir hayat-ı faaliyet ve unsur-ı hayat gördükleri hâlde pek fedâkârane çalışacakları ve istenildiği kadar para, silâh ve vesâit-i lâzıme getirtebilecekleri anlaşıldı. Bir de yarın buraya muvasalat edecek olan Kereli'nin Gürcistan'daki kuvvetine tamamen emin olmadıkları için onu da ihtiyatla telakki ettiklerini ifade ettiler. Bunların burada şimdi üç vaziyeti tarassud ve keşf ile meşgûl olduklarını seziyorum. Birincisi kuvve-i askeriyemiz, ikincisi Cemiyetin kuvveti, üçüncüsü Gürcülerin kuvvetidir.")

* Bu kişi Akdes Nimet KURAT'ın (**Türkiye Ve Rusya**, Ankara, 1990, s.499.) Gotthard JAESCHKE'nin "Der Turanismus der Jungtürken" adlı makalesine atfen değindiği Leo Keresselidze olsa gerektir.

[12] K:249, D: 1036, F: 11/1.(14/15 Eylül 330 tarihli)

[13] 249, D: 1036, 1/12.(22 Eylül 330 tarihli)

[14] K:249, D: 1036, F16. (29 Eylül 330 tarihinde, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başından bulunan Süleyman Askerî Bey'in, "Bizzât hâllolunacaktır. Rıza Bey'e aiddir" kaydıyla Trabzon vilâyetine gönderdiği şifre şöyledir:

"1. Erzurum'da bir merkez-i umumî teşkil edilmiş ve Trabzon ile Van'da birer mıntıka hey'et-i idâresi tesisi mukarrer edilmiştir.

2. Trabzon mıntıka hey'et-i idâresi sizinle Nâil Bey ve zâten sizin mıntıkaya derdest-i i'zâm olan Tahsin Paşazâde Mülâzım Râmiz'den mürekkeb olması mutasavverdir. Kendisine tebliğ ve i'zâm edilmek üzere Râmiz Bey hakkındaki mütalaamızın sürat-i iş'ârı lâzımdır.

3. Trabzon mıntıka hey'et-i idâresi Batum... şimâliyle Lezgi eyaletlerinde teşkilât ve tertîbâtı ihtilâliyenin tatbik ve icrâsıyla mükellef bulunacaktır. Bizim taraftaki hudud mevkiinde... îcâbı kadar sevkiyat ve istilaat merkezi teessüs edecektir...

4. Teşkilâtın yakında fiiliyatı îcâb ettirmesi melhuz olduğundan teşkilâta... gayret ediniz.")

Levent Şahverdi Arşivi

kezi ve kollarını göstermektedir. Bu sırada kendilerine katılan bazı kişilerin "hin-i hacette bir takım mevkûfînle beraber Teşkilât-ı Mahsûsa'da istihdâm olunacak"larını[15] bildiren Rıza Bey, ertesi gün yeni yapılanmaya ilişkin görüşünü beyân etmiştir[16]:

Tahsin Paşazâde Râmiz Bey'i tanıdığını ve kendileri uygun görürse fikrinden ve arkadaşlığından memnuniyetle yararlanabileceğini belirten Rıza Bey, o mıntıkada çalışacağından dolayı bu hususta Kemâl Bey'in de onayının alınması gerektiğini belirtmiştir. Rıza Bey'in bu şifresinde dikkati çeken bir önemli husus da Nâil Bey refakatiyle hududa doğru hareket eden (Alman) Mösyö Muzel, Kereli ve arkadaşlarının talimât haricinde iş görüp görmeyeceklerine dâir kaygıların varlığıdır. Rıza Bey "Ben bunların (bizi) bir an evvel harbe itecek vakalar ihdas edeceğine kaniim" sözleriyle kendi görüşünü belirtirken Kemâl Bey ve Nâil Bey ile aralarında hassas konularda görüş ayrılıkları olabileceğinin de işaretini vermektedir. Bunu destekleyen bir nokta da Rıza Bey'in "muhtelif merâkiz ve eşhâstan alınacak ta'limâtla hükûmet edilemeyeceği tabiî ve bunun tevlid edeceği mazarrat pek âşikâr olduğundan" bu konuya açıklık getirilmesini istemesidir. Rıza Bey ayrıca "vesâit-i ihtilâliyenin ihzârı için teşkilât icrâsına say edildiği, teşkilât yapmak üzere nerelere kimlerin gönderildiğine dâir îzâhât posta ile takdim edilecektir" sözleri yazışmaların şifreli telgraflarla sınırlı kalmadığını da göstermektedir.

Rıza Bey'in değindiği önemli bir konu da, "vaziyetin yakında faaliyeti îcâb ettirmesi ihtimâli en ziyâde ehemmiyeti hâiz bir mes'ele olduğundan" bahisle, Karadeniz sâhillerinin bir Rus saldırısına uğraması olasılığına karşı alınması gereken önlemler için vilâyete bir talimât gönderildiğinden söz etmesidir. Vâli Bey'in Rusya gemilerinin ara sıra dolaştığını gördüğünü, "bizzât ahâlîyi vaktinden evvel telaşa duçar etmemek için ta'limâtı sûret-i hafiyede, müteenni bir sûrette" uygulamakta olduğunu fakat düşmanın hareketlerinin ahâlîde telaş uyandırdığını, eğer faaliyet pek

---

15 K:249, D: 1036, F: 16/2. (29 eylül 330 tarihli)
16 K:249, D: 1036, F: 17.

Levent Şahverdi Arşivi

yakınsa "tertîbâtı umûmiyenin ona göre izhârı" için emir beklediğini ifade eden Rıza Bey'e gönderilen - ve kaygılarının büyük ölçüde paylaşıldığı izlenimini uyandıran- cevapta neden ve nasıl hareket edilmesi gerektiği bildirilmiştir:

"1. Gürcistan'da muvaffak olmak için Gürcüler ve bilhassa Hıristiyanlarıyla tesis-i münasebat etmek ve teşkilâtlarıyla temasa girmek muktezidir.

2. Almanlarla taliimizi rabt etmiş ve teşrik-i mesai etmiş olduğumuzdan bunların maksadımıza hadim bir sûrette hüsn-i istihdâmları lâzımdır.

3. Binaenaleyh orada bulunan Gürcüler ve Almanlarla müttehiden hareket etmek menafimize muvafıktır. Şu kadar ki teşkilâta ve kaffe-i ahvâle bizim hâkim olmamız muktezidir. Bunun için Alman ve Gürcülerle sizden teşkil ettiğiniz muhtelit komisyonun reyi olmadıkça hiç bir hareket yapılmaması prensibini vaz ve tamamen muhâfaza edilmek lâzımdır.

4. Gürcüler dahilde teşkilât yapmağa sevk ve Muzel'e de bu husus sûret-i lâzımede telkin ediliyor.

5. Kereli'nin teşkili arzusunda bulunduğu (lejyon) behemehâl sizin tensib edeceğiniz mahâlde ve kontrol altında bulunmalıdır...

6. Nazar-ı dikkati celb edecek harekât-ı nümayişkârane (yapılmaması) henüz bizim tarafta yapılacak tertîbât ve istihzârâtın tamamıyla setr edilmesi lüzûmu îcâb edenlere tefhim edilmelidir[17]*..."*

Süleyman Askerî Bey, yukarıdaki şifreli talimâtının yedinci ve son maddesinde, Muzel ve Kereli'nin iyi idâre edilmesini "ancak kabil olamayacağına kanaat hasıl olduğu dakikada îcâbına bakmak üzere" durumun

---

[17] 249, D: 1036, F: 18.

Levent Şahverdi Arşivi

kendisine bildirilmesini de istemiştir. Süleyman Askerî Bey'in şifresine Trabzon'dan alınan şifreyle yanıt gelmiştir. Rıza ve Nâil Bey'lerin ifadesi olduğu bildirilen bu cevapta, "...malûm hükûmetle yaptığı mukavelenâme mûcibince ilân-ı harbden evvel yirmi süvarisinden başka Gürcü ordusu teşkil etmesi taht-ı temine alınırsa müştereken çalışmakta mahzur yoktur. Bu cihet taht-ı temine alınmadıkça her türlü ihtimâle karşı Kereli'nin burada bulunması muvafık değildir. Mösyö Muzel'le çalışılabilir[18]" sözlerine yer verilmesi Kereli'nin muhtemelen tümüyle Almanlara endeksli varlığından duyulan hoşnutsuzluğun ve daha evvelce değinildiği üzere belki de talimât haricinde iş yapabileceği konusundaki kaygıların bir işareti olsa gerektir.

Bir süre sonra, sınır ötesi faaliyetler için Rize'nin -muhtemelen en uygun yer olduğundan- faaliyet merkezi olduğu Süleyman Askerî Bey'e bildirilmiştir[19]. "Kafkas İhtilâl Cemiyeti Trabzon Mıntıka Hey'et-i İdâresi'ne" gönderilen bir diğer şifre ise sınır ötesi çalışmaların kapsam ve amacı konusunda şüpheye yer bırakmayacak kadar açıktır[20]:

> " *Miralay Yusuf, Yüzbaşı Sadeddin beyler Tiflis ve havâlîsinde teşkilât ve tertîbât-ı ihtilâliye ihzâr ve tatbik ve icrâsına me'mûren gönderilmiştir. Kendilerine mesarif-i rahiye olmak üzere ... lira verilmişti. Hududdan mürur ve mahâll-i maksûda bir an evvel muvasalatları esâsâtının istikmâli tavsiye olunur.*"

Bundan sonra silâh gereksinimi, sınırlara ve sınır ötesine sevkiyat, müfrezelerin donanımı, personel işleri (maaş ,iaşe giyecek ve saire) gibi konularda hummalı bir etkinlik başlamış ve Osmanlı Devleti resmen savaşa girdikten sonra da devam etmiştir[21].

II. Savaşa Girdikten Sonra

Savaşa girildikten sonra Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezelerinin açıkça ileri harekete geçmelerinin önünde her hangi bir engel kalmamıştır. Ni-

---

[18] 249, D: 1036, F: 19.(4/5 Teşrin-i Evvel 1330 tarihli)
[19] 249, D: 1036, F: 20.(10Teşrin-i Evvel 1330 tarihli)
[20] 249, D: 1036, F: 1/14. (11 Teşrin-i Evvel 330 tarihli)
[21] 249, D: 1036, F: 21.(31 Teşrin-i Evvel 330 tarihi itibariyle)

Levent Sahverdi Arşivi

tekim Nâil Bey de Çürüksu'ya doğru ilerlemeye başlamıştır[22]. Fakat daha savaşın ilk günlerinde -harbin mukaddematında neden ibâret faaliyet yapılabileceği hakkında evvelce talimât verilmiş olan- Kafkas İhtilâl Cemiyeti'ne, "hareket-i âhireyi besleyebilmek için şimdilik ne bir tek fişenk ne de tüfenk irsâli kabildir[23]" denilmesi ve hattâ bu yazışmanın müsveddesinde "Harbin vukuunda çetelerin göreceği hidemat hakkında evvelce ta'limât verilmişti. Burada silâh ve cebhâne mevcûd olmadığı gibi gönderilmesi dahi imkânsızdır[24]" ifadesine yer verilmesi silâh ve cephane yokluğunun derecesini ortaya koymaktadır. Ayrıca talimât haricinde yapılan hareketlerden rahatsızlık duyulduğu da bellidir. Bundan dolayı birkaç gün sonra duruma müdahâle edilmiştir: "Cebhedeki bütün gönüllü kıtaatının kâmilen ordunun emrine verilmesi takarrür etmiştir. Kafkas İhtilâl Cemiyeti ancak dâhildeki kıyam ve ihtilâlin tertîb ve tahriki, esbâb-ı idâmesinin temini ile meşgûl olacak ve yalnız İran dâhilinde muntazam faaliyet-i müselleha yapacaktır[25]."

Trabzon hey'et-i idâresinin talimâta muhâlif olarak faaliyete girişti̇ği, bunun yanlış olarak görüldüğü "böyle müsaadesiz harekât makamât-ı askeriyeyi lüzûmsuz inkısam-ı kuvvaya mecbur edebilir" kanaatiyle Kafkas İhtilâl Cemiyeti'nin yalnızca kendisine verilen talimâta uygun davranması istendiği hususunda şüpheye yer yoktur[26]. Bu gelişmelerin ardından Rıza Bey, Rus sâhillerine çıkılması yolunda aldığı talimâta uygun hareket edeceğini bildirmiştir[27].

---

22 249, D: 1036, F: 22.

23 249, D: 1036, F: 23. ("Bizzât hâllolunacaktır. Rıza Bey'e aiddir" kaydıyla Süleyman Askerî Bey tarafından Trabzon Vilayeti'ne gönderilen 2 Teşrin-i Sani 331 tarihli şifre.)

24 249, D: 1036, F: 23/1.(Kırmızı kalemle yazılıp mavi kalemle çizilen bu ifadenin yerini muhtemelen "... bu faaliyete muhâlif olan hadise-i âhireyi beslemek için şimdilik..." kaydını taşıyan müsvedde ve en sonunda da 23. dipnotta değinilen belge almıştır.)

25 249, D: 1036, F: 24. (Süleyman Askerî Bey'in 5 Teşrin-i Sani 1330 tarihli "Gayet mahrem ve müsta'celdir. Rıza Bey'e aiddir" ibâreli bu şifreli telgrafında, dâhildeki kıyam ve ihtilâlin tertîb ve tahriki, esbâb-ı idâmesinin temini için yapılması istenilenlerin ayrıntısı şöyledir: Rus sevâhiline bir akın kolu çıkarılacaktır. Suret-i istihdâmını kat'îyen ihsas etmeksizin Suhum, Kutais, Tiflis ... Bakü havâlîsini tanıyan eşhâs-ı kafile ile en metin ve müstenid efrâddan ve Suhum sevâhili ve ahvâlini bilenlerden ehil olarak yüz kişilik bir kuvvet bu Cuma günü akşam üzeri sefere tamamen müheyya bulunmak üzere ihzâr ediniz... Şimdi nerede bulunduklarını bugün bildiriniz... Bu hususu teehhür câiz değildir. Teşebbüs pek mühimdir. Kat'îyyen intişarına meydan verilmemelidir. Hıristiyan Gürcülerden üç dört kişi de bu hey'et içinde harekete müheyya bulunmalıdır.")

26 249, D: 1036, F: 24/1.

27 249, D: 1036, F: 25.(8/9 Teşrin-i Sani 330 tarihiyle Vâli Cemâl Bey'in aracılığıyla Rıza Beyin gönderdiği şifreli telgraf metni: "Emriniz vechile iktiza ile eşhâs ve efrâd ihzâr edilmiş ve hava müsaade ettiği sûrette yarın Trabzon'a hareket takarrür etmiştir. Yanımızda bulunan hey'etten de birkaç zât gidecektir. Trabzon'a muvasalatta arz ederim, efendim.")

Levent Şahverdi Arşivi

Rıza Bey bir sonraki yazışmasında "Batum'u sukut ettirerek umumiyetle Kafkasya ihtilâlini temin ile bütün (Rus) ordusunu perişan etmek[28]" niyetini dile getirdikten sonra Rusya'ya yönelik iki seçenek ileri sürmüş ve Enver Paşa ile görüşülerek hangisi uygun bulunursa ona göre hareket etmek için emir beklediğini belirtmiştir. Onun gönlünden geçenin, idâresi kendisine verilecek bir kuvvetle - arz edeceği zamanlarda donanma da bombardıman etmek kaydıyla- Batum'u işgal etmek olduğuna şüphe yoktur. Ancak bu isteğine beklediği karşılığı alamadığı da bellidir. Çünkü ertesi gün, kendisine birkaç gündür yapılan bildirim üzerine havanın müsaadesizliğine rağmen hareket edildiğini, gece fırlananın şiddetinden her bir kayığın bir köşeye ancak saklanabildiğini belirten Rıza Bey, "... Ben Alman ve Gürcü hey'etiyle Atina'da (Pazar) bulunuyorum. Fırtına bütün şiddetiyle devam ediyor. Şimdi vilâyetten aldığım bir şifrede harekâtın tehir edildiğini ve kemâkân eski vazifeye devam olunması emr olunuyor...[29]" dedikten sonra Rusların Çoruh nehrinin karşı sâhilinde bile duramayarak Acara suyu vâsıtasıyla Batum'a çekilmekte olduğunu, düşmanı büsbütün korku sardığını belirtip bu başarılara rağmen "müteredddid ve mütehavvil" vaziyetten, emir ve kumanda konusundaki kargaşadan, pek güzel bir surette çarpışmalara iştirak ettirdiği ecnebilerin hükûmet tesis sevdası ile başlarına buyruk Suhum'a gitmelerinden yakınmış ve ayrıca zâbit ve küçük zâbitlere şiddetle muhtaç olduğunu bildirmiştir.

---

[28] 249, D: 1036, F: 26.(10 Teşrin-i Sani 1330 tarihlidir.)

[29] 249, D: 1036, F: 27.(11/12 Teşrin-i Sani 1330 tarihli, Trabzon Vâlisi Cemâl Azmi Bey'in "Rıza Bey'den aldığım şifreyi aynen veriyorum" îzâhlı "gayet müsta'cel" ibâreli telgrafında sitem ve şikâyet kokan ifadeler aynen şöyledir: "...Yoksa ne vilâyetten ne ordudan zerre kadar şikayetim yoktur. Cümlesinden Allah razı olsun. Her mürâcaatıma pek büyük teshîlât ediyorlar ve bu teshîlât sayesinde ümid edilmeyen muvaffakiyet istihsâl olunarak düşman bugün Çoruh nehrinin mukabili sâhilde bile duramayarak Acara suyu vâsıtasıyla Batum'a çekilmektedir. Düşmanı bütün bütün korku sarmıştır. Bu muvaffakiyetlere rağmen beni azab içinde boğan hâl ... müteredddid ve mütehavvil vaziyettir. Cümleniz bilirsiniz ki ben düşmanla çarpışmaktayım. Harekâtta ufak bir tereddüd husul olur emir kumandada vahdet olmazsa felâket muhakkaktır... Artık muhabere, müzâkere devri geçmiştir. Mesela kendime refik-i mesai ittihaz ettiğim arkadaşları İstanbul Kâtib-i Mes'ûlü Kemâl Bey tamamıyla bana terk etmelidir. Gerek onlarla ve gerek Nâil Bey'le muhaberesini bırakmalıdır. Bu ikinci defadır ki vuku buluyor... Suhum mes'elesi için hatt-ı hareketimiz hakkında ta'limât verdiğiniz zaman Kemâl Bey Hopa'da Nâil Bey'le muhabereye koyuldu. Bunlar ehemmiyetsiz olmakla beraber harekâtımıza pek büyük tesiri olan hususattandır. Kemâl Bey konuşabilir. Bu arkadaşlar benimle mi iş görecekler yoksa her gün İstanbul'dan gelmesi muhtemel ta'limâta mı intizar edeceklerdir. Evvela bu mes'ele hâlledilmeli. Saniyen bu ecnebilere karşı alacağım vaziyet hakkında katî malûmat verilmeli. Pek güzel bir sûrette bunları müsademelere iştirak ettiriyor idim. Şimdi hükûmet tesis sevdası başladı da. Suhum'a gidip hükûmet tesis etmek için koşuyorlar idi. Şimdi ben bunları ne sûretle geri çevireyim. Benim elimde ancak beş zâbit var bunlarla idârenin tanzimi pek güç, zâbit ve küçük zâbitlere şiddetle muhtacım.")

Levent Şahverdi Arşivi

Görüldüğü gibi Rıza Bey hem kendi istediği seçenek doğrultusunda hareketin tercih edilmemesinden ve hem de istenilen harekete başlanmışken bu faaliyetin -belki hava muhâlefetinin de etkisiyle- tehiri* ve eski göreve dönmeleri için emir gelmesine sitemkâr olmanın dışında "emir ve kumandada vahdet" isteğini ısrarla dile getirmektedir. Burada gözden kaçmaması gereken hususlardan biri de Suhum'a yönelik hareketin iptal değil, yalnızca tehir edilmiş olmasıdır: Rıza Bey'in gönlünü alan ve hareketine ve maiyetine Kemâl Bey ve sairenin karışmayacağını içeren ifadelerin de yer aldığı bir belgede, bu hareket için Yakup Cemil Bey'in görevlendirildiği anlaşılmaktadır[30].

Birkaç gün sonra Rıza Bey'e gönderilen bir şifre ile silâh ve cephane ihtiyacının karşılanmaya çalışıldığı ve kendisinden beklenilen hizmetin ne olduğu çok açık bir biçimde bildirilmiştir:

"1. Muzel'in bahsettiği ve cebhânenin sefârethânede olup olmadığı tahkik edilecektir. Var ise oraya gönderilecektir.

2. Batum'un işgali mes'elesiyle şimdilik meşgûl olmayınız. Sizden beklenilen hizmet Batum ile Kars arasındaki mıntıkadan Kafkasya dâhilindeki araziyi tanıyan efrâddan müteşekkil küçük çeteler hâlinde ilerleyerek ve az zayiat vererek Rusların harekât-ı askeriyesini iskişaf ve mümkün mertebe tâciz eylemek ve İslâmlarla meskûn olan havâlîde teşkilât yapmaktır.

3. Batum-Poti hattını atabilmek mümkün ise atınız.

---

* Büyük ihtimâlle Rus donanmasının engelleyici ya da saldırgan faaliyetleri de bu harekâtın ertelenmesinde rol oynamış olsa gerektir. Süleyman BEYOĞLU'nun büyük ölçüde Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine dayalı olan bir bildirisinde ["Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1919)", **Trabzon Tarihi Ilmî Toplantısı (6-8 Kasım 1998), Bildiriler**, Trabzon, 1999,s.479-488.] "Trabzon şehrinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Samsun'dan zâhire naklini sağlayan kayıkların Ruslar tarafından bombardıman edildiğine ve böylece yükün ve mürettebatın zarar gördüğüne değinmesi de bu ihtimâlin hiç de zayıf olmadığını ortaya koyar.

30 249, D: 1036, F: 28. (12 Teşrin-i Sani 330, tarihli, "Rıza Bey'e aiddir. Bizzât hâllolacaktır" ibâresini taşıyan bu şifre şöyledir: "Muvaffakiyetlerinizin her zaman takdirkârıyız ve hürmetlerle selamlarız. Kafkasya sâhiline çıkacak kuvvet Yakub Cemil Bey'in idâresinde bir haftaya kadar Trabzon'a müteveccihen buradan hareket edecek. Askerî Bey görülen lüzûma mebnî Basra'ya me'mûr edilmiştir. Yakub Cemil Bey için o havâlîye vâkıf on on beş kişi ile yanımızdaki Gürcüleri Trabzon'da bulundurunuz. Rus silâhları dört yüz aded olmalıdır. Ve bu eslihanin hazırlanıp hazırlanmadığını iş'âr ediniz. Zat-ı âlinize gelince yine eski şevk ve hararetle vazifeye devam etmeniz matlub ve mütemennadır. Kemâl Bey ve saire sizin hareketinize ve maiyetinize müdahâle ve muhabere etmeyecektir. Zâbitân ve küçük zâbit ve sivil idâre me'mûru tedarik edilebileceği kadar hazırlanıp Yakub Cemil Bey'le yola çıkarılacaktır.)

Levent Şahverdi Arşivi

4. Size Trabzon'da mevcûd muaddel mavzerlerden bin adedinin beş yüz fişenkle teslimi için orduya başkumandanlıktan emir verilecektir.

5. Boş kovanlar doldurulmak üzere buraya gönderilmesi[31]"

Bu arada Suhum'a gitmek konusunda yeni sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Mösyö Sourgouladze[32] 400 kişilik bir grup hâlinde Suhum'a sevklerinin yarar sağlamayıp mahvolmalarına yol açacağını beyân etmiştir. Ayrıca bu konuda cevap beklenirken[33], Yakub Cemil Bey'in ancak bir hafta sonra hareket edebileceği hakkında Gürcüler ve Rıza Bey'e bilgi verilmesi[34] - gecikmenin gösterdiği üzere- işlerin düşünüldüğü gibi yürütülemediğinin, aksadığının bir başka işaretidir.

Bu sırada Cemâl Azmi Bey Gürcülerin Rıza Bey'in yanına avdet etmek için hâlâ kendi telgraflarına yanıt beklediklerini[35] hatırlatarak Rıza Bey'in bu adamlardan memnun olduğuna değinir. Ayrıca İstanbul'da alınan kararlar ve önlemleri bilmemekle birlikte, Gürcülerin fikrine katıldığını, Batum'un düşürülmesinin başarıyı ve Kafkas ahâlîsinin Türklere bir kat daha güven ve sevgiyle katılmasını sağlayabileceği kanısında olduğunu belirtir. Aynı gün İstanbul'dan Gürcülerin[36] ve Alman hey'etinin Rıza Bey'e katılmasının uygunluğu ve yakında Yakub Cemil Bey'in de Rıza Bey'e iltihak edeceği yazılır. Bundan birkaç gün önce Nâil Bey'den gelen bilgiler zâten Batum'a doğru günden güne içeriye nüfuz edilmekte olduğu yolundadır[37].

Görüldüğü üzere sanki Rıza Bey'in daha önce gönlünden geçen doğrultuda yeni bir plan değişikliği -nasıl olursa olsun- meydana gelmiştir.

---

[31] 249, D: 1036, F: 29. (15 Teşrin-i Sani 330 tarihinde "Rıza Bey'e aiddir. Bizzât hâlledilecektir." ibâresiyle fakat bu defa görülen lüzûma mebnî Basraya me'mûr edilen Süleyman Askerî Bey'in yerine Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başına gelen Halil Bey imzasıyla -Trabzon vilâyeti aracılığıyla- gönderilmiştir.)

[32] 249, D: 1036, F: 30. (Bu telgraf 15/16 Teşrin-i Sami 330 tarihinde "Talat Bey Excellence" hitabıyla Trabzon Vâlisi Cemâl Azmi aracılığıyla İstanbul'a gönderilmiştir.)

[33] 249, D: 1036, F: 30/1.

[34] 249, D: 1036, F: 30/2.(18/19 Teşrin-i Sani tarihinde çekilen telgraf)

[35] 249, D: 1036, F: 30/3.(22 Teşrin-i Sani 330 tarihli telgraf)

[36] 249, D: 1036, F: 30/4.

[37] 249, D: 1036, F:31-32.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak bu "müteredddid ve mütehavvil" durum hiç de hayra alamet değildir. Gerçi başlangıçta işler iyi gitmiştir. Ancak sonrası vahim olmuştur:

Rıza Bey'in Murgul'dan göndermiş olduğu telgrafla iyi haberler ulaştırılmıştır[38]. Birkaç gün sonra Rıza Bey başarısından dolayı kutlanmış ve kendisini takviye için neler yapıldığı/yapılmaya çalışıldığı belirtilerek ihtiyaçları sorulmuştur[39]. Rıza Bey'in mukabil telgrafında şunlar dile getirilir[40]:

"1. Yakub Cemil Bey iki gün sonra ancak gelebilir. Bize başlarında fedâkâr zâbitleri bulunmak şartıyla ne kadar kuvvet gönderecek iseniz muvaffakiyet o nisbette artar. Fakat bugün bize her şeyden ziyâde lâzım olan bir kuvvet varsa o da hiç olmazsa bir alay-ı nizâmiye ve iki batarya cebel topudur.

Bu kıtaat-ı nizâmiye bizimle beraber gönderilirse işgal ettiğimiz yerlerin ahâlîsi hemen kâmilen denecek derecede bize iltihak eder. Vakıa bu ahâlî az çok yardım ediyorsa da aramızda hükûmet askeri görmediklerinden müteredddid bulunuyorlar. Ve bunların araziyi güzel bilmeleri bize her yerin kuvvetlerinden daha ziyâde fâide temin eder.

2. Enver Paşa hazretleri nizâmiye taburuyla iki cebel topçu bölüğü Artvin koluna veriyor. Batum zabt edilmedikçe yukarı sevk olunan bu kuvvet hiçbir iş göremez..."

---

38 249, D: 1036, F: 33. (24/25 Teşrin-i sani tarihli telgrafa göre: " Çoruh müfrezeleri elyevm Borçka ve ... Acara sularının arasındaki sırt ve geçitleri işgal etmiş, düşman Yukarı Acara ile Aşağı Acara'nın irtibatını kat etmek ve bu iki dere arasında hâkim bir tepedeki düşmanın cüzi bir kolu mahsur kaldığından oraya kuvve-i imdadiye göndermek üzere uğraştığı hâlde muvaffak olamadığı ve çıkardığı kuvve-i imdadiye bir süvari bölüğü kâmilen mahvedildiği, piyadesinin de şimdiye kadar beşyüzü mütecaviz zayiata mukabil üç şehid ile dört yaralımız bulunduğu" bildirilmiştir.)

39 249, D: 1036, F: 34. (29Teşrin-i Sani 330 tarihinde, yine bizzât kendisi tarafından hâlledilmek üzere, Rıza Bey'e gönderilen şifre şöyledir:

" 1. Şimdiye kadar Yakub Cemil Bey iltihak etmiştir. Buradan daha kuvvetli ikinci bir hey'et-i seferiyenin tanzim ve teşkili ile i'zâmı derdesttir...

2.Sunuf-ı mahsûsaya mensub zâbitân ve efrâdın i'zâmı derdesttir. Muhabere için dahi efrâd gönderilecektir. Vesait-i muhabereden ne gibi şeylere lüzûm olduğunu bildiriniz. ..

3. Heyet-i sıhhiye dahi gönderilecektir. Edevat-ı sıhhiyeden ne lâzımdır.

4. Muvaffakiyet-i mütevaliyeniz şayan-ı tebriktir...nişana tevessül edilmek üzere her günkü harekât ve icrââtınızı muntazaman bildiriniz.

5. Kafkasya dâhiline nüfûz etmek üzere... dâhile sevkinin mümkün olup olmadığı.")

40 249, D: 1036, F: 35.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra kötü haberler gelmeye başlar. Bir şifresinde[41] Rusların taze kuvvet aldığını belirten Rıza Bey'in daha sonra Üçüncü Ordu kumandanlığına çektiği şifreli telgrafta yer alan "Her nerede olursa olsun iki üç gün zarfında geçitler top ve mitralyözlü kıtaat-ı nizâmiye tarafından tutulmadığı sûrette elimizdeki kuvvetle bir mıntıkanın muhâfazası sûret-i kat'îyede mümkün olmayacağı..." yolundaki beyânı pek vahim bir durumu sergilemektedir[42]. Bu durumda Rıza Bey, her tarafa ettiği onca feryada rağmen hiçbir taraftan asker hususunda yardım göremediğinden yakınmış, elindeki perişan mevcûduyla düşman saldırılarına karşı ancak bir iki gün daha mevzilerini muhâfaza edebileceklerini belirterek hiç olmazsa bir alay süvari, iki cebel tabyası ile bir nizâmiye kıtası istemiştir. Aynı gün gönderdiği bir diğer şifre ile -düşman tahkîmâtla meşgûl olduğundan- o gün müsademe vuku bulmadığını, ancak müfrezelerin moralinin bozuk olduğunu, verilen kaybın yanı sıra dağılan efrâdın toplanmasının müşkül bir hâl aldığını belirten Rıza Bey, "her hâlde bu mıntıkaya kıtaat-ı nizâmiye lâzım olduğunu tekraren arz" eylemiştir[43].

Sarıkamış harekâtının devam ettiği ve pek yakında büyük bir felâketle sonuçlanacağı bu günlerde, Rıza Bey'in dinmek bilmeyen feryatlarına nihayet -kesin sonucun III. Ordu bölgesinde alınacağına da değinilen ayrıntılı ve çok açıklayıcı- bir cevap verilmiştir:

> *"1- Muhasamatın bidayetinden beri Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezelerinden en ziyâde faaliyet gösteren mıntıka, mıntıkanızdır. (Düşmanın) Batum kuvvetini bir Türkistan livasıyla takviye ettirmeğe icbar edildiği istihbâr edilmiştir.*
>
> *Cephenizdeki Batum şehri müstahkem olmasa idi elbet işgal ederdiniz. Fakat netice-i kat'îyenin istihsâli ancak Erzurum civarında (III. Ordu-yı) Hümayûn'un muzafferiyetiyle kabildir. Bi-*

---

41 249, D: 1036, F: 36.(9 Kanun-ı Evvel 330 tarihli)

42 249, D: 1036, F: 37. (14-15 Kanun-ı Evvel tarihinde Trabzon'dan İstanbul'a gönderilen telgraf sûreti)

43 249, D: 1036, F:39. (15 Kanun-ı Evvel 330 tarihinde Rıza Bey'in Trabzon valisi aracılığıyla gönderdiği şifre)

Levent Sahverdi Arşivi

naenaleyh harbiye-i kat'îye urulacak mahâlden kuvvet eksiltmek münâsib olmayacağını siz de takdir edersiniz. Ankarib muzafferiyet-i kat'îye istihsâl olunduktan sonra çok mikdarda kuvveti Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezelerine iltihak ettirmek mümkün olacaktır.

2- Düşmanın zayıf kuvvetini karşınızda terk ile kuva-yı mütebakiyesini Kars havâlîsine çekmekte olduğuna dâir olan malûmatı dünkü düşmanın tahkîmâtla meşgûl olduğunu bildirdiğiniz telgraf te'yîd etmiştir. Binaenaleyh mümkün olduğu kadar düşman kuvvetlerini tevkif ve bu teşebbüsatını men etmeniz iktiza eder.

3- Hiçbir mıntıkaya binler hesabıyla silâh verilememiştir. Bu hâl memlekette silâhın tedarik... söylemeye lüzûm görmüyorum. Binaenaleyh tüfenk başına beş yüz fişenkle...

4- Yakub Cemil Bey ile epeyce zâbit geldiği gibi Yüzbaşı Adil, Mülâzım Mehmed efendiler doğrudan doğruya size gönderilmiş ve Canik Jandarma Taburu'nun bir mülâzımla, Trabzon Jandarma Alayı'nın diğer bir mülâzımla iltihakları için emir verilmiştir. Şimdiki hey'etle yirmiyi mütecaviz zâbit ve zâbit namzedi ile bir o kadar da küçük zâbit ve bir hey'et-i sıhhiye gönderiliyor.

5- Müdâfaa-yı Milliye Merkez-i Umûmîsi'nden elbise taleb etmişsiniz. Piyasa da haki kumaş yoktur. Her ne kadar tecavüz-i merci etmişseniz de gayret ve faaliyetinize mukabil iki bin kat elbise gönderiliyor.

6- Sevkiyat ve nakliyatın icrâsı muayyen ve mahdud... yetiştirilememektedir[44]*."*

Görüldüğü üzere savaşın daha ilk yılında, Türklerde silâh kıt, cephane kıt, ulaştırma imkânları sınırlı idi. Ruslar da güçlerini asıl sonucun alı-

---

[44] 249, D: 1036, F: 40.(18 Kanun-ı Evvel 330 tarihli ve Teşkilât-ı Mahsûsa'ya me'mûr -Halil Bey'den sonra göreve gelen- Kaimekam Cevad imzasıyla, yine bizzât kendisi tarafından çözülmek üzere Rıza Bey'e gönderilen şifreli telgraf)

Levent Sahverdi Arşivi

nacağı noktada yoğunlaştırmaya çalışmışlardır. Bu şartlarda tek umut, III. Ordu'nun bizzât Enver Paşa kumandasında alacağı sonuca -zorunlu olarak- bağlanmış gibidir. Fakat yukarıdaki yazışmadan birkaç gün sonra Türk birliklerinden geriye kalanlar Sarıkamış'tan çekilmeye başlayacaklardır. İşte tam bu çekilmenin başlangıcına tesadüf eden bir şifrede; artık müfrezelerden kesinlikle umut kalmadığını, işi iyi idâre edemediklerini - muhtemelen içinde şartlı salıverilen hükümlülerin de bulunduğu- birliklerinin dağıldığını,Hopa yolunun karadan da düşmana açıldığını, Müslüman halkın Rus çizmeleri altında can vermesinden ve ordunun da kendi düzensizliklerinin kurbanı olmasından endişe ettiğini belirten Nâil Bey de çareyi "muntazam ve mücehhez bir kıta-ı nizâmiye" istemekte bulmuştur[45].

Bu sırada, istenilen desteğin Karadeniz yoluyla sağlanmasının pek kolay olmadığı otuza yakın zâbitân ve dokuz yüz elli mevcûdlu bir müfrezenin daha önce vapurla gönderileceği bildirildiği hâlde kara yoluyla[46] ve Sivas üzerinden sevk edilmesiyle anlaşılmaktadır. Aynı gün gönderdiği telgrafta Cemâl Azmi Bey, "Dün Yakub Cemil ve Sudi Bey, Rıza Bey'in yorulmasına ve vazifenin kesb-i ehemmiyet etmesine mebnî yerine bir erkan-ı harbiye zâbiti taleb etmekte olduğunu, keyfiyeti Rıza Bey'e vekâleten zât-ı sâmilerine arz edeceklerini söylediler[47]..." der ve düşman saldırılarına özveriyle karşı konulduğunu belirtir.

---

[45] 249, D: 1036, F: 44 - 44/1. (Nâil Bey'den Çifteköprü'de zât-ı sâmilerina aid olmak üzere alınan ve Trabzon Vâlisi Cemâl Azmi Bey aracılığıyla gönderilen 21 Kanun-ı Evvel 330 tarihli şifre şöyledir:

"1- Daha büyük cinayetlere meydan verilmemek için evvela şunu söyleyeyim ki ne Rıza Bey ve ne de bendeniz bu işin ehli değiliz.

2- Çünkü elimizdeki kuvveti güzel kullanmış olsa idik bu kuvvetle her şey yapılabilir idi.

3- Vâli Bey'in hamiyetiyle daima yiyecek ve giyeceğimiz gönderiliyor iken bir intizamsızlık yüzünden askerimiz aç, çıplak, yalınayak geceli gündüzlü dağ başlarında örtüsüz vazife görmekte bîtab kalarak bugün nısfından ziyâdesi firar etti.

4- Bu firar bizi bugün galibiyetten mağlubiyete düşürdü ve olacağı da bu idi.

5- Şimdiye kadar işgal ettiğimiz mahâllerden çekildiğimiz hasebiyle binlerce Acaralının Rus kılıcı altında inlemesine, hanümanın sönmesine sebeb verilmiştir.

6- Bu anda ...Hopa yolu berren de düşmana küşad edildi.

7- Buraya kuvvetli nizâmiye kıtaatı gönderilerek bizlerin yerine ehil ve civan zâtlar gönderilmezse yarın Hopa değil belki Rize'ye kadar bütün tebaa- i müslime Rus çizmeleri altında can verecektir. Ve hattâ tehlike pek büyüktür. Zîrâ ordunun da bizim intizamsızlığımızın kurbanı olmasından korkuyorum. Vakit zayi etmeksizin sevk edilecek mücehhez ve muntazam bir kıta-ı nizâmiyenin bu keşmekeşin önünü alabileceğinden ümidvarım. Vatanperverliğinize istinaden arz ediyorum.")

[46] 249, D: 1036, F: 51.(31 Kanun-ı Evvel 331 tarihinde Cevad Bey tarafından, Rıza Bey'e gönderilen şifreli telgraf)

[47] 249, D: 1036, F: 52.

Levent Şahverdi Arşivi

Görüldüğü üzere Rıza Bey'in de, Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezelerinin de, sivil-asker diğer kişilerin de kendilerine katılan halkla birlikte Trabzon Vilayeti'ni savunmaya çalışmaktan başka yapabilecekleri bir şey kalmamıştır. Fakat Rıza Bey'in çekilmesine ya da çektirilmesine uğraşılmakta olduğu da bellidir. Hem Nâil Bey'in değinilen son telgrafından hem de Yakub Cemil Bey'in aktarılan sözlerinden bu durum açıkça anlaşılmaktadır. Bir başka belge de bu konuda şüpheye yer bırakmamaktadır[48]. Bu belgede iki aydır maaş alamadığına da değinen mülkiye me'mûru, yaşanan sıkıntıların maddi boyutuna da ışık tutmuştur. (Alman) Stange Bey'in, Rıza Bey'in yerine başka birisinin gönderilmesini istemesi ve "Rıza Bey'in istirahate davet olunması" talebi muhtemelen bu yoldaki ne ilk ne de son girişim olmuştur. Çünkü yerine gönderilen "...Ali Rıza Bey sürat-i mümkine ile muvasalat etmek üzere bu gün Dersaadet'ten hareket etmiş olmağla rahatsızlığı dolayısıyla mümaileyh Rıza Bey'in hemen İstanbul'a avdeti lâzımdır" denilen telgrafın üzerindeki tarih, yukarıdaki belgenin yazılışından öncedir. Ancak Rıza Bey kumandasında bulunan kıtaat ve gönüllü efrâdın kumandasının Stange Bey kumandasına bırakıldığı belirtilen tarihle aynıdır. Bu da kumandanın Stange Bey'e bırakılmasıyla Rıza Bey'in İstanbul'a çağrılmasına aynı zamanda karar verildiğini ortaya koyar. Böyle bir çağrı evvelce gerçekleştiği hâlde, Rıza Bey'in istirahata davet olunmasının istenmesi ise herhâlde bu çağrıya uymayan Rıza Bey'in görevinde kalmak için girişimde bulunmasıyla açık-

---

48 249, D: 1036, F: 58. (25 Şubat 330 tarihli bu belge şöyledir: "1. 23 Kanun-ı Sani 330 tarihinden beri Rıza Bey kumandasında bulunan kıtaat ve gönüllü efrâdın (Alman) Stange Bey kumandasına terk olunmasına teşvikat-ı lâzıme icrâ olundu ve muvaffak olduk.
2. Rıza Bey'de gereken derece bir iktidar-ı askerî olmadığı gibi maiyetindeki binlerce efrâdı iaşe ,sevk ve idâre için bölük, tabur teşkilâtı vücuda getirilmemiştir...
3. Stange Bey kumandayı deruhde ettikten sonra Rıza Bey yine kıtaata müdahâleye başladı. Düşman-ı kan kabûl ettiği... bilumum kuvvetleri mağlub oldu.
4. Bu sebebden Stange Bey'in,Rıza Bey'e karşı bir infial hâsıl ettiğini bizzât Stange Bey ile görüşerek anladım.
5. Rıza Bey, Stange Bey aleyhinde konuşmaktadır. Bu husus buradaki kuvvetin daha ziyâde mağlubiyetine sebebiyet verecektir.
6. Nâil Bey ile Rıza Bey arasında ihtilaf ve husumet vardır.
7. Herhâlde Rıza Bey'in istirahate davet olunması lâzımdır. Rıza Bey'in yerine, Stange Bey ordudan bir erkan-ı harb zâbiti istemiştir. Gönüllü kıtalar tensik edildiği takdirde istifâde kabildir.
8. ...ordunun muvaffakiyet-i kat'iyesine muntazır ifa-yı vazife... iki aydır maaş alamadım. Trabzon vilâyetine tertîbâtı fevkalâdeden...")

Levent Sahverdi Arşivi

lanabilir. Nitekim Trabzon vilâyetine gönderilen bir diğer telgrafta, bunu doğrulayan ifadeler vardır[49].

Hüsranla sonuçlanan faaliyetlerin uluslararası ilişkiler açısından önem taşıyan kimi yönlerini ve bu süreçte yaşanan bazı sorunları da açıklayan bir layiha Archimandrite Nicolas tarafından "Harbiye Nezâret-i Celilesine" -1915 yılı Haziranı'nda- sunulmuştur[50]. Buna göre; "son Gürcistan ihtilâli ve kıyamını müteakip" hayatını "Rusya'nın dest-i gaddar ve vahşetinden kurtararak şefkat ve himaye-i Osmaniye'ye iltica" eden ve burada bulunan İslâm ve Osmanlı Gürcülerinin delaletiyle -1909 dan beri Osmanlı hükûmetine sunduğu layihalarla- Gürcistan'ın Rusya'nın zulüm ve vahşetinden kurtulması için gereken muâvenet ve müzâhereti talebe başlayan, yakın bir zamanda kendisince "zuhuru melhuz ve muhakkak olan Avrupa Harb-i Umûmîsi"ne Osmanlı Devleti'nin de karışacağını, olaylar başka türlü gelişmiş olsa bile Kafkasya'nın Türklerle Ruslar arasında fiili bir savaş alanı olacağını öngörmüş olan Nicolas'a göre; "böyle bir harb vukuunda Gürcistan için Rusya'ya karşı ihtilâl ve kıyam etmek, nâil-i hürriyet ve istiklâl olmak zamanı hulûl etmiş olacaktı" ve Gürcistan'ın bağımsızlığını kazanması için kendilerini desteklemesini istedikleri "Hükûmet-i Osmaniye'nin en büyük fâidesi (ise) hayat ve vatan-ı Osmanî için bir düşman-ı bîaman olan Rusya'nın hudud-ı Osmanî'den uzaklara" atılması olacaktı. Osmanlı Hükûmeti, vaktiyle Nicolas'ın isteklerini kabûl ederek gereken yardımda bulunacağını vaat etmiş "fakat icrâsı vakt-ı münâsibin hulûlüne ta'lik" edilmiştir. Neyse ki, "uzun bir devre-i intizâra lüzûm görülmeksizin vakt-ı münâsib hulûl ederek" beklenen fırsat ortaya çıkınca "1914 senesi Ağustos ayı ibtidasında Hükûmet-i Osmaniye bir mikdar eslihayı ita" etmiş ve böylece çalışmalar başlamıştır.

1914 senesi Ağustosu'nda İsviçre'de bulunan Gürcü mültecilerinden bir kaçını telgrafla çağıran Nicolas, henüz bunlar İstanbul'a gelmeden ça-

---

[49] K:249, D:1036, F:1/43.(24 Mart 331 tarihli ve Yüzbaşı Rıza Bey'e aiddir kayıtlı bu belgede şu ifade yer almaktadır:
"1. İhtiyat zâbit namzedlerinin mağduriyetlerine mahâl kalmamak üzere bir an evvel inhâlarını gönderiniz.
2. Sizin için vukubulan teşebbüsat bir neticeye iktiran etmedi")

[50] K:1838, D: 45, F: 1/1-1/4.

Levent Sahverdi Arşivi

lışma arkadaşlarıyla birlikte Trabzon'a gitmiştir. Ağustos'un yirmi dördünde Rıza Bey'in yardımlarıyla bu arkadaşlarından bazılarını merkez komitesiyle temasta bulunmak üzere Gürcistan'a göndermiştir. Böylece dâhil ile haricin bağlantısını sağlamaya çalışarak planının icrâsı için gereken bildirimde bulunmuştur. Bu üç kişi on güne kadar kendilerini haberdar edemedikleri takdirde Avrupa'dan çağrılanlardan seçilen üç kişiyi daha göndermek kararında olan Nicolas, "Her ne sûretle olursa olsun harb başlayıncaya kadar ihtilâl edebilmek için tertîbât-ı lâzımenin ikmâli ve ihtilâle müheyya bir hâlde bulunmamız yegâne emelimiz idi" diyerek amaçları konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Fakat Avrupa'dan davet edilen vatandaşları İstanbul'a varışlarında kendi bilgisi dışında ayrıca işe başladıklarından O, "ihzâr ve tertîbât ede geldiğim şeyler zîr ü zeber oldu" sözleriyle uğradığı hayal kırıklığını da itiraf ettikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

"*...Gürcistan'ı haricden teşvik ve tahrik etmek fikr emelini terk ile evvel emirde Maçabeli ve Süleyman Gugurizeyi Gürcistan'a i'zâm ve bilahare beyânnâmeler irsâl ederek "haricden yapılacak iş hitam buldu. Hükûmet-i Osmaniye ve Almanya Devleti Gürcistan'ın istiklâl ve hürriyetini bamukavelenâme te'yîd ve tekfîl etti. Esliha ile cebhâne Gürcistan'a duhulümüzde verilecek " yolunda dahile ihbaratta bulundular . Gürcistan ahâlîsi bu ihbaratı sahih zannederek harbe i'zâm edilecek adamları göndermeğe lüzûm görmediler. Neticeye intizâr ettiler. Ne çare ki bu grubun takib ettiği hatt-ı hareket ihtilâlden başka bir şekilde olduğundan gerek hükûmet-i Osmaniye ve gerek Gürcü dûr-ı endişânı tarafından grubun bu programı kabûl ve tervic edilmediğinden maada Gürcistan işleri için müttefikiyn arasında küşad ettiğim tarîk de yanlış siyâset yüzünden ihlâl edildi.*

Siyâsetimce ihtilâl ederek Rusya'ya karşı mücâhedeye atılan Gürcistan'ın hengâm-ı sulhta Rusya'ya terk edilemeyeceği vaadini Almanya hükûmetinden de almak lâzım idi. Fakat hükûmet-i

Levent Şahverdi Arşivi

Osmaniyenin muâveneti olmadan işe başlamak, kıyam ve ihtilâl edebilmek de mümkün değildi. Maksadım iki noktada îzâh edilebilir: Gürcistan'ın istiklâl ve tamamiyetini tekfîl ve te'yîd etmek, ihtilâli başa çıkarmak için silâh ve para ita eylemek ki Gürcistan ihtilâli için iki rükn mühimdir. Fakat bu tarz siyâset de tatbik ve icrâ edilemedi. İşin mihrab-ı aslından çıkarak sarb yollara sardığını gördükten neticesi meşkuk olan bu yoldan çekilerek İstanbul'a dönmek istedim. Fakat Rıza Bey'in talebi vechile bir müddet daha kalmağa mecbur oldum. Hareketimizin neticesi çok geçmeden artık büsbütün tezahür edince artık işe yeni baştan başlamak lâzım geldiğini anladım. Ne çare ki Ağustostan beri ...nice fırsatlar aramakla bulunmayan nice müsaid zamanları kaçırdık...[51]"

Fakat her şey bu noktada bitmiş değildir[52]. Ancak sonraki gelişmeler de Nicolas için memnuniyet verici olmamıştır:

" *... dâhilden sûret-i mahsûsada i'zâm edilen me'mûr "dahilen biz hazırız yardım edecekseniz ediniz, muâvenete ihtiyacımız var. Tertîbâtımız mükemmel ise de levâzımâtımız noksandır" haberini getirdi. Bundan maada 1500 kadar askere kumanda eden Gürcü Yorgi Maçabeli tarafından i'zâm edilen iki asker gelip benden sûret-i kat'îyede söz istediler. Eğer muâvenete hazır isek ihtilâl edeceklerini bildirdiler. Maçabeli maiyetiyle birlikte Rusya'ya karşı hareket edeceğini temin etti. Maçabeli'yi şahsen tanımam*

---

51 K:1838, D: 45, F: 1/2-1/3.

52 Rıza Bey'in şu sözleri de girişimlerin devam ettiğinin kanıtı sayılabilir: " Evvelce Gürcü Komitesi azasının bazılarıyla Dersaadet'te cereyan eden müzakerata şu sırada tekrar ibtidar kılındığını burada bulunan aza-yı merkumeden bazıları tarafından beyân olunuyor. Tahkikat-ı acizaneme nazaran İstanbul'da bulunan Tseretelli kendisini Rus ordusuna idhâle muvaffak olan ... ile sıfat-ı ruhaniyesi itibariyle avdet arzusuna hâiz-i nüfûz olan ve Trabzon'da bulunan Papaz Nikola (Archimandrite Nicolas) ihtilâl ifamda hâiz-i nüfûz ve kudret olub diğerleri menfaatperest adi adamlardır. Binaenaleyh müzâkerede bu cihetin nazar-ı dikkate (alınması) yâhûd İstanbul'a avdetime kadar tehir-i müzâkere edilmesi ma'rûzdur." (K: 249, D:1036, F: 30/5.) Ayrıca bu yazışma Archimandrite Nicolas'ın layihasından önce olmakla Gürcüler arasındaki uyumsuzluğu, Nicolas'in sözlerini de doğrulayarak ortaya koymaktadır. Hem Rıza Bey'in hem de Nicolas'ın ifadeleri birbirlerine olan güven duygularını ve uyumlu bir işbirliği içinde olduklarını da ortaya koymaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

fakat gelenlerin beni görmek istediklerine bakılırsa dahilden bir me'mûriyetle geldikleri anlaşılıyordu. Bilhassa merkez komitesinin emriyle yapılmış bir plandı. Bu iki me'mûru görmüş olsa idim pek çok şeyi anlayacak ve öğrenecek idik. Fakat ne beni tanıyan askerleri gösterdiler ve ne de bu hususta bir şey sordular. Ve benim haberim olmadan " şimdi bir şey söyleyemeyiz. İstanbul'da çalışıyorlar, gidin de birkaç gün sonra geliniz" cevabını vererek askerleri geri gönderdiler. İşte bu gibi işlerle bittabi hiçbir netice elde edilemeyeceğini anladığım için Hükûmet-i Osmaniye ile yeni baştan başlamak üzere Dersaadet'e avdet ettim...[53]"

Sonuç

Osmanlı Devleti resmen Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce Kafkasya'da faaliyetlere başlamıştır. Rusya ile ilgili kaygılarından dolayı bölgede olan biteni izlemeleri kendi güvenlikleri açısından son derece doğal karşılanabilecek olan Türkler, diğer nedenlerin yanı sıra, içinde bulundukları zor koşullarda -Balkan Savaşları esnasında acı sonuçlarını yaşayarak gördükleri yalıtılmışlıktan kurtulmak endişesinin de etkisiyle- 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman gizli ittifakını yaptıktan sonra, Kafkasya'daki faaliyetlerini artırmışlardır. Enver Paşa'nın bundan sonraki hazırlıkları içinde Kafkasya'ya yönelik etkinlikler önemli bir yer tutmuştur. Zaten Almanlar da Osmanlı Devleti'nin kendileri saflarında bir an önce savaşa girmesini isterlerken III. Ordu'nun Kafkasya'da harekete geçmesini talep etmişler ve bu bölgenin Türkler için önemine değinmişlerdir. Her ne sebeple olursa olsun, Osmanlı Devleti'nin Türk-Alman ittifakından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içindeki faaliyetleri arasında -katılanların şöhretine bakılarak bir sıralama yapılacak olursa- Kafkasya'dakilerin en fazla önem taşıdığını belirtmek mümkündür.

---

[53] K:1838, D: 45, F: 1/3.

Levent Sahverdi Arşivi

Kafkasya'ya yönelik Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyetleri bölgenin özellikle Türk ve Müslüman halklarıyla bağlantılı olarak gerçekleştirilmiştir. Geleneksel istihbarat çalışmalarının yanı sıra,Teşkilât-ı Mahsûsa bağlantılı olarak gerçekleştirilen faaliyetlerin amacı Kafkasya'da yaşayan çeşitli unsurları Rusya'ya karşı harekete geçirmektir. Yüzyıllarca aynı devlet sınırları içinde yer almış fakat 1878 Berlin Antlaşmasıyla Rus egemenliğine girmiş olan Kars, Ardahan ve Batum'un Türk ve Müslüman halkının girişilen etkinliklerin odak noktasında olması gayet doğaldır. Bu üç ilin ötesindeki Türk veya Müslüman Kafkas halklarıyla teması kolaylaştırabilecek olan kök ve inanç birliği ortak paydaları da değerlendirilmiştir. Fakat bu faaliyetler içinde Hıristiyan Gürcü toplumu da yer almıştır. Bunun en önemli nedeni ise, Kafkasya'daki hazırlıklar ve savaş sırasındaki jeopolitik zaruretler ve stratejik değerlendirmelerin -hem Türk-Alman ittifakının ve hem de Rusya'nın Kafkasya'dan çekilmesini isteyen bölge halklarının ortak çıkarları için- gerekli ve faydalı kıldığı Türk-Gürcü dayanışma ve işbirliğidir.

Hıristiyan bir din adamı olan Nicolas'ın ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, Rusya'dan bağımsız bir Gürcistan kurmak için yıllardır çalışan ve bu konudaki yardım ve işbirliği istekleri Türkler tarafından olumlu karşılanmış fakat icrâsı uygun zamanın gelmesine bırakılmış olan Gürcü diasporasının* talepleri de çok geçmeden "vakt-i münâsib hulûl ederek" Birinci Dünya Savaşı çıkınca yerine getirilmeye çalışılmıştır. 1914 yılı Ağustos ayı başlarında Türkler bir miktar silâh da vermişler ve iş fiiliyata dökülmeye başlamıştır. Anlaşılacağı üzere Osmanlı camiasının parçası

---

* Gürcü diasporasından kastedilen -Nicolas örneğinde görülen ve Rusya'dan kaçarak Osmanlı topraklarına sığınan- Hıristiyan Gürcülerden oluşan topluluktur. İlgili dönemde Osmanlı camiasının bir parçası olan Acaralılar için böyle bir ifadeyi kullanmak hem haksızlık ve hem de "anakronizm" yanlışına sapmak olur. Bu makalede, başlangıçta da ifade edildiği üzere ne Kafkas Harekâtının tamamı, ne de Sarıkamış fâciasının askerî yönü değil de yalnızca perde arkası işlenerek bilinmeyenlere ışık tutulmaya çalışılmıştır. Böylece Bab-ı Âli baskınının renkli simalarından olup savaşın ortasında mevcut iktidarı ihtilâlle devirmeye çalıştığı için idam edilen Yakup Cemil'in , tıpkı Talat ve Cemâl paşalar gibi Ermeni suikastçilerince katledilen Bahaeddin Şâkir ve Cemâl Azmi'nin, Milli Mücadeleden İzmir Suikastine uzayan hayat çizgisiyle Kara Kemâl'in, Yenibahçeli Nâil'in , Trabzonlu Rıza Bey'in, Gürcü komiteleri üyelerinin, Almanların ve daha nicelerinin yer aldığı bir Teşkilât-ı Mahsûsa operasyonu belgeler ışığında sergilenilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Gürcü komitesine yalnızca ilgili bağlamda değinilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

veya yakını sayılan Türk ya da Müslüman Kafkas halklarıyla birlikte Hıristiyan Gürcülerin de gönüllü katılımıyla "Teşkilât-ı Mahsûsa" harekete geçmiştir. Daha sonra "Kafkas İhtilâl Cemiyeti" şeklinde yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Jeopolitik, strateji ve uluslar arası ilişkiler açısından çok önemli olan bu faaliyetler yalnızca sayılan unsurlarla kalmamış İsviçre'den - ve muhtemelen başka ülkelerden de- gelen Gürcü komiteleri mensupları ve Almanların da katılımıyla iyice renklenmiştir. Ancak bu faaliyetler sırasında, Türkler -kendilerinin istemediği ve beklemediği bir zamanda- ecnebilerce yapılacak bir oldu bitti ile ansızın savaşa sokulabilecekleri yolunda hiç de yersiz olmayan bir endişeyi de taşımışlardır[54].

Kafkas Harekâtı'nın perde arkasındaki Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyeti çok uluslu bir işbirliğiyle yürütülmeye çalışılırken Türklerle Almanlar arasında yeterince uyumlu bir etkinlik yapılamamıştır. Türklerle Türkiye'deki Gürcü diasporası arasında, en azından Archimandrite Nicolas örneğiyle görüldüğü üzere uyumlu bir çalışma yapılabilmişse de, İsviçre'den -ve muhtemelen diğer ülkelerden de- gelen Gürcülerle aynı derecede bir yakınlık ve işbirliği ortamı oluşturulamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri dışardan gelen Gürcülerin aslında yalnızca Almanlara endeksli varlık ve çalışmaları olsa gerektir. Nicolas da bu dışardan gelenlerin kendi bilgi ve onayı haricinde yaptıkları işlerle onca emeği heba ettiklerinden yakınmakla bu olasılığı kuvvetlendirmektedir. Türklerin kendi aralarında da, Osmanlı topraklarındaki Gürcü diasporasıyla dışarıdan gelenler arasında olduğu gibi, kendi başına hareket etme eğilimleri ve anlaşmazlıklar olmuştur. Lojistik desteğin eksikliği ve karşı Rus-Ermeni faaliyetleri de mutlaka uyumsuzluğun üzerine tuz biber ekmiştir.

"Parça bütünden habercidir" ilkesiyle, belgelerden yansıyan lojistik fâciası ve uyumsuzluğun özelde değil de Kafkasya genelinde yapılan çoğu

---

[54] Almanların bir oldu bitti ile Türkiye'yi savaşa sokabilecekleri yolundaki benzer kaygıların varlığı için bir numaralı dipnotta künyesi verilen makalenin 146. sayfasına bakınız.

Levent Sahverdi Arşivi

faaliyette yaşandığını kabûl edersek Sarıkamış fâciasının çok büyük bir sürpriz olmadığını anlarız. Fakat bütün bunlara, karakışa ve tipiye, Türk ordusunun Sarıkamış öncesi kimi başarılarına bakarak -her şeye rağmen- diyebiliriz ki, cephede her türlü özveriyi gösteren Mehmetçik'in ayağında postalı, üzerinde kışlık giysisi ve bir de içecek bulgur çorbası olsaydı bu fâcia meydana geldiği ölçüde yaşanmazdı[55].

55 Bu makalenin son cümlesindeki değerlendirme için Sarıkamış fâciasının askerî yönü bakımından dökümanter bir çalışma olan şu kitaba bakınız: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, Cilt I (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını), Ankara,1993. Ayrıca Kafkas Cephesi'nin Lojistiği ve kimi idari faaliyetler için şu kitaplara bakınız: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdarî Faaliyetler Ve Lojistik, Ankara, 1985 (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını), Tuncay ÖĞÜN, Kafkas Cephesinin I.Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği, Ankara,1999.

Levent Şehverdi Arşivi

ÖZET

Bu makalede Sarıkamış faciası ile sonuçlanan Kafkas harekâtının - belki de bugüne kadar yapılmış çalışmaları bir başka açıdan takviye edecek olan- farklı bir boyutuna değinilecektir: Jeopolitik, strateji ve uluslararası ilişkiler açısından çok önemli bir Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyeti sergilenecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kafkasya, Osmanlı Devleti, Teşkilât-ı Mahsûsa, Enver Paşa.

ABSTRACT

We will underline a different aspect of the Caucasus Campaign, which resulted in a catastrophe in this article revealing the unknown dimensions of this disastrous battle: We will shed light on Teşkilât-ı Mahsûsa's (The Ottoman Secret Service) operations of geopolitical, international and strategical importance.

Key Words: First World War, Caucasus, Ottoman Empire, Teşkilât-ı Mahsûsa, Enver Paşa.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE YILDIRIM ORDULAR GRUP KOMTANLIĞI

Dr. Zekeriya TÜRKMEN*

Giriş

XIX. Asrın sonlarına doğru II. Abdülhamit ve Wilhelm'in kişisel gayretleri ile başlayıp zamanla giderek artan Türk-Alman dostluğu, bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı başlarında bir ittifak bloğunun kurulması ile sonuçlandı. Öte yandan Avrupa'da 1914 Temmuzu'nda görülen siyasî ve askerî gelişmeler, geniş çaplı bir savaşın habercisi idi. Avrupa'da savaşın çıkacağından endişelenen Osmanlı hükûmetinin bazı üyeleri alelacele ittifak arayışına girdiler. İngiltere ve Fransa nezdinde yapılan ittifak teklifleri geri çevrilince, Osmanlı İmparatorluğu için fazla bir seçenek kalmadı. Nihayet, -bir yerde- zorunlu olarak Almanya'ya yönelmek durumunda kaldı[1]. Osmanlı Devleti, Almanlarla 2 Ağustos 1914 tarihinde açık-gizli antlaşmalar yaparak, I. Dünya Savaşı'na yorgun, bitkin, ekonomik ve malî yönden sıkıntı ve bunalımlar içerisinde, mânevî bakımdan ise yıpranmış, bütün gücü tükenmiş ve huzursuz bir vaziyette girmişti.

---

* Genelkurmay ATASE Başkanlığı Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi.

[1] Alman imparatoru İstanbul'daki elçisi Wangenhaim vasıtasıyla ittifak konusunda Osmanlı sadrazamının tekliflerini kabul ettiğini bildirmekle beraber beş maddelik şu ittifak şartlarını ileri sürmekte idi: "*1) Her iki taraf (Osmanlı-Almanya), Avusturya - Sırbistan anlaşmazlığında tarafsız kalacaklardır. 2) Ancak eğer Rusya savaşa katılır, Almanya da ona sürüklenirse, Türkiye savaşa girecektir. İttifak şartlarını (Kazüs Federis) onun için de vaki olacak. 3) Harp çıkarsa Almanya, Askerî Hey'etini Türkiye'de bırakcaktır. Türkiye, yüksek komutanın bu hey'etçe icrasını temin eder. 4) Almanya, Türkiye'yi Rusya'ya karşı kefalet altına alacaktır. 5) Bu antlaşma Avusturya - Sırbistan savaşı devamınca ve ondan çıkacak ihtilafların devamı müddetince yürürlükte olacaktır. Eğer bu anlaşmazlık yüzünden Almanya ile Rusya arasında bir harp çıkmazsa anlaşma kendiliğinden hükümsüz olacaktır.*" Bilgi için bkz., Ankara 1970, s. 630-631. Jeduha L. Wallach, ***Bir Askeri Yardımın Anatomisi,*** (Çev. Fahri Çeliker), Ankara 1985, s. 149-153. Ali İhsan Sabis, ***Harp Hatırlarım: Birinci Dünya Harbi,*** *c. I,* (Yay. Hz. Nehir Yay.) İstanbul 1990, s. 106-109.

Levent Sahverdi Arşivi

Yıldırım Ordular Grubunun Teşkili ve Faaliyetlerine Bir Bakış

I. Dünya Harbi'nin başlangıç yıllarında Irak Cephesi'nde bulunan Von der Goltz'un ölümü üzerine İstanbul'daki Alman Askerî Temsilcisi General Von Lossow 22 Nisan 1916'da Berlin'e gönderdiği bir telgrafta; "Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'ın İran ve Mezopotamya'daki çok büyük Alman çıkarlarını korumak ve kollamak amacıyla, 6.Ordu komutanlığını ele geçirmesini" istemekte idi[2]. Lossow, bundan başka Çanakkale Cephesi'nde görevli bir başka Alman Generali, Liman Von Sanders'in de bu bölgeye tayinini teklif ediyordu; halbuki Enver Paşa bu tayine -Kutü'l-Amare'de galip çıkmış bir orduyu ve bu ordunun komutanı Halil Kut Paşa'yı bir yerde cezalandırmak anlamına geldiğinden- karşı çıkmakta idi.

Enver Paşa'nın Filistin'de bulunan Osmanlı ordularını ziyaretinin hemen ardından 24 Haziran 1917 tarihinde bölgede görevli bulunan ordu komutanları ile yapılan Halep görüşmeleri sırasında Irak ve Filistin cephesi için bir takım yeni yapılanmalara gidilmesi kararı alındı[3]. "Yıldırım" ismi verilen bu girişim General Von Falkenhayn'ın[4] 7 Mayıs 1917'de Türkiye'ye gelmesi ile başladı[5]. Halep'te yapılan toplantıdan sonra İstanbul'a dönen Paşa'nın ilk işi Yıldırım Ordular Grubu'nu teşkil etmek oldu. Falkenhayn'ın Yıldırım Ordular Grup komutanlığına atanma emri 11 Temmuz 1917'de Padişah'ın onayından çıktı ve 15 Temmuz'da da teşkil emri yayınlandı[6]. Böylece Yıldırım, evvela Irak'a ve sonra Suriye'ye şamil olan orduya, aynı zamanda bu generalin karargâhına verilen ad oldu. Bu adın verilmesi ile

---

[2] Jeduha L. Wallach, *Ayni eser*, s. 191.

[3] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Sina - Filistin Cephesi***, c. IV/2, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 1986, s. 69 vd.

[4] Geniş bilgi için bkz., Joseph Pomiankowiski, ***Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü "1914-1918 I. Dünya Savaşı"***, (Çev. Kemal Turan), İstanbul 1990, s. 248-249; Jeduha L. Wallach, *Aynı eser*, s. 193-194; Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1/1, Kls: 211, Ds: 892, F: 17.

[5] Gn. Kur. *ATASE* Arşivi: 4-7302, Kls: 3221, Ds: H-63, F: 1/11.

[6] Yıldırım Ordular Grubu ile ilgili emir şu şekildedir:

Levent Sahverdi Arşivi

maksat ve hedef hakkında gizlilik sağlanmak isteniyordu. Almanlar ise Yıldırım'a, "F.(Falke)Ordular Grubu" diyorlardı[7].

İmzalanan antlaşmaya göre, Yıldırım Orduları karargâhında bütün yazışmalar Almanca yapılacaktı. Karargâhta 65 Alman subayı ve Almanca bilen 9 da Türk subayı bulunacaktı. Gelen yazılar tercüme bürosunda Almanca'ya çevrilerek işlem görecekti[8]. Yıldırım Orduları grubu karargâhı Türkiye'ye Alman teşekkülü olarak gelmiş olup, Alman maksatlarına hizmet edeceği aşikârdı[9]. Türkiye'nin iç sorunu olan Arap ısyanını bastırma işini de ele almak istemişti ki, buna neden olarak Arapların Türklere güveni olmadığı fikri ileri sürülmüştü[10].

Yıldırım teşebbüsü için Almanya, bir karargâhtan başka Alman Asya kolu adıyla bir tugay kadar kuvvet, motorlu araçlar ve hava kuvvetleri tahsis etti. Ayrıca Yıldırım'ın masrafları için Osmanlı Genelkurmayı'na 5.000.000 Alman altını borç verildi[11]. Alman Asya kolu, üç piyade taburu, üç makineli tüfek bölüğü, üç süvari bomba takımı, tüfek, süvari bomba takımlarıyla, topçu taburu, uçaksavar top bataryası, piyade top takımı, iki dağ obüs takımı, istihkâm bölüğü, köprücü takımı, telefon ve telsiz ta-

---

"*1- Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı adıyla yeni bir grup komutanlığı teşkil olunmuştur. Grup komutanlığı şimdilik İstanbul'da bulunacaktır.*

2 Yıldırım Ordular Grup Komutanlığına Mareşal Von Falkenhayn Paşa (Mareşallik rütbesi Türkiye'de verildi) ve Kurmay Başkanlığı'na Albay Von Dommes atanmıştır.

3- 6. ve 7. Ordular, Yıldırım Ordular grubunun emrine verilecektir.

4- Şimdiden tesbit edilen kuruluş şöyledir: 6. Orduya 13. ve 18. kolordular; 7. Orduya 15. ve 3. kolordular bağlı bulunacaktı. Alman Asya Kolu, II. nolu Paşa karargâhı ile üçer bölüklü piyade tabur karargâhı, üç makineli tüfek bölüğü ve diğer teknik ve destek unsurlarından kurulu bulunacaktı.

5- 6. ve 7. Ordular yarından itibaren iaşe ve ikmali tamamlanarak Yıldırım Ordular grubuna bağlanacaklardır." Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 211, Ds: 892, F: 17.

[7] Sedat, *Yıldırım'ın Akıbeti*, İstanbul 1927, s. 53-54.

[8] Yıldırım Ordular Grubu karargâhında görev yapmış olan Ali fuat (Erden) Paşa'nın ifadelerine göre Alman Generallerinden Liman Von Sanders Filistin cephesinde bir Türk subayına şunları söylemiştir: "*... Yazık şu Türklere, yazık şu Türkiye'ye. Vatanları tehlikede iken mukadderatlarını idare eden milli bir karargâhtan bile mahrumdurlar. Şu karargâh bir Türk karargâhı değil, Falkenhayn karargâhının İstanbul'da bir şubesidir. Bu karargâhı teşkil eden Alman zabitleri; hizmet ettikleri, maaşını aldıkları, elbisesini giydikleri ordunun re'si müttefiki (düşünen başı) değil, fakat Almanya'daki büyük karargâhın emel ve arzularını tatbik eden icra vasıtasıdır.*" Ali Fuat Erden, *Paristen Tih Sahrasına* adlı eserden naklen Sadi Borak, ***Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları***, İstanbul 1980, s. 102.

[10] 7 nci Ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa, Alman Generali Felkenhayn'ın Arap yarımadasını Alman müstemlekesi haline getirmek istediğini ifade ettiği gibi, aşiretler meselesine karışmamasını da mektubunda ikaz ediyordu. Bkz., Sadi Borak, *Aynı eser*, s. 119-122.

[11] 29 Temmuz 1917 tarihinde ordu komutanları arasında yapılan yazışmalarda Almanya'dan istenecek yardım vesaire hakkında telgraflar teati edilmekte idi. Bkz., Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4/7302, Kls: 3221, Ds: h-72, F: 1-7; Wallach, *Aynı eser*, s. 195.

Levent Şahverdi Arşivi

kımları, sıhhiye bölüğünden müteşekkil idi. Hava kuvvetleri sekizer uçaklı dört hava müfrezesinden, motorlu vasıtalar da beş bölükten (24 kol) ibaret idi[12].

Yıldırım Orduları Grubu'na Türk birliklerinden Irak cephesindeki 6.Ordu ile yeni kurulan 7.Ordu verilmişti. 7. Orduya 3 ve 15. Kolordular bağlanmıştı. Bu ordu Fırat boyunca ilerleyecek ve Bağdat'taki İngiliz ordusunu güneyden kuşatacaktı. Fırat'ta ayrıca bir ince donanma kurulması da kararlaştırılmıştı. Bu arada Bağdat harekâtında yeterli desteğe kavuşturulabilmesi için Musul'dan Dicle'ye doğru bir sahra demiryolu hattı teşkili de düşünülmüştü. Ayrıca bu ordunun lojistik desteğinin temini için bir Alman generalinin komutasında menzil müfettişliği kurulması da kararlaştırılmıştı. Almanlar Yıldırım ordularının her türlü teknik donanımı ile motorlu araçlarını ikmal ederken, Türkler de asker, iaşe ve her türlü nakil hayvanı temin edeceklerdi[13].

Bir süre sonra istihbarat birimlerinden alınan raporlardan çıkan sonuca göre, İngilizlerin Irak cephesinden ziyade Filistin cephesinde hummalı bir faaliyet içerisinde oldukları anlaşılıyordu. Öte yandan İngilizler, bu sırada ileri harekete geçmek için Gazze'de gerekli hazırlıklarını yapıyorlardı[14]. 1917 Haziran ayında Akabe'yi alan İngilizler, propaganda savaşından da geri kalmıyorlar, çöldeki Osmanlı aleyhtarı Arap hareketlerini destekliyorlardı[15]. İngilizlerin bütün bu hazırlıkları, alınan istihbarata göre sonbaharda Gazze-Birüssebi cephesinde üstün bir kuvvetle harekete geçeceklerini gösteriyordu[16].

Filistin Cephesi'ndeki tehlikeli durumu kavrayan Falkenhayn, Ağustos (1917) ayında Almanya'ya yaptığı kısa bir seyahatten sonra, Enver Paşa'ya yazdığı yazıda; "Sina Cephesi tutulmadan Bağdat taarruzunun yapılmasının kabil olmadığını, Sina'daki İngiliz ordusuna karşı taarruz için

---

[12] Sedat, ***Yıldırımın Akıbeti,*** İstanbul 1927, s. 53-54.
[13] Gn.Kur. *ATASE* Yay., ***Sina Filistin Cephesi,*** s. 85 vd.
[14] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4/7302, Kls: 3221, Ds: H-55, F: 1-45.
[15] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1/2, Kls: 537, Ds: 2098, F: 1-15.
[16] Sedat, ***Yıldırımın Akıbeti,*** s. 76-105.

Levent Sahverdi Arşivi

Asya kolu ile 19. 24. ve 50. tümenlerin hemen Filistin'e nakli lüzumunu" bildirdi. Enver Paşa Bağdat seferinde ısrarlı olunca, Falkenhayn yazdığı ikinci yazıda da yine Sina cephesindeki tehlikeye dikkat çekerek fikrinde ısrar etti[17]. Gerçi 4. Ordu komutanı Cemal Paşa (İttihatçı-Bahriye Nazırı) da, bu sırada Suriye'de bir Arap ihtilalinden endişe ederek Sina Filistin cephesinin takviyesi fikrinde idi. Neticede; Falkenhayn, Enver ve Cemal Paşalar bu konuyu İstanbul'da Başkumandanlık Vekâleti karargâhında etraflıca görüştüler[18]. Bu görüşmelerde İngilizlerin muhtemel saldırı planları enine boyuna tartışma masasına konuldu[19]. Falkenhayn, Yıldırım Ordular Grubu'nun takviye edilerek Sina'da İngilizler'e yağmur mevsimi olarak bilinen Kasım'dan evvel taarruzu önermekte iken[20], Cemal Paşa ise, İngilizlerin sayıca üstünlüğünden kaynaklanan endişelerini dile getiriyordu. Enver Paşa da Falkenhayn'ın görüşüne karşı idi. Öte yandan Alman ordusu genel karargâhı ise, Falkenhayn ile aynı görüşte olduğunu bildirmişti. Bu sırada Türkiye'de bulunan Alman generallerinden Liman Von Sanders ise, kendinden gayet emin bir şekilde "meydana gelebilecek başarısızlığın Almanya hesabına geçeceği kuşkusuzdur" diyerek, fikirlerinde kararlı olduklarını belirtiyorlardı[21]. Üstelik Filistin cephe komutanı bulunan Alman Von Kress de yağmur mevsiminden evvel taarruzdan yanadır. Doğrusu Falkenhayn ve Kres gerçeği görmüşlerdi fakat, Yıldırım Orduları ile Filistin'de harekete hazırlanırken, İngilizlerin Osmanlı orduları gelmeden harekete geçeceklerini kavrayamamışlardı. Şunu da belirtmek gerekirse, Falkenhayn'ın Filistin'de İngilizleri yendikten sonra Irak'a taarruz etmek fikri gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir düşünce idi. Irak'da yağmur mevsimi Mart ortasında idi. Filistin harekatını bitirip orduları Irak cephesine nakl etmek için en az altı aya ihtiyaç vardı. Bu planın tatbike konması işte bu yüzden mümkün değildi.

Almanların bu dönemde Türk ordusunda üstünlük taslama yarışında olduklarını da ifade etmek gerekir. Yapılan askerî antlaşmalara göre Tür-

---

17 Gn.Kur. *ATASE* Yay. ***Sina Filistin Cephesi***, s. 89.
18 Hüseyin Hüsnü Emir, ***Yıldırım***, s. 56.
19 Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4/7302, Kls: 3221, Ds: H-78, F: 1-4, 1-8, 1-14, 1-15, 1-16.
20 Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4/7302, Kls: 3221, Ds: H-81, F: 1-4, 1-5; Ds: H-74, F: 1-5.
21 Liman Von Sanders, ***Türkiye'de Beş Sene***, İstanbul Matbaa-i Askeriye 1337, s. 164.

Levent Şahverdi Arşivi

kiye'ye gelen her Alman zabitine kendi ülkesindeki rütbeden iki rütbe fazla vererek onlara bir jest yapmak isteyen Osmanlı Harbiye Nezareti'nin bu tutumu onları iyice şımartmıştı. Falkenhayn'ın Yıldırım Ordular Grubu ile Filistin bölgesine gelmesinin ardından bu defa, 4.Ordu komutanı Cemal Paşa ile arasında bir komuta problemi ortaya çıktı. 4.Ordu komutanı sıfatı ile Sina - Filistin taraflarına hakim olan Cemal Paşa'nın emrine girmek istemeyen Alman generali için yeni bir formül geliştirilmesi gerekiyordu[22].

Falkenhayn hazırladığı raporlar sonunda 1917 yılı Eylül ayı sonlarına doğru 7.Ordu birliklerini Filistin'e sevke muvaffak oldu. Yıldırım Orduları için alınan istikraz da Falkenhayn'a verildi. 8.Ordu da Von Kress'in emrinde aynı cephede bulunuyordu. Bu arada 4.Ordu kurmay başkanı Albay Ali Fuat (Erden Paşa) Bey, Falkenhayn'ı 8.Ordu komutanı Kress'i aracı yaparak Filistin harekâtından vazgeçirmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Bu sırada Cemal Paşa Filistin'de savunmaya, Von Kress mahdut hedefli taarruza, Falkenhayn ise kat'i sonuçlu taarruza taraftar idi[23]. Bu gelişmeler olurken ordu komutanları endişelerini dile getirmekten çekinmemişlerdi. Nitekim bu sırada 7.Ordu komutanı bulunan Mirliva Mustafa Kemal Paşa, 2 Eylül 1917 tarihinde Enver Paşa'ya gönderdiği uzunca bir raporda Türk ordusunda yüksek komuta kademesine Almanların verilmesini şiddetle tenkit etmiş, bunun yakın gelecekte bir felakete sebep olacağını ifade etmişti[24]. Nitekim, 7.Ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa, Falkenhayn ile anlaşamıyordu. Bu anlaşmazlık Mustafa Kemal'in istifasına sebep oldu. Sonuçta Almanların isteklerini kabul eden Enver Paşa, Cemal Paşa ile Falkenhayn arasını da bulmaya çalıştı. Zaten Alman generali bu sırada isteklerinin yerine getirilmemesi durumunda, istifa ederek Almanya'ya dönme tehdidinde bulunmuştu. Bu arada Osmanlı ordusu harp

---

22 Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1/6, Kls: 1137, Ds: 66, F: 80.

23 Gn.Kur. *ATASE* Yay., ***Sina Filistin Cephesi***, s. 97-110.

24 Mustafa Kemal Paşa, Filistin cephesindeki bu gelişmeleri hoş karşılamadığı gibi durumun vehametini 20 Eylül 1917 tarihinde Halep'ten Başkomutanlık Vekaletine çektiği telgrafta uzun uzadıya dile getirmiştir. Bkz. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi; Atatürk Arşivi, Kls: 33, Ds: 12-16/A, F: 19-38; ayrıca bkz. Hüseyin Hüsnü Emir, *Yıldırım*, s. 77-78; Nimet Arsan, ***Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri***, c. I, Ankara Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü 1964, s. 1-8; Atatürk ile Falkenhayn arasındaki sürtüşme hakkında detaylı bilgi için bkz., Uluğ İğdemir, "I. Dünya Harbi'nde Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Bazı Belgeler", ***Belleten***, XXXIII/132, Ankara 1969, s. 505-515.

Levent Şahverdi Arşivi

yılları boyunca bu ve buna benzer Alman subaylarının kaprisleri ile uğraşmak zorunda kalmıştı.

Osmanlı Genelkurmayı Sina-Filistin cephesindeki komutanlar arasındaki gerginliğin giderilmesinden yana bir tavır sergiledi. 30 Eylül 1917'de Sina cephesindeki kuvvetler Falkenhayn'ın emrine verilerek, Cemal Paşa'ya da yeni bir ünvan tevcih edilerek mesele hal edilmiş oldu. Buna göre[25];

a) Sina cephesi komutanlığı 8.Ordu adıyla yeniden düzenlenerek, komutanlığına Von Kress getirilecekti.

b) 4.Ordu komutanı Cemal Paşa, Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanı oldu. 4.Ordu komutanlığı 8.Kolordu komutanı Mersinli Cemal Paşa'ya verildi.

c) Kudüs Sancağının kuzey sınırına kadar olan Filistin bölgesi Falkenhayn'ın emrinde olacaktı. Irak'taki 6. Ordu da dahil olmak üzere 7 ve 8. Ordular da Alman generalinin emrine verilmişti.

Bu ana kadar olanları hatırlatmak gerekirse, Türk orduları 14 Ocak 1915'de Sina Cephesi'nde I.Kanal harekâtını tertip etmişler; 4 Şubat'ta tutunamayarak geri çekilmişlerdi. İkinci harekât 1916 Temmuz'unda icra edilmiş; fakat, bu da başarılı olmamıştı. Türk Orduları 1917 Ocak ayında Gazze - Birüssebi hattına çekilmişlerdi. 26 Mart tarihinde I.Gazze, 19 Nisan'da II.Gazze muharebelerinden galip çıkan Türk orduları Yıldırım Ordular Grubu'nun kuruluşundan sonra süratle ikmal faaliyetlerine atıldı. Bu ordular grubu denizden donanma ile desteklenirken; keşif, bombardıman, av ve taarruzî destek vazifesi yapmak üzere dört tayyare bölüğü tahsis edilerek hava desteği de sağlanmış oldu[26].

---

[25] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1/6, Kls: 1137, Ds: 66, F: 80; ayrıca bkz. Gn.Kur. *ATASE* Yay., *Sina Filistin Cephesi*, s. 114-115.

[26] Gn.Kur. Harp Tarihi Başkanlığı Yay., ***I. Dünya Harbi: Türk Hava Harekâtı,*** c. IX, Ankara 1969, s. 189-195.

Levent Şahverdi Arşivi

Öte yandan 30 Ekim 1917'de başlayan III.Gazze Savaşında İngilizler galip çıktılar[27] ve 7 Kasım'da Gazze'yi, 16 Kasım'da Yafa'yı işgal ettiler. İngiliz ilerleyişi karşısında tutunamayan Yıldırım Orduları Grubu sür'atle Filistin'den kuzeye doğru çekildi. Bu arada 9 Aralık 1917'de Kudüs düştü. İngiliz Komutanı Allenby, 9 Aralık 1917'de büyük bir merasimle Yafa kapısından Kudüs'e girdi. Allenby'nin, Kudüs'e girince Selahattin Eyyubî'nin mezarına çıkarak, oradakilere "Haçlı Seferlerini sona erdirdim" dediği rivayet olunur. İngiliz istihbaratının uydurduğu bir senaryo bu sırada hakikat olmuştu. Nil Nehri Filistin'e akıtıldığı zaman, Batı'dan gelecek peygamber Elnebi (Allenby), Türkleri Kudüs'ten çıkaracaktı. Allenby'i Elnebi okuyan Araplar bir Hristiyan komutanı Peygamber derecesine çıkarmış oluyorlardı. Fakat bir gün Filistin'den kovulacaklarını bilmiyorlardı. Türk ordusu Kudüs'ü teslim ederken pek çok esir, malzeme, silah, araç ve gereç bırakarak çekilmek mecburiyetinde kalmıştı[28].

1917 Aralık ayında Cemal Paşa, İstanbul'a gidince Suriye-Filistin'de emir komuta Falkenhayn'ın istediği şekilde olmuş; kendisine kalmıştı[29]. Öte yandan 1918 yılı başlarından itibaren Filistin Cephesi'ndeki harekât düşman için kesin sonuçlu oldu. Göreve geldiğinden bu yana başarısızlıklarla dolu bir kumandanlık örneği sergileyen Falkenhayn, Yıldırım Ordular grubu komutanlığından ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Yerine 19 Şubat 1918'de bir başka Alman Generali olan Liman Von Sanders tayin edildi[30]. Liman Von Sanders, Falkenhayn'ın aksine Filistin cephesinde müdafaadan yana idi[31].

---

[27] Gn.Kur. *ATASE* Yay., ***Sina Filistin Cephesi***, s. 121-157.

[28] Gn.Kur. *ATASE* Yay., *Aynı eser*, s. 438 vd.

[29] Yusuf Hikmet Bayur, ***Türk İnkılabı Tarihi***, c. III/3, s. 130-131.

[30] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4/11122, Kls: 3704, Ds: H-19, F: 1-16.

[31] Jeduha L. Wallach'ın Liman Von Sanders Paşa hakkındaki ifadeleri şu şekildedir: "... *Almanya'da bir kolordunun yönetimi için uygun görülmeyen biri, bütün Türk ordusunun yeniden teşkilini üzerine alacaktı... General Liman iyi kimseleri emrinde çalışmaktan korkutacak kadar Alman ordusunda isim yapmıştı. Onunla, herşeyden habersizler, coşkunlar, maceracılar ya da yüksek maaşa tamah eden kimseler (Türkiye'ye) gitti... Liman Paşa Kudüs4ü geri almak fikrindeydi ve bu amaçla mütemadiyen Almanya'dan kıt'alar istiyordu. Eline geçen birlikleri hiç faydası olmayan mahdut hedefli taarruzlarda eritiyor ya da öldürücü yaz sıcağında bitip tükenmez yürüyüşlerle yıpratıyordu.*" Bkz. ***Bir Askeri Yardımın Anatomisi***, s. 249-250.

Levent Sahverdi Arşivi

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın İmzalanması

Filistin Cephesi'nde bulunan Osmanlı ordularının 1918 yılı Eylül ayı sonlarına doğru İngilizler karşısında tutunamayarak geri çekilmeleri, dönemin sadrazamı Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın ifadelerine göre, mütarekenin imzalanmasını kaçınılmaz bir hale getirmişti[32]. Büyük güçlüklere ve ikmâl yetersizliğine rağmen inatla cephelerde direnen Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı mecburen imzalamak durumunda kalmıştı[33]. Savaşın son aylarına doğru sulh anlaşmasının bir an evvel imzalanması yolundaki istek ve temenniler hem resmî devlet erkânı, hem basın kuruluşları ve hem de halk tarafından meydanlarda söylenir olmuştu. Nitekim, bütün bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni ateşkes antlaşmasını imzalayacağı ortama doğru hızla sürükledi. "Mağlûp sulh isterse, galip onu önce kabul ettireceği mütareke şartları ile emrine bağlar" diyen Kâzım Karabekir Paşa'nın ifadesiyle, Osmanlı Devleti -bir yerde İngiltere'nin zorlaması sonucu-, Mondros Mütarekesi'ni imzalamakla her alanda taahhüt altına alınarak, eli kolu bağlı bir şekilde âdeta mecalsiz bırakılmıştı[34].

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sonra Osmanlı Ordusu

Ateşkes antlaşmasının askerî bir dayanağa engel olmak yolundaki olumsuz özellikleri hemen kendini gösterdi. Mütareke şartları, Türklerin elinde hiçbir savunma imkânı bırakılmaksızın tatbik edilmek yolunda idi. Ancak Türklerin aleyhine gelişen bu durumlarda, yer yer direnme girişimleri de görülüyordu. Bu sırada İngilizler, Türk ordusunun tamamı ile lağvedilerek mütareke şartlarının kendi arzularına göre tatbikini sağlayacak kabinelerin kurulmasını destekliyorlar ve bu yüzden Türk siyaset sah-

---

[32] Metin Ayışığı, ***Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı)***, Ankara 1997, s. 161 vd.; Ahmet İzzet Paşa, ***Feryadım***, c. II, (Yay. Hz. Süheyl İzzet Furgaç - Yüksel Kanar), İstanbul 1993, s. 27-28.

[33] David Fromkim, ***Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918***, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s. 361-378.

[34] Kâzım Karabekir Paşa, ***Paşaların Hesaplaşması, İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik***, (Yay. Hz. İsmet Bozdağ), İstanbul 1992, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

nesinde kendi sempatizanlarına kapıların açılmasını istiyorlardı. Böylece dört yıl süren harbin sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile, ülkede bezginlik ve ümitsizlikle birlikte derin bir karamsarlık devri başladı[35]. 25 Maddeden oluşan mütareke metnindeki hükümlere bakıldığında -ateşkes antlaşması olmasından dolayı- çoğunluğu askerî idi.

Bunun yanında, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın açık olmayan bir takım hükümleri de vardı. Nitekim, Osmanlı Hey'eti Mondros Mütarekesi'ni imza ederken, Boğazlar hariç olmak üzere, Osmanlı ülkelerinden hiç birisinin işgal edilmeyeceğine ve mütareke tarihindeki ileri hatlarımızın "mütareke hattı" olarak kabul edileceğine inanıyordu. Diğer taraftan mütarekenameyi, iki ordu arasındaki düşmanlığa son veren bir mukavele sayıyordu. İstanbul, İzmir, Musul, İskenderun, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın işgalleri düşünülemezdi. Batum, Kars, Ardahan'ın boşaltılabilmesi ise kayıt ve şarta bağlanmıştı. Osmanlı idarecilerindeki bu inanç ve kanaate rağmen, İtilaf Devletleri, ateşkes antlaşması hükümlerine dayanarak 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren Musul, İskenderun ile İstanbul ve Çanakkale Boğazları ve daha sonra Trakya ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal ettiler[36]. Öte yandan, I.Dünya Harbi'nde maddî gücünden çok taşkın olarak birçok cephelerde ve daima sayıca çok üstün düşmanları karşısında dövüşüp, müttefiklerinin de tesiri ile mağlup olan Türk ordusunun, mütareke ile silah, teçhizât ve malzemesinin büyük bir kısmı elinden alınmaya başlandığı gibi, imparatorluğun Türk'ten gayrı bütün unsurları birer emperyalist kucağına atıldı, yurt yer yer düşman birliklerince işgal edilerek, paylaşılmaya başlandı[37].

---

[35] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3, 4, 4/5; *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 198, F: 1, *Âtf* nr: 295, 1 T. sani 1335; Ayrıca bkz. *Gn.Kur. ATASE Başkanlığı, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,*** Ankara 192, s. 29 vd.

[36] David Fromkin, *Aynı eser*, s. 371-372.

[37] Kemal Atatürk, ***Nutuk,*** c. I, (MEB YAY.) ANKARA 1987, S. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı Dönemi (Mondros Mütarekesi Karşısındaki Tutumu)

Mustafa Kemal Paşa, Liman Von Sanders'in İstanbul'a çağrılmasından sonra[38], yani Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün, Yıldırım Orduları Grup komutanlığına tayin edildi[39]. Paşa, bu yeni görevine tayin olayını şu şekilde açıklar: "1334/1918 senesinin son aylarında bulunuyorduk. Bu sırada umum Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı'nın bana verildiğine dair bir telgraf aldım. VII nci ordu komutanlık vekâletine kolordu komutanlarından Ali Fuat Paşa'yı tayin ederek grup karargâhının bulunduğu Adana'ya hareket ettim (30 Ekim 1918).[40]" Ordu komutanlığının üzerinde bir makam olmasından dolayı ordular grubu komutanlığına tayin edilmek Mustafa Kemal Paşa'yı mutlu etmiştir. O, büyük kuvvetlere komuta ederek ülkeye şerefli ve tarihî hizmetler görmek ümidiyle bir an önce yeni görev yerine ulaşmıştır. O Adana'ya ulaşıp komutayı devraldıktan sonra, İstanbul ile vasıtasız konuşmak, görüşlerini tatbik edebilmek için müsait bir zeminin doğduğu inancında idi[41]. Mustafa Kemal Paşa kendisini Arıburnu ve Anafartalar muharebelerinden tanıdığını belirttiği Liman Von Sanders'ten komutanlığı devraldıktan sonra kendisine gereken nezaketi göstermiştir. Fakat bunun yanında o, ordudaki Alman etkisinin mümkün olduğunca azaltılmasını istiyordu. Zaten bu yüzden de daha önceleri Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nda bulunmuş olan General Falkenhayn ile hiçbir zaman anlaşamamıştı[42].

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, mütarekenin imzalanmasının ardından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, ordunun Suriye'nin

---

[38] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 5-7815, Kls: 4522, Ds: 17 (H-15), F: 26, 32; **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi** *(HTVD.)*, Sy: 27, Mart 1959, vesika: 690, 690-A, B, C; Ayrıca bkz. Liman Von Sanders, ***Türkiye'de Beş Sene,*** (Çev. EHUR), Dersaadet 1337, s. 301-302.

[39] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 5-7815, Kls: 4522, Ds: 17 (H-15), F: 26, 26-1; *HTVD*, Sy: 27, Mart 1959, vesika: 693-694; Ayrıca bkz. Seda, ***Yıldırımın Akıbeti,*** İstanbul Askerî Matbaa 1927, s. 296.

[40] Uluğ İğdemir, ***Atatürk'ün Yaşamı,*** c. I, (1881, 1918), Ankara 1988, s. 132.

[41] Uluğ İğdemir, *Aynı eser*, s. 133.

[42] Uluğ İğdemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Bazı Belgeler", ***Belleten*** XXXIII/132, (1969), s. 505-515; Ayrıca bkz. Ş. Süreyya Aydemir, ***Enver Paşa,*** c. III, s. 306-313; Mustafa Kemal Paşanın Mareşal Falkenhayn'a bu anlaşmazlık sırasında gönderdiği mektuplar için bkz. Sadi Borak, ***Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları,*** İstanbul 1980, s. 95-126.

Levent Sahverdi Arşivi

kuzeyine çekilmesi durumunda savunma vaziyeti alıp alamayacağını, bu sayede mütareke şartlarının değiştirilmesinin ve hafifletilmesinin mümkün olup olmadığını sormuş; mütareke şartları tebliğ olununcaya kadar uygun bir şekilde oyalanmasını istemişti[43]. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa Halep'ten verdiği cevapta; Gâvur Dağları'nda tutunup müdafaa imkânı varsa da, meydanda toplanacak bir ordu kalmadığını, zabt u rabttan mahrum olan askerin kendi bildiklerine her birinin bir tarafa kaçmakta olduklarını ve şehre İngiliz ordusunun öncü kuvvetlerinin girmiş bulunduğunu ve kendisinin de Katma-Kurtkulak ve Raco istikametine doğru geri çekilmekte olduğunu bildirdi[44], ilave olarak vekâleten idare edilmekte olan Harbiye Nazırlığının kendisine verilmesini Ahmet İzzet Paşa'dan rica etti[45]. Ahmet İzzet Paşa ise, Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifini kabul etmeyerek, Harbiye Nazırlığının kendi uhdesinde bulunduğunu ifade ettikten sonra; "...barıştan sonra da dostluğumuzun devamını dilerim" şeklinde bir cevapla karşılık verdi[46]. Öte yandan bu sırada Adana'da bulunan II. ve VII. Ordular Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı emrine verildi. Bundan başka Hicaz Seferi Kuvvetleri ile Suriye'nin kuzeyinde bulunan kuvvetlerin bir kısmı da Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde idi. Grup karargâhı olarak da Adana şehri seçildi[47]. Yıldırım Ordular Gurup komutanlığını üstüne aldıktan sonra uygulamayı düşündüğü planı Mustafa Kemal Paşa şu şekilde açıklar: "Doğrudan doğruya elim altında bulunan kuvvetleri geçirdikleri bütün felaketlere rağmen hakiki kuvvet haline getirmek, tensik etmek, teşkil etmek, takviye etmek! Hicaz kuvve-i seferiyesini ve Maan'daki kuvvetlerini hiç de hesaba katmayı düşünmedim. Onların zaten esarete mahkûm olduklarını iki sene evvel Cemal ve Enver Paşalara anlatmıştım. Musul civarında bulunan VI. Orduyu istifade edilebilir bir halde görmek isterdim..."[48]

---

[43] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 5-11122, Kls: 3707, Ds: 36, F: 20. Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi dönemindeki anılarını daha sonra röportaj halinde gazetelere anlatmıştır. Mondros mütarekesi karşısında düşünceleri için bkz. ***Hakimiyet-i Milliye***, 5 Nisan 1926.

[44] Mevlan-zade Rıfat, ***Türkiye İnkılâbının İçyüzü***, (Yay. Hz. Metin Hasırcı), İstanbul 1993, s. 193-194.

[45] Geniş bilgi için bkz. Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 148-149; Sabahattin Selek, ***Anadolu İhtilali***, c. I, İstanbul 1987 5Kastaş Yay.), s. 200; "Atatürk" Maddesi, *İA*, c. I, s. 728; M. Kemal Paşa'nın telgraf metni için bkz. Kâzım Karabekir, ***Paşaların Hesaplaşması - İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik***, s. 31-32.

[46] Sabahattin Selek, *Aynı eser*, c. I, s. 200.

[47] Falih Rıfkı Atay, ***Kemal Atatürk Anlatıyor***, İstanbul 1985, s. 86; "Atatürk", *İA*, c. I, s. 729.

[48] Uluğ İğdemir, *Aynı eser*, s. 134.

Levent Sahverdi Arşivi

Yeni görevi esnasında da Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti ile muhaberatı devam ettirdi. Bölgesinde gerekli güvenlik tedbirlerini aldıktan sonra, mütarekenin bazı maddeleri tefsir edilmesini isteyerek, Suriye sınırının nasıl tespit edileceğini, terhis meselesinin nasıl olacağını sadrazama yazdığı telgrafta soruyordu[49]. Mustafa Kemal Paşa, maiyetindeki komutanlara gönderdiği emirde, mütareke hükümlerinin uygulanmasının bizim için daha ağır bir duruma gelmemesini sağlamak üzere gerekli tedbirlerin alınmasını isterken, Toros Tünellerinin Osmanlı Devleti için stratejik açıdan çok büyük öneme sahip olduğunu hatırlatarak elde tutulması gerektiğini ve terhis işlerinin geçiştirilmesi veya geciktirilmesini tavsiye ediyordu[50]. Mustafa Kemal Paşa, 6 Kasım 1918 tarihli telgrafında Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya hitaben; Mütareke şartları arasında anlaşmazlıkları giderecek tedbirler alınmadan, orduların terhis edilmesi ve İngilizler'in her dediğine boyun eğilmesi durumunda İngiliz ihtiraslarının önüne geçmeğe imkân olmayacağını bildiriyordu[51].

İngiliz ve Fransızların, Yıldırım Ordularının mukavemeti halinde, Adana ve İskenderun yöresini işgal edecekleri yolunda Osmanlı hükûmetine baskı yapmalarına rağmen Mustafa Kemal Paşa, bölgenin teslim ve tahliyesinden yana değildi[52]. Özellikle Halep bölgesindeki Arap aşiretlerini ve Nüvvap köyü şeyhini kendi yanına çekmek için bir takım tedbirler aldı[53]. Öte yandan, Mustafa Kemal Paşa daha evvel (3 Kasım)

---

49 ***Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*** (ATTB), (Derleyen Nimet Arsan), Ankara 1963, s. 13-14; Y. Hikmet Bayur, ***Türk İnkılâbı Tarihi***, c. III/4, Ankara 1991, s. 764-765.

50 *HTVD*, Sy: 27, Mart 1959, vesika: 714; M. Kemal Paşa bu sırada VII. Ordu komutan vekili bulunan Ali Fuat Paşa ile de gizlice haberleşerek mütareke karşısında neler yapabileceklerini öğrenmek istemişti. Bkz. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4-11122, Kls: 3707, Ds: 36, F: 20-5; Ayrıca bkz. ***Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı***, s. 72-81.

51 Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 14; *ATASE* Arşivi: 1-105, Kls: 255, Ds: 1(1), F: 12-1; M. Kemal Paşa ayrıca, "*... mütareke şerâiti meyanında sui telakkıyat ve tefehhümatı izale edecek tedâbir ittihaz edilmedikçe orduları terhis edecek ve İngilizler'in her dediğine boyun eğecek olursak İngilizler'in ihtirasatının önüne geçmeğe imkân kalmayacaktır.*" diyordu. Bk. *HTVD*, Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 736.

52 *HTVD*, Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 715; *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 64-67, 77.

53 Mustafa Kemal Paşanın VII nci ordu komutanı iken Halep civarında bulunan Nüvvap karyesi şeyhini kendi yanına çekmek amacıyla 221 altın tutarında kağıt parayı örtülü ödenekten verdiği 1920 yılında İstanbul hükümetinin yaptığı soruşturmada anlaşılmaktadır. Ordu komutanlarına o dönemde örtülü ödenekten para harcama ruhsatı verildiğinden bu hususun sadece Harbiye Nezareti tarafından araştırılmasının doğru olacağı hükmüne varılmıştır. *Bkz. BOA., Harbiye Gelen* nr: 347045, 22 Nisan 1336/1920. Öte yandan Yusuf Hikmet Bayur ise eserinde olayı daha değişik bir şekilde anlatır ve 1917 yılı Ekiminde cereyan ettiğini belirtir. Bkz. ***Atatürk Hayatı ve Eseri***, Ankara 1990, s. 136.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta; bölgenin kıyı şeridindeki torpillerin bahriye müfrezesi oluşturarak toplanacağını, esirler ve Ermenilerin nakli için tedbirler alınacağını, kadroları en genç efrattan doldurmak üzere kuvvetli bir fırka teşkili ve jandarmayı da takviye ettireceğini, fazla malzeme vs.nin Toroslar'ın kuzeyine aktarılacağını, terhise tabi tutulacak kuvvetlere ait silah, cephane vb. gibi techizatın toplanıp depolanacağını ifade ettikten sonra, bunların nakli konusunda İstanbul'dan yardım talebinde bulunacağını da belirtmişti. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya birbiri ardınca gönderdiği telgraflarla son derece açık ve kesin ifadeler kullanarak uyarılarda bulunmaya çalışıyordu[54]. Bu telgraflardan anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal Paşa, İskenderun bölgesinin işgaline engel olabilmek için elinden gelen her türlü tedbire müracaat ediyordu. Öte yandan Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 6 Kasım 1918 tarihli telgrafı ile İstanbul'daki İngiliz Amirali Galthorpe'un, İskenderun ve çevresinin mukavemetsiz teslim edilmesi istediğini bildirdi. İngilizlerin aşırı istekleri karşısında direnmekten yana olan Mustafa Kemal Paşa ise, emri altındaki kuvvetlerin takviye edilmesi halinde bütün felaket ve sıkıntılara rağmen, Türk milletinin sesini duyurmanın mümkün olabileceğini ifade ediyordu[55]. Diğer taraftan hükûmet üzerinde İngiliz baskısının giderek artması, Ahmet İzzet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya mütarekenin uygulanması yolunda gönderdiği telgraflarının sıklaşmasına sebep oldu[56]. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin İskenderun'da karaya asker çıkarmaları halinde mukavemet edileceğini ifade ettikten sonra, mütarekenâmede bu tür hareketlere cevaz verecek bir madde bulunmadığını[57], hatta 5 Kasım tarihinde maiyetindeki birlik komutanlarına verdiği gizli emrinde gerekirse silahla karşı koyabileceklerini de bildirmişti[58].

---

[54] *HTVD*, Sy: 27, Mart 1959, vesika: 714; Ayrıca bk. Y. Hikmet Bayur, ***Atatürk Hayatı ve Eseri; Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar***, Ankara 1990, s. 180-181.

[55] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 7; Ayrıca bkz. Falih Rıfkı Atay, ***Çankaya***, İstanbul 1980, s. 146-150.

[56] *HTVD*, Sy: 27, Mart 1959, vesika: 705, 710-A, B, C; Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 731, 739.

[57] *HTVD*., Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 719-720.

[58] *HTVD*., Sy: 28, vesika: 735; Y. Hikmet Bayur, ***Atatürk Hayatı ve Eseri***, s. 184-185; Ayrıca bkz. Aynı yazar, ***Türk İnkılabı Tarihi***, III/4, s. 768.

Levent Şahverdi Arşivi

Halbuki Osmanlı hükûmeti, işgalcilere -özellikle İngilizlere- karşı sert davranılmasını sakıncalı görüyor; onlara karşı hoşgörülü olmanın barış konferanslarında Osmanlı Devleti lehine bazı çıkarlar sağlanmasına hizmet edeceğini düşünüyordu. Nitekim, Ahmet İzzet Paşa, protestolarla bu baskıların belki azaltılabileceği kanaatinde idi[59]. İngilizler ise bu sırada Halep taraflarındaki kuvvetlerine erzak nakledebilmek için İskenderun yolunu kullanmakta ısrar ediyordu. Ahmet İzzet Paşa, İngilizlerin bu yolu kullanmalarını müsait karşılarken, Mustafa Kemal Paşa buna karşı çıkıyor ve İngilizlerin asıl maksadının VII.Ordunun geri çekilme yollarını kesmek olduğunu belirttikten sonra, İngilizler lehine verilecek emirlerin hiç birini yerine getirmeyeceğini ifade ediyordu. Paşa, eğer bu tutumu hükûmet tarafından hoş görülmez, İngilizler lehine kararlar verilirse, yerine başka bir komutanın tayin edilmesini istiyordu[60]. Nitekim, yukarıdaki gelişmelerden endişe duyan Harbiye Nezareti bunun bir problem haline gelmesini önlemek amacıyla 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu ile VII.Ordu karargâhını lağvetti. Mustafa Kemal Paşa ise Harbiye Nezareti emrine verildi[61].

Mustafa Kemal Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen, Osmanlı Hükûmeti, Amiral Galthorpe'un İskenderun'un mukavemetsiz teslimi yolundaki notasına ister istemez uymak mecburiyetinde kaldı. Aksi halde, İngilizlerin Suriye-Filistin ordusu komutanı General Allenby bu bölgeleri zorla işgal edebileceğini bildirmişti. Ahmet İzzet Paşa, İngilizlere karşı koyacak gücümüzün olmadığını ifade ederek İskenderun'un teslimini -kendince- uygun bulmuş ve İskenderun'a bu yolda bir telgraf çekmişti. 9 Kasım 1918 tarihinde İngilizler İskenderun şehrini mukavemetsiz olarak teslim aldı. İtilaf Devletleri'nin mütareke hükümlerini hiçe sayan bu tutumları karşısında şaşkına dönen hükûmet, birbiriyle çelişen emir ve telgraflar yağdırarak içinde bulunduğu keşmekeş ortamının vahametini sergiliyordu. Öte yandan

---

[59] *HTVD.*, Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 721.

[60] *HTVD.*, Sy: 29, Eylül 1959, vesika: 743.

[61] *BOA. DUİT.*, Ds: 77-3, F: 40; *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen: 340546; Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 5-3516, Kls: 327, Ds: 3(8), F: 10; *HTVD.*, Sy: 29, Eylül 1959, vesika: 745, 745-a, b; 746. Bu sırada II. Ordu karargâhı da lağvedilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

hükûmetin, terhis için verdiği emre uyulduğu takdirde elde mevcut silah, hayvan, malzeme, techizât vs.yi muhafaza edecek tek bir fert bile kalmamış olacaktı[62]. Öte yandan İskenderun ve civarının kaybından dolayı suçlanan Mustafa Kemal Paşa,[63] gayet soğukkanlı bir şekilde bu isnat ve inancın yersiz olduğunu, şehrin teslim edilmesi yolunda hükûmetten emir aldığını belirtiyordu[64]. Paşa, 8 Kasım'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhına gönderdiği telgrafta, karargâhtan gelen emir üzerine İskenderun'u bırakmak zorunda kaldığını bildiriyordu[65]. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, hükûmet merkezi ile yaptığı telgraf görüşmelerinde verilen tavizleri tenkit ediyor; böyle giderse memleketin binbir türlü entrika ve istilaya maruz kalacağını izah etmeye çalışıyordu. Paşa, bu acz ve zafiyetin bir an evvel tamamen ortadan kaldırılmasını istiyordu[66].

Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın lağvedildiğini belirten irade, Mustafa Kemal Paşa'ya 10 Kasım 1918'de tebliğ edildi[67], bunun üzerine Paşa, emrindeki birlikleri II.Ordu komutanı Nihat Paşa'ya terkederek aynı günün akşamı Adana'dan trenle İstanbul'a hareket etti[68]. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Adana'dan İstanbul'a dönerken Antep eşrafından Ali Cenanî Bey'e rastlamış ve ona teşkilat kurmasını öğütleyerek silah, malzeme vs.yi temin ettireceğini söylemiş ve böylece Antep savunmasının temelini de atmıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra, Adana'dan hareketle 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtulabilmesi için siyasî yollardan çözüm aramanın faydalı olacağına inanıyordu. O İstanbul'a ge-

---

62 *HTVD.*, Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 718.

63 Ahmet İzzet Paşa, hatıralarında Filistin ric'atını büyük bir hezimet olarak yorumlar ve bunun müsebbibi olarak da M. Kemal Paşa'yı gösterir. Bkz. *Feryadım*, c. II, s. 28-29; bir başka kaynağa göre de, M. Kemal'in devamlı karşı çıkışlarını ima ederek, Ahmet İzzet Paşa'nın; "... *bu gibiler yüzünden barışın yapılması mümkün değildir.*" ifadesini kullandığını belirtiyor. Bu zihniyet, mütareke döneminin genel psikolojisini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Bkz. Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. III/4, s. 770-771.

64 Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 22, 22-2; *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 9.

65 Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 27; *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 10.

66 Hikmet Bayur, ***Atatürk Hayatı ve Eseri***, s. 186-187.

67 *OA. BEO.*, Harbiye Gelen: 340546.

68 *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 80 vd. Atatürk, bu olayı anılarında şöyle anlatır: "*Bir gün İzzet Paşa tarafından makine başına davet edildim. Kendisi kabineden istifa ettiklerini bildirdikten sonra benim İstanbul'da bulunmaklığımın münasip olacağını söyledi. Ben bu imadan İstanbul'da buhranlı vaziyetler geçirdiğini anlayarak zaten kumanda ettiğim gurup lağvedilmiş olduğundan İstanbul'a hareket ettim.*" Bkz., Uluğ İğdemir, *Aynı eser*, s. 148.

Levent Sahverdi Arşivi

lişinden, 1919 yılı Nisan ayına kadar geçen beş aylık süre içinde çeşitli temaslarda bulundu. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul'a girdiği gün, yani 13 Kasım 1918 sabahı Haydarpaşa Garı'na varmıştı. Kendisini karşılayan arkadaşı Doktor Rasim Ferit ile birlikte Haydarpaşa'dan Kartal istimbotu ile karşıya geçmiş, bu sırada boğazda bulunan gemilerin arasında Yunanlıların meşhur Averof zırhlısını da görünce bundan müteessir olmuş ve arkadaşına hitaben "Hata ettim. İstanbul'a gelmemeli idim. Ne yapıp yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı!" demiştir[69]. Bu arada meşhur olan "Geldikleri gibi giderler" sözünü söylemiştir. Karşıya geçtikten sonra Beyoğlu'ndaki evine giden Paşa, daha sonra Ahmet İzzet Paşa'yı aramaya koyuldu. İlk işi Paşa'yı bulmak ve bir aylık sadareti esnasında işlenen hataları söyleyerek, ilerisi için alınacak yeni tedbirler üzerinde konuşmak oldu[70]. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, mütareke hükümlerinin doğurabileceği feci akıbetleri gözönüne koymak ve bütün kayıtlara rağmen düşmanlar elinde oyuncak olmamak için, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya her defasında telgraflar göndererek görüşlerini bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, ayrıca mütareke hükümlerinin, millet menfaatlerine uygun bir şekilde tatbikini esas tuttuğundan güneyde millî sınırların elde bulundurulmasını ve barış görüşmelerinde arkamızı dayayabileceğimiz bir gücün, yani ordunun bulunmasını istiyordu. Nitekim bu sırada muhalefetin keskin çıkışları, hükûmetin İttihatçılıkla suçlanması, diğer taraftan Padişah Vahdettin'in bütün otoriteyi tek elde toplamak istemesi ve diğer bir takım olumsuz gelişmeler Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın nüfûzunu kırmış, 8 Kasım 1918 tarihinde istifasına sebep olmuş[71]; yeni kabineyi Ahmet Tevfik Paşa, padişahın da onayını aldıktan sonra 11 Kasım 1918'de kurmuştu[72].

---

69 Uluğ İğdemir, *Aynı eser*, s. 148.

70 "Atatürk" Maddesi, *İA.*, c. I, s. 730.

71 *İkdam* nr: 7811, 10 T.Sani 1918; *Vakit* nr: 377, 10 T.Sani 1918. Öte yandan Ali Fuat Türkgeldi, Ahmet Özzet Paşa'nın istifasının padişah üzerinde meydana getirdiği tesirden bahsederken son derece heyecanlı olduğunu ifade ettikten sonra; "... *Onların yaptıkları muameleye karşı bu iyi bir darbe oldu. İkinci darbeyi hem de daha şedit olmak üzere bugün indirdim. Beni kanun-ı esasiyi ihlal ile itham etmek istiyorlar.*" diyordu. Bkz. ***Görüp İşittiklerim,*** İstanbul 1984, s. 162; Ahmet İzzet Paşa'nın istifası hakkında meydana gelen gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 189-191.

72 *TV.*, nr: 3392, 3407, 12, 30 Kasım 1918; Ahmet İzzet Paşa hatıralarında sadaretinin 25 gün gibi kısa sürdüğünü izah ettikten sonra rahatsızlığından dolayı istifa etmek zorunda kaldığını açıklar. Bk. *Feryadım*, c. II, s. 32-42.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki faaliyetlerinde esas olarak hükûmet kurmak, olmazsa kurulacak hükûmete Harbiye Nazırı olmak, ya da mebus olarak meclise girmek arzusunda idi. O, bu faaliyetleri sırasında ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti yetkilileri ile yakınlaşmayı, Meclis-i Meb'usân eski reisi Ahmet Rıza Bey'le temas kurmayı düşündüğü gibi, dönemin önde gelen asker-devlet adamlarından Ahmet İzzet Paşa ile de temasa geçmek niyetinde idi[73]. Mustafa Kemal'in bu düşüncelerini uygulamaya koyması mümkün olmadı. Bu dönemdeki faaliyetlerini bilahare Falih Rıfkı'ya anlatan Mustafa Kemal Paşa:"...Ağır ve kat'i bir kararın doğruluğuna inanmak için vaziyeti her köşesinden mütalaa etmek, tereddüde yer bırakmamak, başka ihtimal kalmadığına inanmak için mütareke esnasında dört-beş ay (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919) İstanbul'da kaldığını" belirtmişti[74].

Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 tarihinden 30 Nisan 1919 tarihinde yeni görevi olan IX.Ordu Kıt'aatı Müfettişliği'ne atanana kadar ülkenin siyasî yollardan, özellikle kendisinin Harbiye Nazırı olarak içinde bulunacağı bir hükûmet sayesinde kurtarılabileceğine inancıyla bu uğurda çalışmalarda bulunmuştu[75]. İstanbul'daki bu faaliyetleri bir netice vermedi ve bir müddet sonra da Samsun'a müfettişlik görevi ile gitti.

Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'da bulunduğu sırada bir diğer faaliyeti de İtilaf Devletleri temsilcileri ile görüşmelerde bulunarak çözüm yolları aramaktı. O, basın yoluyla fikirlerini açıklarken G. Jaeschke'ye göre, görünüşte İngilizler'den yana bir tavır sergileyerek onların şüphelerinden uzak durmayı planlamıştı. Paşa, 17 Kasım 1918'de Minber'de, 18 Kasım 1918'de Vakit'de yayımlanan mülakatında; İngilizler'in Osmanlı Milleti'ne gösterdiği iyiniyet ve dostluktan uzun uzun bahsetti[76]. Kısaca bu

---

[73] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 125-133.

[74] Falih Rıfkı Atay, ***Atatürk'ün Bana Anlattıkları***, İstanbul 1955, s. 97.

[75] Bu konuda Enver Paşa'dan sonra Teşkilat-ı Mahsusa'nın lideri olan Hüsamettin Ertürk de geniş açıklamalarda bulunur. Geniş bilgi için bkz. Hüsamettin Ertürk, ***Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa***, (Hz. Em. Gen. Tevfik Apay) Daktilo edilmiş metin, Ankara 1975, Gen.Kur. *ATASE* Başkanlığı Kütüphanesi nr: II. D. H. 201.

[76] Jaeschke, ***Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri***, s. 99; ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri***, c. III, (1961), s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

dönemde Mustafa Kemal Paşa tarafından, memleketin kurtuluşu için her türlü çareler arandı. O, İngiliz casusu Rahip Frew'le de temas kurdu[77]. İngilizlerle münasebetleri dikkatle sürdüren Mustafa Kemal, saray ve çevresiyle olan ilişkilerinde de dikkatli davranıyordu. Nitekim, bu sırada İstanbul'da yönetimin karşı olduğu şeylere kendisinin de karşı olduğunu gösteriyor ve siyasî taktikler sergiliyordu. Öte yandan daha önceki yıllarda kazandığı bir takım askerî başarılar haklı olarak çevresinin genişlemesini sağlıyordu. Bu arada belirtmek gerekirse, kendisi, bir süreden beri fahrî yaver sıfatına sahip idi[78]. Diğer taraftan Çanakkale'deki başarısından dolayı herkesçe tanınmış, şöhretli bir subaydı. Hükûmet yetkililerinin gözünde Mustafa Kemal Paşa doğru, dürüst, vatanperver ve güçlü bir kurmaydı; bu açıdan onların Mustafa Kemal'e güveni sonsuzdu[79]. İşte bu durumu çok iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içinde bir kaç kez (15 Kasım, 29 Kasım ve 20 Aralık 1918 tarihlerinde) padişah ve diğer hükûmet yetkilileriyle görüşme fırsatı buldu[80]. Öte yandan Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti, Almanya ve Enver Paşa karşıtı olması, hükûmet çevresi tarafından da büyük destek görmesine neden olmakta idi[81]. Tabiatıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda izah edilmeye çalışılan tasarı ve düşünceleri çok ince düşünülmüş fikirlerdi. O, bu taktiklerinin bilahare zararını değil, faydasını gördü.

Sonuç

Karargâhı Almanlardan kurulu olan Yıldırım Orduları Grubu, memleketin ve Türk ordusunun yabancısı idi. Bu karargâhın, Suriye'de Alman nüfuz ve himayesini kuvvetlendirmek yolundaki gayretleri, Türkler açısından hem sevk ve idare alanındaki çabaları aksatıyor ve hem de Almanlara duyulan güveni sarsıyordu. Haberleşmede de dil probleminden dolayı aksamalar oluyordu.

---

77 Jaeschke, *Aynı eser*, s. 97; Ş. Süreyya Aydemir, ***Tek Adam***, c. I, (1969), s. 372.

78 Mustafa Kemal Paşa 23 Eylül 1918 tarihli irade ile "*yaverân-ı hazret-i şehriyarî*"liğe getirildi. Bkz. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 340052.

79 Selahattin Tansel, ***Mondros'tan Mudanya'ya Kadar***, c. I, s. 233-235.

80 Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 125-133.

81 Jaeschke, *Aynı eser*, s. 97.

Levent Şahverdi Arşivi

Filistin Muharebeleri, kaderini yabancı eline teslim eden bir ordunun uğrayacağı feci akıbeti göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bu savaşta şu husus çok açık anlaşılmıştır: Almanlar gerçekten de Osmanlı Devletinin müttefiki olarak Filistin'e gelmediklerini; aslında, "Ortadoğu'da nasıl hakimiyet kurar ve bu bölgenin zenginliklerine kavuşabiliriz" düşüncesi ile geldiklerini göstermişlerdi. Karargahlarındaki tavır ve uygulamaları ile de Türklerin fikirlerine pek değer vermedikleri hissettirmişlerdi. Hatta savaşın sonuna doğru da Arapları para vs. ile kendi saflarına çekmek için çaba sarf etmişlerdi. Böylece Almanlar bu uygulamaları ile, Filistin Cephesi'ni açarak Avrupa'daki mücadeleyi Osmanlı topraklarına aktarmak düşüncesinde olduklarını da açığa vurmuş oluyordu. Aslında, Galiçya Cephesi'ne Osmanlı ordularının gönderilmesinin sebebi de bu doğrultuda algılanmalıdır. Türkler müttefiklerine bu harpte içten gelen bir samimiyetle bağlılıklarını bildirmişlerken[82], Almanlar ise daima iktisadî-siyasî çıkarlar çerçevesinde gelişmeleri değerlendirmişlerdir.

Filistin harekâtı sonunda Türkler, sayı kesin olmamakla birlikte bu cephede İngilizlere 75.000 esir, 360 top, 300 makineli tüfek, 210 kamyon, 44 otomobil bırakmak zorunda kalmışlardı. Bilançosu oldukça ağır olan bu harekât sonucu, Mısır'a ulaşarak Süveyş Kanalı'na hakim olmak bir yana, Antep'e kadar düşmanın ilerleyişi bir türlü durdurulamamıştır. Başarısızlığı kabullenmek istemeyen Falkenhayn'ın hataları yüzünden, Osmanlı orduları bu savaşlarda büyük kayıplar vermiştir. Yıldırım Ordular Gurubu'nda kurmay başkanlık görevinde bulunmuş subaylardan biri olan Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet), Filistin Cephesi'ndeki olayları anlattığı eserinin sonunda kaderin değiştirilmesinin mümkün olmadığı anlamına gelen bir deyimi kullanırken şu ifadelere de yer verir: "1917'deki hatalarımız Filistin'e, 1918'dekiler de Suriye'ye mâl oldu."[83]

---

[82] Hüseyin Hüsnü Emir, eserinde Almanlara gösterilen misafirperverlikten bahsederken şunları yazmaktadır: *"Bilahare işittim ki, gurup karargâhı Almanya'ya avdet ederken İstanbul'da izzet ü ikram edilmişler ve nişan dahi almışlardır. Bizi idare için ecnebileri davet etmek büyük bir hata idi; fakat, hüsn-i muamele de hem vazife ve hem de mukteza-yı necabetimizdendi."*, ***Yıldırım***, s. 338.

[83] Hüseyin Hüsnü Emir, ***Yıldırım***, s. 342.

Levent Sahverdi Arşivi

Mütarekenin imzalandığı gün, Yıldırım Ordular Gurup Komutanlığı'na atanan Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Filistin harekâtını icra eden bu son ordu kalıntılarını bir araya topladıktan sonra Halep'in kuzeyine çekilmeyi başarmıştı. İşte Mustafa Kemal Paşa'nın kuzeye çekmeyi başardığı bu kuvvetler, bir yıl sonra başlayacak olan Türk İstiklal Mücadelesi'nin Güney Cephesi'ndeki çekirdek kadrosunu oluşturacak olan birlikler idi.

Yıldırım Ordular Gurubu'nun son komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi karşısında son derece ihtiyatlı davranarak, Filistin hezimetinden sonra elde kalan son ordu kalıntısını daha da Kuzey'e çekmek için büyük çabalar sarf etti. Orduların terhis edilmesi konusunun gündemde olduğu bir sırada o, elde mevcut kuvvetleri mümkün olduğunca silah ve teçhizatı ile Kuzey'e çekti. Mütarekenin imzalandığı o kargaşa döneminde Harbiye Nazırlığı gibi aktif bir göreve talip olan Mustafa Kemal Paşa'nın bu istekleri ne yazık ki, dönemin sadrazamı tarafından uygun bulunmadı. 13 Kasım 1918 tarihinden 16 Mayıs 1919 tarihine kadar İstanbul'da kalarak memleketin genel durumunu yakın arkadaşlarıyla kritik eden Mustafa Kemal Paşa, bilahare ülkesinin ve kendisinin de kaderini değiştirecek olan kutsal yolculuğa çıkarak Türk İstiklal Mücadelesi'ni başlattı.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

XIX. Asrın sonlarına doğru II. Abdülhamit ve Wilhelm'in kişisel gayretleri ile başlayıp zamanla giderek artan Türk-Alman dostluğu, I. Dünya Savaşı öncesinde bir ittifak bloğunun kurulması ile sonuçlandı. Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanlarla açık-gizli antlaşmalar yaparak, I. Dünya Savaşı'na yorgun, bitkin, ekonomik ve malî yönden sıkıntı ve bunalımlar içerisinde, mânevî bakımdan ise yıpranmış, bütün gücü tükenmiş ve huzursuz bir vaziyette girmişti.

Savaşın ikinci yılında Bağdat Cephesi'nin düşmesi, Alman ekonomisinin sekteye uğramasına neden olabilecek bir sonuç doğurdu. Çünkü Ortadoğu coğrafyasında petrolün en yoğun olduğu yer Irak bölgesi idi. Bağdat'ı geri almak amacıyla Irak Cephesi'nde teşkili düşünülen Yıldırım Ordular Gurubu, daha sonra bir strateji değişikliğine gidilerek Filistin cephesine kaydırılmış ve Alman Generallerinden Falkenhayn bu ordular gurubunun komutanlığına atanmıştır.

Filistin Muharebeleri, mukadderatını yabancı eline teslim eden bir ordunun uğrayacağı akıbeti göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bu savaşta şu husus çok açık anlaşılmıştır: Almanlar gerçekten Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak Filistin'e gelmemişlerdi. Almanlar, aslında Ortadoğu'da nasıl hakimiyet kurar ve bu bölgenin zenginliklerine kavuşabiliriz düşüncesi ile geldiklerini göstermişlerdi. Karargahlarındaki tavır ve uygulamaları ile de zaten Türklerin fikirlerine pek değer vermedikleri görülmekte idi. Nitekim 1917 yılında başlayan Filistin geri çekilmesi 1918 yılı Ekim sonlarına kadar devam etti.

Mustafa Kemal Paşa, Liman Von Sanders'in İstanbul'a çağrılmasının ardından, yani Mondros Mütarekesinin imzalandığı gün, Yıldırım Orduları Grup komutanlığına tayin edildi. Mustafa Kemal Paşa, ordudaki Alman etkisinin mümkün olduğunca azaltılmasını istiyordu.

Osmanlı Genelkurmayı, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği telgrafta, ordunun Suriye'nin ku-

Levent Şahverdi Arşivi

zeyine çekilmesi durumunda savunma vaziyeti alıp alamayacağını, bu sayede mütareke şartlarının değiştirilmesinin ve hafifletilmesinin mümkün olup olmadığını sormuş; mütareke şartları tebliğ olununcaya kadar uygun bir şekilde oyalanmasını istemişti. Mustafa Kemal Paşa, maiyetindeki komutanlara gönderdiği emirde, mütareke hükümlerinin uygulanmasının bizim için daha ağır bir duruma gelmemesini sağlamak üzere gerekli tedbirlerin alınmasını isterken, Toros Tünellerinin Osmanlı Devleti için stratejik açıdan çok büyük öneme sahip olduğunu hatırlatarak elde tutulması gerektiğini ve terhis işlerinin geçiştirilmesi veya geciktirilmesini tavsiye ediyordu

Mütarekenin imzalandığı gün, Yıldırım Ordular Gurup Komutanlığı'na atanan Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Filistin harekâtını icra eden bu son ordu kalıntılarını bir araya topladıktan sonra Toros Dağlarının kuzeyine çekilmeyi başarmıştı. İşte Mustafa Kemal Paşa'nın kuzeye çekmeyi başardığı bu kuvvetler, bir yıl sonra başlayacak olan Türk İstiklal Mücadelesi'nin Güney Cephesi'ndeki çekirdek kadrosunu oluşturacak olan birlikler idi.

Bu bildiride, kısaca Yıldırım Ordular Gurubu'nun kuruluşu, amacı, faaliyetleri anlatıldıktan sonra, Mondros Mütarekesinin imzalanması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Gurup Komutanlığı'na getirilmesi ve mütareke karşısındaki tutum ve davranışları izah edilmektetir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordular Grubu, Filistin, Birinci Dünya Savaşı, Türk ordusu.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

Turkish and German friendship which began towards the end of nineteenth century and has developed gradually in the course of time resulted in the foundation of a block of alliance before the First World War. The Ottoman State made open and secret agreements with Germans on August 2, 1914 and entered the First World War as tired, exhausted, depressive from the economic point of view and worn out, powerless and uneasy from the moral point of view.

The fall of Baghdad Front in the second year of the War created a result which may interrupt the German economy, because it was Iraq region where oil was in greatest amount. The Lightning Army Group (Yıldırım Ordular Grubu) which was thought to be formed in Iraq Front in order to recover Baghdad was, later, removed to Palestine Front and Falkenhayn, one of the German Generals, was appointed to the commandership of this army group.

Palestine Battles are very important, because they shows the end of an army which delivered its fate to foreign hands. This matter was understood very clearly at these battles: Germans had not really come to Palestine as the ally of Ottoman State. In fact, Germans showed that they had come with the idea of ruling over the Middle East and of obtaining rich resources of that region. It seemed from their attitudes and applications in the headquarters that they were already not paying attention to Turks' ideas. Thus, the withdrawal from Palestine which started in 1917 continued until the end of October, 1918.

Mustafa Kemal Pasha, after the recall of Liman Von Sanders to Istanbul, that is, on the day when Mudros Armistice was signed, was appointed to the Commandership of Lightning Army Group. Mustafa Kemal Pasha wanted German influence in the Turkish Army to be reduced as far as possible.

Ottoman General Staff, by sending a telegraph to Mustafa Kemal Pasha, after the signing of Mudros Armistice, asked him whether the army

Levent Sahverdi Arşivi

would be able to take a defensive position if it withdrew to the north of Syria or not and whether it was possible to provide the change and the lightening of conditions of the Armistice in this way or not. Ottoman General Staff wanted him to loiter appropriately until conditions of the Armistice was transmitted. Mustafa Kemal Pasha, sending a decree to the commanders under him, wanted the necessary measures to be taken in order to prevent the application of articles of the Armistice to become heavier for us and reminding the great strategical importance of Taurus Tunnels for Ottoman State, advised these tunnels to be kept in reserve and demobilizations to be delayed.

Mustafa Kemal Pasha, Major General, appointed to the Commandership of Lightning Army Group when the Armistice was signed, succeeded to withdraw to the north of Taurus Mountains after gathering these last remains of the army which executed Palestine Operation. These forces which Mustafa Kemal Pasha succeeded to withdraw to the north were the units which would form the cadre in the southern front of Turkish War of Independence which would begin after a year.

In this paper, after summarizing the foundation, the aim and the activities of Lightning Army Group, the signing of Mudros Armistice and the appointment of Mustafa Kemal Pasha to the Commandership of Lightning Army Group and his attitude against the Armistice will be explained.

Key Words: Mustafa Kemal Pasha, Lightning Army Group, Palestine, First World War, Türkish Army.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA KUZEY AFRİKA'DA 1914-1918

Dr. Hamit PEHLİVANLI*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika toprakları bazı Avrupalı devletlerin saldırılarına maruz kalmış, dolayısıyla birtakım mücadelelere sahne olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra birtakım önemli hadiseler meydana gelmiştir. Bunlar içerisinde savaş ile sonuçlanan ilk büyük olay Osmanlılarla-İtalyanlar arasındaki Trablusgarb Savaşı'dır. Bu savaşın çıkmasında en önemli sebep şüphesiz İtalyanların sömürgecilik politikalarıdır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, askeri ve sosyal bunalımlar da bu savaşın başlamasında en büyük amillerdendir.[1] İtalya birliğini kurduktan sonra hammadde kaynakları ve pazar aramak için sömürgecilik hareketlerine başlamıştır. Avrupa topraklarında (özellikle Dalmaçya kıyılarında) girişeceği herhangi bir askeri harekatta karşısına batılı güçler çıkabileceğinden gözünü başka topraklara dikti. Bunlar arasında Osmanlıların Kuzey Afrika toprakları vardı. Ancak 1881 de Fransa'nın Tunus'u işgali, 1882 de İngilizlerin Mısır'a yerleşmeleri bu arzularına mani olmuştur. Bunun üzerine burada kalan son Osmanlı toprağı Trablusgarp Eyaleti'ne yöneldi.[2] 1911'e gelindiğinde büyük devletlerin de onayını alan İtalya harekete geçerek Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom verdi. Osmanlıların buna ret cevabı vermeleri üzerine 29 Eylül 1911'de resmen

---

* Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yakınçağ Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

[1] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih,** İstanbul 1982 , s . 367.

[2] Uçarol , **a.g.e.,** s. 368.

Levent Sahverdi Arşivi

savaş ilan ederek Trablusgarp ve Bingazi'yi işgale başladılar. Kuvvetli donanmasıyla kıyıları kontrol altında tuttular. Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler nezdinde yaptığı teşebbüsler, onların tarafsızlıklarını ilan etmeleri üzerine boşa çıkmıştır. Zaten bir müddet sonra İtalyanlar 5 Kasım 1911'de çıkardıkları bir kanun ile Trablusgarb'ı ülkelerine kattıklarını ilan ettiler.[3] Bölgedeki yerli kabileler gizli yollardan buraya gelen Osmanlı subaylarının örgütlemesi ile İtalyanlara karşı çok ciddi mücadeleler verdiler. Binbaşı Enver Bey'in başında bulunduğu bu subaylar gerçekten de halk ile bütünleşmişler ve İtalyanları kıyılardan fazla içerilere sokmamışlardır[4].

İtalyanların yıllarca Kuzey Afrika'da yaptıkları menfi propaganda ve faaliyetlere rağmen karaya asker çıkardıkları zaman şehirdekiler, bedeviler ve özellikle Sunusi Tarikatının direnişiyle karşılaştılar. Bundan da anlaşılıyor ki yüzyıllardan beri Osmanlı idaresinde yaşayan bu insanlarda hala padişah ve halifeye sadakatin izleri kalabilmişti[5]. İtalyan işgal hareketlerinden bir yıl sonra 7 Ekim 1912'de Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine Türk subaylarının hemen, hemen hepsi İstanbul'a dönmüşlerdi. Bu durum üzerine Osmanlılar İtalyanlarla anlaşmak mecburiyetinde kaldılar. 18 Ekim 1912'de Uşi (Ouchy) anlaşması yapıldı. Anlaşmaya göre "Osmanlı Devleti Trablusgarb ve Bingazi'yi derhal boşaltacak ve buralara bağımsızlık verecektir". Ancak İtalya bölgede barışın kurulması için teşebbüslerde bulunacaktı. Yani dolaylı olarak buraları kendi topraklarına katabilecekti[6]. 1911-1912 yıllarında yapılan savaş Osmanlıların aleyhine sonuçlanmış ve resmen bölge elden çıkmıştı. Ancak fiilen mücadele uzun seneler daha devam etmiştir. Anlaşma hükümlerine göre bölgeden tamamen çekilecek olan Türk kuvvetlerinden burada kalan az sayıdaki asker, Mısırlı Binbaşı Aziz Ali ve Çerkez Reşit komutasında Sunusilerle birlikte İtalyanlara karşı savaşmaya devam etmiştir[7]. İtalyanlara direnen mü-

---

[3] İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** İstanbul 1972, 4. C, s. 641; Coşkun Üçok, Siyasi Tarih Dersleri, Ankara 1951, s. 307; Uçarol, a.g.e. s. 374-375.

[4] Üçok. **a.g.e.,** s. 307.

[5] Philip H. Stoddard(Çeviren: Tansel Demirel), **Teşkilat-ı Mahsusa,** İstanbul 1993, s. 67-68.

[6] Üçok, **a.g.e.,** s. 308 ; Uçarol, **a.g.e.,** s.375-376.

[7] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, **Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı,1914-1918,** Ankara 1978, s. 627 ; Stoddard, **a.g.e.,** s. 76-78.

Levent Şahverdi Arşivi

cahitleri düşmanlarından çok tifüs, veba ve çiçek hastalıkları ile kuraklıktan doğan kıtlık daha çok uğraştırmıştır. Bu yetmezmiş gibi direniş kuvvetlerine komuta eden Aziz Ali Bey (Seyyid Ahmed kuvvetleri de onun emrine verilmişti.) 1913 sonbaharının sonlarına doğru görevini bıraktı. Yanına Osmanlı askerlerini ve alabildikleri kadar teçhizatı alarak Mısır'a gitti. Gidiş sebebi belli değildir. Ancak Aziz Ali el Mısri, Sunisilerle ciddi anlaşmazlıklara düştüğünü, onlarla geçinemediğini ileri sürmüştür. Enver Bey'in bedevi gönüllülere verilmek üzere gönderdiği paraları da gasbetmiş ve hiç bir şey olmamış gibi İstanbul'a gitmiştir. Ancak burada zimmetine para geçirmek ve vatana ihanet suçundan yargılanarak mahkum edildi. Aziz Ali'nin bölgeyi terk etmesi direniş hareketlerine çok büyük bir darbedir. Enver Bey kendisinin bölgeden ayrılmasını istemeyen Seyyid Ahmed'e, Aziz Ali'yi bırakarak güvence vermişti[8].

Osmanlı subaylarının emre rağmen bölgeden ayrılmasından sonra mücadele Sirenik'te Sunusi tarikatının etrafında toplanıyordu. Zaten Sultan Mehmed Reşad'ın İtilaf devletlerine karşı yaptığı cihat çağrısına ilk cevap verenlerden birisi de Sunusi lideri Seyyid Ahmed idi. Tarikat burada Trablusgarp'ta olduğundan daha güçlü idi. İtalyanlar Nisan 1913'te tekrar saldırdılar. Saldırı karşısında dayanamayan mahalli kuvvetler içerilere çekildiler. İtalyanlara karşı bu kuvvetler bazen başarı kazandılar ve giderek

---

[8] Celal Tevfik Karasapan, **Libya-Trablusgarp, Bingazi ve Fizan-**, Ankara 1960, s. 222 ; Stoddard, a.g.e., s. 79-80 ; İsrafil Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara 1995, s. 246. (Stoddard eserinde "Aziz Ali El Mısri'nin bölgeden ayrılışının nedenleri belli değildir. Genellikle Seyyid Ahmed ile ciddi anlaşmazlıklara düştüğü kabul edilir" diye yazmaktadır. Ancak başka kaynaklarda Aziz Ali'nin İngilizlerin teşvik ettiği Arap milliyetçiliği hareketine katılarak yer altı faaliyetlerine karıştığından bahsedilmektedir. M. Kemal Öke bu konuda şunları yazmaktadır: "İngiliz Hükümeti'nin bu siyaseti İttihatçılar tarafından kısa zamanda öğrenildi ve yer altı faaliyetlerine karıştığı suçu ile Binbaşı Aziz Ali El Mısri 9 Şubat 1914'te tutuklandı. Kahire doğumlu Aziz Ali, İstanbul Harp Akademilerinde okumuş ve 1904 yılında Makedonya'daki 3. Ordu'ya tayin olunmuştu. Makedonya'da İttihatçılarla işbirliği yapan bu Arap Binbaşı Hürriyetin ilanından sonra Arap milliyetçilerinin safına geçmiş ve Selim el Cezayiri ile El Kahtaniye'yi kurmuştu. 1914 başlarında ise İngilizlerin destek ve teşvikiyle sadece Osmanlı Ordusundaki Arap subaylarını kapsayacak şekilde yeni bir yer altı örgütü olan El Ahd'ı kurmayı başarmıştı. Ne var ki ,Türk Hükümeti bu örgütün faaliyetlerinden haberder olacak ve Aziz Ali'yi tutuklayacaktı. Aziz Ali'nin tutuklanması ve idama mahkum edilmesi üzerine yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet, olayı Bab-ı ali nezdinde protesto ederek, Binbaşıyı savunmaya çalıştı...İngiltere ile ilişkilerini bozmak istemeyen İttihatçı Hükümet, binbaşıyı yer altı faaliyetlerinden değil, bambaşka bir suçtan Trablusgarp Savaşı'nda Ordu hazinesinden 20.000 lira çalmaktan suçlamaktaydı. Bu itham Arapların gözünde sivrilmiş olan subayın bu nedenle yargılanması Araplar arasında huzursuzluk yarattı. İçte ve dışta protestoların fazlalaşması üzerine Bâb-ı âli, Aziz Ali'yi affederek 16 Nisan'da Mısır'a gitmesine izin verdi". **M. Kemal Öke, Siyonistler ve Masonlar, İstanbul 1991, s. 193-194.)**

Levent Şahverdi Arşivi

çatışmalar bir dizi küçük çarpışmalar haline dönüştükçe kontrol daha çok Bedevilerin eline geçti[9].

Osmanlı Harbiye Nezareti'ne bağlı Teşkilat-ı Mahsusa'nın bölgedeki harekatı planlaması ve yönlendirmesi bu tarihlerden daha sonra olacaktır. Genellikle aynı harekat alanında ve birbirine yakın tarihlerde geçmesi nedeniyle çoğu kez 1911-1912 Osmanlı-İtalyan savaşı ile 1914-1918 yılları arasında Teşkilat-ı Mahsusa'nın (diğer adı ile Umur-u Şarkiye) bölgede yürüttüğü harekat birbirine karıştırılmaktadır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın 17 Kasım 1913'te kurulmasından[10] sonra katıldığı ve yerli halk ile yürüttüğü bu harekata "Sunusi Harekatı" veya taşıdığı anlam itibariyle "İttihad-ı İslam Hareketleri" denilmektedir. Gerçekten de Seyyid Ahmet 'in Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup Osmanlı subayları ile birlikte yürüttüğü bu harekat İtalyanların başına bela olmuştur[11].

I-Teşkilât-ı Mahsusa Elemanlarının Bölgeye Gelişleri:

Libya'nın İtalyanlara teslîminden sonra bölgedeki teşkilatlanmanın ve mücadelenin, Doğu'da Bingazi'de İngilizlere ve İtalyanlara karşı, Batı'da Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı yapıldığını görmekteyiz[12]. Osmanlı Devleti 12 Kasım 1914'te İngiltere, Fransa ve Rusya'ya; resmen savaş ilan etmişti[13]. İtalyanlarda 20 Ağustos 1915'te İngilizlerin baskısıyla Osmanlı

---

9 Celal Tevfik Karasapan, **Libya-Trablusgarp, Bingazi ve Fizan-**, Ankara 1960, s. 222; Stoddard, **a.g.e.**, s.78-79.

10 Hamit Pehlivanlı, "Teşkilat-ı Mahsusa :Türk Modern İstihbaratçılığının Başlangıcımı?", **Osmanlı-Teşkilat-**, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 1999, s. 286. (Teşkilatın kuruluş tarihi konusunu adı geçen makalemizde tartışmış ve 17 Kasım 1913 tarihini doğru kabul etmiştik. Bazı hatıralarda ve incelemelerde ise Teşkilatın Balkan Harbi'nden önce kurulduğu yazılmaktadır. Ancak dönemi yaşayan ve teşkilatta yer alan Galip Vardar'da bizim fikrimizi hatıralarında desteklemektedir. Hatıralarında " Balkan Harbi sıralarında düşünülen ve Umumi Harpten biraz evvel kurulan ve bütün harp yıllarında var kuvvetiyle çalışan , uğrunda milyonlar sarf edilen, güzide insanları bir araya toplayan ve İslam dünyasına gönderen teşkilat , Talat Paşa ve Enver Paşa karihasından doğmuş ve ortaya konmuştu" demektedir. Samih Nafiz Tansu - Anlatan Galip Vardar -, **İttihat ve Terakki İçinde Dönenler**, İstanbul 1960, s. 274.); Hüsamettin Ertürk (Hatıraları kaleme alan : Samih Nafiz Tansu) , **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1996, s. 105-106; Adil Hikmet Bey, Asya'da Beş Türk (yayına hazırlayan : Yusuf Gedikli), İstanbul 1998, s. 18.

11 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı,1914-1918,** s. 627; Karasapan, **a.g.e.**, s. 223.

12 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı,1914-1918,** s. 109.

13 Üçok, **a.g.e.**, s. 321.

Levent Sahverdi Arşivi

Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Gerekçe olarak ta Osmanlı Devleti'nin Uşi Antlaşması hükümlerine rağmen Trablusgarp bölgesine asker, silah ve cephane göndermesini ileri sürmüştür. Aslında antlaşmaya rağmen Trablusgarb'ta Sunusilerle birlikte hareket eden az sayıda Türk ile İtalyanlar arasında yer, yer çarpışmalar devam ediyordu. Osmanlı Devleti bölge ile alakasını kesmediği gibi seferberlik ilanından sonra buraya yeni askeri kafileler göndermeye de başladı. Özellikle Trablusgarb'lı subaylardan meydana gelen bir kafile Kuzey Afrika'ya gönderilmiştir. Süleyman El Baruni ile birlikte bir kısım Türk subayı, Mısır yolu ile Trablusgarb'a gelmeye başladılar (16 Eylül 1914). Bunlar arasında Emekli Piyade Binbaşı Vasfi, Emekli Topçu subayı Ahmed Baba, Dr. Yüzbaşı Osman, Kur. Yüzbaşı Tarık gibi isimler vardı. Sallum bölgesinde Sunusi lideri Seyyid Ahmed ile görüşen bu subaylar grubu, Trablusgarb ve Bingazi bölgelerinde görevlendirildiler. Almanların da yardımıyla bu askeri birlik ve yardımlar bölgeye sevk edildiler[14].

Birinci Dünya Savaşı sıralarında Osmanlıların Kuzey Afrika'ya yeniden bu kadar ehemmiyet vermelerinin bir başka sebebi daha vardı. Alman Genelkurmayı Avrupa cephelerinde çok kötü bir duruma düşerek siper savaşları ile durumu idare etmeye çalışıyordu. Mısır'da bulunan İngiliz sömürge kuvvetlerinin (Avustralya-Yeni Zelanda) buradan Avrupa cephelerine gönderilmesini önlemek istiyordu. Enver Paşa'da bu fikre katılmakta ve Mısır'a saldırı planları yapmaktadır. 4. Ordunun Mısır'a doğudan yapacağı saldırıyı desteklemek üzere Bingazi bölgesinden de Mısır'a saldırılacaktı. İşte bu planı gerçekleştirmek için bölgeye yeni kuvvetler gönderilmektedir. Plana göre Şeyh Ahmet Sunusi birlikleriyle yapılacak ortak harekat ile İngilizler iki ateş arasında bırakılarak Mısır'ı terke zorlanacaktı[15].

Bu amaca hizmet etmek üzere daha önce Enver Bey ile (1912) bölgede savaşan ve buraları bilen kardeşi P. Mk. Tüf. Yzb. Nuri Bey (Killigil

---

[14] İsrafil Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara 1995, s. 246 ; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen-Cepheleri ve Libya Harekatı,1914-1918,** s. 110; Stoddard, **a.g.e.**, s. 80.

[15] Karasapan, **a.g.e.**, s. 223-224; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.248-249

Levent Sahverdi Arşivi

- 17 Kasım 1913'te resmen kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'ya intisap etmişti.) yeniden buraya gönderildi. Kuzey Afrika'da Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri ve yerli kuvvetlerin hem İtalyanlara hem de İngilizlere karşı birlikte yapacakları harekatı yürütmekle görevlendirildi. Bir Yunan kaçakçı gemisiyle hareket eden Nuri Bey, Bnb. Cafer Askeri ve yanında yaklaşık 10.000 altın olduğu halde 21 Şubat 1915'te Tobruk- Sallum arasındaki Defne kıyılarına çıktı. Nuri Bey Sallum yöresinde bulunan Sunusi lideri Seyyid Ahmed'in yanına gitti ve görüşmelere başladı[16]. Nuri Paşa görüşmeleri sırasında Seyyid Ahmed'e niçin bu vakte kadar İngilizlere karşı harekete geçmediğini sormuştur. Buna Seyyid Ahmed cephane ve erzaksızlık yüzünden cevabını vermiştir. Ayrıca İtalyanların tehditkar bir vaziyette olduklarını, Fransızların Kefra (Kufra) üzerine yürümek teşebbüsünde bulunduklarından, onlara karşı kuvvet bulundurmak mecburiyetinde kaldığını söylemiştir. Dolayısıyla İngilizlere karşı herhangi bir harekatta bulunamadığını bildirdi. Bunun dışında Seyyid'in Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup, bölgeye daha önce gelenlerle de arası açıktır. İngilizlere karşı ihtiyatlı politikasını, yanında bulunan Süleyman el Baruni, Mülazım Tarık ve Mehmet Ali Efendi birkaç yüz asker ile hücum etmek suretiyle bozmak istemişlerdir. O yüzden Seyyid Baruni'yi ihanetle suçlamakta ve İstanbul'dan kendisine gönderilen 10 bin lira kadar bir parayı da zimmetine geçirmekle suçlamaktadır. Baruni ise böyle bir paradan haberdar olmadığını söylemektedir. Seyyid Baruni ve birkaç subayı kendi

---

[16] Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi), Klasör (K) : 1829, Dosya (D): 6, Fihrist (F) : 1-336 (Arşiv belgelerinin tarih çevirmelerinde Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın **Takvimü's-Sinin** - Yayına hazırlayanlar : Hamit Pehlivanlı - Yücel Dağlı, Ankara 1993- adlı eseri kullanılmıştır.); **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı,1914-1918,** s. 111; Stoddard, **a.g.e.,** s. 80-81 (Stoddard eserinin 80.sayfasında "1912'de Trablus'ta bırakılan Enver Bey'in kardeşi Nuri Sirenik'teki en önemli Teşkilat-ı Mahsusa ajanı ve Seyyid Ahmed'in ordusunun komutanı olmuştu" diye yazmaktadır. Bu bilgiyi arşiv vesikaları tekzip etmektedir. Bu dipnotta geçen arşiv belgesinde Cafer Askeri " Nuri Bey ile Şubat'ın 21. Günü (1915) Defne sahiline çıktık"diye yazmaktadır. Bu durumda Nuri Bey'in 1912 yılında burada bırakılmadığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa'nın resmen 17 Kasım 1913'te kurulduğu dikkate alınırsa , Nuri Bey'in bu tarihten önce (1912' de) teşkilatın ajanı olması mümkün değildir. Stoddard, herhalde arşiv belgelerine değil de o dönemi yaşayanlardan edindiği bilgilere dayandığı için yanılmaktadır.); Karasapan, **a.g.e.,** s. 223. (Nuri Beye Trablusgarp'a ulaştıktan sonra bölge halkı üzerinde etkili olur düşüncesiyle "fahri Ferik" rütbesi verildi. (Bundan sonra yazımızda Nuri Bey'den " Nuri Paşa" diye bahsedilecektir.) ; Joseph Pomiankowski, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü -1914-1918 I. Dünya Savaşı-** (Çev. Kemal Turan), İstanbul 1997, s. 154-155.

Levent Şahverdi Arşivi

aleyhinde bulunurlar korkusuyla tevkif ederek kendisini de garantiye almak istemiştir. Nuri Paşa'ya bu şekilde tereddüt ve şikayetlerini bildiren Seyyid, gerek Baruni'nin gerekse başkalarının ne kadar para ile ne zaman geldiklerinin tespitini istemiştir. Seyyid'in şikayetlerini dinleyen Nuri Paşa, kendisinin niçin buraya geldiğini izah ederek, bundan sonra İngilizlere karşı yapılacak harekata katılmasında ısrar etmiştir[17]. Ancak Seyyid buna pek yanaşmıyordu. Zira Seyyid Nuri Paşa'nın Sallum'a gelişinden birkaç gün evvel bir İngiliz (Bnb. Royle) subayı ile görüşmüştür. İngiltere Seyyid'e her türlü yardımda bulunacağını ve bağımsızlığını tanıyacağını vaat etmiştir. Seyyid bu tekliflerin samimiyet derecesini anlamak için çok miktarda silah , cephane ve para istemiştir. İngilizler bir milyon altın lira ve 10 bin tüfek teklifini reddetmişlerdir. Dolayısıyla tekliflerinde samimi olmadıklarını ve bunun oyalamak için bir taktik olduğunu ortaya koymuşlardır. Seyyid Ahmet İngilizlerle arasını açmamak için "bi taraf" olduğunu bildirmiştir. Seyyid'in bu tavrı yine de İngilizleri umutlandırmıştır. Bir müddet İskenderiye'den Sallum'a erzak gelmesine göz yummuşlardır. Ayrıca Seyyid'in adamlarına da çok iyi davranmaya devam etmişlerdir[18]. Nuri Paşa'nın ısrarı üzerine Seyyid Ahmed İngilizlere yaptığı gibi bazı şartlar ileri sürmüştür. Nuri Paşa ileri sürülen şartlardan İtalyanların çekilmesine tavassut ile çok miktarda top temininin mümkün olmadığını kesin olarak bildirmiştir. Ancak İtalyanlara ve Fransızlara karşı yeteri kadar er temin edildikten sonra top, tüfek cephanesi ile erzakın temin edileceğini ve harbin bu şartlarda mümkün olduğunu kesin bir dille anlatmıştır. Bu görüşmelerden sonra Cafer Askeri'yi Mısır yolu ile 4. Ordudan silah, cephane ve erzak temini için göndermiştir. Cafer Askeri bunları temin için Beyrut'a gitmek üzere Kuzey Afrika'dan ayrılmıştır. Nuri Paşa Seyyid ile görüşmelerini ve onun ileri sürdüğü şartları 3 Mayıs 1915 tarihli yazısında Başkumandanlığa bildirmiştir. Cafer Bey'i isteklerin temini için Suriye'ye gönderdiğini de aynı yazısında belirtmiştir[19].

---

[17] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-336; K. 1829, D. 6, F. 1-9(23 Nisan 1331-6 Mayı 1915 tarihli Cafer Askeri tarafından Harbiye Nezareti Baş yaverliğine yazılan yazı).

[18] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-336.

[19] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-336; K. 1829, D. 6, F. 1-9.

Levent Sahverdi Arşivi

Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarını burada bin bir güçlük ve zorluk beklemektedir. Hem Seyyid Ahmed'in ikna edilmesi, hem de Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin ihtiyacı olan silah, cephane, erzak v.s.nin temini bunlar arasındadır. Bunun için bir dizi temaslarda bulunulmuştur. Nuri Paşa bu amaçla Cafer Askeri'yi 4. Ordu komutanı Cemal Paşa'ya göndermiştir. Cafer Askeri Seyyid Ahmed'in bazı adamlarını da yanında Cemal Paşa'ya götürmüştür. Bu adamların bir kısmı İstanbul'a, bir kısmı da Medine'ye gitmek istemektedirler. Cemal Paşa bir kısım ihtiyacı karşılamaya söz vermiştir[20]. Cemal Paşa malzeme temin edildikten sonra dönüş için bir yelkenli veya küçük bir vapur temin edeceğini da taahhüt etmiştir. Bunun dışında Cafer Askeri bazı tüccar ve müteahhitlerle de temas sağlamıştır. İskenderiye'de bulunan Ebubekir Trablusi ile erzak için görüşmüştür. Trablusi ve Halepteki ortağı Samakyazade Abdurrahman ve Ali Efendi para karşılığı yardım edeceklerini, Nuri Paşa'nın istediği erzakı ve parayı temin edeceklerini bildirmişlerdir[21]. Cafer Askeri Beyrut'ta ihtiyaç duyulan silah, cephane, para , bazı nişan ve subay elbiselerini temin için fevkalade gayret sarf etmektedir. Ancak bunların temininde güçlüklerle karşılaşmakta, geldiğinden beri çok zaman geçmesine rağmen malzeme gelmemekte , dolayısıyla sıkıntılı günler geçirmektedir. Ayrıca Pire'den küçük bir vapur ile yola çıktığı bildirilen silah ve cephane yüklü gemiden de haber alınamamış ve İstanbul'a sorulmuştur. Bu yazıya bizzat cevap veren Enver Paşa olmuştur. Enver Paşa'nın 4. Orduya yazdığı bu cevaptan, Pire'den yola çıkan vapurun İngiliz gemileriyle karşılaştığı ve yükünü denize boşaltmak mecburiyetinde kaldığı anlaşılmaktadır[22]. Cafer Askeri'nin, 4.Ordu[23] ve Harbiye Nezareti[24] ile yapılan yazışmalardan pek iyi bir netice alamadığını anlıyoruz. Cafer Askeri 12 Haziran 1915'te yazdığı bir yazıda bir kısım malzemenin geldiğini, ancak istenilen malzeme olmadığını , hiç olmazsa yarısının istediği malzeme ile değiştirilmesini talep etmektedir[25]. 15 Ha-

---

[20] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-9.
[21] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-9.
[22] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-10.
[23] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-12, 1-15.
[24] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-14, 1-21.
[25] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-30

Levent Sahverdi Arşivi

ziran 1915'te Harbiye Nezareti'ne yazarak istediği malzemeyi bütünüyle temin edemediğini, çok sıkıntılı günler geçirdiğini, bu malzemeyi temin etmeden Nuri Paşa'nın yanına gitmesinin bir işe yaramayacağını bildirmiştir[26]. Cafer Beyin isteklerini kıt imkanlarla yerine getirmek isteyen 4. Ordu bu arada odun ve kömür azlığı yüzünden trenleri düzenli bir şekilde işletememek problemi ile de karşı karşıyadır[27]. Cafer Askeri Suriye'de aylarca bekledikten sonra istediği malzemeyi tümüyle temin edememiş ve bir kısım malzemeyi alarak Kuzey Afrika'ya dönmüştür. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Harbiye Nezareti eldeki imkanlar nispetinde Nuri Paşa'nın isteklerini yerine getirmeye çalışmaktadır.

Kuzey Afrika'nın lojistik desteği Suriye'nin dışında, Güney ve Batı Anadolu'nun Ege ve Akdeniz kıyılarından (Beyrut, Fethiye, Marmaris ve Bodrum gibi) sağlanan yelkenli gemiler ve kayıklarla sağlanmıştır. Bu durum Alman Deniz Ataşeliği ve Karargah-ı Umumideki Alman askeri delegesinin, Harbiye Nezareti'ndeki Umur-u Şarkiye Dairesi'yle, Berlin'deki Türk askeri murahhası Zeki Paşa arasında sıkı bir işbirliğinin kurulmuş olduğunu göstermektedir. Sözü geçen temsilcilerin kendi erkan-ı harbiye-i umumiyelerinden aldıkları talimatlar çerçevesinde savaş süresince Libya'ya yapılan bu ikmal faaliyetinde büyük çaba harcadıkları görülmektedir[28].

Teşkilat-ı Mahsusa tarafından İstanbul'dan yola çıkarılan bir piyade taburu(üç piyade bölüğü, bir ağır makinalı tüfek takımı, bir istihkam takımı) karadan 16 Ekim 1915'te Milas ve Göcek yolu ile Bodrum'a ulaşmıştır. Tabur bir Alman deniz altısı (U-35) eşliğinde olmak üzere iki yelkenli gemi ile Bodrum'dan Trablusgarp'a hareket etti ve 17 Ekim 1915'te Derne'ye ulaştı. Birlik, maceralı bir yolculuktan sonra Sallum batısında karaya çıktı ve Bir-i Vaar yöresinde bulunan Sunusi karargahına intikal etti[29].

---

[26] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-33, 1-322,1-323, 1-326, 1-333

[27] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-34

[28] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı,1914-1918, s. 808-809.

[29] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-148, 1-155, 1-161, 1-170, 1-171; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI. c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı, 1914-1918, s. 111, 825.

Levent Şahverdi Arşivi

Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarından Süvari Binbaşı Hüsameddin Beyin verdiği bilgiye göre "Mürettep Tabur"un kuruluşu şu şekildedir[30]: Tabur Komutanı Kd. Yzb. İsmail Hakkı Efendi,

1. Bl. K. Yzb. Cafer Ulvi, Sıhhiye memuru Yzb. Nail Efendi, Yaver-i harp Yzb. Veli Efendi, Hesap memuru katip muavini Mehmed Nuri Efendi, evrak memuru Mülazım-ı sani Salih Zeki, İaşe mübayaat zabiti Mülazım-ı sani Nazif Efendi, iaşe zabiti zabit vekili Ahmet Hulusi,

I. Bl. K. Yzb. Ömer Fevzi, I. Bl. I. Takım zabiti Zabit Vekili Hüseyin Hüsnü Efendi ve zabit vekili Emre Efendi,

II. Bl. I. Takım zabiti Mülazım-ı sani Rüştü Efendi, zabit vekili Mehmet Nuri ve zabit vekili Muharrem Efendi,

III. Bl. I. Takım zabiti zabit vekili Hüseyin Hüsnü, zabit vekili Hulusi Efendi,

IV. Bl. I. Takım zabiti zabit vekili Hasan Efendi, zabit vekili Mehmet Ali, Zabit Vekili Talat Efendi,

İstihkam kumandanı Mülazım-ı evvel Cafer efendi, Mitralyöz I. Takım kumandanı zabit vekili Mehmet Fahri Efendi, III. Takım kumandanı Mülazım-ı sani Mevlüd Efendi.

Teşkilat-ı Mahsusa tarafından organize edilerek Kuzey Afrika'ya gönderilen bu tabur bölgede bulunduğu sürece mevcut kadrosu ile yetinmek mecburiyetinde kalmıştır. Muharebelerde doğan kadro kayıplarını takviye imkanı olmamıştır[31].

---

[30] ATASE Arşivi; K. 1829, D. 6, F. 1-136, 1-137,1-139 (Bu taburda bulunan subayların aylık maaşları rütbelere göre şöyledir:Kd. Yzb. 6 lira, Yzb. 5 lira, Katip muavini 4 lira , Mülazım-ı sani (teğmen) 3 lira, Mülazım-ı evvel (Üsteğmen) 4 lira , Zabit vekili 3 lira.)

[31] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı 1914-1918,** s. 811.

Levent Şahverdi Arşivi

A-Teşkilat-ı Mahsusa Bingazi Bölgesinde (Afrika Grupları Komutanlığı)

İtalyan ve İngilizlere karşı bir harekat yürütmek üzere İstanbul'dan gönderilen birlikler ile Kuzey Afrika'aki Sunusi birlikleri bir genel komutanlığa bağlı olarak teşkilatlandırıldı. Bölgede 9 piyade taburu ve bir menzil komutanlığından ibaret bir kuvvet toplandı. Libya'da kurulan bu umum kumandanlığın teşkilatı şöyledir[32]: Umum Kumandan: Fahri Ferik Nuri (Killigil), Umum Kumandan Yardımcısı: Bağdat'lı Cafer Askeri, Hassa Tabur K. Defdefi (Sunusi), Numune Tabur Kumandanı:Yzb. Emin , 2. Numune T. K. Tğm. Muhtar (Trablusgarp'lı), Biri-i Vaar T. K.Girit'li Nedim, 1. Tb. K. Abdullah Timsik, 2.Tb. K.Yzb. Galip, 3. Tb. K. Belli değil, Münif Tb. K. Belli değil, Topçu Tb. K.Yzb. Ziya, Menzil Teşkilleri K. Kur. Yzb . Tarık. Seyyid Ahmet kendini güvenceye almak için Numune Taburunu karargahına aldığı gibi , Cafer Askeri'ye de paşalık rütbesi vererek onu Nuri Paşa'ya karşı elinde tutmak istemiştir.

Nuri Paşa, Enver Paşa'nın Mısır'a karşı yapılmasını istediği harekatın bir an önce gerçekleştirilmesini istiyordu. Yukarıda da açıklandığı gibi bölgenin valisi tayin edilen Seyyid Ahmet ve kuzeni Muhammet İdris İngilizlere karşı Mısır'a bir sefer yapılmasını istemiyorlardı. Birtakım bahanelerle durumu idare etmeye çalışıyorlardı. İngilizler de Nuri Paşa'nın bölgeye gelmesinden şüphelenmişler ve Sunusilerle temaslarını arttırmaya başlamışlardı. Onlara karşı yumuşak bir politika takip ediyorlardı. Öyle ki bir İngiliz yüzbaşısının öldürülmesine, Seyyid Ahmet tarafından kaleme alınmış ve İngilizlerin eline geçmiş cihat bildirilerine rağmen Şeyh'e karşı dostça davranıyorlardı[33]. Bunun en önemli sebebi şüphesiz bu sıralarda Şerif Hüseyin'in Osmanlılara karşı isyan etmesi için uğraşmaları idi. Bu arada Almanlarda bölgede yoğun faaliyette bulunmaya başlamışlardı. Almanya'nın Fas konsolosu Şeyhe birtakım vaatlerde bulunarak silah ve cep-

---

[32] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı, 1914-1918,** s.111-112.

[33] Stoddard, **a.g.e.,** s. 81; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı, 1914-1918,** s. 644.

Levent Sahverdi Arşivi

hane yardımı yapmaya başlamıştı. Ancak Enver Paşa bu gelişmelerden rahatsızdı. Nuri Paşa'ya verdiği emirlerde Almanlarla Şeyhin irtibat kurmasını önlemesini istemiştir[34]. Şeyh Türk ve Alman yardımının kesilmemesi için politik davranıyor onlara ümit vererek oyalamaya çalışıyordu. Bu durumu anlayan ve İstanbul'un emirlerini bir an evvel yerine getirmek isteyen Nuri Paşa, Şeyh ile İngilizlerin arasını açmak için bahaneler arıyordu. İki gecede bir Sallum'da İngilizlerin doğu ile irtibatlarını kesmek için tel bağlantılarını koparıyor, Alman deniz altısı U-35'ten çıkan subaylar Sallum açıklarında bir İngiliz kruvazörünü batırıyor ve içindekileri esir ediyorlardı. Kasım 1915'te İngilizlerin elinde bulunan Sallum'a Mülazım Ahmet Muhtar komutasında bir baskın düzenlenerek ele geçirildi. İngilizlerin protestosuna karşı Şeyh, haberinin olmadığını bildirerek arayı bozmamaya çaba sarf ediyordu. Bunun bir tertip olduğunu öğrenen Şeyh, Ahmet Muhtar Efendi'yi öldürttü. İngilizler bu hareketlerin Türk ve Almanların işi olduğunu kavrayarak başka yollarla Şeyhi tarafsız bırakmak için teşebbüslerde bulundular. Ona gönderdikleri gizli mektuplarda Mısır'ı kendisine vereceklerini vaat ettiler. Gerekirse Osmanlılara karşı birlikte savaşacaklarını hatta savaşın bitiminde Mısır Sultanlığını ona vereceklerini yazıyorlardı. İşte bu aldatmacalara inanan Seyyid Ahmet İngilizleri kızdıracak en ufak bir hareketten kaçınıyordu[35].

Şeyh Ahmet ile İngilizlerin arasını iyice açmak isteyen Nuri Paşa yeni bir plan daha hazırladı. Teğmen Mümtaz, Cafer Askeri'nin talimatı ile Sallum'un 77 km. doğusundaki Sidi Barani'ye bir baskın yaptı. Bunun üzerine İngilizler Matruh'a çekildiler. İngilizler Binbaşı Royle'yi Seyyid Ahmet'e göndererek bu baskının Sunusi askerlerinden müteşekkil birliklerce yapıldığını, birliğin hala orada olduğunu ve sebebini sordular. Kendisinin bilgisi dışında yapılan bu hareketlere çok kızan Seyyid İngilizlerin önünde Nuri ve Cafer Paşaları azarladı. İngilizler daha doğuya çekilerek Sunusilere karşı tavır takındılar . Olayların akışı ve Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin İngilizlere karşı yaptıkları saldırılar Seyyid Ahmed'i artık İn-

---

[34] Kurtcephe, **a.g.e.**, s. 252.
[35] Kurtcephe, **a.g.e.**, s. 253; Karasapan, **a.g.e.**, s. 224.

Levent Sahverdi Arşivi

gilizlere karşı harekete geçmeye zorluyordu.[36] Nihayet bütün direnmelerine rağmen Seyyid Ahmet, İngilizlere karşı harekete geçti. Teşkilat-ı Mahsusa ve Sunusi birlikleri ilk başlarda başarılar kazandılar. İngiliz uçak ve zırhlı araçlarının devreye girmesiyle durum yeniden Sunusilerin aleyhine dönmeye başladı. Yanlarından ve gerilerinden tehdit edildiklerini gören İngilizler ileri harekata geçerek Batı'ya doğru ilerlemeye başladılar. Bazı çatışmalardan sonra 26 Şubatta Mersa-Matruh'un batısındaki El-Akakir bölgesinde Teşkilat- Mahsusa - Sunusi kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. Harekatı yöneten Nuri Paşa gerilere çekilerek kaçtı ise de Cafer Askeri ve yanındakiler kaçamayarak esir edildiler. İngilizler 24 Mart'ta Sallum'u geri aldılar. Mücahitler büyük kayıplar verdiler. Seyyid Ahmet güneyde kendine bağlı Sunusi kabilelerinin bulunduğu Farfara vahalarına çekildi. Sallum'un alınmasıyla İngilizleri Mısır'ın batı hududunun kıyı kesimlerinde artık rahatsız edecek ciddi bir güç kalmamıştı[37]. Bu harekat sonunda uğranılan yenilgi, İngilizlerden daha çok İtalyanların ve Alman Genelkurmayı'nın işine yaramıştır. Almanlar Avrupa cepheleri için hedefledikleri sonuca geçicide olsa şimdilik ulaşmış sayılırlardı. Zira İngilizler 35 bin kişilik kuvvetlerini bir yıldan fazla burada tutmak mecburiyetinde kalmışlardır. Ayrıca bu harekat İngilizlere değil de İtalyanlara karşı yapılmış olsaydı, zaten elinde az kuvveti bulunan İtalyanları Trablusgarp'tan atmak çok zor olmayacaktı. Dolayısıyla Sunusi-İngiliz çatışması Libya bağımsızlık harekatını olumsuz yönde etkilemiştir[38].

Seyyid Ahmet bu yenilgiden sonra manen sarsılmış ve harekatın liderliğini ve yetkilerini amca oğlu Şeyh İdris'e bırakmıştır. Şeyh İdris memleketinin ve kabilelerinin acıklı durumunu bahane ederek İngiliz ve İtalyanlarla anlaşmak yoluna gitmiştir. Nuri paşa bu fikrinden onu vazgeçirmeye çalışmışsa da muvaffak olamamıştır. İngilizler Bingazi' de ki Türk subaylarının bölgeden çıkarılması şartıyla İdris ile görüşmelere baş-

---

[36] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı, 1914-1918,** s. 646-648.

[37] Karasapan, **a.g.e.,** s. 224-225; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı, 1914-1918,** s. 663-671; Stoddard, **a.g.e.,** s. 81-82.

[38] Kurtcephe, **a.g.e.,** s. 253; Karasapan, **a.g.e.,** s. 225.

Levent Şehverdi Arşivi

ladılar. Müzakereler uzun sürdü (Eylül 1916 - Nisan 1917). Görüşmeler 14 Nisan 1917'de İtalyanlarla mütareke ve 17 Nisan 1917'de de İngilizlerle yapılan kesin antlaşmalarla sonuçlandı. Bunun üzerine Nuri Paşa mücadeleyi Trablusgarp bölgesinde devam ettirmek mecburiyetinde kaldı. Daha sonra Seyyid Ahmet Trablusgarp tarafına geçemeyince 1918 yılında Sirt körfezinde bulunan bir Alman deniz altısıyla Pola üzerinden İstanbul'a gidecektir[39].

B- Teşkilat-ı Mahsusa Trablusgarp Bölgesinde

Sunusi lideri Şeyh İdris'in İngilizler ve İtalyanlarla anlaşma yapması üzerine Osmanlı Devleti bu defa yardımlarının ağırlığını Trablusgarp bölgesine vermeye başladı. Her ne kadar Uşi Antlaşması gereği bölge boşaltılmışsa da bir kısım vatanseverler burada kalarak mücadeleyi devam ettiriyorlardı. Kurulan küçük müfrezelerle İtalyanlara karşı bazı saldırılarda bulunmuşlar ve başarılı da olmuşlardı. Bu durum halkın maneviyatını yükseltmiş ve düşmana karşı birleşmişlerdi[40].

Çanakkale Savaşlarının zaferle sonuçlanması üzerine Osmanlı devleti bundan istifade etmek istemiştir. Daha önce elinden zorla alınan Trablusgarp'ı yeniden topraklarına katmak istemiştir. Öteden beri Trablusgarp'ın bağımsızlığı için mücadeleler yapmış olan Süleyman El-Baruni'nin 11 Haziran 1916'da Enver Paşa'ya verdiği raporda bu düşünceyi hızlandırmıştır. Enver Paşa'nın isteği ile 21 Eylül 1916'da Süleyman El-Baruni Trablusgarp ve dolayları valiliğine atandı. Bu irade ile kendisine hem bölgenin kurtuluşu için mücadele görevi, hem de mülki ve askeri idarenin kurulması görevi veriliyordu. Ayrıca Valilik nezdinde çalışmak üzere Kur. Bnb. Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey bir üst rütbe ile sivil ve askeri müşavir sıfatıyla "Trablusgarp Bağımsız Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı"na atandı. Teşkilat-ı Mahsusa'dan Hüsamettin (Ertürk) Bey ile

---

[39] Kurtcephe, **a.g.e.,** s. 254 (Kurtcephe antlaşma tarihini 1 Ekim 1916 olarak göstermektedir. Genelkurmayın yayınlarında ve Tevfik Karasapan'da antlaşma tarihleri yukarıda yazıldığı gibi gösterilmektedir.); Karasapan, **a.g.e.,** s. 225-228.

[40] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı, 1914-1918,** s. 113.

Levent Sahverdi Arşivi

Vali Süleyman Baruni 28 Eylül 1916'da İstanbul'dan Hareketle Viyana-Pol (Adriyatik'te Alman deniz üssü) limanına geldiler. Buradan yanındaki heyetle bir deniz altı ile Trablusgarp'a hareket ederek 13 Kasım 1916'da Bingazi'de Berka'ya vardı. Ancak Seyyid İdris'in İngiliz ve İtalyanlarla anlaştığını ve Nuri Paşa'nın da bir iş göremeyecek durumda olduğunu görünce burada fazla durmayarak sadece Nuri Paşa'ya 30.000 lira bırakarak Mısrata'ya gitti ve orada bayraklarla karşılandı[41]. Nuri Paşa'nın Batı'ya gelişi ile bazı değişiklikler yapıldı. Askeri müşavir olarak atanan Abdurrahman Nafiz Bey "Afrika Grupları Komutanlığı Kurmay Başkanı" sıfatıyla Nuri Paşa'nın karargahına geçmiş, valilikte bu komutanlığın emrine girmişti[42]. Nuri Paşa ve adamları Seyyid Ahmet'in Trablusgarp bölgesine gelmesini istiyorlardı. Halbuki Mısrata, Zıliten, Müsellata ve Urfele bölgelerine hakim olan Ramazan Bey ve daha önce Sunusiler tarafından hapsedilen Vali Süleyman El- Baruni bu işe şiddetle karşı idiler. Bu durum Nuri Paşa'nın bölgedeki olayları kavrayamadığını göstermektedir. Seyyid Ahmet'in bölgeye gelmesini istemek, kabileler arasında güçlükle sağlanan Osmanlı Devleti'ne bağlılığı ortadan kaldırmak demekti. Bunun bölgede yapılacak yeni faaliyetleri zora sokacağı aşikardı. Kurmay Başkanı olarak Abdurrahman Nafiz Bey'de bu işe karşı idi. Nitekim bu mevzuda Nuri Paşa ile tartışan Abdurrahman Nafiz İstanbul'a gitmek için izin istedi. Nuri Paşa'nın izin vermesinden sonra 29 Temmuz 1917'de bölgeden ayrıldı. Bu tarihten 5 ay sonrada Nuri Paşa görevinden alınarak 1918 yılında "Kafkasya İslam Orduları Komutanlığı"na tayin edildi[43].

---

[41] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı, 1914-1918,** s.684-687

[42] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı, 1914-1918,** s.706-707; Stoddard, **a.g.e.,** s. 83. (Nuri Paşa Bingazi'den Batıya Mısrata'ya geçtikten sonra yeni karargahını şöyle kurmuştu. Afrika Grupları Komutanlığı:Nuri Paşa (General Killigil), Afrika Grupları Kurmay Başkanı:Kur. Yb. A. Nafiz (Gürman), Afrika Grupları Karargah Bölük Komutanı:Yzb. Bilal, Afrika Grupları Muhafız Bl. K. Bnb.Halil (Uras), Afrika Grupları Ağ. Mak. Tf. K. Veli Çavuş, Afrika Grupları Telsiz İstasyon K. Tğm. İhsan (General Aksoley), Afrika Grupları Harekat Şb. Md. Ütğm. Muharrem Veli (Dağlı), Afrika Grupları İkmal Şb. Md. Yzb. Vasfi). (Abdurrahman Nafiz Gürman 1882 yılında Bodrum'da doğmuştur. Mehmet Nafiz Beyin oğludur. Cumhuriyet döneminde Orgeneral olmuştur. 19 Haziran 1949'da Genelkurmay Başkanı olmuş ve 6 Temmuz 1950'de emekli olmuştur. 1961'de Kurucu Meclis Üyeliğine seçilen A. Nafiz 1966 yılında ölmüştür. Bkz. Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri,** Ankara 1999, s. 117-119; "Abdurrahman Nafiz Gürman (Büyük kaybımız)", **Silahlı Kuvvetler Dergisi,** sayı. 217, s. 106-107).

[43] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı, 1914-1918,** s.706-709, 710-711. (Nuri Paşa durumu Enver Paşa'ya 15 gün sonra bir mektup yazarak " Kurmay başkanı çok yorulmuş, ufak bir vesile ile İstanbul'a gitmeyi arzu etti, gönderildi" diye bildirmiştir.); Stoddard, **a.g.e.,** s.83; Pomiankowski, **a.g.e.,** s. 348-349.

Levent Şahverdi Arşivi

II- Nuri Paşa'nın Görevden Alınması ve Prens Osman Fuad'ın Trablusgarb'a Komutan Olarak Tayini

Nuri Paşa görevden alınarak yerine Prens Osman Fuad , fahri feriklik verilerek Nisan 1918'de "Afrika Grupları Komutanlığı"na atandı. Enver Paşa Abdurrahman Nafiz Bey'e yeniden "Kurmay Başkanlığı"na tayin edildiğini bildirdi ve şehzadeye göz kulak olmasını istedi. İstanbul'dan 2 Nisan 1918'de ayrılan heyet önce Viyana'ya uğradı. Prens Osman Fuad gerekli silah ve cephane bağlantılarından sonra 9 Mayıs 1918'de Avusturya'nın Pola Limanından 559.490 Frank ve yanında 60 Türk subayı ile ayrıldı. UC-73 Alman deniz altısı ile hareket eden Prens Osman Fuat ve yanındakiler 17 Mayıs 'ta Mısrata'ya vardılar[44]. Prens Osman Fuad'ın bölgeye tayin edilmesinden İtalyanlar fevkalade rahatsız olmuşladır. Zaten İtalyanlar, buradaki müstahkem mevkilerine, donanma ve hava desteğine rağmen kendilerini güven içinde hissetmiyorlardı. Sınırlı imkanlarla Türkler tarafından desteklenen bir avuç mücahit karşısında devamlı bir huzursuzluk içinde idiler. İtalyanların huzursuzluğu ve bölgede olağan üstü hal ilan etmeyi düşündükleri, Prense Umur-u Şarkiye Müdürlüğü tarafından 19 Ağustos tarihli bir şifre ile bildirilmişti. Prens bölgeyi tanımadığından ve etrafındaki bazı adamların etkisiyle bölge şartlarına uymayan uygulamalar yapmaya başladı. Nitekim kısa zaman sonra Vali Süleyman El- Baruni ve fahri paşa İshak arasında sürtüşmeler su yüzüne çıktı. Prens, Vali Baruni ile İshak Paşa'nın bütün çabalara rağmen anlaşamadıklarını dolayısıyla Vali'nin İstanbul'a dönebileceğini bildirdi. Enver Paşa bu teklifi uygun görerek Vali'nin dönmesine müsaade etmiştir. İshak Paşa'ya yazdığı mektubunda da bölgedeki ileri gelen yerlilere yumuşak davranılmasını, şeyh ve başkanlar arasındaki anlaşmazlıkların kaldırılmasını tavsiye ederek kamu oyunun ancak böyle lehimize çevrilebileceğini yazmaktadır. Ancak Abdurrahman Nafiz Bey bütün bu olanlardan rahatsız ve Enver Paşa ile aynı kanaatte değildir. Ona göre Har-

---

[44] Kurtcephe, **a.g.e.,** s. 256; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı,1914-1918,** s.709; Pomiankowski, **a.g.e.,** s. 348.

Levent Şahverdi Arşivi

biye Nazırı'nın bölge ile alakalı derinliğine bir bilgisi yoktur. Dolayısıyla İshak Paşa'ya yazdığı mektupta ortaya koyduğu fikir ve düşünceler bölgedeki işleri düzeltmekten çok uzaktır. Abdurrahman Nafiz Bey Enver Paşa'nın bu düşüncelerinde bir dereceye kadar mazur olduğunu da kabul etmektedir. Zira Enver Paşa'nın bizzat bu işlere zihin yoracak, olayların iç yüzünü anlayıp, çözüm bulacak ve bunları emredecek vakti de yoktu. Aslında bu işleri takip edecek, gerekli bilgi ve belgeyi topladıktan sonra plan hazırlayıp Enver Paşa'ya sunması gereken müessese Teşkilat-ı Mahsusa ve onun başındaki Ali Baş Hampa Bey'dir. Ali Baş Hampa Tunuslu vatansever, namuslu ve iyi ahlak sahibi bir kişidir. Fakat o bu gibi işlerin mahiyetini gereği gibi kavrayacak, anlayacak ve bunları uygun bir teklif haline getirecek kabiliyet ve dirayette değildir. Bu işler için yeterli bilgiye sahip olmadığı gibi bu tarzda da yetişmemişti. Dolayısıyla bunca emek, para, insan ve sarf olunan gayret boşuna gitmekteydi[45].

Bölgede İtalyanlara karşı birtakım direniş hareketleri yapılmış ve çoğunda da başarılar kazanılmıştı. Savaşın bütün cephelerde olanca hızıyla devam ettiği sırada Enver Paşa bölgeye silah ve cephane yetiştirmeye, personel takviyesi yapmaya çalışıyordu. Fakat Almanların yenilmeye başlamasıyla birlikte başlayan feci sona da yaklaşılmaktaydı. Mondros Mütarekesi bütün çabaları, emeği, masrafı boşa çıkaracaktı. Zaten Mütareke imzalanmadan önce de Prens Osman Fuad Harbiye Nezareti'ne 24 Ekim'de çektiği şifrede "rahatsızlığından dolayı İstanbul'a dönmek istediğini" bildirmiş ve izin istemişti. Bu isteğini 26 Ekimde tekrarlamışsa da aynı tarihte İstanbul'daki hükümet istifa etmiş ve Enver Paşa da Harbiye Nazırlığı'ndan çekilmişti. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine Prens Osman Fuad ve yanındakilerin İstanbul'a dönmeleri mümkün olmadı. Mütareke hükümleri gereği İtalyanlara teslim olmaları gerekiyordu. Bir kısım mücahidin buna yanaşmamalarına rağmen Türk heyeti teslim oldu[46]. Trablusgarp-Tunus sınırında Fransızlara teslim olan heyet, bilahare

---

[45] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı, 1914-1918,** s.723-724.

[46] Kurtcephe, **a.g.e.,** s. 256; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı,** 1914-1918, s. 725.

Levent Şahverdi Arşivi

İtalyanlara teslim edildi (24 Mart 1919). İtalyanlar tarafından 25 Mart'ta Trablusgarp (Batı Trablus) şehrine getirilen heyet burada bir İtalyan vapuruna yerleştirildi. Burada üç ay beklediler. 26 Haziran 1919'da İtalyanların Tobruk Yatı'yla bu limandan Napoli'ye hareket eden Türk kafilesi, üç ayda Napoli yakınındaki Ischia Adası'nda bekletildi. Ancak Garyan bölgesinde kalan ve geç teslim olan ikinci Türk kafilesi de geldikten sonra birleşen heyetlerin İstanbul'a gitmelerine izin verildi. Napoli'den trenle 2 Ekim'de Brendizi'ye hareket eden heyet, 3 Ekim'de de vapurla buradan ayrılarak Pire üzerinden İstanbul'a ulaştı (7 Ekim 1919). Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup Türk birliklerinin buradan ayrılmasıyla birlikte büyük bir destekten yoksun kalan Libya'daki Müslümanlar dirençlerini kaybettiler. Yapılan bütün mücadelelere rağmen bölge, kesin olarak Türklerin elinden çıkmıştır.[47]

Sonuç

İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara gelmesiyle Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlamıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin gündemi çok hızlı bir şekilde değişmektedir. İtalyanların Trablusgarp'a saldırmalarıyla bir kısım Osmanlı askeri bölgeye koşmuştur. Burada mahdut imkanlarla İtalyanlara karşı fevkalade başarılı muharebeler yapılmıştır. İtalyanlar adeta kıyıya çivilenmiş ve büyük zayiat vermişlerdir. İtalyanların imdadına 1912 yılında çıkan Balkan Savaşları yetişmiştir. Türk subayları bölgeden mecburen ayrılarak vatanlarının haksız yere işgale uğrayan bir başka bölgesine gitmişlerdir. Burada kalan çok az sayıdaki Türk subay ve erleriyle birlikte yerli halk Trablusgarp'ı savunmaya devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti bir çok bölgede uğradığı saldırıları önlemek için bilgi toplayacak ve gerilla taktiği uygulayacak bir teşkilat kuracaktı. Mahiyeti hakkında çok şey yazılıp, söylenen bu teşkilatın adı Teşkilat-ı Mahsusa'dır. İttihatçıların iktidara gelmesiyle birlikte varlığına son verilen II.

---

[47] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VI.c, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı,1914-1918, s.727-735.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdülhamid'in Yıldız İstihbarat Teşkilatı'nın yerini bu teşkilat doldurmaya çalışacaktır. Enver Paşa ve arkadaşlarının gayretiyle kısa zamanda geniş bir alanda teşkilatlanma sağlanacaktır. İstihbarat teşkilatı hüviyeti olmakla beraber bu kuruluşun görev alanının çok geniş olduğu, belgelerden ve hatıralardan elde edilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

Teşekkül ettirilen bir kısım müfrezelerin faaliyetleri göz önüne alındığında teşkilat, aynı zamanda gerilla taktiği uygulayan özel askeri birlik görünümü de vermektedir. Zaten teşkilatın elemanlarının büyük bir kısmı da subay ve astsubaylardan meydana gelmektedir. Çok iyi düşüncelerle , vatan sevgisiyle kurulduğunda şüphe olmayan teşkilatın, amaçlarına ulaşmak için uyguladığı strateji ise çoğu zaman gerçekçi olmaktan uzak ve hayalcidir. Zaten I. Dünya Savaşı bittiğinde de Enver Paşa, arkadaşları ve teşkilat bu acı gerçekle yüz yüze gelmişlerdir. Kafkaslardan Trablusgarp'a, Yemen'den Arabistan'dan, Trakya'ya; İran'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada yılmadan bıkmadan koşturan teşkilat elemanları harbin sonunda maalesef hüsrana uğramışlardır. İncelememize konu olan Teşkilatın Kuzey Afrika'daki faaliyetleri de, bu kötü akıbetten kurtulamamıştır. Osmanlıların Kuzey Afrika'da kalan son topraklarını kurtarmak amacıyla girişilen bu faaliyet, yapılan bir takım taktik ve stratejik hatalar yüzünden başarıya ulaşamamıştır. Yetersiz imkanlarla yürütülmeye çalışılan bu harekat çok geniş bir coğrafyaya yayılması nedeniyle olağan üstü gayret sarfına sebep olmuştur. Ayrıca teşkilatın karşısında İtalyan, Fransız ve İngiliz güçleri bulunmaktadır. Devrinin en büyük askeri gücüne sahip bu devletlerin karşısında bir avuç vatansever, çok çaba sarf etmişse de muvaffak olma şansları, Osmanlı Devleti'nin umumi durumu göz önüne alındığında zaten imkansızdı.

Yapılan stratejik planlar Teşkilat-ı Mahsusa'dan gücünün üstünde bir iş istemekteydi. Alman Genelkurmayı'nın isteği doğrultusunda Mısır'da bulunan İngilizleri bu cephede oyalayarak Avrupa cephelerinde vurmak stratejisi nazari olarak güzel bir plandı. Ancak başarılı olma şansı yoktu. Cemal Paşa kumandasındaki 4. Ordu'nun Kanal Harekatı'nı desteklemek ve İngiliz kuvvetlerini iki taraftan sıkıştırıp imha etmek gibi bir düşünce ile

Levent Şahverdi Arşivi

plan yapılmıştı. Nuri Paşa emrindeki Teşkilat-ı Mahsusa ve Sunusi birlikleri batıdan Mısır'a saldırarak Cemal Paşa'nın işlerini kolaylaştıracaktı. Ancak modern silah ve teçhizata sahip güçlü İngiliz birlikleri karşısında muvaffakiyet şansı hemen, hemen yok gibiydi. Nitekim ilk başlarda bazı başarılara rağmen sonuç üzücü idi. Bu harekat 4. Ordu'nun Kanal Harekatı'nın başarı ile sonuçlanmasını sağlayamamıştır. Ayrıca Trablusgarp'ın İtalyanlara karşı savunmasını da zayıflatarak akim bırakmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa ajanları başlarda bölge halkını vatan savunması için teşvik ve tahrik ederek başarı sağlamıştır. Ancak İngilizlerin askeri gücü ve propagandaları, kabileleri hatta Sunusi liderlerini bile birbirine düşürmüştür.

Bunun yanında yabancı ve yerli askeri uzmanlar ile araştırmacılar, İngilizlerin bu hareket karşısında zor anlar yaşadıklarını da kabul etmektedirler. İngilizlerin sömürgelerinden Mısır'a getirerek Avrupa cephelerine göndermek istedikleri 35.000 civarındaki askeri burada tespit ederek oyalamışlardır. İngilizlere ekonomik olarak ta büyük bir darbe vurulmuştur. Çöl demiryollarına, çöl arabalarına ve daha birçok hesapta olmayan işlere para harcamak mecburiyetinde kalmışlardır. Tabii ki bu sonuç geçici de olsa Türklerden çok Almanların işine yaramıştır.

Bu araştırmanın ortaya çıkardığı bir diğer sonuç ise şudur. Teşkilat-ı Mahsusa (diğer adı ile Umur-u Şarkiye Dairesi) genel merkezinin yetişmiş eleman sıkıntısı çektiği aşikardır. Bölge ile ilgili yaptığı planlardan buralar hakkında sağlıklı bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Kabileler arası çekişmeleri ve dengeleri iyi hesap edemedikleri, dolayısıyla bölünmeye sebep oldukları birtakım şikayetlerden anlaşılmaktadır. Yeni kurulmuş, köklü geleneği olmayan, yetişmiş uzman personel azlığına rağmen, teşkilat elemanları üzerlerine düşeni büyük bir özveri ile çalışarak yerine getirmeye çalışmışlardır. Teşkilat-ı Mahsusa denemesi ve alınan sonuçların daha sonra cumhuriyet döneminde istihbarat teşkilatı kurma çalışmalarına katkı sağladığı şüphesizdir.

Levent Şahverdi Arşivi

I. MECLİS'TE GRUPLAR İLİŞKİSİNE BİR ÖRNEK: İCRA VEKİLLERİNİN SEÇİMİNE DAİR KANUN GÖRÜŞMELERİ

Yrd.Doç.Dr. Naim SÖNMEZ*

12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi, 16 Mart 1920 tarihinde işgalci devletler tarafından basılmış; bunun üzerine, Anadolu hareketinin lideri Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de bir "Seçim Talimatnamesi" yayınlamış ve "Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis'in toplanacağını" ilan etmiştir. Meclis-i Mebusan ise, 18 Mart 1920'de yaptığı son toplantıda, mevcut şartlar altında Meclis'in faaliyetlerini sürdürmesinin imkansız hale geldiğini, bu sebeple bu görevin güven içinde yapılmasını sağlayacak bir ortamın yaratılmasına kadar Meclis genel kurul toplantılarının ertelenmesini isteyen 17 imzalı teklifi oybirliği ile kabul ederek faaliyetlerine son vermiştir[1]. 11 Nisan 1920 tarihinde ise Sultan Vahideddin tarafından yayınlanan bir irade ile Meclis, dört ay zarfında yeniden seçim yapılıp toplanmak üzere feshedilmiştir[2]. Ancak ilerleyen zamanda görülecektir ki, ne seçim yapılacak ne de Meclis toplanacaktır. Buna karşılık Ankara'da T.B.M.M.'nin toplanmasıyla Türkiye tarihinde yeni bir dönem açılacaktır.

Meclis'in Toplanması ve Geçici Hükümetin Kurulması

I. T.B.M.M., 23 Nisan 1920 günü törenlerle açıldıktan sonra saat 13.45'te, Meclis'in en yaşlı üyesi Sinop milletvekili Şerif (AVKAN) Bey'in başkanlığında ilk toplantısını yapmıştır. Şerif Bey'in açış konuşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in, "yeni seçilmiş milletvekilleri ile sal-

---

* A.K.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet, İstanbul,1994.

2 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, İstanbul, 1933-1951.

Levent Sahverdi Arşivi

dırıya maruz kalmış bulunan Mebusan Meclisi üyelerinin kaçarak Ankara'ya gelebilenlerinden oluşacağına" dair bir konuşma yapmıştır. Bunun, milletvekilleri tarafından da olumlu karşılanmasından sonra geçici kâtip ve milletvekili mazbatalarının incelenmesi için kur'a usulü ile iki encümen teşkil edilmiş ve bu işler bittikten sonra oturuma saat 14.30'da son verilmiştir[3].

24 Nisan 1920 günü yapılan toplantıda, önce encümenler tarafından incelenen milletvekili mazbataları Meclis'in onayına sunulmuş ve ardından M. Kemal Paşa bir konuşma yapmıştır[4]. Bu konuşmasında M. Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nden B.M.M.'nin açılışına kadar gelişen olayları anlatmıştır. Konuşmasının son kısmında ise uygulanacak sistemi, şifahi bir teklif halinde meclise sunmuştur[5]. M. Kemal Paşa'nın bu konuşmasında; batıda uygulanmakta olan parlamenter sistem ile Türkiye'nin, bilinen gerçeklerinden hareketle uygulanması düşünülen sistemin iç içe geçmiş olduğunu görmekteyiz. Bu açıklama ve teklifi Meclis, Hükümet, Meclis Başkanı ve Hilafet-Saltanat kurumları açısından değerlendirirsek şunları söyleyebiliriz:

1- Meclisin üzerinde bir kuvvet mevcut değildir. Meclis, meşruluk ve yasallığını, milli iradeye dayanması ile kazanmıştır. Meclisin görevi sadece tetkik etme, denetleme ve kanun yapma değil, milletin mukadderatı ile de fiilen uğraşmaktır. Hilafet ve Saltanat makamlarının kurtulmasından sonra bu kurumlarla ilgili kararı da Meclis belirleyecektir.

2- Meclis, yasama ve yürütme "yetkilerini" elinde bulundurur*.

3- Meclisin tamamı, işlerin bütün ayrıntılarını fiilen inceleme ve mü-

---

[3] **T.B.M.M. Z.C.**, C.I, s. 2- 3.

[4] **T.B.M.M. Z.C.**, C.I, s. 8-30.

[5] Tutanaklarda M. Kemal Paşa'nın, bu teklifi ile ilgili olarak bir takrire rastlanmadığı, ancak Büyük Nutuk'ta anılan teklifin kaydedildiği belirtilmektedir. (**T.B.M.M. Z.C.**, C.I, s. 30-32). Gerçekten Nutuk'ta bu tekliften bahsedilmektedir (Bkz. Nutuk, Türk Devrim Tarihi Ens. Yay., İstanbul, 1981, C. II, s. 437-438.) Ancak bu teklifin gündeme alınıp görüşülmesi ve tartışılması sırasında Meclis'in geçici başkanının bir sözünden, bu teklifin yazılı hale getirildiği anlaşılmaktadır. Bkz. **T.B.M.M. Z.C.**, C.I, s. 35.

* Olağanüstü durumlarda bütün devletler, yasama organını tatil edip icra organını güçlendirir veya halkoylamasına başvururken burada meclisin, milleti ilgilendiren bütün işlerde doğrudan doğruya en yetkili kılınması düşünülmüştür.

Levent Sahverdi Arşivi

zakere etme imkanı bulamayacağından meclis içinden seçilerek ve vekil tayin edilerek gerekli işbölümü yapılmak suretiyle hükümet işleri yürütülmelidir. Hükümet, meclis adına yürütme faaliyetlerini sürdürür ve üyeleri "vekil" olarak adlandırılır. Bu üyeler tek tek ve topluca meclis huzurunda sorumludur. Reissiz bir hükümet oluşturulmalı; ancak Meclis Başkanı, durumu ve yetkileri gereği aynı zamanda Heyet-i Vekile'nin de başkanı olmalıdır.

4- Meclis Başkanı, meclisi temsil etmesi itibariyle hükümete de başkanlık etmelidir. Ayrıca Meclis Başkanı, meclis adına imza koymaya ve meclis kararlarını onaylamaya yetkili ve icraya ait meselelerde diğer hükümet üyeleri gibi meclis genel kuruluna karşı sorumlu olmalıdır.

5- Saltanat makamı, aynı zamanda Hilafet makamı olmak itibariyle İslam toplumunun da reisidir. Mücadelenin birinci amacı bu kutsal makamların kurtarılması olduğuna göre, Anadolu'da geçici de olsa bir hükümet başkanı tanımak veya bir Padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildir. Diğer yandan bir bütünlük noktasında düzenlenmeyen devlet kuvvetlerinin uyum içinde işlerini sürdürmesine imkan yoktur. Bu durumda yetki ve sorumluluk milli iradenin yoğunlaştığı meclisindir.

M. Kemal Paşa'nın teklifinin görüşülmesi konusunda bir usul tartışması yaşanmış; Karesi Milletvekili Hacim Muhittin (ÇARIKLI) Bey, müzakereye lüzum olmadığını iddia ederken, Konya Milletvekili Refik (KORALTAN) Bey, meselenin hükümet teşkilatı hakkında olduğu için öncelikle teklifin bastırılıp dağıtımının dağıtımının yapılmasından sonra görüşülmesini ve Meclis üyelerinin düşüncelerini söylemesi gerektiğini belirtmiştir[6]. Çorum milletvekili Fuat Bey ve Kırşehir milletvekili Müfit (KURUTLUOĞLU) Efendi ise ülkenin bir an evvel hizmet beklediğini, işlerin beklemeğe tahammülü olmadığını ve M. Kemal Paşa'nın teklifinin basit olduğunu belirterek, bunun hemen oylanarak karar verilmesini istemişlerdir[7]. Bunların ardından söz alan M. Kemal Paşa, içinde bulunulan

---

[6] Aynı yer.
[7] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 36.

Levent Şahverdi Arşivi

zamanda görevin zor ve büyük olduğundan bahisle, bu sorumluluğu birkaç kişiye yüklememek gerektiğini ve bu dakikadan itibaren memleketin mukadderatının ele alınmasını istemiştir. M. Kemal Paşa, bütün yetki ve sorumluluğun meclisin elinde toplanması gereğini vurguladıktan sonra "millet...bizi buraya beş kişinin eline milleti terk edelim diye göndermemiştir" demiştir[8]. Bundan sonra iki milletvekili tarafından görüşmenin yeterliliğine ve teklifin aynen oylamaya konulmasına dair takrir verilmiş; Sivas milletvekili Mustafa Taki Efendi'nin, görüşmenin iyice düşünüldükten sonra yapılmasına dair düşüncesi dikkate alınmayarak takrir oylamaya konmuş ve kabul edilmiştir[9].

24 Nisan 1920 günü Meclis Başkanı ile Meclis Başkan Vekillikleri seçimleri yapılmış ve Meclis Genel Kurulunda hazır bulunan 120 milletvekilinin 110'unun oyunu alan M. Kemal Paşa başkanlığa seçilmiştir[10]. 25 Nisan 1920 günü ise Erzurum milletvekili Celaleddin Arif Bey, Meclisin işlemleri, icra organı ve bu icra organının meclis ile ilişkilerinin kanun yoluyla düzenlenmesi yönünde gerekli çalışmaları yapmak için, bir Layiha Encümeni kurulması ve icra organı ile ilgili olarak yasal düzenleme yapılıncaya kadar beş-altı kişiden oluşan bir İcra Encümeni seçilmesi için bir teklif vermiştir[11]. Bu teklifin kabul edilmesini takiben geçici hükümetin seçimine geçilmiş, bunun kaç kişiden oluşacağına dair kısa bir tartışmadan[12] sonra da daha sonraki görüşmelerde tartışmaların odak noktasını teşkil edecek bir teklifle karşılaşılmıştır: Yozgat milletvekili İsmail Fazıl Paşa, tayin edilecek kişileri tanımadıklarını ve başkanlık divanına tam güvenleri olduğunu belirterek, başkanlık divanının aday göstermesini ve Meclisin de encümen üyelerini bunların arasından seçmesini teklif etmiş, Konya milletvekili Fuat Bey de onu desteklemiştir[13]. Ancak, C. Arif Bey başkanlık divanının bu zor görevi yerine getiremeyeceğini belirterek, bu üyelerin meclis genel kurulunun oylarıyla seçilmesini isteyince bu usul benimsenmiştir.

---

[8] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 36-37.
[9] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 37.
[10] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 38.
[11] **T.B.M.M. Z.C.**, C.I, s. 55.
[12] Bu konuda bkz. **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 58.
[13] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 59.

Levent Sahverdi Arşivi

İcra Vekilleri Heyetinin Seçim Usulüne Dair Kanun Görüşmeleri

1-2 Mayıs 1920 Görüşmeleri

M. Kemal Paşa tarafından 24 Nisan 1920 tarihinde verilen "İcra Vekilleri Heyetinin Seçim Usulüne Dair Kanun" teklifi, Layiha Encümeni tarafından kanun metni haline getirilmiş ve 1 Mayıs 1920 günü meclis gündemine alınmıştır[14]. Meclis Başkanı, ilk sözü Layiha Encümeni Başkanı Celaleddin Arif Bey'e vermiştir. Celaleddin Arif Bey, açıklamasının başında, bu kanun metnini hazırlarken dayandıkları iki temelin M. Kemal Paşa'nın yaptığı konuşma ve Meclis Genel Kurulunun verdiği kararların olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda M. Kemal Paşa'nın konuşma ve teklifinden faydalanılan kısımlar, Meclis Başkanının aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin başkanı olması, hükümet üyelerinin "Vekil", bakanlıkların da "Vekalet" adıyla adlandırılmaları, yine heyet üyelerinin Meclis Genel Kurulu tarafından seçilmeleridir. Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş bazı kararların da bu kanun hazırlanırken yol gösterici olduğu Encümen Başkanı tarafından belirtilmiştir. Meclisin adının Büyük Millet Meclisi olarak kabul edilmesi ve meclis genel kurulunun ihtisasa göre ayrılan on encümene[15] göre vekaletlere ayrılması kararlaştırılmıştır.

Bundan sonra C. Arif Bey önce bazı milletvekilleri tarafından konu ile ilgili olarak verilmiş olan tekliflerin neden encümen tarafından dikkate alınmadığını açıklamış ve ardından Encümenin hazırladığı kanunu genel kurula okumuştur[16]. Encümenin, bazı milletvekilleri tarafından verilmiş

---

[14] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 156.

[15] Meclis genel kurulu tarafından kabul edilen encümenler şunlardır: Şer'iye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye, İktisadiye (Ticaret, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye ve Rüsumat, Nafia, Dahiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye , Hariciye'dir. Ayrıca hükümetin içinde addedilen Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'dir.

[16] Layiha Encümeni'nden gelen ve meclis genel kuruluna sunulan kanunun ilk şekli şöyledir: "İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair tesbit edilen mevadd-ı kanuniye layihası

MADDE 1- Şer'iye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye, İktisat (Ticaret, Ziraat,Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye ve Rüsumat, Nafia, Dahiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.

MADDE 2- İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i mutlakası ile intihab olunur.

MADDE 3- Her Vekil deruhde ettiği umurun ifasında mensub olduğu encümenin rey-i istişarisini alabilir.

Levent Sahverdi Arşivi

tekliflerinin dikkate alınmadığını, C. Arif Bey öncelikle M. Kemal Paşa'nın teklifinin dikkate alınması, ayrıca kanun metni hazırlanırken meclisin çeşitli kararlarına dayandırıldığı ve sorumluluğun belli bir gruba yüklenmesi gereği olarak açıklamıştır.

Kanunun okunmasından sonra maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Birinci madde görüşmelerini; usul, başlık, vekalet adları, vekaletlerin ayrılması ve vekaletlere ekleme yapılması, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'nin durumu ve bu madde ile ilgili olmamasına rağmen vekillerin seçimi usulü olarak ayırmak mümkündür.

Usul tartışmalarının ilki, oylama şeklidir. Saruhan (Manisa) Milletvekili Refik Şevket (İNCE) Bey, oylama şeklinin, Kanun-ı Esasi gibi 2/3 çoğunlukla kabul edilerek güçlendirilmesi ve diğer kanunlar gibi değiştirilme durumu ile karşılaşılmaması gerektiğini belirterek bunu bir teklif olarak sunmuş ve bu, C. Arif Bey tarafından desteklenmiştir[17]. Kütahya Milletvekili Ragıp (SOYSAL) Bey ise, her maddenin ve fıkranın ayrı ayrı 2/3 çoğunlukla oylanması durumunda uzun süre işin içinden çıkılamayacağına binaen kanunun ikinci görüşülmesi sırasında ve tamamı hakkındaki oylamada 2/3 çoğunluk aranmasını teklif etmiştir[18]. Sonuçta ikinci görüşmede ve kanunun tamamı hakkında 2/3 çoğunluk aranmasına karar verilmiştir[19]. Usul hakkında diğer bir konu da C. Arif Bey'in encümen başkanı olması sebebiyle meclis oturumunu idare edemeyeceği yönündeki Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in itirazıdır. Ancak bu konuda oturum başkanı C. Arif Bey'in oylamaya başvurması ve genel kurulun da oturumu yönetmeye encümen başkanlığının engel olmayacağı şeklinde oy kullanması sonucunda A. Şükrü Bey'in itirazı reddedilmiştir[20]

MADDE 4- İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilafı Büyük Millet Meclisi halleder.
MADDE 5-Meclisin toplanmadığı zamanda Vekiller meyanında istifa eden olursa bilâhara Meclisin tasdikına iktiran etmek üzere mezkûr umuru Büyük Millet Meclisi Reisi, Meclis azasından tensib edeceği zata kendi mesuliyeti altında muvakkaten tevdi eder. Bkz. **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 158. Burada dikkati çeken husus, encümenden olmamasına rağmen kanun metninin altına M. Kemal Paşa'nın da adının yazılmış olmasıdır.

[17] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 159.

[18] Aynı yer.

[19] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 161.

[20] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 162.

Levent Şahverdi Arşivi

Kanunun başlığı konusunda R. Şevket (İNCE) Bey'in, başlığa "vazaif" kelimesinin eklenmesi gerektiğini belirten konuşması ve ardından verdiği yazılı bir teklifi oylanmış ve 2/3 çoğunluğu sağlayamadığı görülerek reddedilmiştir[21]. Yine aynı konuda başlığın "ne kadar kısa olursa o kadar iyi olacağı" ve "kanunun görevleri de kapsadığı" gerekçesiyle kısaca "İcra Vekilleri Kanunu" denmesini teklif eden Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in teklifi de oylama sonucu reddedilmiştir[22].

Bu kanun ile ilgili olarak meclisin görüştüğü diğer bir konu da vekaletlerin adları ve görev alanlarıdır. Bu hususta Çorum Milletvekili Haşim (APAYDIN) Bey, Osmanlı kabinesinden mülhem, Maliye ve Rüsumat Vekaleti'ne "Defter-i Hakani" ibaresinin eklenerek vekaletin bu iş ile de görevlendirilmesini teklif etmiştir[23]. Saruhan Milletvekili R. Şevket (İNCE) Bey yaptığı konuşma ve buna bağlı olarak iki arkadaşıyla uzun bir metin haline getirerek sunduğu teklifte hükümet heyetinin kurulurken Osmanlı kabinesinin esas alınmasını istemiştir. Yaptığı değişiklik teklifinde de hemen bütün vekilliklerde değişiklik istemiştir[24]. Vekaletlerle ilgili olarak milletvekilleri tarafından verilen değişiklik takrirleri bağlamında:

Sivas Milletvekili Mustafa Taki (DOĞRUYOL) Efendi, Muavenet-i İçtimaiye'nin, "Sıhhiye Nezareti"nden ayrılarak bir Muavenet-i İçtimaiye "Encümeni" kurulması yolundaki ve Umur-ı Şer'iye ve Evkaf "Encümenine" İrşadiye'nin de eklenmesiyle "Umur-ı Şer'iye, ve İrşadiye ve Evkaf" denilmesini teklif etmiştir[25].

Osmanlı Hükümeti'nin esas teşkilatını muhafaza etmek gerektiği ve Osmanlı hükümet teşkilatında böyle bir nezaretin bulunmadığı gerekçesiyle Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye "Nezareti"nin ilgasını, Sivas Milletvekili Hayri Bey verdiği bir takrirle teklif etmiştir[26].

---

21 **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 162-163.

22 **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 163.

23 Aynı yer; Ancak Haşim Bey'in bu teklifi hakkında; daha sonra İçel milletvekili Ali Haydar, Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali ve Saruhan milletvekili Refik Şevket beyler tarafından yazılı bir şekilde sunulunca; oylama yapılmamıştır.

24 **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 163,167-168.

25 **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 167.

26 Aynı yer.

Levent Sahverdi Arşivi

Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey ise bazı vekilliklerin birleştirilerek İcra Vekilleri Heyeti'nin yedi kişiden oluşmasını teklif etmiştir[27].

Çorum Milletvekili Haşim(APAYDIN) Bey, Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'nin "Meclis-i Meşayih-i İlmiye ve Vakfiye ve Heyet-i İrşadiye" şeklinde değiştirilmesini teklif etmiştir[28].

Amasya Milletvekili (Ali) Rıza (ÖZDARENDE) Efendi ise Şer'iye ve Evkaf'ın Makam-ı Dinî ve Evkaf şeklinde değiştirilmesini, Müdafaa-i Milliye ve Muavenet-i İçtimaiye'nin de birleştirilmesini teklif etmiştir[29].

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin, savaşın idaresinde gereken hızın sağlanabilmesi ve meclis tartışmalarından uzak tutulabilmesi için hükümet teşkilatından çıkarılmasını ise Lazistan milletvekili Ziya Hurşit Bey teklif etmiştir[30]. İlginç bir teklif olan bu takrir ilk defa Karahisar-ı Sahip Milletvekili Hulusi (KUTLUOĞLU) Bey tarafından dile getirilmiştir. Hulusi Bey konuşmasında C. Arif Bey'in, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği hakkında meclis genel kurulu kararı olduğundan bahsettiğini ve delil olarak da M. Kemal Paşa'nın, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye için teklif ettiği kişinin kabul edildiğini ileri sürdüğünü belirtmiş; ancak bunun Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin, İcra Heyeti'ne dahil edileceği anlamına gelmeyeceğini iddia etmiştir. Eğer Müdafaa-i Milliye ile Erkan-ı Harbiye'nin ayrılması amaçlanıyorsa bunun kabul edilebileceğini, fakat bu durumda Müdafaa-i Milliye Vekili'nin sadece iaşe, elbas ve teçhiz ile mi meşgul olacağı meselesinin ortaya çıkacağını belirtmiştir. Hulusi Bey konuşmasının sonunda kendi düşüncesini de bir teklif olarak sunmuştur. Buna göre; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye' hükümette müstakil olarak yer almamalı, ya Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne bağlanmalı veya meclise karşı sorumlu olmak kaydıyla müstakil olmalıdır[31]. Hulusi Bey'in bu değerlendirmelerine M. Kemal Paşa cevap vermiştir.

---

[27] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 168.
[28] Aynı yer.
[29] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 169.
[30] Aynı yer.
[31] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 159-160.

Levent Sahverdi Arşivi

M. Kemal Paşa cevabında, Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin, Osmanlı Harbiye Nezareti'nin karşılığı olarak kurulduğunu, Nezaretin işinin ordunun iaşe, ilbas ve teçhizi olduğunu, görevlerinin arasında emir ve kumanda olmadığını; ancak Harbiye Nazırlarının öteden beri kumandayı da ellerinde bulundurmaktan zevk aldıklarını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nde bir Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'nin bulunduğunu, ancak bunun tamamen Harbiye Nazırı'nın arzusu dahilinde hareket ettiğini, onun sorumluluğunun da yine nazıra karşı olduğunu, bazen de bu iki görevin, Enver Paşa'da olduğu gibi, bir kişide birleştiğini söyledikten sonra Müdafaa-i Milliye ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin birleştirilmesinin uygun olmadığını açıklamıştır. Batı memleketlerinde de ordunun eğitimi, düzeni, savaşması gibi işlerle meşgul olan Erkan-ı Harbiyenin müstakil olduğunu ve doğrudan hükümdara bağlı bulunduğunu belirttikten sonra bizde de idareyi doğrudan Büyük Millet Meclisi aldığına göre Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin müstakil tutularak meclise karşı sorumlu hale getirildiğini, görevi ile ilgili konularda icra organının diğer üyeleri ile fikir alışverişinde bulunmasının uygun olacağını düşündüklerini açıklamıştır. Erkan-ı Harbiye'nin meclise bağlı olarak görevini yerine getirmesinin şu andaki duruma da uygun olduğunu, mecliste diğer vekiller gibi siyaseten düşürülmesinin de herhangi bir sakıncasının olmadığını belirtmiştir[32].

Birinci madde görüşmelerinde ilginç bir tartışma da Yusuf Kemal (TENGİRŞENK)'in, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti hakkında açıklama yaparken sarf ettiği "Türklük" kelimesi üzerine olmuştur. Konuşma sırasında bu söz geçince Sivas milletvekili Emir (MARŞAN) Paşa buna itiraz etmiş Müslümanlık adına kurulu bir Halifelik olduğunu, burada Türklük adına toplanmadıklarını, "Müslümanlar" veya hatta "Osmanlı" demenin yeterli olduğunu, bu gibi sözlerin şimdiye kadar bir faydasının görülmediğini, herkesin Halifeye bağlı olduğunu, Hilafeti asırlardan beri koruyanın, soylu Türk kavmi olduğunu kimsenin inkar etmediğini, ancak tefrikayı gerektirecek sözlerden kaçınılmasını söylemiştir[33]. Bu itiraza M.

---

[32] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 163-164.
[33] T.B.M.M. Z.C., C. I, s. 165.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal Paşa hemen cevap vermiştir: "Burada kastedilen ve Meclisi kuran kişilerin yalnız Türk, yalnız Laz, yalnız Çerkes, yalnız Kürt değil, ancak hepsinden oluşan "İslam Unsuru"dur ve samimi bir topluluktur. Bu topluluğun temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiği emeller yalnız bir İslam unsuruna münhasır değildir; bütün İslam unsurlarına yöneliktir. Birinci esas olarak kabul ettiğimiz sınır meselesinde milli sınırımız İskenderun'un güneyinden doğuya doğru uzanarak Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi de içine alır. Bu bölgenin kuzeyinde sadece Türkler değil Kürtler de yaşamaktadır. Biz onları ayırmadık. Korunma ve kollanmasıyla meşgul olduğumuz bütün İslam unsurları "vatandaşlık" bağlarıyla birbirlerine bağlıdırlar ve bunların her biri diğerlerinin her türlü hukukuna, ırkî, içtimaî, coğrafî haklarına saygılı olmalıdır. Bütün çıkarlarımız ortaktır. Bunun böyle bilinmesini ve ters anlaşılmalara meydan verilmemesi gerekir"[34].

Kanunun birinci maddesi görüşmeleri sonunda değişiklik önergeleri tek tek okunarak oylanmış ve bu arada Çorum milletvekili Fuat Bey tarafından "Maliye" kelimesinden sonra "Defter-i Hakani", Ticaret"ten sonra "Sanayi" kelimesinin eklenmesiyle maddenin encümenden geldiği şekliyle olduğu gibi kabul edilmesi yolunda verdiği takrir de oylanmış ve diğer değişiklik önergeleri reddedilirken, Fuat Bey'in önergesi kabul edilmiştir[35].

Birinci maddenin kabulünü takiben daha sonraları büyük tartışma ve mücadelelere sebep olacak olan ikinci madde okunarak görüşülmeye başlanmıştır. İkinci madde ile ilgili görüşmelerde öne sürülen düşünceleri şu şekilde tasnif edebiliriz: Kanun metni üzerinde değişiklik istek ve teklifi, kabine sistemindeki gibi Meclis Başkanının hükümet üyelerini belirlemesi, vekilliklerle ilgili encümenler içinden doğrudan veya aday göstermek şeklinde seçilmesi.

---

[34] Aynı yer.
[35] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 169-170.

Levent Sahverdi Arşivi

İkinci madde ile ilgili ilk sözü alan Karahisar-ı Sahip Milletvekili İsmail Şükrü (ÇELİKALAY) Efendi, yasama ve yürütme işlerinin mecliste toplanması sebebiyle "İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i mutlakası ile intihab olunur" şeklindeki maddenin eksik olduğunu ve buraya "...ekseriyet-i mutlakasıyle içlerinden..." ibaresinin eklenmesini teklif etmiş ve Meclis tarafından da olumlu karşılanmıştır[36].

Hükümet üyelerinin Meclis Başkanı tarafından seçilmesi düşüncesinde olanlardan ilk sözü alan Antalya Milletvekili H. Suphi (TANRIÖVER) Bey, iki kısımda yaptığı konuşmasının birinci kısmında, bu usulle yapılacak seçimlerin bazı mahzurları olacağını, büyük bir çoğunlukla seçilmiş bir Meclis Başkanının bulunduğunu, kendisine karşı gösterilen güvenden dolayı çalışma arkadaşlarını bizzat seçme işinin de kendisine bırakılması gerektiğini ileri sürmüştür[37]. Konuşmasının ikinci kısmında ise H. Suphi Bey, teklifini biraz değiştirerek tekrar etmiştir. Buna göre meclis, vekillik için beş(er) aday gösterir ve Meclis Başkanı bunların arasından seçim yapar. Bu şekilde, bu kişiler zaten meclisin güvenine sahiptir ve ayrıca Meclis Başkanının güvenini de kazanmış olurlar. Yine böylece meclis, başkanına büyük emniyetini göstermiş olur[38].

Bundan sonra yapılan konuşma ve yapılan değişiklik tekliflerinde, hükümet üyeleri seçiminde Meclis Başkanının etkin olması genel olarak kabul edilmiş görünmektedir.Genel bir uzlaşma havası yansıtan bu konudaki fikir ayrılıkları ise Meclis Başkanının aday göstermesi ve Meclisin de bunlar arasından seçim yapması, Meclisin aday göstermesi ve Meclis Başkanının bunların içinden uygun gördüklerini vekilliğe ataması, ilgili encümen içinden Meclis Başkanının atama yapması. gibi ayrıntılardadır.

Konuşma yapanlardan Aydın Milletvekili Tahsin (SAN) Bey, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, Çorum Milletvekili Ferit (TÖRÜM KÜNEY) Bey, Saruhan Milletvekili Ömer Lütfi (ÜNLÜ) Bey, meclis başkanının

---

[36] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 170.
[37] Aynı yer.
[38] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 171.

Levent Sahverdi Arşivi

göstereceği adaylar arasından meclisin seçim yapmasını savunmuş ve teklif etmişlerdir[39]. Hükümet üyelerini doğrudan doğruya meclis başkanının seçmesini savunan milletvekilleri ise; Kütahya Milletvekili Ragıp (SOYSAL) Bey, Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi, Denizli Milletvekili Yusuf (BAŞKAYA) ve Sinop Milletvekili Hakkı Hami (ULUKAN) Beylerdir[40]. Sivas Milletvekili Mustafa Taki (DOĞRUYOL) ve Bursa Milletvekili Muhiddin Baha (PARS) ise encümenlerden gösterilecek adaylar arasından seçim yapılmasını teklif etmişlerdir[41].

Görüşmelerin bitmesinden sonra verilen değişiklik önergeleri ayrı ayrı oylanmış ve işin ilginç yanı görüşmeler sırasında hiç muhalefet ile karşılaşmayan bu önergelerin hepsi reddedilmiştir. Görüşmeler sırasında encümen adına konuşan Yunus Nadi Bey de encümen olarak tekliflerinde ısrarlı olduklarını belirtmiş ve oylamada da encümenin teklifi kabul edilmiştir. Değişiklik önergelerinden sadece Karahisar-ı Sahip Milletvekili İsmail Şükrü (ÇELİKALAY) Efendi'nin verdiği "...ekseriyet-i mutlakasıyle aralarından intihab olunur" şeklindeki önerge kabul edilmiştir[42].

Layiha Encümeni'nden gelen, "Her vekil deruhde ettiği umurun ifasında mensub olduğu encümenin rey-i istişarisini alabilir" şeklindeki üçüncü maddenin görüşülmesi sırasında, vekilin istişareyi isterse mi yapmalıdır, yoksa yapmak zorunda mıdır düşünceleri etrafında tartışma yapılmıştır. Konuşmacılardan bazıları, meclisin zaten istişari mahiyette olduğundan bu maddenin gereksiz olduğunu savunurken, kanunun bu maddesinin kaldırılmasını teklif etmişlerdir[43]. Bazı milletvekilleri ise, vekillerin istişare etmesinin zorunlu hale getirilmesini savunmuşlardır. Bu madde ile

---

[39] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s.170-172. Meclis başkanının aday göstermesi hususunda teklif veren milletvekilleri, tekliflerinde aday sayısı konusunda ikiden beşe kadar değişik sayı vermişlerdir.

[40] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 172-173.

[41] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 172. M. Taki Efendi encümenden gösterilen adayların meclis tarafından seçildikten sonra meclis başkanının onayına sunulmasını ve kabul görürse görev yapmasını, kabul görmezse tekrar seçim yapılmasını teklif etmiştir. Muhiddin Baha Bey'in teklifi ise encümenlerden seçilecek beş kişinin meclisin onaylamasından sonra meclis başkanına sunulmasını, meclis başkanının da bunlar arasından birini tercih etmesi şeklindedir.

[42] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 173. 4 Kasım 1920 tarihli değişiklik görüşmelerinde "Meclis Başkanına, hükümet üyelikleri için aday gösterme yetkisinin tanınması" muhalefet ile karşılaşmıştır. Bu dikkat çekici bir durumdur. Halbuki, 1 Mayıs 1920 görüşmelerinde hiçbir itiraz ve muhalefet ile karşılaşmadan oylama sırasında reddedilen bu önergeler daha sonra büyük tartışmalara yol açacaktır.

[43] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 174.

Levent Sahverdi Arşivi

ilgili uzun uzadıya görüşme yapılmamış, yukarıda belirtilen düşünceler doğrultusunda verilen değişiklik önergeleri oylamaya konularak reddedildikten sonra, encümenden gelen şekil oylanarak kabul edilmiştir[44].

Dördüncü maddede ise tartışmalar, ihtilaf olup olmaması ve ihtilaf olur ise bunun hükümet içinde hallolunup hallolunamayacağı noktasında gerçekleşmiştir. Bazı milletvekilleri, bir ihtilaf durumunun ortaya çıkmasına sebep olmadığı, bundan dolayı da bu maddeye gerek olmadığı iddiasında bulunurken, diğer bazı milletvekilleri de memleket işlerinde ortaya çıkabilecek bazı içtihat ihtilaflarında meselenin hal merciinin meclis olması gerektiğini savunmuşlardır[45]. Bu konudaki görüşmelerin tamamlanmasından sonra maddenin kaldırılması ve değiştirilmesi yönündeki teklifler oylanarak reddedilmiş, madde encümenden geldiği şekliyle kabul edilmiş[46] ve beşinci madde görüşmelerine geçilmiştir.

Meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda vekaletlerden istifa halinde Meclis Başkanının, meclis üyeleri arasından birini, daha sonra Meclisin onayına sunmak şartıyla ilgili bakanlıkta görevlendirebileceğine dair beşinci madde ile ilgili olarak kürsüye gelen milletvekilleri genel olarak, bu maddenin gereksizliği üzerinde durmuşlar, gerekçe olarak da vatan ve milletin istiklâli, padişah ve halifenin kurtarılması için burada olduklarını, meclisi toplanmaktan men edebilecek bir kuvvetin mevcut olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bazı milletvekilleri ise maddenin ilk kısmı üzerinde durarak vekilliklerin sadece istifa yoluyla değil, başka sebeplerle de boşalabileceğini, bu yüzden de metnin değiştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır[47]. Asıl tartışma değişiklik ve maddenin kaldırılması önergelerinin verilmesinden sonra oylama esnasında olmuştur. Çorum Milletvekili Fuat Bey ve Bursa Milletvekili Muhiddin Baha (PARS) Bey'in vermiş oldukları, maddenin kaldırılmasını öngören teklifleri oylamaya konduğunda mevcut 128 milletvekilinden-2/3 çoğunluk arandığından-

---

44 T.B:M.M. Z.C., C. I, s. 175.
45 **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 176-177.
46 **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 177.
47 **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 177-179.

Levent Şahverdi Arşivi

80'inin oyu gerekirken maddenin kaldırılmasını isteyen milletvekili sayısı 75'te kalmıştır. Bunun üzerine bir tartışma başlamış ve mesele bir karara bağlanamadan ertesi güne kalmıştır. Burada mesele maddelerin de 2/3 çoğunlukla kabul edilip edilmeyeceğidir. Meclis başkanı, kendisinin bütün maddelerde 2/3 çoğunluk aradığını, bu maddede de bu çoğunluğun aranması gerektiğini belirtmiştir. Daha önceki önergenin sahibi Refik Şevket (İNCE) de bu durumu konuşmasında hatırlatmış, ancak tartışmalar devam etmiştir. Oturum başkanı, mesele karara bağlanamayınca tekrar oya başvurmuş, bu sefer de toplam 113 oyun 2/3 çoğunluğu olan 75 oy aranmış ve yine bir sonuç alınamamıştır[48]. Bu tartışma ve oylamalardan bir sonuç alamadan gizli oturuma geçilmiş ve mesele kendiliğinden ertesi güne kalmıştır[49].

2 Mayıs 1920 günkü görüşme ise oldukça kısa sürmüştür. Oturum başkanı, bu konu gündeme gelince kanunun ilk dört maddesi üzerinde mutabakat sağlandığı için önce bu dört maddesini oya sunacağını daha sonra da değişiklik önergelerini dikkate alacağını belirtmiştir[50]. Bunun üzerine isim okunarak yapılan oylamada ilk dört madde 15 ret, 5 çekimser oya karşılık 110 oy ile kabul edilmiştir[51].

Bu kanun daha önce belirtildiği gibi beş maddeden ibarettir. İlk dört madde oylanıp kabul edildikten sonra beşinci madde ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

İcra Vekillerinin Seçim Usulüne Dair Kanun'un ilk dört maddesinin bu şekilde kabulünden sonra seçime geçilmiştir. Seçimler 3-4 Mayıs 1920 günleri yapılmış ve I. T.B.M.M.'nin ilk hükümeti, Meclis Başkanı M. Kemal Paşa'nın başkanlığında kurulmuştur[52].

---

48 **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 182.

49 Aynı yer.

50 **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 185.

51 **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 186.

52 Milletvekilleri tarafından tek bir listeye her vekalet için birer isim yazmak suretiyle yapılan ilk tur seçimlerde 137 milletvekili oy kullanmış ve salt çoğunluk 69 olarak belirlenmiştir. Edirne Milletvekili İsmet (İNÖNÜ) Bey 129 oy ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, İstanbul Milletvekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey 127 oy ile Sıhhiye, Amasya Milletvekili Bekir Sami (KUNDUK) Bey 121 oy ile Hariciye, Kozan Milletvekili Fevzi (ÇAKMAK) Paşa 118 oy ile Müdafaa-i Milliye, Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal (TENGİRŞENK) Bey 99 oy ile İktisat, Aydın Milletvekili Cami (BAYKUT)

Levent Sahverdi Arşivi

4 Kasım 1920 Görüşmeleri ve Madde Değişikliği

Yürürlüğe giren İcra Vekillerinin Seçim Usulüne Dair kanun gereğince seçimler yapılıp hükümet görevine devam ederken Ağustos ayında Dahiliye Vekili Cami (BAYKUT) Bey'in istifası ve Eylül ve Kasım'da yapılan vekil seçimleri ile İcra Vekillerinin Seçim Usulüne Dair Kanun'un ikinci maddesi tekrar tartışma konusu haline gelmiştir.

Dahiliye Vekili Cami (BAYKUT) Bey, 14 Temmuz 1920 tarihinde, yorgunluğunu gerekçe göstererek istifa etmiştir[53]. Ancak istifanın gerçek sebebinin, 12 ve 13 Temmuz 1920 günlerindeki iç meselelerle ilgili görüşmelerde vekile yöneltilen ağır eleştiriler olduğu anlaşılmaktadır[54]. Cami (BAYKUT) Bey bütün ısrarlara rağmen vekillikte kalmayınca 17 Temmuz 1920 tarihinde yapılan seçim ile 192 oyun 112'sini alan Maliye Vekili Hakkı Behiç (BAYİÇ) Bey, Dahiliye Vekili olmuştur. Ancak Hakkı Behiç (BAYİÇ) Bey de 2 Ağustos 1920 günü sağlık sebebiyle istifa etmiş[55], durum Ankara dışında bulunan M. Kemal Paşa'ya bildirilince, yakında Ankara'ya geleceğini, seçimin gelişine kadar ertelenmesini telgrafla bildirmiştir. M. Kemal Paşa'nın gelişinden sonra 4 Eylül günü yapılan seçimde ilk turda sonuç alınamaması üzerine yine aynı gün bir seçim daha yapılmış ve Tokat Milletvekili Dr. Nazım (RESMOR) Bey, kullanılan 187 oyun 98'ini alarak vekil seçilmiş, buna karşılık Refet (BELE) Bey, 65 oyda kalmıştır[56]. M. Kemal Paşa, bu seçimin sonucundan hoşlanmamış ve adet olduğu üzere Nazım Bey, Meclis Başkanı sıfatıyla M. Kemal Paşa'yı ziyaret edeceği sırada görüşmeye kabul edilmemekle istifaya zor-

---

Bey, 96 oy ile Dahiliye, Erzurum Milletvekili C. Arif Bey 83 oy ile Adliye, Bursa Milletvekili Mustafa Fehmi (GERÇEKER) Efendi 80 oy ile Şer'iye, Yozgat Milletvekili İsmail Fazıl (CEBESOY) Paşa 79 oy ile Nafia Vekili seçilmişler, Maliye ve Maarif Vekillikleri için çoğunluk sağlanamamıştır. Aynı gün yapılan ikinci tur seçimlerde de çoğunluk sağlanamamıştır (**T.B.M.M. Z.C.** C. I, s. 198). 4 Mayısta yapılan seçimlerde ise 127 oy kullanılmış ve salt çoğunluk 64 olarak tesbit edilmiştir. Bu seçimde Denizli Milletvekili Hakkı Behiç (BAYİÇ) Bey 74 oy ile Maliye, Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey 65 oy ile Maarif Vekili seçilmişlerdir (**T.B.M.M. Z.C.** C. I, s. 203). 6 Mayısta Maarif Vekili Rıza Nur, zayıf bir oy ile seçildiğini ileri sürerek meclisten güven takviyesi istemiş, meclis de güven beyan etmiştir (**T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 217).

[53] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 310.

[54] **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s. 285-289.

[55] Milletvekilleri Hakkı Behiç Bey'in istifasını geri alması için 114 imzalı bir önerge vermişlerse de durum değişmemiş, bazı tartışmalar meydana gelmiştir. Bkz. **T.B.M.M. Z.C.**, C. III, s. 58, 111.

[56] **T.B.M.M. Z.C.**, C. III, s. 459-462, 462-465, 466.

Levent Sahverdi Arşivi

lanmıştır[57]. Bunun üzerine Nazım Bey, 15 Eylül'de "sağlık gerekçesiyle" istifa etmiştir[58].

İkinci maddeyi gündeme getiren diğer bir seçim de 1 Kasım 1920'de gerçekleşmiştir. Adliye Vekili C. Arif Bey Erzurum'a gitmek için iki ay izin alınca vekalet vekili seçimi yapılmış, iki turda bir sonuç alınamamış, üçüncü turda 64 oy alan Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali (ÖĞÜTÇÜ) Bey vekalet vekili olmuş, hükümet üyelerinin istedikleri Bursa Milletvekili Osman Nuri (ÖZPAY) Bey ise 44 oyda kalmıştır[59]. Ancak M. Kemal Paşa, kendisiyle çalışamayacağını bildirince, A. Kemali Bey 4 Kasım'da istifa etmiştir[60].

Bu gelişmelerden sonra 4 Kasım 1920 tarihinde Çorum Mebusu Fuat Bey ve 44 arkadaşının, kanunun ikinci maddesini değiştirmek üzere verdikleri takrir[61], oturum başkanının Layiha Encümeni'ne gönderilmesi isteğine rağmen bazı milletvekillerinin müdahalesi sonucunda hemen görüşülmesi hususu oylamaya konulmuş ve oylama sonucunda aynı gün müzakeresi kabul edilmiştir. Bu oylamadan sonra oturuma kısa bir ara verilmiştir.

Aradan sonra başlayan görüşmelerde ilk sözü Cebelibereket Milletvekili (Topçu) İhsan (ERYAVUZ) Bey almış ve meclisin hem yasama ve hem de icra yetki ve sorumluluğunu aldığını, içinden de bir heyeti hükümet faaliyetlerini yerine getirmesi için görevlendirdiğini hatırlatmıştır. Bu heyetin uyum içinde çalışabilmesi ve mesaisinin de olumlu olabilmesi için aralarında bir dayanışmanın olması gerektiğini, bunların sağlanabilmesi için de "Heyet-i Vekile'ye" aday gösterme hakkının verilmesini, böylece hem ahengin sağlanacağını ve hem de meclisin seçim

---

57 Kemal ATATÜRK, Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1981, C. II, s. 500-501.

58 **T.B.M.M. Z.C.**, C. III, s. 524.

59 **T.B.M.M. Z.C.**, C. III, s. 241-242.

60 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 271-272; A. DEMİREL, a.g.e., s. 182.

61 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 291-292. Aslında bu değişiklik teklifi yeni bir şey değildir. Kanunun ilk görüşmelerinde de benzer bir teklif verilmiştir. Bu teklifte "İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi Reisinin Meclis azalarından göstereceği namzetler meyanından ekseriyet-i mutlaka ile intihap olunurlar" şeklinde bir değişiklik öngörülmüştür. Bkz. **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, s.172-173.

Levent Şahverdi Arşivi

hakkını kullanabileceğini belirterek bu kanun değişikliğinin kabul edilmesini istemiştir[62].

Daha sonra söz alan Burdur Milletvekili İsmail Suphi (SOYSALLI) Bey, meclisin alelade bir meclis olmadığı gibi hükümetin de alelade bir "kabine" olmadığını belirttikten sonra, hükümetin meclise teklif ettiği ve "Encümen-i Mahsus" tarafından Teşkilat-ı Esasiye adıyla teşkil edilen "Halkçılık Programı"ndan örnekler vererek, işin aceleye getirilmemesini, değişiklik teklifinin encümene gönderilmesini veya en azından görüşmenin ertesi güne ertelenmesini teklif etmiştir[63].

Teklif sahiplerinden Çorum Milletvekili Fuat Bey, İ. Suphi Bey'e cevap mahiyetindeki konuşmasında, teklifin encümene gönderilmesinin çok vakit kaybına sebep olacağını, ancak durumun vakit kaybına tahammülü bulunmadığını, geçmişte yaşanan olayların bunu açıkça ortaya koyduğunu, bu değişiklik yapıldıktan sonra Teşkilat-ı Esasiye görüşülürken gerek görülürse tekrar değiştirilebileceğini ve bu yüzden değişikliğin hemen yapılmasını istemiştir[64].

Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey de değişiklik teklifi lehinde konuşma yapmıştır. Ancak teklif edilen bu değişikliğin bu haliyle meclisi kayıt altına sokacağını belirttikten sonra kendi adına küçük bir değişiklik teklifini de meclise okumuştur. Buna göre hükümet üyelerini meclis başkanı seçecek ve meclis de bunlar hakkında güven veya güvensizlik oyu verecektir[65].

Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey de teklifin aynen kabul edilmesi için yaptığı konuşmada, önce Tunalı Hilmi Bey'e, sonra da İsmail Suphi Bey'e cevap vermiştir. Konuşmada dikkate değer olan, vekillerin seçimi işinin aday göstermek şeklinde yapılmasının bir yetkinin devredilmesi

---

62 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 293.
63 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 293-294.
64 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 294.
65 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 294-295. Tunalı Hilmi Bey'in teklifinde bir nevi "Kabine Sistemi" söz konusudur.

Levent Sahverdi Arşivi

anlamına gelmediği, meclisin elinde soru, gensoru hatta sorumluluğunu hatırlatma gibi kuvvetleri olduğudur[66].

Kanunla ilgili olarak alelacele verilecek bir kararın hataya sevk edebileceği düşüncesinde olan Karesi Milletvekili Mehmet Vehbi (BOLAK) BEY, bu kanunun kabulü ile birlikte, daha önce sadece vatan endişesinin meşgul ettiği zihinleri bir de "meclis başkanlığı ile vekiller heyeti başkanlığının birleştirilmesi veya birleştirilmemesi" meselesinin meşgul edeceğini, bunun için de önce Meclis ve Hükümet başkanlıklarının birleştirilip birleştirilmemesine karar verilmesini, bunun için de zaman tanınarak görüşmelerin ertesi güne bırakılmasını, milletvekillerinin düşünerek doğru karar vermelerini istemiştir[67].

Lazistan Milletvekili Dr. Abidin (ATAK) Bey de kanun değişikliğinin lehinde söz alarak aslında teklif edilen bu kanunun daha önceden yapılması gerektiğini söyledikten sonra, meclis başkanlığının 2-3 aday göstermesini, meclisin de birini ekseriyetle seçmesini, böylece vekilin de kişisel ve makam haysiyetinin olması gerektiğini belirtmiştir[68].

Kanun değişikliğinin lehinde olan ve farklı şeylerin yer almadığı, Hakkari Milletvekili Mazhar Müfit (KANSU) Bey'in konuşmasından sonra, Karesi Milletvekili Hasan Basri (ÇANTAY) Bey söz almıştır. H. Basri Bey, artık eski "Kanun-ı Esasiye"nin ortadan kalktığını, dünyada artık "halkçılık" inanışının mevcut olduğunu, mecliste, daha önce de belirtildiği gibi, memleketin kurtarılması hedefinde birlik olduğunu, ancak bu hedefe gidecek yollarda bazı ihtilaflar olabileceğini belirttikten sonra "böyle liste usulü ile milli hakimiyeti parçalama ve zaafa uğratmanın ve meclisin en basit yetkilerini kırmanın doğru olmadığını" iddia etmiştir. Ayrıca H. Basri Bey, böyle bir değişikliğe gerek kalmaksızın vekiller heyetinin gayrı resmi bir şekilde düşünce ve değerlendirmesine baş-

---

66 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 295.
67 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 296.
68 Aynı yer.

Levent Sahverdi Arşivi

vurulabileceğini, ancak bu şekilde meclisin kayıt altına alınmamasını, dolayısıyla kanunun olduğu gibi kalması gerektiğini belirtmiştir[69].

Bu konuşmalardan sonra on imzalı, görüşmenin yeterli olduğuna ve maddenin acele ve aynen kabul edilmesine dair bir takrir verilmiş, oturum başkanı takrirde yer alan müzakerenin yeterliliği ve maddenin acilen oylanması isteklerini ayrı ayrı oylamaya koymuş ve bunlar kabul edilmiştir[70].

Daha sonra ilgili kanuna dair değişiklik teklifleri okunarak oylanmıştır. Bu değişiklikler genellikle gösterilecek adayların sayıları ile ilgilidir. Ancak bunların hiçbiri kabul edilmemiştir. Bu arada Burdur Milletvekili İ. Suphi (SOYSALLI) Bey görüşmenin ertelenmesine dair takrir verdiğini belirtirken (bu, hiç dikkate alınmamıştır), Karesi Milletvekili M. Vehbi Bey de kanun maddesinin, Kanun-ı Esasi'ye ait bir mesele olması sebebiyle isim okunarak oylama yapılması gerektiğini ileri sürmüştür[71]. Bundan sonra bir usul tartışması başlamıştır. Bu tartışmada bazı milletvekilleri kâh yürürlükte olan Osmanlı Kanun-ı Esasi'si gereğince kâh kanunun daha önceki kabulü sırasındaki uygulamada olduğu gibi isim okunarak ve 2/3 çoğunluk aranarak oylama yapılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir[72]. Hatta bu milletvekilleri düşüncelerini bir takrir olarak da başkanlığa vermişlerdir. Bazı milletvekilleri ise bunun Kanun-ı Esasi ile ilgisinin olmadığını, sadece bir kanun maddesi değişikliği olduğundan dolayı isim okunarak oylama yapılmasının mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Hatta Hakkari Milletvekili M. Müfit Bey," bahsedilen Kanun-ı Esasi'nin bu mecliste yeri olmadığını, Kanun-ı Esasi Hükümeti'nin sulhü kabul eden hükümet olduğunu, burada mevcut olan hükümetin bir ihtilâl hükümeti olduğunu, ihtilâl hükümetinin ise kanun-ı esasisi olmadığını (veya olamayacağını)" iddia etmiştir[73]. Bundan sonra oturum başkanı mad-

---

69 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 297.

70 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 298.

71 Aynı yer.

72 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 298-299. Bu milletvekilleri şunlardır: Vehbi Bey (Karesi), Haydar Bey (Kütahya), Nebil Efendi (Karahisar-ı Sahip), Süleyman Sırrı Bey (Yozgat), Yusuf Ziya Bey (Bitlis), İsmail Suphi Bey (Burdur).

73 **T.B.M.M. Z.C.**, C. V, s. 300.

Levent Şahverdi Arşivi

denin encümenden gelen şeklini oylamaya koymuş ve değişiklik teklifi onaylanmıştır[74].

İcra Vekillerinin Seçimi Usulüne Dair Kanunda Yapılan İkinci Değişiklik (6-8 Temmuz 1922 Görüşmeleri)

6 Temmuz 1922 Tarihli Oturum

İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun, 1921 yılının sonunda tekrar gündeme gelmiştir. İlgili komisyon tarafından hazırlanan "Heyet-i Vekilenin Vazife ve Salahiyetine Dair Kanun" tasarısı, 1 Aralık 1921 günkü oturumda gündeme alınmış ve milletvekillerinden olumlu bir tepki görmemiştir. Aynı oturumda söz alan Mustafa Kemal Paşa, teorik ve pratik boyutları olan uzun konuşmasının sonunda, komisyon tarafından hazırlanmış olan kanun hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur: "(Komisyon raporunu göstererek) Genel itibariyle bir belge olan bu tasarı içinde Hükümetin görev, yetki ve sorumluluğuna ait maddeler vardır. Fakat bunda daha çok başkanlık divanındaki kişilerin görev ve durumuna dair maddeler vardır. Bundan başka Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun bazı maddelerini tahrif, tağyir ve tebdil eden maddeler de vardır. Bundan da başka özellikle gerekçesinde, siyasi kurallarımızla hiç uyuşmayan bazı nokta ve değerlendirmeler vardır. Binaenaleyh bunun için de yalnız Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun yedinci maddesinin son fıkrasındaki noktayı temin etmiyor.Onu temin edebilmesi için o bakış açısından acilen bir kanun yapılması lazımdır"[75]. Bu konuşma ve değerlendirmeden sonra ve bu konuşma doğrultusunda otuz imzalı bir takrir meclis başkanlığına sunulmuş[76], bu teklifin oylanması sırasında bir tartışma olmuşsa da sonuçta yapılan oylamada oturum başkanı, oylama sonucunu ilân ederken bazı milletvekillerinin görüşmeyi kesintiye uğrattıklarından görüşme için yeterli

---

74 Aynı yer.

75 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XIV, s.423-443. Bu kanun tasarısı ve bunu hazırlayan komisyon üyelerine bakıldığında, dikkat çekici bir durumla karşılaşıyoruz. Kanun tasarısının gerekçe kısmında "hilafet ve saltanat kurumlarının haklarının korunmasında görüşme ve tartışmanın olamayacağına" vurgu yapılmıştır. M. Kemal Paşa da gerekçenin bu kısmından başlayarak madde madde 1921 Anayasası ile çatışan noktaları işaret etmiştir.

76 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XIV, s. 443-444.

Levent Şahverdi Arşivi

çoğunluğun sağlanamadığını, 106 kabul, 2 çekimser, 4 ret oyu kullanıldığını belirterek oturuma son vermiştir[77].

1 Aralık 1921 tarihindeki görüşmelerden sonra kanunu hazırlamakla görevli özel komisyonun raportörü ve Mersin Milletvekili Selahaddin (KÖSEOĞLU) Bey, mazbatayı geri çektiklerini belirtmiştir. Selahaddin Bey 3 Aralık 1921 günü bunu bir yazı ile meclis başkanlığına bildirmiş, bu istek meclis tarafından da uygun görülerek kabul edilmiştir[78]. Yine aynı gün Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa ile 36 milletvekili meclise bir takrir vermişlerdir. Bu takrire göre; Heyet-i Vekile'nin Vazife, Salâhiyet ve Mesuliyetine Dair Kanun'un görüşülmesi sırasında iki konu ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri vekiller hakkında aday gösterme usulünün daha iyi bir şekle getirilmesi, diğeri de hükümet başkanının meclis tarafından onaylanması meselesidir. Özel komisyon mazbatanın iadesini talep ettiğinden bu kanunun incelenmesinde ilgili iki maddenin de ayrıca Vekiller Heyeti'nin Seçimi Usulüne Dair Kanunun değişikliğe uğramış maddesinin değiştirilmesi şeklinde hallinin Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından dikkate alınması gerekir. Bu meselelerin incelenmesinde şimdiye kadar çalışmış komisyon üyelerinin de Kanun-ı Esasi Encümeni ile birlikte çalışması uygun olacağından karar bu şekilde verilmelidir[79]. Bu teklif okunduktan sonra, meclis genel kurulunda oylanarak kabul edilmiştir.

3 Aralık 1921 tarihinde M. Kemal Paşa ve arkadaşlarınca verilen ve kabul edilen teklif uyarınca kurulan özel komisyon çalışmalarını 6 Temmuz 1922 tarihinde bir kanun teklifi şeklinde meclise sunmuştur. Komisyondan gelen yeni "İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun" aynı gün görüşmeye açılmıştır[80]. Önce komisyondan gelen kanun taslağının gerekçesi ve metni ile buna bağlı olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda değişmesi gereken maddeler okunmuştur[81]. Kanunun ge-

---

77 **T.B.M.M. Z.C.** C. XIV, s. 444.
78 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XV, s. 4.
79 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XV, s. 4-5.
80 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 278.
81 Gerekçe ve kanun taslağının tam metni için bkz. **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 278-281.

Levent Şahverdi Arşivi

rekçesinde öncelikle 3 Aralık 1921 tarihinde M. Kemal Paşa ve arkadaşlarının, kanunun yeniden düzenlenmesine dair takrirlerinden bahisle, yine aynı gün konunun Olağanüstü Komisyon'a havale edildiğine işaret edilmiştir. Komisyonun, Kanun-ı Esasi Encümeni ve Encümen-i Mahsusa üyeleri tarafından oluştuğu, toplantılarını yaparak, kanunun zaman ve duruma göre ve de Anayasaya bağlı olarak daha uygun hale getirilip, beş maddelik bir kanun metni hazırladığı belirtilmiştir.

Gerekçede en çok üzerinde durulan nokta, vekillerin aday gösterilmeleri usulüdür. Burada, aday gösterilme usulünün birinci maddeye ve değiştirilerek alındığı, kabul edildiği takdirde de önceki kanunun ikinci maddesinin yürürlükten kalkacağı belirtildikten sonra, bu maddeden uzun uzadıya bahsedilmiştir. Komisyon kanunun gerekçesinde, hazırladıkları kanun ile vekil seçimini daha geniş bir temele oturttuklarını, bu şekliyle de bazı bölümlerinin, "halkçılık" alanında dünya medeni devletlerinin arasında en ilerisi olan İsviçre Devleti'nin anayasası ile benzeştiğini, ancak bu benzemenin bir taklit mahiyetinde olmayıp, memleketin meşruti hayatında zamanla meydana gelen yenileşmenin ve milli siyasetin hazırladığı zorunlu bir tekemmülün sonucu olduğunu iddia etmektedir. Böylece de "şu andaki ihtiyaçlarımızdan doğan bu kanun layihası şükredilmelidir ki (bir tesadüf eseri olarak!) dünyanın en medeni devletinin anayasası derecesine yükselmiştir." Komisyona göre "esasa yönelik kanunlarda toplum hakimiyeti prensibine doğru meydana gelen bu önemli değişiklikler Anayasa ilmi açısından" takdire değer görülmelidir. Gerekçenin bundan sonraki kısmında, medeni devletlerde uygulanmakta olan vekiller heyetinin seçimi ve kurulması şekillerinden söz edilmektedir. Buna göre: birinci şekil A.B.D.'de uygulanmakta olup kuvvetler ayrılığına dayanmaktadır. A.B.D.'de icra vekilleri Cumhurbaşkanı tarafından seçilir ve parlamento huzurunda hiçbir şekilde sorumluluk altına girmezler. İkincisi kabine sistemidir ki, icra organı Kral veya Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir başbakanın seçtiği kişilerden oluşur ve meclis tarafından güvenoyu aldığı takdirde devlet işlerini görmek için meşruiyet kazanır. Bu sistem İngiliz meşrutiyetinin bir tekemmülü sonucu olup Fransız İnkılâbı ile Avrupa anayasalarına girmiş ve bugün Batı devletlerinin önemli bir kısmı tarafından

Levent Sahverdi Arşivi

uygulanmaktadır. Üçüncüsü, İcra Vekillerinin doğrudan doğruya ve tek tek meclis tarafından tayini ile bütün devlet işlerinin millet meclislerinin denetimi altında bulundurmaya çalışan usuldür. Komisyon, bu usulün tarihteki icra organlarının diktatörlüklerine önemli bir engel teşkil etmesine ve devlet işlerinin daimi surette güven altında bulundurmanın gereğine binaen B.M.M.'nin başlangıçtan beri uyguladığı bu sistemde bazı ayrıntılarda değişiklik yapıldığını, yukarıda bahis konusu edilen iki sistemi de tatbik eden devletlerin bu sistemlerin bazı sakıncalarına özellikle I. Dünya Savaşı içinde şahit olduklarını ve bu yüzden de üçüncü sistem doğrultusunda anayasalarında önemli değişiklikler yapmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir.

Teklif edilen kanunun birinci maddesinde; meclis başkanları, meclis başkan vekilleri ve devlet teşkilâtına tekabül eden vekilliklerle ilgili komisyon başkanları ile hükümet başkanından oluşan bir kurulun, her vekalet için en az üç aday göstererek meclisin oyuna sunulması öngörülmüştür.

İkinci madde ise hükümet başkanı ile ilgilidir. Buna göre, vekil adaylarını tespitte görevli kurula hükümet üyelerinin de iştirakleri ile hükümet veya meclis içinden en az iki kişi aday olarak seçilir ve meclis bunlardan birini seçer.

Üçüncü maddede seçim işiyle ilgili kurulların işleyişleri ele alınmıştır. Buna göre; kurullar en az 2/3 çoğunlukla toplanabilir ve gizli oy ve mutlak çoğunlukla karar verebilirler.

Şayet hükümet başkanı hükümet içinden seçilirse sahip olduğu vekaleti, meclis kararı ile yürütebilir hükmü ise dördüncü maddede yer almıştır.

Beşinci madde ise vekaletlerin herhangi bir sebeple boşalması ve bu durumda yerine yapılacak seçim ile ilgilidir. Buna göre, vekillerden biri herhangi bir sebeple ayrıldığında B.M.M. tarafından geçici bir vekil seçilir, bu geçici vekil, vekilin bütün görev ve yetkilerini taşır, meclis karşısında vekil gibi sorumludur; vekalet vekili seçimi, vekil seçimi gibi yapılır.

Levent Sahverdi Arşivi

6, 7 ve 8. maddeler yürürlük ile ilgilidir. Komisyonun hazırladığı kanun taslağından sonra, bu kanun kabul edildiği takdirde anayasa ile ilgili ortaya çıkacak olan sakıncaların giderilmesi için anayasanın dokuzuncu maddesinde yapılması gereken değişiklik de okunmuştur[82]. Komisyondan gelen kanun ve anayasa değişiklik teklifi okunduktan sonra bununla ilgili görüşmelere geçilmiştir.

Görüşmelerde ilk olarak, milletvekillerinin isteği üzerine Kanun-ı Esasi Encümeni adına, başkan İzmir Milletvekili Yunus Nadi (ABALIOĞLU) Bey bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Yunus Nadi Bey, bu kanunun esas olarak İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun'un değiştirilmiş olan bir maddesinin genişletilerek değiştirilmesinden ibaret olduğunu söyledikten sonra, kanun maddesinin ilk şekli ile değiştirilişi hakkındaki gelişmeleri tekrar etmiştir. İşte bu değişiklik ile uygulanmaya başlayan meclis başkanının aday göstermesi usulüne karşı, "bir kişinin aday göstermesinin yerine başka bir yol bulunması" itirazlarının ortaya çıkması üzerine bizzat Meclis Reisi M. Kemal Paşa'nın, bu usulün yeniden incelenerek gerekirse değiştirilmesi yolunda bir takrir vermesi ile birlikte kurulan özel komisyonun bu kanun metnini hazırladığı belirtilmiştir. Komisyonun en çok üzerinde durduğu konunun bu olduğu ifade edildikten sonra uzun uzun bu konu ile ilgili açıklamalar yapılmıştır[83].

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, konuşmasının hemen hemen tamamını vekil seçimindeki aday gösterme meselesi, hakimiyet-i milliyenin gerçekleşmesi ve meclisin üstünlüğü üzerine kurmuştur. Kanunun ilk şeklinin uygulanmasında bazı karışıklıklar olduğunu kabul eden A. Şükrü Bey, artık üç yıllık bir süreden beri herkesin birbirini tanıdığını, aday gösterme işinin sona erdirilmesi gerektiğini söylemiştir. Gerekçede bahsedilen aday gösterme usulünün değiştirilmesine güçlü bir sebep bulunamamış olduğunu ve yerine daha iyi bir usul ikame edilemediğini belirten Ali Şükrü Bey, aday gösterme usulünün bir veya daha fazla kişinin yerine ge-

---

[82] Görüşmelerin tamamı için bkz. **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 282-338, 341-342.
[83] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 282-284.

Levent Sahverdi Arşivi

tirmesinin bir farkının olmadığını ileri sürmüştür. Ali Şükrü Bey'in konuşmasında en dikkate değer cümleler şunlardır: "...Meclis-i muhteremin hiçbir suretle takyit, kasır ve tahdit kabul etmeyen bir hakkı vardır ki o da hakk-ı intihabıdır. Meclis... tabii buraya millet tarafından gönderilmiştir. Milletin bütün umur ve hususatını tedvir için kendisinde bir güç görmüş ve işe başlamıştır. Binaenaleyh meclis reşittir. Meclis vasiye muhtaç ise (ve) o vasiliğini kim yapabilecek ise onu getirip buraya oturturuz. Binaenaleyh amme-i müsliminin bütün umurunu tedvir etmek salahiyetini nefsinde gören bir meclis nasıl olur da alelade bir intihap yapmak için ben reşit değilim desin..." Ali Şükrü Bey, konuşmasının üç yerinde "aday gösterme" usulünün terk edilmesi gerektiğini belirtmiştir[84]. Ali Şükrü Bey -zımnen- gerekçe olarak gösterilen hükümet başkanının kendisi ile çalışabileceği kişiyi seçebilmek için kurulda bulunduğunu belirttikten sonra, vekiller heyeti başkanının on beş kişilik heyette oyunun sadece bir olduğunu ve hiçbir önem arz etmediğini iddia etmiştir[85].

Ali Şükrü Bey'den sonra söz alan Sinop Milletvekili Hakkı Hami (ULUKAN) Bey, müzakerenin yeterli olduğunu, aday gösterme usulünün tatbik kabiliyetinin olmadığının görüldüğünü, dolayısıyla hemen maddelere geçilmesi gerektiğini teklif ettiyse de genel kurul bunu kabul etmemiştir[86].

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey de özel komisyonda bulunmasına ve aleyhte görüş ileri sürmesine rağmen bu karşı görüşlerinin sehven raporda yer almadığından bahsetmiş ve konuşmasını aday gösterme meselesinde yoğunlaştırmıştır. B.M.M.'nin ilkel bir yol takip ettiğini; sık sık kanunları değiştirmek, etraflıca düşünmemek[87] veya uygulamada görülen aksaklık üzerine değişikliğe gitmek zorunda kaldığını belirttikten

---

84 Ali Şükrü Bey aday gösterme usulünün terk edilmesi gerektiğini iddia ederken daha önce 1 Mayıs 1920 tarihinde aday gösterme şeklinin uygun olacağını iddia ettiğinden ve hatta bu konuda bir takrir verdiğinden hiç bahsetmemiştir.

85 T.B.M.M. Z.C,. C. XXI, s. 284-287.

86 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 287.

87 Metinde "...iyi teemmül etmek..." şeklinde geçmekle beraber konuşmanın bütünü ve esasına ters düştüğünden biz bunu bir yazım hatası olarak kabul edip, "...iyi teemmül etmemek..." şeklinde aldık.

Levent Sahverdi Arşivi

sonra, meclisin nitelik ve rüşt yeteneğinden bahsederek, "Bu milletin mukadderatı için onu (Meclisi) kayıt altına alacak (olan, bir) vicdan, bir de ahkam-ı ilahiye(dir) Bu tesirden başka her türlü tesirden azade olan Meclis görevini yerine getirirken kendisine ait olan hususlarda vekil tayin edeceği insanı seçerken doğrudan doğruya oy hakkını kullanması zaruri ve tabii kurallardandır." "...Zannediyorum ki, biz de vekil olarak seçeceğimiz arkadaşımızın liyakatini, gayretini ve istidadını her halde arayacak kadar temyiz kudretine sahibiz. Özellikle bütün yetkileri Mecliste topladıktan sonra birkaç meslek erbabını seçme liyakatini kendimizde görmüyorsak diğer hususta da isabetimiz olmamış olur. Çünkü namzetleri gösterecek olan meclis ve komisyon başkanlarını seçen bizleriz. Eğer (meclisin yaptığı seçimlerde) isabet yoksa meclis ve komisyon başkanları da kendilerinin meşru olduklarını iddia edemezler...Geçen sene bu kanun yapılırken bu zata sen bize namzet göster dedik. Öyle bir kimse ki, kendisini biz seçmiş idik, kuvvetini bizden alan ve bizim takdirkar insanlar olduğumuzu, başkanlığı kabul etmesiyle gösteren zat, bende bu noksanı tasavvur edemez...(Meclis) Başkan(ı) seçiminde kimse bize aday göstermiyor, her halde yürütmeye vekalet ettireceğimiz arkadaşımızdan daha ziyade işler görüyor reisimiz...Yani kendi reisini seçme hakkına sahip olan bir meclis tabiidir ki her halde vekillerini de layıkıyla seçer ve sonra yine kendi seçmiş olduğu reisinin katiyen fikri altına giremez..."[88].

"...Tecanüs (homojen olma) ve tesanüt (dayanışma) gerekçesiyle de olsa, meclis bu kaydı kabul edemez, B.M.M.'nin vekilleri müstakil olarak Hükümeti ile istişari mahiyette müşavere eder. İhtiyarı (seçme işi) doğrudan doğruya mecliste bir kudrete dayanır. İcra Vekaleti için bundan daha salim yol yoktur. Maalesef bu nokta-i nazar bu encümende de kabul edilmemiştir. Ve şu tezatla buraya gelmiştir. İşte bu nazariye ile bu kanun noksandır. Bu nazariyeye göre bizim için en evvel namzetlik denilen şeyin gerekçesi, bu hususta daha ileri giderek derim ki, hatta meşru değildir, her halde bu, kayıt altına almayı kaldıralım... Encümen rahatlık getirmek için

[88] T.B.M.M. Z.C., C. XXI, s. 288.

Levent Sahverdi Arşivi

aday gösterilir, diyorlar. Bu olmaz, böyle kayıt olamaz. Bana isterse yüz tane aday göstersin, ben yine bildiğim kişiyi seçerim. Bunda (seçimde) (Meclis) kayıt kabul etmez, istediğini vekil olarak seçer ve (buna) hakkı ve yetkisiyoksa hükümeti (de) meşru değildir..."[89].

Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü (KOÇ) Bey de eğer adaylık usulü kabul edilecek ise bunun, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun "hakimiyet bila kayd ü şart milletindir, idare bizzat milletindir esasına müstenittir" şeklindeki birinci maddesine zıt olacağını belirtip açıkladıktan sonra, adayı bir kişi ile on beş kişinin göstermesi arasında fark olmadığını, bunun meclisi kayıt altına almak olduğunu iddia etmiştir. Eğer hükümet üyeleri arasında tesanüt aranacak kabine sistemine gidilecekse, anayasanın ilgili maddesinin değiştirilmeden bunun yapılamayacağını, şimdi ise bunun söz konusu olamayacağını belirtmiştir[90].

Bu konuşmalardan sonra Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ile Oltu Milletvekili Yasin[91] (HAŞİMOĞLU AKDAĞ) Bey ayrı ayrı, kanun teklifinin bütünü üzerindeki görüşmelerin yeterli olduğuna ve maddelere geçilmesine dair takrir vermişler, genel kurul tarafından bu kabul edilmiş ve maddelerin görüşülmesine geçilmiştir[92].

İcra vekillerinin seçimi usulünü düzenleyen birinci madde üzerinde ilk konuşmayı Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey yapmış ve bu maddenin seçimi kolaylaştırmayacağını aksine zorlaştıracağını, bunu da kendisinin ispat edeceğini iddia etmiştir. Ziya Hurşit Bey, vekillerin seçiminde çeşitli usuller olduğunu, bu usullerin dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulandığını, bu mecliste uygulanan doğrudan doğruya seçimin şüpheli görülmesi halinde şimdiye kadar yapılan diğer bütün seçimlerden şüphe edilmesi gerektiğini savunmuştur. Meclis başkanlığı görevinin çok önemli olduğunu, diğer milletlerde olağanüstü zaman ve durumlarda meclis başkanına hü-

---

[89] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 289.
[90] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 289-290.
[91] Yasin HAŞİMOĞLU'nun verdiği takrirdeki adı "Orhan Yasin" olarak geçmektedir.
[92] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 290.

Levent Sahverdi Arşivi

kümet bile kurdurulduğunu, bakanların meclis başkanı tarafından seçildiğini belirten Ziya Hurşit Bey, böyle önemli bir göreve seçim yapılırken niçin adaylık meselesinin gündeme gelmediğini, bu şekilde meclisin kayıt altına alınmak istendiğini iddia ettikten sonra, o da anayasada yer alan "hakimiyet bila kayd ü şart milletindir" ibaresine dikkat çekmiştir. Bundan sonra Z. Hurşit Bey, yine aday gösteren sayısının ister bir ister on beş kişi olsun fark etmeyeceğini, doğrudan vekil seçimi ile bir karışıklık olmayacağını ve meclisin hiçbir şekilde kayıt altına alınamayacağını uzun uzun anlatmıştır[93].

Bu konuşmalar arasında Aydın Milletvekili Tahsin (SAN) Bey'in, görüşmelerin, kanunun İcra Vekillerinin yetkilerine dair kanun ile alakası olduğu gerekçesiyle ertelenmesine dair teklifi daha okunurken tepkilerle karşılanmış ve dikkate alınmamıştır[94].

Kanunu hazırlamakla görevli komisyonun başkanı İzmir Milletvekili Yunus Nadi (ABALIOĞLU) Bey, meclisin oy kullanma hakkının sınırsız olduğunu, ancak meclisin, büyük işleri üzerine almak gibi bir mükellefiyet altına girdiğini unutmaması gerektiğini söylemiştir. Adaylık meselesinin yeni olmadığını belirten Yunus Nadi Bey, bunun "Meclis-i Âlinin heyet-i umumiyesinin intihabında (19 Mart 1920 tarihli seçim talimatnamesi ile I. Meclis için yapılan seçimler)" denendiğini, komisyonun , meclisi vesayet altına almak için kanun yapmadığını, bu kanun ile meclisin kayıt altına girmeyeceğini, bütün yetkinin yine meclisin elinde olduğunu iddia etmiştir. Kendisinin de, daha önce dile getirilmiş olan, bu kanun ile ilgili görüşmelerin, İcra Vekilleri Heyeti'nin Vazife ve Salahiyetleri Kanunu görüşmelerine ertelenmesi görüşüne katıldığını, ancak bu sayede bu kanunun ruhunun daha iyi anlaşılacağını belirten Yunus Nadi Bey, meselenin meclisi kayıt altına almak olmadığını, meclisin yürütme ve yasama gücünün sınırsız olduğunu söylemiştir[95].

---

[93] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 291-293.
[94] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 293-294.
[95] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 294-295.

Levent Sahverdi Arşivi

Kanun tasarısının aleyhinde söz alan Sinop Milletvekili Hakkı Hami (ULUKAN) Bey, genel kurula getirilen kanun metni ile Yunus Nadi Bey'in bu kanun ile ilgili yaptığı konuşmanın uyuşmadığını, eğer kanun, konuşmaya uygun bir kanun olsaydı ilk başta kendisinin bunu destekleyeceğini, ancak ne gerekçenin ve ne de maddelerin, Yunus Nadi Bey'in sözleri ile ilgilerinin olmadığını belirtmiştir. Birinci maddenin sonundaki "intihab olunur" kelimesinin yanlış olduğunu, intihab etmediği takdirde ne olacağını soran Hakkı Hami Bey'e karşılık, Yunus Nadi Bey'in "kanunu ilga edersiniz" cevabı üzerine; zaten milletin sinesinin on dört seneden beri deneme tahtası olduğunu, bundan vazgeçmek gerektiğini, kunların yapılırken de anayasaya uygun olarak yapılması gerektiğini belirterek, "eğer bunu yapamıyorsak bilenleri getirip onlardan öğrenelim" şeklinde konuşmuştur. Bu kanunun, Yunus Nadi Bey'in belirttiği gibi, "...eski kanunun tevsian tadili..." (genişletilerek değiştirilmesi) olmadığını eski kanunun daha da şiddetli ve meclisin yetkilerini daha fazla sınırlandırmış bir şeklinin olduğunu öne sürmüştür. Hakkı Hami Bey, aday gösterilmeden yapılan seçimlerin daha kolay olduğunu , aday gösterme usulünün eski usulden daha kötü çıktığını ve bu usulün benimsenmesinden beri seçimlerin zorlaştığını, çoğunluğu sağlayarak seçilen vekilin pek az olduğunu ifade ile, yapılacak şeyin ise eski usule dönmek olduğunu ileri sürmüştür. Hakkı Hami Bey ayrıca kendisinin, "İcra Vekilleriyle Reisi, Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i mutlakasiyle ve rey-i hafi ile ayrı ayrı intihabolunur" şeklinde bir teklif getirdiğini de belirttikten sonra, vekiller heyeti reisinin de görev ve sorumluluğu olması dolayısıyla onun da meclis içinden seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir[96].

Hakkı Hami Bey'den sonra yine kanunun aleyhine bir konuşma yapan Karesi Milletvekili Hasan Basri (ÇANTAY) Bey konuşmasına, 4 Kasım 1920 tarihindeki değişiklik sırasında yaptığı konuşma sırasında maruz kaldığı "ayak patırtılarını düşünerek kürsüye gelirken kalbinin çarpmaya başladığını" söyleyerek başlamıştır. Milletin kendilerine verdiği hak ve yet-

[96] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 295-297.

Levent Şahverdi Arşivi

kilerin sınırlandırılması ve kayıt altına alacak her türlü teşebbüse karşı kıskanç ve mutaassıp olmak gerektiğini söyledikten sonra, münakaşasız bir şekilde kabul edilen aday gösterme usulünün iki seneden beri uygulandığını, hataları herkesçe malum olan bu usulden hâla neden vazgeçilemediğini anlayamadığını belirtmiştir. Hasan Basri Bey, Sakarya Savaşı sırasında meclisin, cepheye gönderilen heyet için beş dakika içinde hiçbir etki altında kalmaksızın seçimi yaptığını örnek olarak gösterdikten sonra, aday usulünün hata olduğunu anladıktan sonra, hatada ısrar etmenin iki kat hata olduğunu söylemiştir. Meclise getirilen bu kanunun diğerinden bir farkı olmadığına, farkın, sadece aday gösterenin bir değil yirmi kişi olmasından ibaret olduğuna, asıl hatanın seçim usulünde olduğuna işaret etmiştir. Hasan Basri Bey, 4 Kasım 1920 görüşmelerinde söylediklerine paralel olarak mecliste milli gayede birlik olduğunu, ancak bu gayeye gidilecek yollarda farklılıklar olduğunu belirterek, esasta olan bu birliğe ayrıntılarda olan farklılıkların engel olmadığını, hedefe gidilecek yollardaki farklılıkların gayet normal ve hakiki meşrutiyetin gereği olduğunu belirtmiştir. Konuşmalarda "tesanüt" ve "tecanüs"ten bahsedildiğine işaret eden H. Basri Bey, tesanüt kelimesinin geri ve ayrı ayrı kaçmak anlamına geldiğini, bunun doğru kelime olmadığını, ancak tecanüs anlamında kullanıldığı için kendisinin de bu anlamda tesanüt kelimesini kullandığını söylemiştir. 2 Mayıs tarihli kanunun dördüncü maddesinde "İcra Vekilleri arasındaki ihtilafı B.M.M. halleder" hükmünün olduğunu, dolayısı ile kanunun da ihtilafı meşru gördüğünü, eğer aynı kafa ve zihniyetle düşünecek bir hükümet isteniyorsa seçime gerek olmadığını, dün en geniş hürriyeti savunan kişilerin bugün kayıt altına alma ve sınırlama taraftarı olmalarını anlayamadığını belirtmiştir. Daha sonra 4 Kasım 1920 değişikliği sırasında Maraş Milletvekili Hasip(AKSÖYEK) Bey'in "Heyet-i Vekile azasından vukubulacak münhalata Heyet-i Vekile Reisinin encümen reisleriyle irae edeceği namzet meyanından intihabolunurlar" şeklindeki takririnin büyük bir çoğunlukla reddedildiğini hatırlatarak, o zaman reddedilen bu usulün bugün tekrar ihya edilmesinin doğru olmadığını, bugün bu meselenin halledilmesi gerektiğini ve kendi namına yetkisinin değil bir

Levent Sahverdi Arşivi

kısmını, en küçük bir zerresini bile feda etmeye razı olmadığını belirterek konuşmasını bitirmiştir[97]

Kütahya Milletvekili Besim ATALAY Bey ise meclise getirilen bu adaylık kanununun Heyet-i Vekile Kanununu da tekamül ettiğini, eksikten tamama doğru gidildiğini belirttikten sonra, birinci devrede aday gösterilmemesi ile mecliste gayrı mütecanis gruplar doğduğunu, bunun da çok kötü sonuçlara yol açtığını ve denenmişin bir daha denenmesinin pişmanlıktan başka bir şeye yaramayacağını, bu yüzden eski usule dönülmemesi gerektiğini söylemiştir. Besim Bey,konuşmasına iki örnekle devam etmiştir: Bunlardan biri, B.M.M.'ndeki sisteme benzer bir sistemle yönetilen Venedik, diğeri de hakimiyetin tam anlamıyla meclise verilmesi neticesinde bir birlik meydana gelmemesi ile Rus işgaline uğrayan Lehistan'dır. Besim Bey'e göre, Venedik daha önceden yüzlerce kişiden oluşan heyet tarafından idare olunurken doğrudan idarenin imkansızlığını görerek vazgeçmişler ve içlerinden kırk kişiye icra vekillerini seçme görevini vermişlerdir[98]. Besim ATALAY Bey'in verdiği diğer örnek ise Polonya parlamentosudur. Buna göre son derece karışık olan Polonya parlamentosunda her üyenin "veto" hakkı vardı ve meclisin içinden çıkan hafiyeler aracılığı ile Polonya Ruslara satılmıştır. İşte Venedik'i, zamanının en güçlü devleti Osmanlı'ya karşı koruyan da, Lehistan'ı Rusya'ya satan da kendi parlamentolarıdır. Besim Bey'e göre milli hakimiyeti sınırlama anlamına gelmeyen bu kanun, ne işi tamamen bir kişinin eline, ne de tamamen meclise bırakmış, bir orta yol bulmuştur[99].

Daha önce adaylık meselesini savunmuş olan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, Yunus Nadi (ABALIOĞLU) Bey'in, adayları seçme veya seçmeme hakkının meclise ait olduğu hakkındaki sözünden hareketle, bu durumda bu kanuna gerek olmadığını belirterek sözlerine başlamıştır. Bu arada mecliste, adaylık usulünün yarattığı kargaşa ve sıkıntılara değinen

---

[97] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 297-299.

[98] Bu sözler sırasında meclis sıralarından "namzet kanunu var mı idi?" sorusu yöneltilmiş, ancak Besim Bey buna cevap vermemiştir. **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 300.

[99] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 299-300.

Levent Sahverdi Arşivi

Ali Şükrü Bey, ihtimallerin yol açacağı sıkıntılara örnek olarak meclisin, anayasa gereğince adaylar dışında birini seçerse durumun ne olacağını sormuş, ardından da aday gösterilenlerin çekilmeleri ve bir aday kalması halinde bunun seçim değil, atama olacağını belirtmiştir. Ali Şükrü Bey, Besim ATALAY Bey'in, "birinci şeklin fenalığı görülünce ikinci şekil yapıldı" sözünü alarak "birinci şeklin fenalığını görmediğini" ifade etmiştir. Tarihte pek çok defalar öldü denilen bu milleti öldürmeyen şeyin, "hükümetin, İslam hükümlerine dayanan anayasasıdır" diyen Ali Şükrü Bey, eski Isparta'nın ve Venedik'in meclis şekillerinin bize benzediğini, ancak bunlarda aday usulünün olmadığını söyledikten sonra, adaylık usulünün tamamen ortadan kaldırılmasını teklif ederek konuşmasına son vermiştir[100].

Komisyon adına söz alan İzmir Milletvekili Mahmut Esat (BOZKURT) Bey, bu kanunu kabul etmeyen milletvekillerinin en çok milli hakimiyet esasına takıldıklarını, kanunu hazırlayan komisyonun meclisin hakimiyetini kısıtlamak gibi bir düşüncesinin olmadığını belirttikten sonra, siyaset felsefesi ve anayasa hukuku çerçevesinde bir konuşma yapmıştır: Milli hakimiyet, milletin doğrudan doğruya siyasi, mülki ve idari mukadderatını kendisinin eline almasıdır. Fakat dünyada görüldüğü üzere şiir ve belagatta büyük anlamlar ifade eden ve milletlerin uğruna seve seve kan döktükleri milli hakimiyet anayasalarda pek çok kayıt altına girmiştir. Milli hakimiyet kayıt altına girmedikçe bir anlam ifade etmez, ülkede anarşi çıkar. Elbette ki bütün dünyanın emeli, milli hakimiyeti ve mutlak hürriyeti sağlamaktır, ancak teoride güzel ifade edilen bu fikirler uygulamaya konulunca yine milletlerin selameti için gereklilik ve zorunluluk derecesinde olmak kaydıyla kendi anlamlarını parça parça terk etmek zorunda kalmaktadır. Bütün milletler için çok aziz olan milli hakimiyet bazı memleketlerde tamamen uygulanmak istenince o memleketlerin yok olmalarına sebep olmuştur. Polonya tarihi, bunun hazin bir örneğidir. Anayasanın birinci ve ikinci maddeleri hakimiyeti mutlak surette millete vermektedir, ancak bunun ne kadar mutlak ve ne kadar kayıt altında olduğunu

---

[100] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 300-302.

Levent Şahverdi Arşivi

düşünmek lazımdır. Eğer milli hakimiyet tam uygulanmak isteniyorsa bu işlerin başına doğrudan doğruya milletin gelip idare etmesi gerekir. Ancak ilk önce bu meseleden bahseden Jean Jacques Rousseau milli hakimiyetin kayıt altına alınmışlığına teessüf etmekte ve "fakat başka türlü idare etmek imkanı yoktur" demektedir. Milli hakimiyet meselesi, şer'i hukukta dahi mutlak değildir. Çünkü bunun mutlak surette yerine getirilmesine imkan yoktur. Her meclis ülkesinin şartlarından ve gereklerinden ortaya çıkar. Ülkemizde de adaylık meselesi ortaya konulurken milli hakimiyet kayıt altına girmemiştir, meclisin hakimiyeti bir miktar kayıt altına girmektedir, ancak bunda bazı zaruretler vardır. Bizim meclisimizde mücadele sırasında bir fırka hayatı yaşanmamaktadır[101]. Böyle meclislerde vekil seçmek son derece güçtür. Meclislerde üyelerin büyük bir kısmını elinde tutarak emirlerini bir diktatör gibi yaptırtan partiler için aday göstermeye gerek yoktur. Mesela İsviçre'de böyledir. Orada bileği demir gibi bir fırka vardır. B.M.M.'nde resmen parti olmadığına göre vekiller kolayca seçilemeyecek ve ülke hükümetsiz kalacaktır. Bunun da hesabını vermek çok zordur. Memleketin kaderini ellerine teslim ettiğimiz aday tespit komisyonu meclisin istediğini kabul etmeye mecburdur. Ayrıca Heyet-i Vekile Kanunu'na göre vekiller heyeti başkanı iki ayda bir davet edilmeksizin meclise gelerek devlet işleri hakkında bilgi verecektir. Yine meclisin elinde veche vermek gibi büyük bir silah vardır. Vekiller, istenmediği takdirde güven oyu aldıktan beş dakika sonra dahi düşürülebilir. Bu kanunla istenen yegane gaye, şu fırkasız zamanda memleketi hükümetsiz bırakmamaktır. Bunun için milli hakimiyet bir miktar zarara uğruyorsa, bu, memleketin selameti içindir. Bu şekli kabul etmekle hiçbir şey kaybedilmeyecektir[102].

Kırşehir Milletvekili Müfit (KURUTLUOĞLU) Efendi, komisyon adına konuşan Mahmut Esat (BOZKURT) Bey'in, hazırlanan kanun tasarısı ile meclisin bir nevi kayıt ve sınır altına alındığını kabul ettiğini belirtmiştir. Kanuna göre vekiller müvekkillerinin yapabileceği işi yapmaya yetkilidir, buna bağlı olarak, aday gösterme işini meclis yapamayınca bu

---

[101] Buna H. Avni Bey, meclisteki grupları söyleyerek itiraz etmiştir.
[102] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 302-305.

Levent Şahverdi Arşivi

işin tevdi edildiği vekillerin yapması için nasıl bir esasa dayandırılacağını soran Müfit Efendi, bu kanun maddesini, takyit ve tahdit kelimelerini başka anlamlarda, mesela irae (gösterme) ve irşat (uyarma, doğru yolu gösterme) anlamında kullanarak kabul edebileceğini belirtmiştir. Bundan sonra adaylık konusunun kalıp kalmayacağı noktasında meclis içinden görevlendirilen komisyonun bu usulü bulmuş olduğunu, bunu kabul veya ret hakkının mecliste olduğunu, bu kanunun altına "adaylardan başkaları da seçilebilir" fıkrasının eklenmesiyle bu maddeye gerek kalmayacağını, adaylık usulü olmasa bile fiilen adaylar ortaya konmakta olduğunu belirttikten sonra son söz olarak meclisin kayıt altına alma veya alınmama konularında karar vermekte serbest olduğunu söylemiştir[103].

Bundan sonra "görüşmelerin yeterliliğine ve birinci maddenin kaldırılması"na dair üç ayrı takrir verilmiş, önce müzakerenin kifayeti oylanarak kabul edilmiş, sonra da birinci maddenin kaldırılması oylanarak çoğunluk ile kabul edilmiştir[104]. Bu arada lağvedilen bu maddenin yerine konmak üzere on milletvekili tarafından verilen bir takrir[105] üzerine bir usul tartışması başlamıştır. Eski usulü kaldırtan milletvekilleri verilen bu takririn eski maddenin yerine konacak bir madde olduğunu iddia etmişler, ancak kaldırılan maddenin tadil edilemeyeceğini belirten meclis başkanı ile milletvekilleri arasında tartışma çıkmıştır. Özellikle Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey'in evvelki maddenin yerine kaim olmak üzere takrirdeki maddenin oylanması halinde meselenin halledileceğini ifade etmesi üzerine oturum başkanı oturuma 8 Temmuz cumartesi günü toplanmak üzere son vermiştir[106].

8 Temmuz 1922 Tarihli Oturum

Büyük Millet Meclisi'nde, 6 Temmuz 1922 tarihinde tamamlanamayan İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimi ile ilgili kanun mad-

---

[103] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 305-307.

[104] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 307. Bu arada Karesi Milletvekili H. Basri bey,"Namzetlik usulü lağvedildi diye zapta geçsin Reis Bey" şeklinde bir çıkış yapmıştır.

[105] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 307-308. Buna göre; "İcra Vekilleri Reisi ile İcra Vekilleri B.M.M.'nin ekseriyet-i mutlakası ve rey-i hafi ile aralarından ayrı ayrı intihabolunur."

[106] T.B.M.M: Z.C., C. XXI, s. 308.

Levent Sahverdi Arşivi

delerinin görüşülmesine 8 Temmuz 1922 günü devam edilmiştir. Oturum başkanı oturumu açtıktan sonra bazı milletvekillerinin komisyonun konu hakkındaki düşüncelerini öğrenmek isteyince komisyon adına söz söyleyen Kütahya Milletvekili Ragıp (SOYSAL) Bey, birinci maddenin kaldırılmasından sonra ikinci madde hakkında encümenin ortaya koyacak bir düşüncesi olmadığını belirtmiştir.

Sinop Milletvekili Hakkı Hami (ULUKAN) Bey, konuşmasında 6 Temmuz günkü görüşmelere dikkat çekerek mecliste, adaylık usulünün kabul edilemeyeceği görülünce içtüzük hükümleri dikkate alınmadan ve madde değişikliğine ilişkin takrirler meclise sunulmadan, maddenin kaldırılmasına yönelik takrir oylamaya konularak, bu şekilde meselenin hallolunduğu fikrinin ortaya çıktığını belirtmiştir. İçtüzüğe göre değişiklik tekliflerinin asıl maddeden önce oylanması gerektiğini ileri süren Hakkı Hami Bey, nizamnamede olmayan "tayy" takririnin, anlamsız bir takrir olduğunu söyledikten sonra, bu durumda birinci maddenin kaldırılacak bir madde olması sebebiyle -velev ki kaldırılmış olsa bile- öncelikle değişiklik takrirlerinin oylanması gerektiğini iddia etmiştir. Buna bağlı olarak da kendisinin ve arkadaşlarının verdikleri teklifte, komisyonun hazırlamış olduğu tasarının birinci ve ikinci maddelerinin birleştirilerek hem icra vekilleri heyetinin ve hem de heyet başkanının seçimi usulünü bir araya getirdiğini belirterek, bunun meclis genel kuruluna getirilmesini istemiştir[107].

Sivas Milletvekili Kara Vasıf (KARAKOL) Bey ise, Hakkı Hami Bey'in konuşmasına değinerek mecliste reddedilen şeyin, adaylık usulü olduğunu, yoksa kanunun reddedilmediğini iddia etmiştir. İkinci maddenin de birinci maddenin bir devamı ve tamamlayıcısı olduğunu, bu yüzden birinci maddede kaldırılmış bulunan adaylık usulünün bu madde ile devam ettiğini belirterek komisyonun hazırlamış olduğu tasarı üzerinde gerekçe kısmından başlamak üzere uzun açıklamalarda bulunmuştur. Konuşmasında baştan beri verile gelen Polonya örneğine Kara Vasıf Bey de gelmiş ve bu konu ile ilgili olarak, onların Lehli olduğunu, şahıslar peşine

---

[107] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 318-319.

Levent Sahverdi Arşivi

düştüklerini, düşman ordularının başına geçerek memleketlerine gelen kişilerin bile peşlerine düştüklerini ve birbirlerini yediklerini, onların şahıslara taptıklarını, kendilerinin ise milletin manevi şahsiyetini düşündüklerini belirttikten sonra bir değişiklik teklifi hazırladıklarını söylemiştir. Hazırladıkları bu teklife göre aday gösterme usulü olmaksızın hükümetin hem başkanı ve hem de üyeleri doğrudan doğruya meclis tarafından seçilecek, ancak yine meclis isterse aday göstermesini bir encümen veya şubeye teklif edecektir. Vasıf Bey son olarak meclisin bir kanun ile kendisini kayıt altına almayacağını belirtmiştir[108].

Vasıf Bey'den sonra söz alan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey, aday gösterme usulünün ortadan kalktığına ve böylece, geriye sadece hükümet başkanının durumunun kaldığına işaret ederek, eskiden icra vekilleri içlerinden birini başkan olarak seçerlerken bu tasarıya göre meclisin kendi içinden birini doğrudan doğruya seçeceğini, meclisin de buna genel olarak taraftar gördüğünü belirtmiştir. Hüseyin Avni Bey, ayrıca Mahmut Esat (BOZKURT) Bey'den, meclisi kayıt altına almak anlamına gelen aday gösterme usulünden elde edilmek istenen faydanın ne olduğunu ve bu madde ile bazı fedakarlıklar yapılmasını istediğini, bu fedakarlıkların kime karşı olduğunu sormuştur[109].

Bu sorular üzerine kürsüye gelen Mahmut Esat Bey, meclisin birinci maddeyi kaldırdığını, birinci madde ile ilgili gerekçenin ikinci madde için de geçerli olduğunu, artık meselenin aslına girmek istemediğini, kendisinin vatan ve milletine karşı görevini yapmak üzere kürsüye çıktığını ve kanaatlerini söylediğini belirttikten sonra yine Lehistan meselesine gelmiştir. Polonya'nın yıkılmasının ve Rus işgaline uğramasının en büyük sebebinin bütün tarih kitaplarında ve hukuk teorilerinde bulunan kayıt olduğunu, Polonya Anayasası'nın ülkeyi Rusların eline teslim ettiğini, Polonya Meclisinin, milli hakimiyetin tam anlamıyla uygulanmasını istediğini, bu yüzden çoğunluk ve büyük çoğunluk ile karar vermeyi kabul

---

[108] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 319- 321.
[109] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 321-322.

Levent Şahverdi Arşivi

etmediğini, her konuda oybirliğini aradıklarını, Rus Çarlarının da bundan ve işlerin durgunluğundan faydalanarak ülkeyi parçaladıklarını belirtmiştir. Hükümet içindeki dayanışmanın, ister kuvvetler ayrılığı sisteminde ve isterse B.M.M.'nde uygulanan sistemde olsun kuvvetler birliğine doğru gittiğini de belirten Mahmut Esat Bey, kendisinin aslında adaylık usulü taraftarı olduğunu, ancak bunun mecburiyeti konusunda taraftar olmadığını açıklamıştır[110]. Görüşmelerin bu kısmında Hüseyin Avni Bey, Mahmut Esat Bey'e bir soru daha yöneltmiş ve bu on beş kişilik seçici komisyonun tesanüt ve tecanüs noktasında nasıl bir fayda sağlayacağını sormuştur. M. Esat Bey de bunun tesanüdü sağlayabileceğini, çünkü heyetin içerisinde hükümet başkanının da bulunacağını ve bu yüzden tesanüdü bozacak kişilerin hükümete girmesine engel olacağını belirttikten sonra, bu sistemde de tam isabet aramanın ortaya bir "arkadaşlar hükümeti" getirmek olacağını, bunu sağlamak için de meclisin terazisinin ağır tutulması gerektiğini belirtmiştir. Bundan sonra, kendisine sorulması üzerine de konuşmalarının bir kısmının kendi adına bir kısmının ise komisyon adına olduğunu açıklamıştır.

Menteşe Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü (ARAS) Bey, konuşmasına görüşmelerden sonra adaylığın gerekliliğini ortadan kaldırmadığını, kayıt altına almanın aleyhinde bir kanaatin ortaya çıkmasına sebep olduğunu belirterek başlamış, yine tesanüt kelimesi üzerinde durduktan sonra, tasarı ile getirilen sistemin "kabine sistemi" olduğunu iddia etmenin yanlış olduğunu, adaylık usulünün gerekli olduğunu, bunun da kayıt altına almak anlamına gelmeyeceğini, vekiller heyeti başkanına her milletvekili gibi aday gösterme hakkının verilmesini istemiştir[111].

Bu arada Bursa Milletvekili Muhittin Baha (PARS) Bey, kanunda asıl olanın ikinci ve üçüncü maddeler olduğunu, diğerlerinin ayrıntı olduğunu, iki gündür yapılan görüşmelerde aynı sözlerin tekrar edildiğini belirterek, maddelerin birer birer okunarak oylanmasını, daha sonra takrirlere ge-

---

[110] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 322-323.
[111] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 323-325.

Levent Sahverdi Arşivi

çilmesini isteyip, bir nevi görüşmelerin yeterliliğine dair takrir vermiştir. Görüşmelerin yeterliliğine dair şifahi teklifi genel kurula getiren oturum başkanı buna ek olarak bazı milletvekillerinden gelen yeterlilik önergeleri olduğunu, buna karşılık söz almak isteyen olursa konuşabileceğini belirtince, Aydın Milletvekili Dr. Mazhar (GERMEN) Bey söz alarak şimdiye kadar yapılan seçimlerle anayasaya aykırı olarak meclis içinden doğrudan doğruya bir hükümet başkanı seçildiğini, bunun özel bir durum arz ettiğini, dolayısı ile bu konunun daha geniş bir şekilde görüşülerek tartışılması gerektiğini ve görüşmelerin devam etmesi gerektiğini ileri sürmüştür[112].

Bu konuşmadan sonra oturum başkanı Rauf (ORBAY) Bey, ikinci madde hakkındaki görüşmelerin yeterliliğine dair takrirleri ayrı ayrı oylamaya koymuş ve görüşmelerin yeterliliği, çoğunlukla kabul edilmiştir[113]. Ardından Bursa Milletvekili Operatör Emin (ERKUL) Bey'in vekilliklere aday gösterme usulünü biraz değiştiren takriri[114] ardından da Menteşe Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey'in hem hükümet üyelikleri ve hem de hükümet başkanlığı için aday gösterme işini birleştiren ve aday gösterme usulünü biraz da değiştiren takriri[115] okunmuştur. Bu takrirlerden sonra Sivas Milletvekili Kara Vasıf, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni ve Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Beyler başta olmak üzere icra vekilleri ve icra vekilleri heyeti başkanlığı seçimlerini birleştiren ve seksen beş imzalı değişiklik teklifi okunmuştur[116]. Bu değişiklik teklifleri okunduktan sonra

---

112 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 325.

113 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 326.

114 Buna göre: " B.M.M. başkanları, başkan vekilleri ile şube başkanları ve vekil seçilecek seçilecek vekalete tekabül eden komisyon başkanı ve İcra Vekilleri Heyeti başkanından oluşan bir kurul her vekalet için görüşme yaptıktan sonra meclis üyeleri arasından en az üç kişiyi aday olarak gösterir. Meclis bunlardan birini seçer. Üç tur seçimde bu adaylardan birisi mutlak çoğunluğu sağlayamazlar ise adaylar yenilenir ve bu defa yapılacak üç seçimde de mutlak çoğunluğa adaylar ulaşamaz ise bu sefer salt çoğunluk dikkate alınır." Bkz. Aynı yer.

115 Bu teklife göre: " hükümet başkanlığı için Meclis ve komisyon başkanları ile mevcut vekillerden oluşan bir heyet tarafından ve İcra vekaletleri için Vekiller Heyeti Başkanlığınca meclis üyeleri arasından en az üç aday gösterilir. Büyük Millet Meclisi bunlardan birini yahut yine meclis üyeleri arasından olmak üzere diğerini seçebilir. İcra Vekilleri Heyeti Başkanının dahi seçilebilmesi için vekiller gibi mutlak çoğunluğu sağlaması şarttır." Bkz. Aynı yer.

116 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 326-327. Bu teklife göre: " İcra Vekilleri Reisi ile İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oy ve mutlak çoğunluk ile meclis üyeleri arasından ayrı ayrı seçilirler."

Levent Şahverdi Arşivi

oylamaya geçilmiş ve Operatör Emin Bey ile Dr. Tevfik Rüştü Bey'in takrirleri reddedilmiştir. Diğer teklif (İkinci Grup'un teklifi) oylanacağı sırada Komisyon Başkanı Yunus Nadi Bey ile oturum başkanı Rauf Bey arasında usul hakkında kısa bir konuşma geçmiş ve ardından Sivas Milletvekili Emir (MARŞAN) Paşa'nın, bu kanun görüşmelerinin, İcra Vekilleri Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun görüşülmesinden sonraya ertelenmesini isteyen bir takriri okunmuşsa da görüşmelerin yeterliliğinin oylanarak kabul edildiğini ileri süren oturum başkanı bu teklifi oya sunmamıştır. Ardından Sivas Milletvekili Vasıf Bey ve arkadaşlarının teklifleri oylanarak çoğunlukla kabul edilmiştir[117]. Bu teklifin kabul edilmesinden sonra kısa bir süre oturuma ara verilmiş, tekrar toplanıldığında komisyon adına Mahmut Esat Bey söz almıştır.

Mahmut Esat bey konuşmasında son kabul edilen takrir ile, komisyonun hazırladığı tasarının ilk üç maddesinin ilga edildiğini, görüşmelere dördüncü maddeden itibaren devam edilmesi gerektiğini, bu konudaki komisyon görüşünün ise, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı'nın gerek vekiller heyeti içinden ve gerekse hariçten (meclisten) seçilebileceği yolunda olduğunu belirtmiştir[118]. Sivas Milletvekili Vasıf Bey de Mahmut Esat Bey'in bu düşüncesine katıldığını söylemiştir. Bundan sonra oturum başkanı Rauf Bey'in, ilk üç maddenin kaldırılması durumunda, en son kabul edilen maddenin ilk madde yerine geçtiği ve encümenin hazırladığı kanundaki dördüncü maddenin de ikinci madde olacağı yolundaki açıklamasından sonra, oylamaya geçileceğini bildirmiştir[119]. Bu sırada madde metninde bir yazım hatası olduğuna dair Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in konuşmasından sonra Amasya Milletvekili Ömer Lütfi (YASAN) Bey söz alarak, başka devletlerde başvekaletin ayrı olduğunu, bizde ise başvekilin aynı zamanda bir vekaleti yürüttüğünü, ancak bizde hükümet teşkilatının henüz diğer devletlerde olduğu gibi tam olarak kurulmadığını bu yüzden vekillerin, vekaletindeki bir genel müdür, bir müsteşar gibi

---

[117] **T.B.M.M. Z.C.**, C XXI, s. 327.
[118] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 328.
[119] **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 329.

Levent Şahverdi Arşivi

belki onlardan daha fazla çalıştıklarını, hatta bazen müsveddeleri bile kendilerinin yazmak zorunda olduklarını, bu yüzden yüklerinin çok ağır olduğunu öne sürerek, hükümet teşkilatının gelişmesine ve uzmanların yetişerek işi kavrayıncaya kadar bu iki görevin ayrılmasını teklif etmiştir[120].

Meclis sıralarından bazı milletvekillerinin, bu konuda komisyon raportörünün açıklama yapmasını istemeleri üzerine oturum başkanı mazbata muharririni kürsüye davet ederek açıklama yapmasını istemiştir. Bu istek üzerine Mahmut Esat Bey kürsüye gelerek, meclisiń isterse hükümet başkanlığını vekillerden birine verebileceğini, isterse meclis içinde vekiller heyetine dahil olmayan birine de bu görevi tevdi edebileceğini, hükümet içinden birini bu göreve getirmek icap ettiği takdirde meclisin onun için oylama yapması gerektiğini, başvekilin bu şekilde vekalet görevini de koruyabileceğini belirtmiştir[121].

Mahmut Esat Bey'in vermiş olduğu izahata katıldığını belirten Kırşehir Milletvekili Müfit (KURUTLUOĞLU) Efendi, bu metinde küçük bir değişiklik yapılması için teklif verdiğini belirtmiştir. Bundan sonra görüşmenin yeterliliği veya yetersizliği konusunda söz almak isteyen olup olmadığını soran oturum başkanı meclis salonundan gelen olumsuz cevap üzerine madde metninde değişiklik öngören teklifleri sırasıyla okutarak oylamaya geçmiştir. Bu noktada Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi, Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü (KOÇ), Karesi Milletvekili Hasan Basri ve Burdur Milletvekili İsmail Suphi (SOYSALLI) Beyler ile Kırşehir Milletvekili Müfit (KURUTLUOĞLU) Efendi'nin takrirleri oya sunularak reddedilmiştir. Madde encümenden gelen şekli ile oylanarak kabul edilmiştir[122].

Üçüncü madde görüşmelerine geçilip maddenin komisyondan gelen şekli okunduğunda, oturum başkanının bu madde hakkında söz isteyen olup olmadığını sorunca, komisyon adına söz isteyen komisyon katibi, Kü-

---

120 Aynı yer.
121 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI s. 330.
122 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 331.

Levent Sahverdi Arşivi

tahya Milletvekili Ragıp (SOYSAL) Bey, encümenin küçük bir düzeltme yapmak istediğini belirterek yeni metni genel kurula okumuştur[123].

Bu madde üzerinde fikir beyan eden Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, madde metninde yer alan "...emr-i intihap vekil intihabı usulüne tevfikan icra kılınır" cümlesine gerek kalmadığını, vekil seçimi usulünün muayyen olduğunu ve tabii ki meclis tarafından seçileceğini, ayrıca zaten metinde "...her hangi bir sebeple vazifesinden ayrıldığı takdirde avdetine kadar yerine, B.M.M.'nce bir vekil-i muvakkat intihap olunur" cümlesinin olduğunu, bu durumda teyit ve tekidine gerek kalmadığını ve bu şekilde başka bir seçim usulünün akla gelemeyeceğini belirtmiştir[124].

Ertuğrul Milletvekili Necip (SOYDAN) Bey, kanun maddesine bir süre -mesela on beş gün- konmasını[125]; Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey, maddenin, meclisin amacını izah etmeye yeterli olduğunu ve bu yüzden de komisyondan geldiği şekilde kabul edilmesi gerektiğini[126]; Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, yazım hatalarının giderilmesini[127]; Konya Milletvekili Vehbi Efendi[128] de görevden ayrılma tanımının yapılmasını, mesela hava değişimi için görevden ayrılmanın vekalet vekili tayin edilmesi için bir sebep olabileceğini, göreve bağlı olarak birkaç günlüğüne ayrılmanın ise vekil seçimi için yeterli bir sebep olamayacağını; Sivas Milletvekili Emir (MARŞAN) Paşa ise Vehbi Efendi'nin konuşmasının çok isabetli olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuşmalardan sonra Oturum Başkanı Rauf (ORBAY) Bey, görüşmelerin yeterliliği hakkında takrir verildiğini, bu konuda söz söyleyecek olan kimse yoksa bunu oylamaya sunacağını be-

---

123 Bu düzeltme şu şekildedir: "Madde 3- İcra Vekillerinden birinin vekaleti umurunu ifaya mani bir sebeple vazifesi başından infikaki icap ettiği takdirde avdetine kadar yerine, Büyük Millet Meclisince bir vekil-i muvakkat intihap olunur. İşbu vekil-i muvakkat dahi vekilin vazife ve salahiyetini haiz ve vekil misillu mesuldür. Emr-i intihap vekil intihabı usulüne tevfikan icra kılınır. Ancak vekilin vekalete müteferri bir vazifeden dolayı ve her hangi bir mazeretle vazifesi başından muvakkaten infikaki takdirinde Meclisce yerine bir vekil vekili intihap olunup İcra Vekillerinden biri heyetince tevkil olunur." **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 331.

124 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 331-332.

125 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 332.

126 Aynı yer.

127 Aynı yer.

128 Aynı yer. Konya milletvekili olarak iki tane Vehbi Efendi vardır. Bunlar Ömer Vehbi (BÜYÜKYALVAÇ) ve Mehmet Vehbi (ÇELİK)'tir. Konuşmayı yapan Vehbi Efendi'nin, ilk adı kaydedilmediğinden hangisi olduğu tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

lirttikten sonra görüşmenin kifayetini oylamaya koymuş ve bu, genel kurul tarafından kabul edilmiştir[129]. Bundan sonra maddenin komisyondan gelen şekli ve değişiklik teklifleri okunarak birer birer oylama yapılmış, oylamada oturum başkanı doğrudan doğruya komisyondan gelen şekli oylamaya sunmuş ve çoğunlukla kabul edilmiştir.Buna bağlı olarak da Rauf Bey, diğer takrirlerin oylanmasına gerek kalmadığını belirtince kısa bir usul tartışması yaşanmış ve sonuçta başkanın uygulaması kabul edilmiştir[130].

Bundan sonra, bu kanunun kâbul edilmesi ile buna aykırı olan hükümlerin geçersiz olduğuna ve yürürlüğe dair maddeler, haklarında konuşma yapılmaksızın ve aynen kabul edilmişlerdir[131].

Maddeler hakkındaki görüşmeler bu şekilde tamamlandıktan sonra İzmir Milletvekili Yunus Nadi (ABALIOĞLU) Bey'in, anayasanın dokuzuncu maddesinin de değiştirilmesi gerektiğini söylemesi üzerine, bu konuda bir tartışma meydana gelmiştir. Yunus Nadi Bey, icra vekilleri heyeti başkanı seçimi hakkında yeni bir kayıt koymakla anayasanın dokuzuncu maddesinde bulunan esasın tağyir edildiği ve bu yüzden de vekil seçimi kanununu takiben bu meselenin de halledilmesi gerektiği fikrindedir[132]. Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey de anayasanın dokuzuncu maddesinin değiştirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Yalnız öncelikle icra vekilleri seçimine dair kanun kabul edilip yürürlüğe girmelidir. Ancak ondan sonra bu madde tadil edilebilir[133]. Karesi Milletvekili Hasan Basri (ÇANTAY) Bey ise oldukça ilginç bir düşünce ileri sürmüştür. Buna göre; kabul edilen kanunun "...işbu kanuna mugayir olan ahkam mülgadır" hükmü ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun dokuzuncu maddesindeki adı geçen fıkra da lağvedilmiş olduğundan gerek şimdi ve gerekse daha sonra

---

129 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 333.

130 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 334.

131 Aynı yer.

132 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 334-335. Gerçekten de 1921 Anayasası'nın dokuzuncu maddesinde icra vekilleri heyeti başkanı için şu hüküm getirilmiştir: "...İcra Vekilleri Heyeti, içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi vekiller heyetinin de reis-i tabiisidir." S. Kili- A.Ş. Gözübüyük; Türk Anayasa Metinleri, Ankara, 1985, s.92.

133 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 335.

Levent Sahverdi Arşivi

gündeme gelecek olan İcra Vekillerinin Vazife ve Mesuliyetleri Kanunu görüşmeleri sırasında bu konudan bahsetmek boşunadır[134]. Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey ise şu anda anayasanın dokuzuncu maddesinin değiştirilmesi gereklidir veya gereksizdir demenin boş olduğunu, önce şu andaki kanunun kabulü, sonra da vazife ve salahiyetler kanununun görüşülmesi gerektiğini, kanunların alacağı şekle göre bu konunun da görüşülmesi gerektiğini ileri sürmüştür[135]. Bunun üzerine Komisyon adına söz alan Y. Nadi Bey, daha önce belirtemediği, bu kanunun kesin kabulünden sonra anayasanın dokuzuncu maddesinin tadilinin gerektiği, bu yüzden de oylamanın bu şekilde yapılması gerektiğini belirtince oturum başkanı komisyondan gelen erteleme teklifini oylamaya koyarak kabul edildiğini açıklamıştır[136].

Bu arada, oylamanın isim okunarak yapılmasına dair on üç imzalı bir takrir meclis başkanlığına verilmiş ve bu takrir genel kurula okunmuştur[137]. Ancak bir eksiklik olduğu görülmüş olmalı ki, Menteşe Milletvekili Dr. T. Rüştü(ARAS) kürsüye gelerek bu kanunun anayasa hükümlerini haiz olduğunu, meclisin bu gibi kanunlarda çoğunluk esasını benimsediğini, 2/3 çoğunluk istemediğini, ancak bu kanun ile meclisin 2/3 çoğunluğu benimsemekle bir teamülü başlatmış olacağını belirtmiştir[138]. Ziya Hurşit Bey ise, takrir sahiplerinin oylamanın isim okunarak yapılmasını istediklerini kanunun kabulü için ise mutlak çoğunluğun aranacağını, anayasa maddelerinin 2/3 çoğunluk ile kabul edilmesi gerektiğini bildiklerini, anca mecliste mutlak çoğunluğun bir teamül haline geldiğini ileri sürmüştür[139]. Hüseyin Avni Bey de, şimdiye kadar bu tip kanunları mutlak çoğunlukla kabul ettiklerini, hatta anayasanın bile bu şekilde kabul edildiğini, anayasanın bir maddesini de tağyir eden bu maddenin 2/3 ço-

---

134 Aynı yer.

135 Aynı yer.

136 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 335.

137 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 336. Bu takrir şöyledir: "İcra Vekillerinin suret-i intihabına dair olan kanunun heyet-i umumiyesinin tayin-i esami suretiyle reye vaz'ını teklif eyleriz" Bu teklifin altında Kılıç Ali, Ali (ÇETİNKAYA), Tunalı Hilmi , (Topçu) İhsan gibi kişilerin de imzaları vardır.

138 Aynı yer.

139 Aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

ğunlukla kabul edilmesinin mümkün olmadığını iddia etmiştir[140]. Kütahya Milletvekili Ragıp (SOYSAL) Bey ise, meclisin ister mutlak ve isterse 2/3 çoğunluk ile kabul etsin bu kanunun bir anayasa meselesi olduğunu, anayasanın hangi tip çoğunlukla kabul edildiğinin belli olmadığını, çünkü isim okunarak oylama yapılmadığını, devlet kanunlarının söz konusu olduğu durumlarda bir iki teamüle göre değil esas düsturlara göre hareket edilmesi gerektiğini öne sürmüştür[141].

Bu konuşmalardan sonra başkan müzakerelerin yeterliliğini oylamaya koymuş ve kabul edilmiştir. Ardından oylamanın isim okunarak yapılmasını isteyen takrir başkan tarafından oya sunacağı sırada, bu sefer de bunun oya konulamayacağı itirazları gelmiş ve on beş imzalı[142] takririn oya konulamayacağı iddiasına karşılık, oturum başkanının da bu takririn usule uygun olduğunu ve oya konulacağını belirtmiştir. İlginç bir şekilde Hüseyin Avni Bey, isim okunarak oylama yapılmasının zorunlu olduğunu ileri sürmüştür. Bu sırada başkan, başkanlık divanının yanıldığını, içtüzük gereğince bu teklifin oylamaya dahi konmadan yerine getirilmesi gerektiğini belirtince tartışmalar da bitmiştir.

Bundan sonra kanunun tamamı hakkında oylamaya geçilmiş, oylamaya katılan 184 milletvekilinden 14 çekimser ve 46 ret oyuna karşılık 124 oy ile İcra Vekillerinin Seçim Usulüne Dair Kanun kabul edilmiştir[143]. Oylama sonucunun başkan tarafından ilan edilmesinden sonra Ziya Hurşit Bey, kanunun 2/3 çoğunlukla kabul edilmesi yönünde önerge veren milletvekillerine nispet yaparcasına "ekseriyet-i sülüsan bile var" demiştir[144].

---

140 Aynı yer.
141 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 336-337.
142 Israrla on beş imzadan bahsedilmesine rağmen teklifin altında on üç imza vardır.
143 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 338,341-342.
144 **T.B.M.M. Z.C.**, C. XXI, s. 338.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

"İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun"un gerek 1-2 Mayıs 1920, gerek 4 Kasım 1920 ve gerekse 6-8 Temmuz 1922 görüşmelerinde, usul ve ayrıntılar hakkındaki tartışmalar bir tarafa bırakılırsa, tartışmaların seçim usulüne dair olan ikinci maddesinde odaklandığı görülmektedir. Aslında Kasım 1920 ve Temmuz 1922 görüşmelerinde bu durum gayet normaldir. Çünkü bu görüşmelerde ana konu zaten bu maddedir. Ancak 1-2 Mayıs 1920 tarihindeki görüşmelerde de bu konu gündeme gelmiştir.

Usul tartışmalarında, özellikle 1-2 Mayıs ve 4 Kasım 1920 görüşmelerinde bir meclis içtüzüğünün bulunmaması, bu konuda neyin esas alınacağı bazı tartışmalara sebep olmuştur. Ancak bu mesele, ilerleyen zaman içerisinde teamüllerin yerleşmesi ile bir ölçüde halledilmiştir. Buna rağmen 6-8 Temmuz 1922 görüşmelerinde de kimi zaman usul tartışmaları yaşanmıştır.

Tartışmaların odaklandığını belirttiğimiz ikinci madde, yani vekillerin, doğrudan doğruya meclis tarafından veya meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçileceğine dair mesele ilk defa 1-2 Mayıs 1920 tarihindeki görüşmelerde gündeme gelmiştir. Birinci Meclis'in bütün faaliyeti süresince bir sorun teşkil etmiş olan adaylık meselesi, ne Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihindeki konuşma ve şifahi teklifinde ne de buna bağlı olarak komisyon tarafından hazırlanmış olan kanun layihasında yer almıştır. Buna rağmen Mayıs 1920 görüşmelerinde bazı milletvekilleri "aday gösterme hakkı"nın meclis başkanı veya hükümete tanınmasını istemişler ve savunmuşlardır. Burada ilginç olan taraf ise, görüşmeler sırasında bu konu ile ilgili olarak milletvekilleri arasında bir mutabakat sağlanmış gibi bir durum ortaya çıkmış ve adaylık ile ilgili yapılan tekliflere herhangi bir itiraz gelmemiş; ancak sıra oylamaya geldiğinde bunların tamamı reddedilmiş ve tasarı komisyondan geldiği şekli ile kabul edilmiştir.

Bu görüşmelerde diğer ilginç bir durum da Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ile ilgilidir. Temmuz 1922 görüşmelerinde aday gösterme usu-

Levent Şahverdi Arşivi

lünün karşısında en sert muhalefet yapan milletvekillerinden olan Ali Şükrü Bey, kanunun ilk görüşmelerinde meclis başkanının aday göstermesi gerektiğini savunmuş, hatta bu konuda bir de teklif vermiştir. Yine Temmuz 1922 görüşmelerinde Ali Şükrü Bey ile muhalefetin lideri ve sözcüsü olarak ortaya çıkan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey'in Mayıs ve Kasım 1920 görüşmelerinde, hiçbir tavır sergilemediği görülmektedir. Oylamanın isim okunarak yapılmasına rağmen tutanaklarda oylama sonucunun verilmemesinden dolayı Hüseyin Avni Bey'in ne yönde oy kullandığını tespit edememekteyiz.

4 Kasım 1920 tarihinde, Kanunun ikinci maddesi hakkında verilen değişiklik önergesi, bazı milletvekillerinin müdahalesi sonucu, yine aynı gün görüşülmeye başlanmıştır. Kanun değişikliğinin lehinde yapılan konuşmalarda, adayların kim (veya kimler) tarafından yapılması gerektiği konularında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Muhalefet açısından ise, Burdur Milletvekili İsmail Suphi (SOYSALLI) Bey ve Karesi Milletvekili Mehmet Vehbi (BOLAK) Bey'in pek de esasa yönelik olmayan zayıf muhalefetleri bir yana bırakılacak olursa, Karesi Milletvekili Hasan Basri (ÇANTAY) Bey, özellikle Temmuz 1922 görüşmelerinde muhalefetin görüşlerine temel teşkil edecek bir konuşma yapmıştır. Bu görüşmelerde, daha önce aday gösterme hakkının meclis başkanına tanınmasını savunan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ve yine ikinci gurubun lideri durumundaki Hüseyin Avni Bey'lerden herhangi bir tavır görülmemektedir.

Kasım 1920 görüşmelerinde, kanun değişikliği, Mustafa Kemal Paşa'nın istediği şekilde gerçekleştirilirken, oylamanın parmak kaldırılarak yapılması dolayısıyla kimin hangi yönde oy kullandığı tespit edilememekte ve bir değerlendirme yapılamamaktadır.

Bu kanun ve dolayısıyla hükümet üyelerinin seçim usulü meselesi 1921 yılının sonunda tekrar gündeme gelmiştir. Özel bir komisyon tarafından hazırlanmış olan "Heyet-i Vekilenin Vazife ve Salahiyetine Dair Kanun" tasarısı meclis gündemine geldiğinde 1 Aralık 1921 günkü oturumda M. Kemal Paşa'nın bu kanun ile ilgili olarak yaptığı konuşma üze-

Levent Sahverdi Arşivi

rine tasarı, komisyon tarafından 3 Aralık 1921 tarihinde geri çekilmiştir. Yine aynı gün M. Kemal Paşa ve 36 milletvekilinin imzalarıyla verilen bir önergenin kabul edilmesi ile iki komisyon (Hükümetin görev ve yetkilerine dair kanunu hazırlamakla görevli komisyon ile Anayasa Komisyonu) birleştirilerek birlikte bir tasarı hazırlamakla görevlendirilmiştir.Bu komisyon 6 Temmuz 1922 günü çalışmalarını tamamlayarak, beş maddelik bir tasarıyı meclise sunmuştur. Ancak görüşmelerin bu tasarı üzerinde geçmesi beklenirken olaylar farklı bir mecraya sürüklenmiştir.

Anlaşılan, Kasım 1920 görüşmeleri sırasında da zaten varlığı fark edilen muhalefet, 1922 yılına kadar gücünü iyice arttırmıştır. 1922 yılında muhalefeti asıl güçlendiren gelişme, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde önemli bir güç teşkil eden eski İttihatçıların 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilip meclisin basılmasından sonra gönderildikleri Malta sürgününden geri dönerek B.M.M.'ne katılmalarıdır. Özellikle İttihatçıların önde gelen isimlerinden ve Karakol Cemiyeti'nin başkanı olan Kara Vasıf Bey'in gelişi muhalefete önemli bir kuvvet kazandırmıştır. Yine farklı görüşlerde olsalar da, M. Kemal Paşa tarafından kurulmuş bulunan Müdafaa-i Hukuk Gurubu'nun dışında bırakılan milletvekilleri de ya İkinci Gurup'un içinde yer almışlar veya onlarla birlikte hareket etmişlerdir. İşte bu gibi gelişmeler sonucunda genellikle İkinci Gurup olarak nitelendirilen muhalefet 1922 yılının ortalarında önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu muhalefet, hükümet üyelerinin seçimi usulünü yeniden tespit eden kanunun 6-8 Temmuz 1922 tarihindeki görüşmesinde olayın akışını yönlendiren taraf olmuştur.

Görüşmelerde muhalefetin en aktif kişileri, İkinci Gurup'un lideri durumunda olan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey ile daha önce meclis başkanına aday gösterme hakkının tanınmasını savunduğunu belirttiğimiz Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey olmuşlardır.

6 Temmuz 1922 oturumunda tasarının ön görüşmesi ve birinci maddesinin görüşülmesi sırasında muhalefetin gücü ortaya çıkmıştır. Durum

Levent Şahverdi Arşivi

öyle bir hal almıştır ki, muhalefetin karşısında kanun tasarısını savunma işi sadece komisyon üyelerinin üzerinde kalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu savunma da oldukça zayıf kalmıştır. İnisiyatif daha ilk andan itibaren muhalefetin eline geçmiştir.

Temmuz 1922 görüşmeleri hem uzun sürmüş ve hem de oldukça hararetli geçmiştir. 6 Temmuz günü bitirilemeyen görüşmeler 8 Temmuz gününe kalmış, görüşmeler sonunda yapılan oylama muhalefetin istediği şekilde neticelenmiştir. Diğer iki oylamadan farklı olarak 8 Temmuzda Birinci Gurup'un isteği ve Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey'in de desteğiyle oylama ad okunarak gerçekleştirilmiştir. Oylama sonucuna göre, muhalefet tarafından verilen değişiklik önergeleri doğrultusunda şekillenen kanun metni, 14 çekimser ve 46 ret oyuna karşılık 124 oy ile kabul edilmiştir. Böylece kanun tekrar ilk şekline dönmüştür.

Kullanılan oyları kısa bir tahlile tabi tutacak olursak şunlar ortaya çıkmaktadır: 124 olan kabul oylarının 47'si İkinci Gurup'a mensup milletvekillerinin, 24'ü ise kabul yönünde oy kullanan bağımsız milletvekillerinindir. Kanuna kabul oyu veren 10 milletvekili ise, İkinci Gurup'a dahil olmayan ancak onlarla birlikte hareket edenlerdir. Kabul oylarında dikkat çekici bir durum da Birinci Gurup'a mensup olan milletvekillerinin sayısıdır. Bu, hiç de azımsanmayacak bir sayıdır: 43.

Ret oyu veren milletvekillerinden 45'i Birinci, 1'i ise İkinci Guruptandır. 14 çekimser oyun dağılımı da, 11'i Birinci Gurup 3'ü ise bağımsız olup Birinci Gurup ile birlikte hareket edenler şeklindedir.

İcra Vekillerinin Seçim Usulüne Dair Kanun görüşmeleri dikkate alındığında, ilk görüşmelerde yani 1-2 Mayıs 1920 tarihli görüşmelerde henüz milletvekilleri birbirlerini tanımaktadırlar. Bu tarihlerde gruplaşmadan söz edilemez. 4 Kasım 1920 tarihindeki değişiklik görüşmelerinde ise safların belirginleşmeye başladığını, 6-8 Temmuz 1922 görüşmelerinde ise gruplaşmanın tamamlandığını ve gruplar arası mücadelenin kızıştığını görmekteyiz.Gruplar arası mücadele denildiğinde de I. ve II. Gruplar'ın anlaşılacağı muhakkaktır.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

23 Nisan 1920 tarihinde B.M.M. açıldıktan sonra, meclise bağlı olarak kurulacak olan hükümet ile ilgili hukuki düzenleme, 2 Mayıs 1920 tarihinde gerçekleştirilmiştir. "Hükümet Üyelerinin Seçim Usulüne Dair Kanun"un, seçim yöntemini belirleyen ikinci maddesi bundan sonra, biri 4 Kasım 1920 ve diğeri 8 Temmuz 1922 tarihine olmak üzere iki defa değiştirilecektir. Bu kanun da diğer bazı kanunlar gibi, gruplaşma ve gruplar arası ilişkileri göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: B.M.M., hükümet, kanun değişikliği

ABSTRACT

Following the opening ceremony of G.N.A. on 23 April 1920, the regulations (codifications) related to the government that was constituted by depending on the assembly, took place on 2 May 1920. The second article of the "Law on the Method of selecting the Members of the Cabinet" was amended two times on 4 November 1920 and 8 July 1922. This amendment like the others is important in terms of reflecting the interrelationships and interractions among the groups.

Key Words: G.N.A., government, amendment,

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

RUSYA'NIN TRANS-KAFKAS POLİTİKASI VE KOMİSERLİKLE MÜNASEBETLERİ

Yrd. Doç. Dr. Nurcan TOKSOY

I- Komiserliğin[1] Kurulması ve Siyasi Gelişmeler

Rusya'da, 1916 yılında çarlık rejiminin yıkılması üzerine olaylar patlak vermiş yeni hükümeti kuran Kerenskiy de, olayları durdurmada başarılı olamamıştır. 1917 devrimi ile Lenin, Rusya'nın kaderini ele geçirmiş ve 8 Kasım'da da Halk Komiserleri Konseyi yani Sovnarkom yönetime el koymuştur. Sovnarkom'un icraatlarından biri milletlerin haklarına dair bir deklarasyon yayınlamak olmuştur[2].

15 Kasım 1917 de yayınlanan bu deklarasyonla her milletin kendi kaderine hakim olması ilkesi kabul edilmiştir[3]. Başka bir değişle Kafkasya'daki milletlerin, Rusya bünyesinden ayrılması ve kendi bağımsız devletlerini kurmaları onaylanmıştır. Din ve ırk ayrımına bağlı ayrıcalıklar reddedilerek azınlıkların milli gelişmelerine engel tanınmıyacağını ilan edilmiştir. Hatta Vladimir Ul'yanov (Lenin), daha ihtilalden önce Rus ordularının gerek Kafkasya'da Ermenilerin iddia ettiği topraklardan ve gerekse Doğu Anadolu'dan çekilmesi gerektiğini kaydetmiş ve bu sözlerini devrimden sonra da tekrarlamıştır. Ermeni meselesi, sadece Sovnarkom'un

---

* Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 1917 Şubat İhtilalini müteakip, Çarlık idaresinin yerine geçmek üzere, "Geçici Hükümet"tarafından Petrograd'daki mebuslardan "Maveray-ı Kafkas Komitesi"teşkil edildi ve Tiflis'e gönderildi. Adı geçen bu komite, Bolşeviklerin 25 Ekim (7 Kasım) 1917 tarihinde Petrograd'da iktidarı ele geçirmeleri üzerine, parti teşkilatlarıyla müştereken yaptıkları toplantıda "Maveray-ı Kafkas"için ayrı bir idare organı yapılmasına karar vererek 15/ 28 Kasım 1917 tarihinde "Maveray-ı Kafkas komiserliğinin"teşkilini ilan ettiler. Bu komiserlik, Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan mümessillerinden kurulan bir nevi "Federasyon"idi. Bkz. Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara 1990, s.459-562.

2 Stefanos Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, İstanbul 1979, s.12.

3 A.B. Kadişev,İnterventsiya i Grajdanskaya Voynav Zakavkazye, Moskova, 1960, s.42.

Levent Sahverdi Arşivi

başkanı Lenin tarafından değil, milletler komiseri Jozef Cugaşvili (Stalin) tarafından da önemle benimsenmiştir. Aslında Rus sosyalistleri ve bolşevikleri arasında bir çok Ermeni de bulunmaktaydı. Bolşevik liderleri bundan dolayı Avrupa ve Amerika'daki sosyalistlerin gözüne girmek maksadıyla Türk idaresinde yaşayan Ermenilerin haklarını korumayı kendilerine vazife edinmişlerdi. Onların görüşlerine göre, Ermenilerin kurtuluşu ancak Türk idaresinden çıkmalarıyla mümkün olacaktır. Dolayısıyla Doğu Anadolu'da, Ermenilerin kendi kendilerini idare edebilecekleri bir rejimin kurulması gerekiyordu[4].

Esasen Lenin'in Ermenileri koruma siyasetini hemen acilen ele almasının en önemli sebebi, yukarıda da söylediğimiz gibi Bolşevik Partisinin en nüfuzlu azaları arasında bir çok Ermeninin bulunmasıydı. Stefan Şaumyan, Avanesov ve Mikoyan bunların en tanınmışlarıydı. Hatta ileri gelen bu kişiler, Lenin'e bu konuda baskı bile yapmışlardır. Bu konuda A.B. Boryan şu yorumu yapmaktadır; " Ermeni sorununu anlamak için genellikle Trans-Kafkas gerçeği hakkında bilgi almak gerekiyor. Çünkü sosyal hayat, dini hayat, toprak ve su meseleleri, milli yönden siyasi durum ve devletlerin Trans-Kafkas politikası, birbirleriyle öylesine iç içe girmişti ki, Ermenistan'ı tecrit edilmiş şekilde gözden geçirmek imkansızdır. Diğer yandan önderlik rolünü üzerlerine alan Menşevikler, büyük toprak sahipleri, asilzade ve küçük burjuvalar, Ermeni dükkancılığının ve petrol sanayicilerinin, Azeri beylerinin ve hanlarının ittifakının ilhamcıları idiler"[5]. Bu yorum gerçeklerin ortaya çıkması açısından önemlidir.

Daha sonra Aralık 1917 de Ermeni Dış işleriyle ilgili bir komiserliğin oluşturulması kararı alınmış ve komiserliğin başkanlığına da eski Sovyet Prezidyum'u üyesi Varlan Avanessov getilmiştir. Varlan Avanessov, Vahan Terian'ın da yardımıyla bu teşekkülün tamamlanması için eski Hınçak Partisi üyeleri olan Makintsian ve Karinian ile ihtilalci sosyalistlere çağrıda bulunmuşlardır. Hiç bir yetkiye sahip olmayan ve Trans-

---

[4] Kadişev, a.g.e., s.43.
[5] A.B. Boryan; Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya İ SSSR, Cast II, Moskova 1929, s.390.

Levent Sahverdi Arşivi

Kafkasya'dan kopan bu komiserlik, Tiflis'deki milli konseyce oluşturulan çok sayıdaki Ermeni komitesini kontrol edemiyordu. Kurulmuş olan bu komitelerin görevi de, halkların çıkarlarını savunmak, batı cephesinden dönen askerleri toparlamak ve onları Ermenistan'ın savunmasına göndermekti[6].

Kısa zamanda merkezi hükümetle de irtibata geçen komiteler komiserleğe bağlanmak için çaba sarfetmeye başladılar. Lazarian kurumuna (öğretim kurumu) yerleşen komiserlik, propaganda, askeri işler,yayın, mülteciler sektörleri gibi farklı sektörler oluşturmuşlardır. Haziran ayından itibaren " Kommounist" adında haftalık bir yayın organı da çıkarmışlardır. Bu yayın organının birinci sayısında çıkan bir makalede Vahan Terian şunları yazmıştır; " Ermeni kitlelerine açıkça bildirme zamanı nihayet geldi. İşçi ve Köylülerin hükümeti olan Rus hükümetine itaat edin ve şundan emin olun ki, bu hükümet, akıtılan bunca kan ve göz yaşından sonra sizleri özgürlüğe kavuşturacaktır"[7]. Esasen 15 Kasım deklarasyonu ile Rusların işgali altındaki Doğu Anadolu'ya bağımsızlık verilmesinde, Rusların da menfaatları vardı[8].

İlan edilen deklarasyonda belirtilen haklar, sözde Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler içinde geçerli idi. Hatta Türk-Rus sınırında bir Ermeni devletinin kurulması Rusya'nın menfaatları bakımından çok gerekli görülüyordu ve bu durumda Ermenistan'ın Türk baskısı ve tehdidi karşısında, Rusya'ya bağlanması muhakkaktı. Brest - Litovsk da başlanan barış girişimleri sırasında bu amaçla hareket eden Bolşevik liderleri, barışın kesin bir esasa bağlanmasında Ermeni meselesini kendi istedikleri gibi halletme yolunu takip ettiler ve Tükiye'yi bir oldu bitti karşısında bırakmak istediler[9].

Fakat bu arada Kafkasya'da karışıklıklar çıktı. İstenilen ve planlanan düşüncelerin gerçekleşmesi zor gibi görülüyordu. Güney Kafkasya'da Er-

---

6 Serge Afanasyan; L'armenie L'azerbaidjan Et La Georgie de 'l İndependance a'l İnstauration du Pavvoir Sovietique (1917-1923), Paris, 1981, s.36.

7 Afanasyan, a.g.e., s.37.

8 Akdes Nimet Kurat; Türkiye ve Rusya, Ankara 1990, s.336.

9 Kadişev, İnterventsiya..., s.49.

Levent Sahverdi Arşivi

meni ve Gürcü unsurları hakim olmasına rağmen aralarında rekabet vardı. Kuzey Kafkasya'nın hakimi ise Kazaklar idi. Doğu Kafkasya dahilindeki Müslüman Türkler ise müstakil Kafkas Hükümetinden daha çok maksimilistlere taraftardılar. Kafkas Hükümeti ise ordu komutanları tarafından kurulmuştu. Kafkas ordusu maksimilist değildi ancak barış taraftarıydı[10].

İşte bu karışık duruma rağmen halk komiseri Sovnarkom 29 Aralık 1917 (11 Ocak 1918) de Doğu Anadolu'ya ait şu karanameyi ilan etti;

"Rusya'nın işgali altında bulunan Doğu Anadolu'daki Ermenilerin kendi mukadderatlarını, hatta tam bir istiklale varıncaya kadar, serbestçe tayin hususundaki haklarını Rusya, Amele ve Köylü hükümetinin desteklediğini, halk komisirleri Sovyeti, Ermeni halkına ilan eder. Halk Komiseri Soviyetine göre, bu hakların gerçekleştirilmesi ancak Ermeni halkının serbestçe Referandum yapmasını sağlayacak bir takım garantilerin önceden alınması ile mümkün olacaktır. Bu kabil garantileri Halk Komiserleri Sovyetince şöyle olacağı fikrindedir.

1- Rus ordusunun, Doğu Anadolu'nun dışına çıkması ve Doğu Anadolu ahalisinin şahsi mal ve mülkünün emniyetini kurmak maksadıyla hemen bir Ermeni halk meclisinin teşkili.

2- Ermeni muhacirleri ve çeşitli memleketlere dağılmış olan Ermeni mültecilerinin doğu Anadolu'ya her hangi bir engelle karşılaşmadan geri dönebilmeleri.

3- Harp esnasında Türk makamlarınca, Türkiye'nin başka bölgelerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin, Doğu Anadolu bölgesine serbestçe dönmelerinin mümkün kılınması; Türk makamları ile barış müzakereleri akd edilirken Halk Komiserleri Sovyeti bu mesele üzerinde ısrarla duracaktır.

4- Ermeni Halk mümessilleri şurası adıyla Doğu Anadolu'da geçici bir idarenin kurulması. Kafkas işleri, geçici fevkalade halk komiseri Stefan

---

[10] ATASE K.340, D.406-1366, F.1-29.

Levent Sahverdi Arşivi

Şaumyan, Doğu Anadolu ahalisine 2. ve 3. maddelerin tatbiki ve Doğu Anadolu sahasından Rus askerinin çıkarılması işini tanzim edecek karma komisyonun teşkili hususlarında her türlü müzaherette bulunmakla vazifelendirilmiştir.

Haşiye: Doğu Anadolu'nun coğrafi sınırlarını demografik esaslara göre seçilen Ermeni Halk Murahhasları Kafkas İşleri Fevkalede Geçici Komiseri ile birlikte tayin ve tesbit edilecektir[11].

Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı

Viladimir Ul'yanov (Lenin)

Milletler İşi Halk Komiseri

Jozef Cugaşvili (Stalin)

Sovyet hükümetinin bu kanunu, böylelikle Ermenilerin isteklerini özgürce ifade etmiş, onların iradesine uygun kendi devlet hayatlarını kurmak için tam imkan sağlıyordu. Kafkas işleri üzerine fevkalede geçici komiser Şaumyan, bu kanunun gerçekleştirilmesine her türlü yardımın gösterilmesini temin etmekle görevlendirilmiştir[12]. Şaumyan, aynı zamanda Ermeni halkının demokratik yolla seçilmiş temsilcileri ile birlikte komşu veya dairelerin temsilcileri ile anlaşmaları üzerine Doğu Anadolu'nun sınırlarını, askeri kuvvetlerinin ordan seçilmesi müddetini ve usullerini tayin edecekti[13].

Fakat cephede gelişen olaylar, Sovyet hükümetine, bu tedbirlerini gerçekleştirmesi imkanı vermemiştir[14]. Esasen Bolşeviklerin idareyi ele geçirmeleri hususu Maveray-ı Kafkas Komitesince tasvip edilmemişti. Bolşevikliğin yayılmasını bir tehlike olarak nitelendiren Firuz Kazemzadeh şu yorumu yapmaktadır; " Bu çığ Trans-Kafkasya'yı içine almak üzereydi ve

---

[11] Kadişev, İnterventsiya..., s.43; Kurat, Türkiye ve Rusya..., s.336 vd.
[12] Kadişev, a.g.e., s.43.
[13] Kadişev, a.g.e., s.43.
[14] Tevfik Bıyıklıoğlu, Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası, İstanbul 1958, s.16.

Levent Şahverdi Arşivi

bu yüzden Trans-Kafkasya liderleri çabuk davranmalı ve şehirlerin yağmalanmasını ve rejimlerin düşmesini önlemek için Ermeni, Gürcü ve Azerbaycan Türkleri'nin davet edildiği milletler askeri meclisini kurmalıydılar. Bu meclis, elinde ordu bulunan tek kurumdu ve Trans-Kafkasya'yı bu yeni tehditten korumalıydı"[15] diyordu. Gerçektende 7 Kasım 1917 tarihinde Harbiye Bakanı D. Donskoy, yayınladığı bildiride ülke şurasının Bolşeviklerin hareketini uygun görmediğini söyleyerek orduyu sakin olmaya davet etmiştir[16]. Hemen akabinde 8 Kasım 1917 de Kafkasya Ordusu Ordu Komitesi şu önemli kararı almıştır.

1- Bolşeviklerin komplosu, halkın devlet idaresinin aksine çıkmaktadır. Halkın iradesi ile hakimiyet Kerenski hükümetine verilmiştir.

2- Yalnız Kerenski hükümeti inkılab-ı demokrasinin denetimi altında halk adına ülkeyi yönetmek hakkına sahiptir.

3- Diğer hükümet her türlü hakimiyeti ele geçirerek inkılabın bütün olumlu sonuçlarını yok edebilir ve ülkeyi sivil savaşın dehşetlerine mahkum edebilir, hatta onu zırhlı Alman emperyalizminin hakimiyetinin altına bırakabilir.

Bunun için de Kafkasya Ordusu Ordu komitesi şu kararı varmıştır;

a) Kerenski hükümetini Rusya Cumhuriyetinin hükümeti olarak kabul etmek.

b) Hakimiyeti ele geçiren her türlü diğer hükümeti inkılaba düşman kabul ederek, onun tehditkar faaliyetlerine mani olmak.

c) Bütün askeri teşkilatları, ordunun düzenini ve savaş gücünü muhafaza etmeğe çağırarak, ordunun, özgürlüğün son dayanağı olduğunu halka anlatmak.

d) Yalnızca mümessiller meclisinin, vatanın geleceğini tayin edilebileceği konusu anlatılmalıdır[17].

---

[15] Firuz Kazemzadeh, The Struggle For Transcaucasia, England, 1951, s.83.
[16] Dokumenti i Materiali Povineşney Politiki Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919, Belge No:1, s.1.
[17] Dokumenti i Materiali Povineşney Politiki Zakavkazya i Gruzii, Belge No2, s. 1-2.

Levent Sahverdi Arşivi

Yine aynı gün Tiflis yürütme komitesinin yayınladığı kararname ile de, Petrograd'taki bolşeviklerin faaliyetlerinin geçici başarı olduğunu, bu başarının silah gücü ile yok edilmesi halinde kazanılmış özgürlüklerin de yok olacağını, bunun için inkılap düzeninin ve demokrasinin birliğinin muhafaza edilmesi karar altına alınıyordu[18].

16 Kasım 1917 de Tiflis'te alınan başka bir kararname ile de; başlamış olan sivil savaşın feshedilmesi ve bütün sosyalist inkılapçı hareketlerin temsilcilerinin de bu meseleye dahil edilmesi yolunun takip edilmesine karar verilmiştir. Bunun yanında uygun görülen bir zamanda mümessiller meclisinin toplantıya çağrılması ve en kısa zamanda demokratik barış elde etmek için aktif dış politika yürütülmesine, orduda endişeye son verilmesine karar verilmiştir[19]. Alınan bu kararlar ve ilan edilen beyannamelerden de anlaşılacağı üzere yeni kurulan Kafkasya Cumhuriyeti Kerenski taraftarıydı[20].

Daha sonra komite ve parti teşkilatlarının ortak toplantısında Maveray-ı Kafkas için ayrı bir idare organı yapılmasına karar verilerek 15/ 28 Kasım 1917 de Maveray-ı Kafkas Komiserleği kuruldu[21]. Kurulan bu komiserlik Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan mümessillerinden kurulan bir çeşit federesyon şeklindeydi. Federasyonda her kavim kendi mahalli idaresini kendi elinde bulunduruyor ve merkez Tiflis olmak üzere bir hükümet organı meydana getiriliyordu. Ayrıca federesyonda sosyal uzlaşmacılar, ülkede anarşinin yatıştırılması ve Rus devletinin birliğinin devamı için toprak sahiplerinin ve burjuvazinin temsilcileri ile açıkca birleşmişlerdir[22].

Komiserliğin başkanı aynı zamanda çalışma ve dış ilişkiler bakanı Gegeçkori, iç işleri bakanı A. J. Chenkoli, harbiye bakanı D. Donskoy, maliye bakanı H. Harçikyan, Milli eğitim bakanı ve Adliye bakanı S.V. Aleksiyev Meshiyev, Ticaret ve Sanayi bakanı M. Caferof, Münakalat bakanı H.

---

18 Dokumenti i Materiali Povineşney Politiki Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 3, s. 2

19 Dokumenti i Materiali Povineşney Politiki Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 4, s.3

20 ATASE K.152, D. 376-681, f. 9.

21 ATASE K. 152, D. 376-681, F.9; Boryan, Armeniya..., s.397, Kazemzadeh, The Struggle..., s.325, Alexandre Manvelichvili, Histoire de Georgie, Paris 1951, s.419.

22 Boryan, a.g.e., s.397.

Levent Şahverdi Arşivi

Melik Aslanof, Tarım bakanı A. Peruşyof, İaşe bakanı Gazaryan, Devlet denetimi kontrolü işleri bakanı H.G. Has Mehmedof idi[23].

Komiserlik kurulur kurulmaz Petrograd'taki Sovyet hükümetini tanımadığını ilan etmekle beraber, Rusya ile bağlarını yine de kesmemiştir. Açıkca, kendisini Büyük Rus Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak görmekteydi. Kısaca komiserliğe göre yeni iktidar, geçici olarak Umumi Rusya Kurucu Meclisinin çağrılmasına kadar kurulmuştur[24]. Bu husus, Türk istihbaratçıları tarafından da aynen ifade edilmiş, Kafkas hükümetinin kuruluş gayesinin Meclis-i Müessesa'nın sonucunun kararlaştırılmasına kadar Kafkas dahilindeki anarşiyi ve karışıklığı yatıştırmak için doğrudan doğruya Rus ordusu kumandanı tarafından oluşturulduğunu maksimilist olmasa da barış taraftarı olduğu bildirilmiştir[25].

Kafkas Hükümetinin kurulmasını ise Sovyet hükümeti kabul etmemiştir. Hatta, Brest-Litovsk mütarekesi görüşmelerine oturan Sovyet delegelerinden bazıları, Kafkas Hükümetinin müstakil kalmasına imkan olmadığını ve gasb-ı hükümet nazarıyla bakıldığı, Lenin ve etrafındakilerini tanımadıkları suretle Meclis-i müessesanın kararlaştırılan sonucuna tabi olmak ve sadece Kafkas dahilindeki anarşiyi dindirmek için böyle bir hükümet oluşturduklarını söylemişlerdir[26]. Diğer bir Rus delegesi ise; Kafkas dahilinde müstakil bir hükümet kuramayacaklarını anlayan Ermenilerin, Osmanlı toprakları dahilinde de çok az olmaları dolayısıyla ortak müstakil bir hükümet oluşturmak fikrinden vazgeçtikleri kanısında olduğunu ve Kafkas dahilindeki diğer unsurların da böyle bir maksat takip ettiklerini iddia etmiştir[27].

Bütün bu iddia ve söylentilere rağmen Komiserlik, devlet hukuku bakımından fiilen Trans-Kafkasya'nın ilk egemen devleti olmuştur. Boryan'a göre, bu devlet, egemenlik bakımından dışarıdan formal karekterde ol-

---

[23] Dokumanti i Materiali Povineşney Politiki Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 6, s.7-8.
[24] ATASE K.152, D. 376-681. F 9-1; Manvelichvili..., a.g.e., s.419.
[25] ATASE K.152, D.376-681, F. 9-1.
[26] ATASE K. 524, D. 706-2044 F. 13-2
[27] ATASE K.524 , D. 706-2044 F. 13-3

Levent Şahverdi Arşivi

masına karşılık, maddi içerik ve devlet hukukundan mahrum idi[28]. Esasen yeni hükümetin ilhamcıları, egemen devlet oluşturmağa değil, Rusya'nın genel meclisi çağrılana kadar geçici iktidar kurmayı düşünmüşlerdir[29]. 18 Aralık 1917 de yayınladıkları tamimle çekilen Rus ordusunun yerine yeniden bir ordu oluşturacaklarını ilan etmişlerdir. Oluşturulacak bu ordunun milliyet esası üzerine kurulmayacağı, Rus, Gürcü, Türk, Ermeni kolorduları ile birlikte, küçük çaplı birliklerin bulundurulacağını bildirilmiştir[30].

Leon Trotskiy, bu mesele hakkında şu bilgileri vermektedir. " Artık Kasım ayında acele Trans-Kafkas komiserliği kuruldu. Kurulan bu iktidar bir devlet değil de geçici, karşı devrimci harp alanı idi. Buradan Gürcü menşevikleri, bütün Rusya'da demokratik düzenin kurulması için halledici tesir göstermeyi ümit ediyorlardı"[31].

Komiserliğin deklerasyonunda şunlar bildiriliyordu. "Demokrasi sıralarında vatandaş savaşını feshetmek ve herkesin kabul ettiği bir cinsten Rusya iktidarı kurmak gerekiyor.Çünkü Trans-Kafkas halklarının kaderi ve onların normal gelişmesi tek parça ve bölünmesi Rusya imparatorluğuna bağlıdır. Buna göre de Trans-Kafkas Komiserliğinin hakimiyetini, Trans-Kafkas'ın egemen devlet gibi kabul eden Avalof'un fikri ile razılaşmak olmaz. Fakat onun bir fikri doğrudur, o da; Trans-Kafkas, tek parça Rusya imparatorluğunun devamı için, karşı devrimcilerin (Sosyalistler) hakimiyetine karşı, devrimin yasal organı ve onların egemen siyasi kuruluşu idi"[32].

Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi Bolşevikler bir yandan zaman kazanma, diğer yandan da asıl hedeflerinden vaz geçmeme politikalarını sürdürüyorlardı. Brest-litovsk barış görüşmeleri sırasında bu durumu açıkça görmek mümkündür. Maveray-ı Kafkas Komiserliği, bolşeviklerin 5/18

---

[28] Boryan, Armeniya..., s.397.
[29] Boryan, a.g.e., s.397, Manvelichvili, Histoire de Georgie..., s.419.
[30] Twerdo Khlebof, Hatırat, Batum, 334/1918, s.4
[31] Boryan, a.g.e., s.398.
[32] Boryan, a.g.e., s.398.

Levent Sahverdi Arşivi

Ocak 1918 tarihinde Petrograd'da toplanan Kurucular Meclisini zor kullanarak dağıtmaları üzerine, kendilerini Rusya'nın bir parçası olduğu görüşünü yine de muhafaza etmelerine rağmen yine de merkezdeki Sovyet hakimiyeti ile ilişkilerini kesmişlerdir. Ayrıca Kurucular Meclisine seçilmiş olan mebuslardan oluşturulmak üzere bir Diyet Meclisi (Seym), meydana getirmişlerdir[33].

Oluşturulan bu mecliste, Çar hükümeti gibi geçici hükümette, milli kurtuluş hareketini boğma politikasını takip ediyor, milli his ve arzularını tahrik ediyordu[34]. Fakat kararını belli etmemeye çalışıyordu. Trans-Kafkasya'nın bağımsızlığı gerçek-leştirilmiş olmasına rağman komite üyelerinin kafalarındaki asıl fikir, Trans kafkasya topraklarının ideolojik olarak Rusya Demokratik Cumhuriyeti'ne bağlı olması düşüncesiydi. Rusya'nın hayalet cumhuriyetinden ayrılma fikrinden korkan ve kaçınan hükümet komitesi, bu fikrinde hala direniyordu[35].

Oluşturulan bu meclis, Maveray-ı Kafkas komiserliğinin en yüksek yürütme organı olmuş ve komiserlik bu Seym de alının kararları tatbik etmekle mükellef duruma getirilmiştir.Gerek komiserlikte gerekse Seym'de Gürcüler liderlik rolünü oynuyorlardı. Hatta başkanları da Gürcü idi. Dolayısıyla da durumu kendi lehlerinde kullanabiliyorlardı. Gürcü menşevikleri, Almanlar ile anlaşarak, Gürcistan'ı bu devletin himayasine bile sokmuşlardı. Azerbaycan'lı Musavaat liderleri Osmanlı Devleti'nin liderleriyle olumlu görüşmeler yapıyorlardı ve her türlü yardımı gösteriyorlardı. Hatta, Musavaat liderleri, Osmanlı kuvvetlerinin Kafkasya'ya gelmesini istiyor ve onların yardımıyla kafkasya'da kendi bağımsız iktidarlarını kurmak istiyorlardı[36].

Bütün bunların ışığında 28 Aralık'ta Sovyet liderleri, müttefik devletlerle mütareke imzaladıkları zaman, federesyondaki barış isteyen halkın

---

33 Kurat, Türkiye ve Rusya..., 462.
34 Boryan, a.g.e., s.390.
35 Manvelichvili, Georgie..., s.420.
36 Kadişev, İnterventsiya..., s.45.

Levent Sahverdi Arşivi

desteğini sağlamak için bu şartı kabul etmekten başka çareleri kalmadığının farkındaydılar. Kısa bir zaman sonra federesyonu oluşturan her üç milli grubun temayül ve kanaatlarında ki, ayrılıklar da yavaş yavaş kendisini göstermeye başlamıştı. Azerbaycan Türkleri geleceklerini, Osmanlı Türkleri üzerine kurmuşlardı. Gürcüler kararsız, Ermeniler ise üzülmüşlerdi. Gürcülerin elinde çok fazla denemeyecek miktarda 10 bin kişiden fazla olmayan bir milli ordunun bulunması sebebiyle zaman kaybetmeden görüşmelere başlamak istiyorlardı. Ayrıca liderlerinin politik kabiliyetlerine güvenerek, Almanların teveccühünü ve Türklerin de himayesini sağlayacaklarına inanıyorlardı. Ermeniler ise İtilaf Devletlerinin taraftarı olarak kalmak zorunda kalmışlardı. Diğer taraftan da önce Rus taraftarı sonrada İngilizlerin desteğini elde etmek fikriyle Kafkas cephesinde Rus genel karargahının yardımıyla milli bir ordu oluşturmaya çalışıyorlardı[37]. Böylelikle Trans-Kafkas hükümeti yalnızca görünüşte ve resmen hakimiyet birliğini sağlayarak aktif siyasi faaliyette bulunmadan yalnız tartışmalar ve işbirliği ile yapılan hareketlerin gerekli olduğu düşüncesiyle iyi niyetli tahminler yoluyla Trans-Kafkas'ı, imparatorluğun devlet birliği çıkarlarına teşkilat ve hareket kaynağı olarak saklamak istiyordu. Fakat Azerbaycan Türkleri'nin liderleri (Musavaat Liderleri)'nin Osmanlı Devletine yönelmesi, Trans-Kafkas karşı devrimcilerinin hareketlerinin uzlaştırılmasına engel oluyordu[38].

Özellikle Gürcü federalistleri ve Menşevikler, Gürcistan'ın bağımsızlığı meselesinden vazgeçmişlerdi. Azerbaycan'ın Müsavatçı liderleri, kendilerinin tek çekilme yeri olan Osmanlı Devletine büyük ilgi duyuyorlardı. Menşevikler, imparatorluğun birliği meselesini koruyarak büyük problemleri kurucu meclisin üzerine bırakmışlardır. Taşnaklara gelince, onlar büyük Ermenistan'ı kurmak için müttefiklerin zaferini yani Osmanlı Devleti'nin siyasi ve toprak yönünden dağıtılmasını istiyorlardı. Taşnak liderleri başta olmak üzere, Ermeni burjuvazisi Osmanlı Devleti'nin

---

[37] W.E.D. Allen, Poul Muratoff, 1828-1921 Türk -Kafkas Sınırındaki Hadplerin Tarihi, Ankara 1966, s.427.

[38] Boryan, Armeniya..., 400.

Levent Sahverdi Arşivi

parçalanmasını kendi hedefi olarak seçmiş ve benimsemişti. Gürcü burjuvazisi ve son günlerini yaşayan aristokrasisi, Gürcistan'ı bir devlet olarak oluşturmaya yelteniyorlardı. Ancak hepsi beraber, Trans-Kafkas Cumhuriyeti'nin gerçek bir devlet haline getirilmesi hususunda anlaşamıyorlardı. Musavat liderleri istisna olmak üzere hepsinin bakışları karşı devrimci generallere çevrilmişti. Onlar iç karışıklıktan ve Türkiye tarafından parçalanmaktan memleketlerini kurtarabilmek için generallerin bolşevikler üzerinde zafer kazanmasını dört gözle bekliyorlardı[39].

Kısaca belirtmek gerekirse Maveray-ı Kafkas Konfederesyonu içinde Ermeniler, Gürcüler ve Azerbaycan Türkleri, kendi içlerinde tamamen müstakildiler. Her biri kendi menfaatlarına en uygun tarzda milli teşkilatlarını kurmuşlar ve milli amaçlarını gerçekleştirmeye çalışıyorlardı[40]. Hatta İtilaf Devletleri'nden de para ve yardım almak suretiyle bir Gürcü kolordusu, üç Ermeni kolordusu, Rumiye'de bir Asuri fırkası oluşturmuşlardı. Oluşturulan bu teşkilatları, Osmanlı Devleti aleyhine kullanmayı planlıyorlardı. Mütarekeyi, barışı tanımamak ve savaşa devam suretiyle Türk kuvvetlerini tesbit etmek istiyorlardı.

Gürcü ve Ermeniler genel anlamda bu amaç doğrultusunda birleşmişlerdi. Fakat muhalif fikirlerden dolayı tam anlamıyla başarılı olamamışlardı. Anlaşmazlık meselesi ise şu şekildeydi. Gürcüler tarafsız kalarak Almanlar ile görüşmelere katılmak, Türklerin karşı koymasına rağmen Batum'u ele geçirmek istiyorlardı. Onların bu teklifi yalnızca Ermeniler tarafından kabul edilmiş ve general Antranik kumandasında altı bin asker cepheye gönderilmişti. Bunlara daha sonra Türkiye Ermenilerinden üç bin asker de katılmıştı[41].

Her nekadar bu şekilde küçük bir birleşme ortaya çıkmış ise de gerçekte bu üç milletin, milli hareketleri bir birine aykırı idi. Dolayısıyla kon-

---

[39] Boryan, Armeniya..., s.400.

[40] Kadişev, İnterventsiya, 45; Belen, Fahri, 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul 1973, C. IV. s.207.

[41] Feridun Dukakinzade, Büyük Harpte Türk Cepheleri, I. Kafkas Cephesi, Ankara 1931, s.294, Belen, a.g.e., s.207.

Levent Sahverdi Arşivi

federasyon, gerçeklerden uzak ve bir mecburiyet altında meydana gelmiş olan bir organdı. Her üç millette kendisini destekleyecek bir kuvvet, bir büyük devlet aramaktaydı. Ermeniler ne olursa olsun Rusya'ya veya İtilaf Devletlerine dayanmak arzusundaydılar. 1918 yılı başlarında tam teşkilatlı bir kolorduları vardı. Bu kolordu iki okçu tümen, gönüllü tugay, bir süvari tugayı ve bir kaç milis tugayından oluşmuştu[42]. Okçu tümenler, Rus ordusunda hizmet etmiş olan Ermeni taburlarından ibaret olup, savaş zamanında epeyce iş görmüşlerdi. Kafkas cephesinde general Yudeniç kumandasındaki Rus birliklerinde de Ermeni askeri çoktu. Bunların çoğu Rus işgali altındaki bölgenin yerli halkı olup, Rus ordusuna ve oradanda Ermeni kıtalarına gönüllü olarak katılmışlardı. Rus ordusundaki Ermeni subaylarda kendi milli kıtalarında görev almışlardı.

İhtilalden sonra Rus ordusu bozulunca bu ordunun silahları, bilhassa ağır makinalı tüfekleri Ermenilerin eline geçmişti. Ağır silahları ve cephaneleri mükemmel olmasına rağmen, bu Ermeni birliklerinin harp kabiliyeti zayıftı ve Rus ordusunun yerini tutmaları imkansızdı. İhtilali takiben Rus kıtalarının yerini alan bu Ermeni ve Gürcü askerleri Türk ordusunun karşısına dikilmişlerdi.

II. Rusya ile Barış Görüşmeleri ve Brest-Litovsk Mütarekesi Esnasında Maveray-ı Kafkas Komiserliği İle Münasebetlerimiz:

1917 Şubatında Rusya'da ihtilal olmuştu. İhtilalin vukubulması Rusya'nın kaderini değiştirdiği gibi, Kafkas cephesinde ve diğer cephelerdeki savaşın kaderini de değiştirmiştir. İhtilal bir kaç ay sonra etkisini göstermeye başlamış, 1917 yazına gelindiğinde Kafkas cephesindeki Rus askerleri arasında çözülmeler başlamış ve askerler siperleri terk etmeye başlamışlardır[43]. Bolşevik ihtilaline kadar Anadolu'da Rus cephesi nisbeten bozulmaksızın devam etmiş, fakat Sovyet hükümetinin ilhaksız barışı istemesinden sonra, bu cephenin de uzun sürmeyeceği anlaşılmıştı. Fakat diğer yandan Rus cephelerinin gerilerinde milli kıtaların oluşturulmasına,

---

[42] Muratof, Allen; 1828-1921 Türk-Kafkas..., s.458.
[43] Manvelichvili, Histoire de Georgie..., s.419.

Levent Sahverdi Arşivi

Kafkas berisinde de devam edilmiş özellikle Rus yetkili makamları siyasi amaçlarla bilhassa Ermeni birlikleri meydana getirmeye. çalışmışlar, kısa süre içinde Ermenilerden bir çok birlikler oluşturmuşlardır. Oluşturulan bu birlikler, Ermeni ve Rus subaylarının kumandası altında Rus silahlarıyla donatılmış olarak, işgal altındaki Rus bölgesinde görev almak üzere bekletilmişlerdi[44].

Bir yandan Sovyet hükümeti alttan alta bu şekilde Ermenileri teşkilatlandırırken, diğer yandan da barış görüşmelerinde bulunuyordu. 13/26 Kasım 1917 tarihinde mütareke akti için Alman karargahına müracaat etmiş[45] ve yapılan görüşmeler sonunda 21 Kasım (4 Aralık) 1917 tarihinde kısmi mütareke imzalanmıştı. Kısa süre sonra 2 (15) Aralık 1917 de bütün batı cephesinde ateş kesilmiş ve savaş bitmişti. Brest-Litovsk şehrinde Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mütareke imzalanmıştır. Brest-Litovsk mütarekesinin imzalanmasıyla birlikte Kafkas cephesi içinde, bu bölgede iki tarafın kumandanları arasında uygulanabilen karşılıklı bir anlaşma ile sınır çizgisinin tesbit edileceği hükmü kabul edilmiştir.

Kafkas cephesinde zaten uzun zamandan beri savaş olmadığından cephe sakindi. Dolayısıyla Alman cephesinde başlayan çözülmenin Kafkas cephesine de yansıyacağı muhakkaktı. Fakat yine de Enver Paşa, bu durumdan rahatsızdı. Çünkü Ruslar cepheyi terk ettikten sonra cephe savunmasız kalacaktı. Ermeniler, sağ tarafı, Gürcüler sol tarafı tutmuştu. Yeni bir strateji uygulanıldığının farkına varan Enver Paşa, bu yeni oluşan durumdan kurtulma çaresi arıyordu[46].

Ruslar da karargahlarını Erzincan'dan Erzurum'a nakletmişler, GeneralYudeniç görevinden ayrılmıştı. Bunun üzerine Kafkas cephesi Rus orduları kumandanlığına General Przeval'skiy, kurmay başkanlığınada General Lebedinskiy getirilmişlerdi. Bu gelişmelerden sonra Vehib Paşa

---

44 Hüsamettin Yıldırım, Rus-Türk- Ermeni Münasebetleri 1914-1918, Ankara 1990, s.105.

45 Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 11, s.25.

46 Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia..., s.84.

47 Boryan, Armeniya..., s.400; Hovannisian, Armenia on The Road To İndependance 1918, Los-Angeles 1967, s.109.

Levent Sahverdi Arşivi

durumu değerlendirerek, 17/30 Kasım 1917 de Genral Perjevaliski'ye bir mektup göndererek mütareke talebinde bulunmuştur[47]. İlk olarak mütareke talebinde bulunan kişinin Vehib Paşa olmasına rağmen Hovannisian, Trans-Kafkas Komiserliğinin de meseleye çözüm getirmek için çaba sarfettiklerini, hatta henüz kurucu meclis delegeleri Tiflis'i terketmeden önce böyle bir girişimde bulunduklarını dahi söylemektedir[48]. Yine aynı ifade Twerdo Khlebof'un hatırasında da mevcuttur. O da, Maveray-ı Kafkas Komiserliğinin, Osmanlı hükümetine barış teklif ettiğini ve hatta olumlu karşılanıp kabulünden sonra meselenin halli için Maveray-ı Kafkas Komiserliğinin, bu teklifi Osmanlı hükümetine bildirdiğini ifade etmektedir[49].

Vehib Paşa'nın teklifinden hemen sonra General Przeval'skiy General Lebedinskiy ile birlikte Tiflis'e giderek durumu Maveray-ı Kafkas komiserliğine bildirmişler ve Komiserlik, meseleyi 21 Kasım (4 Aralık) 1917 tarihinde yapılan toplantıda gündeme getirmiştir. Zaten bu sırada Trans-Kafkas partilerindeki genel hava savaşın sona erdirilmesinden yanaydı. Bu nedenle mesele derhal sonuca ulaştırılmaya çalışılmış[50], barıştan yana olduklarını ve meseleyi biran önce çözmek istediklerini bildiren bir mektup yazarak Vehib Paşa'ya göndermişlerdir.

Yapılacak mütareke için Rus heyetinin başına General Vişinski atanmış, 5/18 Aralık 1917 tarihinde de Erzincan'da Türkler ile Ruslar arasında mütareke imzalanmıştır[51]. İmzalanan mütareke gereyince;

1- Bütün askeri operasyonlar gece yarısı durdurulacak.

2- Özel komisyonlar her iki tarafın ordularının giremiyeceği belirli sınır hatlarını çizecek.

3- Sınır hatlarının 7 mil içerisinde hava atışları yasaklanacak.

---

48 Hovannisian, a.g.e., s.109.
49 Twerdo Khlebof, Hatırat, s.9.
50 Boryan, a.g.e., s.408.
51 Dokumanti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 30, s.53-56; Hovannisian, a.g.e., s.109.

Levent Sahverdi Arşivi

4- Her iki tarafta askeri yapılanma engellenecek. Ancak eğitim ileri noktalara geçmemek kaydıyla serbest bırakılacak ve eğitim proğramları hakkında bilgi alışverişinde bulunulacak.

5- Osmanlı ordusunun Mezopotamya cephesine transveri belli olacak.

6- Sınır hattı içindeki tarafsız bölgede Türkler, Kürt asilerin anlaşma maddelerine göre hareketlerini garanti edecek, Ruslar ise işgal ettikleri bölgelerde düşmanca hareket eden Kürtlere normal kanun kaçağı muamelesi yapacak.

7- Anlaşmada değişiklik yada anlaşmanın yürürlükten kaldırılması durumunda 14 gün önceden bildirilmesi mecburidir[52].

Çizilen bu sınırlara Türk ve Rus orduları tarafından 1917 kışının sonuna kadar büyük bir titizlikle uyulmuştur. Böylece imzalanmış olan Erzincan Mütarekesi, Petrograo'taki Sovyet hükümeti ile değil, Tiflis'teki Mavera-ı Kafkas Komiserliği ve Kafkas cephesi Rus ordusu komutanlığı adına imzalanmıştır. Osmanlı Devleti mütarekeyi imzalarken komiserliği de bir hükümet olarak kabul etmiş oluyordu[53].

İlişkileri bu şekilde düzeltme çalışmaları devam ederken, Kasım ihtilalinden sonra Kafkas cephesindeki yarım milyon Rus askeri, baharda sadece bir kaç bine kadar azalarak, arkada Karadeniz'den Van Gölü'ne kadar uzanan bölgede boş bir cephe bırakmışlardır. Böylece Bolşevizmin prestiji daha da artmış ve Sovnarkom'a sadakat yeminleri edilmiştir. 23 Aralık 1917 de Tiflis'te toplanan II. Bölgesel Kafkasya Ordusu Kongresinde de aynı düzen devam etmiştir. Delegelerin pek çoğunun Bolşevik olmamasına rağmen Şaumyan, General G. Korganof ve Lenin'in verdiği nutukların tesiri altında kalmışlardır[54].

Bunun için Enver Paşa, hükümetin vasfını ve barış akdi hususundaki düşüncelerini incelemek üzere Tiflis'e bir heyet göndermek istiyordu.

---

52 Yavuz, Nurcan, İşgal ve Mezalimde Erzincan, Ankara 1996, s.

53 ATASE, K. 2921, D. 159-510, F.1-17; Zavriyev, K Noveyşey İstorii Severo Vostoçnıh Viliyetov Turtsii, Tbilisi, 1949, s.46.

54 Hovannisian, Armenia..., s.110.

Levent Şahverdi Arşivi

Vehib Mehmed Paşa, Enver Paşa'nın bu isteğini Kafkas kuvvetlerinin kumandasını fiilen elinde tutan Gürcü Generali Odişelitze'ye 1 (14) Ocak 1918 tarihinde gönderdiği bir telgrafında bildirmiş[55] ve şöyle demiştir; "Enver Paşa, Müstakil Kafkas hüküme-tiyle münesebatın nasıl tesis edileceğini merak ediyor...". Böyle bir hükümet ve cumhuriyetin varlığını ve bunun Sovyet hükümetine karşı durumunu, hükümet reisinin veya müessisler meclisinin kimlerden ve hangi unsurlardan olduğu, hangi mıntıkalarda görev yaptıkları, hükümetin nereyi merkez seçtiği, siyasi maksatlarının ne olduğunu öğrenmek istediğini bildirmiştir. Bu amaçla Gürcü komutandan, durumu kolayca anlayabilecek bir erkan-ı harp subayı ile iyi Rusça bilen bir kaç subaydan oluşan bir heyetin hazır bulundurulmasını istemiş[56] ve her iki tarafın istediği adaletli barışın sağlanabilmesi için Tiflis'te görüşmeler yapılmasının gerekli olduğunu söylemiştir[57]. Gelecek olumlu cevaptan sonra harekete geçmeye kararlı olunduğunu da bizzat sözlerine eklemiştir. Daha sonra gönderdiği bir mektubu ise şöyledir;

" General hazretleri,

Erzincan'da in'ikad eden muhtelit mütareke komisyonu azalarının General Przeval'skiy, esnay-ı müzakerede Rus- Kafkas ordusunun Müstakil Kafkas Hükümeti adına hareket ettiğini zikir ve beyan etmişdi. Murahhaslardan Miralay Ömer Lütfi Bey, Erzincan'dan telsiz telgrafla tarafıma vermiş olduğu raporda bundan da bahs eylemişti. Müzakeratın tarz-ı cereyanı umumisine ve mütarekenamenin muhteviyat-ı esasiyesine dair mensup olduğum karargah-ı umumiye verdiğim rapora cevaben Umum Osmanlı Orduları Baş kumandanı Vekili Devletlü Enver Paşa hazretleri tarafından şeref taalluku ettiğim talimattan zat-ı ali-i kumandanlarını bahsettiği vazifeden addederim. Enver Paşa hazretleri, Kafkas Hükümeti Müstakilesi ile münasebat gayesine hangi tarikden vasıl-ı mümkün olabileceğini ve Müstakil Kafkasya Hükümeti'nin tesis-i münasebatı için ne gibi mekasıd-ı perverde eylediğini anlamak niyet-i halisasıyla Kafkas Hü-

[55] Zavriyev, a.g.e., s.46.
[56] ATASE, K.2921, D. 511, F. 1-16.
[57] Dokumanti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 15, s.24-25.

Levent Sahverdi Arşivi

kümeti Müstakilesi merkez idaresine tarafımızdan bir heyet-i mürahhasa izamını her iki tarafın muntazır bulunduğu sulh ve sükun husul-ü nokta-i nazarından münasib bir fayda görmekte ve bu arzularını Kafkasya Hükümeti Müstakilesi'ne iblağ için zat-ı ali-i kumandanına arz ve ilamını acizlerine tavsiye buyurmaktadır"[58].

Enver Paşa ilişkileri düzeltme yolunda çaba sarfederken, bu arada Sovyet Halk Komiserleri Meclisi, Türkiye'de bulunan Ermeniler hakkında 13 Ocak 1918 de şu kararları yayınlamıştır;

"Halk Komiserleri meclisi, Ermeni ahaliye, Rus ordularınca işgal edilmiş olan Doğu Anadolu'da istiklal tesis etmeleri hakkını tanıdığını beyan eder.

"Komiserler meclisi, bu hakkın temel güvenliğinin sağlanması ve bölgede yaşayan toplulukların yapacakları referandum ile mümkün olacağını kabul eder. Ancak komiserler meclisi, kısmen güvence vermek üzere aşağıdaki şartların gerçekleşmesini uygun görür.

1- Ermenistan'ın Rus askerleri tarafından boşaltılarak, Doğu Anadolu'nun (Rusca belgelerde Türkiye Ermenistan'ı olarak geçmektedir.) güvenliğini sağlamak üzere derhal bir Ermeni meclisi ordusu kurulacaktır.

2- Ermeni kaçakları ve çeşitli ülkelere dağılmış olan Ermenilerin Doğu Anadolu'ya dönmelerine engel olunmayacaktır.

3- Savaş sırasında Türk hükümeti tarafından Türkiye içlerine sürülmüş Ermenilerin, Doğu Anadolu'ya güçlük çıkarmadan dönmeleri sağlanmalıdır. Komiserler meclisi Türk delegeleriyle barış görüşmelerine başlayınca bu şartlar üzerinde ısrarla durulacaktır.

4- Doğu Anadolu'da demokratik esaslara dayanılarak halk delegelerinden oluşan geçici bir Ermeni hükümeti kurulacaktır. Kafkas işleri için geçici ve olağanüstü komiser olarak Şaumyan atanmıştır.

---

[58] ATASE, K. 2905, D. 433, F. 1-8.

Levent Şahverdi Arşivi

Doğu Anadolu'da Ermenilerin sınırları ise, Ermeni ve Müslüman halkın demokratik yollarla seçecekleri delegeler ve komiser Şaumyan tarfından tesbit edilecektir[59]".

Bu kararlar yayınlanmadan hemen önce zaten Gürcü ve Ermeni birlikleri biraraya gelmiş ve fiilen hizmete başlamışlardı. Gürcü komutan Odişelitze ise Rus karargahında ikinci başkan olarak bulunuyordu ve fiilen bütün kuvvetlerin kumandanı mevkiindeydi. Bunun için Vehib Paşa direk olarak onunla irtibata geçmek zorundaydı. Odişelitze'ye yapılan müracaatta Rusya Cumhuriyeti'nin bir kısmı olan Trans-Kafkas'ın, Rusya kurucu meclisindeki selahiyetleri alması gerektiği, aksi taktirde görüşmeleri sürdüremeyeceğini söylenmiştir. Ülke şurası ise ona verdiği cevapta, Rusya Cumhuriyeti'nin terkip hissesi olarak yalnız kurucu meclisten uygun yetkiler alındıktan sonra görüşmelere başlayabileceklerini söylemişlerdir. Jordanya ise konuyla ilgili yaptığı konuşmasında; Türkiye ile barışın saçma olduğunu beyan etmiştir. Onun bu kesin ve net cevabından sonra Vehib Paşa, Türk topraklarında yaşayan Ermenilerin zulüm ve katliamlara başlaması nedeniyle ileri harekata karar vermiştir[60].

Bu sırada daha önceden oluşturulan Seym yürütme meclisinde Gürcüler 36, eşitlik taraftarları 30, Taşnaksütyuncular ise 27 üye ile yer almışlardır[61]. Oluşturulan bu Seym Meclisi, savaşa son vermeye ve Osmanlı hükümeti ile barış yapmaya karar vermiştir. Komiserler meclisinin hakimiyetini kaldırmış geçici bir hükümet kurmuştur. Kurulan hükümette onbir bakanın beşi Gürcü, üçü ise Türk'tü. Kafkas Komiseryatı adını taşıyan bu heyette Gegeçkori (Gürcü) hem reis hemde dış işleri komiseri görevinde bulunuyordu[62].

Bu komiserlik, derhal meclisin seçimi, milli meselelerin çözümlenmesi, Türkiye ile hemen barış yapılması esaslarını kendisine prog-

---

59 İsmet Parmaksızoğlu, ErmeniKomitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Ankara 1981, s.131-132.

60 Boryan, Armeniya..., s.401.

61 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1987, 639, Parmaksızoğlu, Ermeni Komitelerinin , s.130.

62 Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 16, s.25-26.

Levent Sahverdi Arşivi

ram olarak tesbit etmiştir. Diğer taraftan Taşnaksütyuncular Lenin'e müracaat ederek Türkiye'de yaşayan Ermenilerin Osmanlı Devleti toprağında kendi kaderleri hakkında karar vermesi prensibini savunuyorlar ve Doğu Anadolu'yu kendilerine saklamak istiyorlardı.

Hatta Ermeni bolşevikleri ile Taşnaksutyuncular arasında gizli görüşmeler de yapılmaktaydı. Hovannisian, bu gizli görüşmelerden Sovyet tarihcilerinin bahsetmediklerini söylemektedir. Halbuki gönüllü Ermeni birliklerinin kurulması geçici hükümete sadakat yeminlerinin edilmesi komiserlikte yer alma çabaları hep anti-proletaryan hareketlerin örneklerindendir[63]. Çünkü 3 Ocak 1918 e gelindiğinden Kafkas halkları temsilcilerinin Brest-Litovsk konferansına gitmeleri gerekiyordu. Ancak Seym meclisinde çoğunluğu oluşturan ve gerçekte işleri yürüten komiteciler bu toplantıya gitmeme kararı almışlardır[64].

Diğer yandan da Kafkas cephesinde Rus askerlerinin cepheyi terkettikleri sıralarda, bu cepheyi Ermenilik hesabına savunmaya teşebbüs eden Ermeni hareketleri, Türk Milleti için çok korkunç bir durum arzetmeye başlamıştı. Enver Paşa, barış teklifinde bulunmaktan başka çare olmadığının farkındaydı. Onun bu teklifi[65], Maveray-ı Kafkas Komiserliği'nin 4 (17) Ocak 1918 günkü toplantısında uzun uzadiye görüşülmüştür. Başkan Gegeçkori, bu toplantıda yaptığı konuşmasında; " Rusya demokrasisi için kabul edilebilecek esasta barış yapmayı arzu ettiğini ve Rusya Cumhuriyeti'nin terkip hissesi olarak yalnız Müessisler Meclisinden uygun selahiyetler aldıktan sonra barış görüşmelerine başlayabileceklerini ve Müessisler Meclisine giden mebusların barış teklifini ilk etapta görüşmeye vekil edildiklerini"[66] ifade eden bir mektubun Vehib Paşa'ya gönderilmesine karar verildiğini söylemiştir. Bunun yanında mecliste alınacak kararında derhal bildirileceğini de söylemiştir.

---

[63] Hovannisian, Armenia..., s.111.

[64] Parmaksızoğlu, a.g.e., s.132.

[65] İlk olarak Enver Paşa tarafından yapılan bu barış teklifi yabancı yazarlar tarafından farklı değerlendirilmiş ve ilk olarak barış teklifinin Gegeçkori'den geldiğini iddia etmeye çalışmışlardır. Muratof'da bu konuda şunları söylemektedir; "Trans-Kafkas federesyonu mümkün olduğu kadar çabuk, Türkler'le görüşmelere başlama arzusundaydı. Türk hükümeti de böyle bir görüşmeye taraftar göründü". Bkz. Muratof, Allen, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, s.429.

[66] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 16, s.25-26.

Levent Sahverdi Arşivi

Yapılan görüşmelerde söz hakkı alan İçişleri komiseri A.J.Chenkoli, cevabın formal tarafını kesinleştirmeyi teklif etmiştir. Ona göre yapılması gerekenler şöyle sıralanmalıydı;

1- Bizim barış istediğimiz bildirilmelidir.

2- Barışa ilgi gösteren komşularla görüşmeler yapmamız gerekmektedir.

3- Bizim komşularla görüşmelerimiz Rusya'daki siyasi durumun şartları yüzünden bir takım zorluklarla karşılaştığını bildirmeli.

4- Kesin bir cevap vermek için üç haftalık süre tayin edilmelidir, diyerek gerekli açıklamalarda bulunmuştur

Chenkoli ve Gegeçkori arasında uzun uzadiye yapılan görüşmelerde, Gegeçkori yaptığı açıklamada, barış teklifine derhal cevap verilmesinin çok gerekli olduğunu diplomatik açıdan başka halk açısından da komiserliğin susmasının olumlu sonuç vermeyeceğini ileri sürmüştür. Sonuçta barış teklifine cevap vermek için 29 Ocakta Güney Doğu İttifakının ve Ukrayna'nın temsilcilerinin davet edilmesine ve Türkiye'ye verilecek cevabı görüşmek için de 15 Ocakta komiserliğin tekrar toplanmasına karar verilmiştir[67].

Bu arada Kafkasya ordusu ülke şurası da 5 (18) Ocak 1918 de göreve başladı[68]. Diğer yandan Brest-Litovsk görüşmeleri devam ederken Maveray-ı Kafkas Komiserliğine, görüşmelere katılan diğer devletlerden davet gelmemiş, yalnızca Osmanlı Devleti adına Vehib Paşa davet etmiştir. Bundan dolayı onlar, bu görüşmelere katılmak istememişlerdir[69]. Vehib Paşa davetinde, yeni hükümetin tanınmasını kolaylaştırmak için mümkün olan her şeyin yapılacağına dair söz vermiş ve General Odişelitze'ye, İtilaf Devletlerinin Maveray-ı Kafkas Komiserliğinin bağımsızlığını tanımaya

---

[67] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 20, s.28-29.

[68] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 17, s.26.

[69] Serge Afanasyan, L'armenie L'azerbaidjan Et La Georgie de 'l İndependance a'l İnstauration du Pavvoir Sovietique (1917-1923), Paris, 1981, s.34.; Zavriyev, K Noveyşey İstorii Severo, s.46.

Levent Şahverdi Arşivi

hazır olduğunu bildirerek temsilcilerini Brest-Litovsk konferansına göndermelerini istemiştir[70].

Vehib Paşa bu davetinde ayrıca Brest-Litovsk konferansına, merkezi güçlerin Trans-Kafkasya hükümetinin tanınmasını sağlamak için hiç bir çaba sarfetmemek şartıyla delege göndermelerini istemiştir[71]. Vehib Paşa'nın bu daveti hakkında genel bir değerlendirme yapan Kazemzadeh; bazı sebeplerden dolayı Şubatın ortasına kadar Vehib Paşa'nın bu mektubunun Tiflis'e ulaşmadığını yazmakla birlikte, Trans-Kafkas Komiserliğinin, Vehib Paşa'nın ilk teklifine hepsinin katıldığı ortak kararlı bir cevap bulunamadığını söylemektedir, O, sözlerinin devamında ise; " Onların kararsızlığı sadece Trans-Kafkasya'nın kendi içinde bulunduğu zor durumdan dolayı değil, esasen imparatorluğa olan sadakat duygusu ve Rus devrimci demokrasisiyle birleşmenin belirsizliğinden dolayıdır. Komiserlik bir karar veremedikten sonra Türk önerisini tartışarak kararlaştırılmış bir cevabı Vehib Paşa'ya göndermeyi tasarladı. Cevabın bir bölümünde, Rus Cumhuriyetinin bir parçası olduğumuz için, ancak kısa zaman önce toplanan Kurucu Meclisin yetki vermesinden sonra görüşmelere başlayabiliriz", deniliyordu. Fakat bu cevap hiç bir zaman gönderilmedi demektedir[72].

Sonuçta 5 (18) Ocak 1918 de Vehib Paşa'nın delege tayini ile ilgili teklifi komiserlik tarafından tekrar görüşülmüş ve komiserlik, Rusya'nın bütün hükümetleri ile hatta halk komiserleri ile görüşmelerde bulunulmasına karar verilmiştir[73]. Gerçekte ise Trans-Kafkas Komiserliği, Vehib Paşa'nın bu teklifini 28 Ocak 1918 de kabul etmişti. Fakat Rusya'nın güneyinde yeni kurulmuş olan hükümetlerle irtibat kurmak için belirli vakit verilmesini rica ediyordu[74].

---

[70] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya Gruzii, Belge No: 34, s.52; Kazamzadeh, The Struggle, s.84.

[71] Hovannisian, Armenia..., s.120; ATASE: K. 2906, D. 154 F. 7-6.

[72] Kazemzadeh, a.g.e., s.84.

[73] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 18, s.26-27.

[74] Kadişev, İnterventsiya i Grajdanskaya, s.42.

Levent Sahverdi Arşivi

Böylece komiserlik işi geciktirmek için bahaneler ararken, diğer yandan Enver Paşa, meselenin biran önce halledilmesi için Vehib Paşa'ya baskı yapmaktan geri kalmamıştır. Hatta 7 Ocak 1918 de Vehib Paşa'ya gönderdiği bir telgrafında; komiserliğe gönderilmek üzere tekrar bir telgrafname hazırlamasını, bu telgrafnamede delege heyetinin seçildiğini, göreve başlamaya heran hazır olduğunu ve verilecek olumlu cevaba göre hemen gönderileceğinin bildirilmesini istemiştir[75]. Enver Paşa bu teklifleri ve incelemesini istediği meselelerin, önceden meseleye vakıf bulunmaları sebebiyle seçilen delege heyetine bildirilmesini de ayrıca Vehib Paşa'dan talep etmiş ve acele davranılmasını da sıkı sıkıya tenbihlemeyi de ihmal etmemiştir[76].

Vehib Paşa ise Enver Paşa'nın bu aciliyetine son derece sadık kalmış ve işi olabildiğince sıkı tutmaya çalışmıştır[77]. Özellikle 10 Ocak 1918 tarihli Enver Paşa'ya gönderdiği cevabi telgrafında, Kafkas ordusu kumandanlığı tarafından gönderilecek delege heyetin kabul edilmesi şöyle dursun, delegelerin harp esiri olmalarından korktuğunu, böyle bir hareketin faydalı olamayacağını, gereksiz yere subayların esir edilmesini göze alamayacağını ifade etmiştir[78]. Fakat yinede işini sağlama almak için Batum üzerinden Tiflis'e çavuş göndererek meselenin iç yüzünü, yani komiserliğin gerçek niyetini öğrenmek için teşebbüste bulunmuştur[79]. Vehib Paşa'nın bu şekilde tedbirli davranmak gerektiği yolundaki bu teklifi Enver Paşa tarafından da olumlu karşılanmış ve gönderilecek heyetin esir olması ihtimalinin göz önüne alınarak Rus kumandanının vereceği olumlu cevaptan sonra heyetin gönderilmesinin uygun olacağını düşünmüş ve onun bu kararına katılmıştır[80].

Enver Paşa'nın ısrarlı teklifi ve iyi niyeti gerçekte Kafkas Komiserliği tarafından yeterince ve gerektiği gibi iyi değerlendirilemiyordu ve Enver

---

75 ATASE, K. 340 D. 406-1306 F. 1-47, 1-44, 1-45.
76 ATASE, K. 2921 D. 511 F 1-18.
77 ATASE, K.2921 D. 511 F 1-17.
78 ATASE, K.2921 D. 511 F 1-20.
79 ATASE, K.524 D. 706-2044 F.39-6
80 ATASE, K.2921 D.511 F.1-19.

Levent Sahverdi Arşivi

Paşa'nın barış teklifini bir türlü kabul etmek istemiyorlardı[81]. Özellikle komiserlik, daha sonra direkt görüşmelere katılma ihtimalini gözönünde tutarak Türklere ve Bolşeviklere karşı tek başına kalmamak için Brest-Litovsk görüşmelerine katılmama kararını almıştır[82]. Bahane olarak ta 15 Ocakta Petrograd'ta toplanması öngörülen Kurucu Meclis tarafından yetkilendirilmediğini ileri sürüyordu. Gerçekte ise Kafkasya'nın haklarını bu meclisten daha iyi bilen bir hükümetin ortaya çıkmasını ümit etmekteydiler. Fakat durum umdukları yönde gelişmediği gibi, daha ilk durumdan sonra meclis, Bolşevikler tarafından feshedilmiş ve Komiserlik Brest-Litovsk Konferansında temsil edilmekten yoksun kalmıştır. Trans-Kafkasya için barış şartları Türk ve Alman delegeleriyle Bolşevikler arasında ele alınmak zorunda kalınmıştır[83].

Fakat Kurucular Meclisinin 5 (18) Ocak 1918 de Bolşevikler tarafından dağıtılması üzerine Maveray-ı Kafkas Seym'inde uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, Vehib Paşa'ya barış teklifi hakkında cevap verilmesi için üç haftalık bir zaman istenmesi kararı alınmıştır[84]. Aslında bu durum, Bolşeviklerin kazandıkları gücü bir şekilde bırakacaklarını uman Trans-Kafkasya liderlerinin gerçek zihniyetini açıkça ortaya koymaktadır. Diğer yandan da Sovyetlerin, Trans-Kafkasya'yı Rusya'nın bir parçası olarak düşündüğünü, bazı üyelerinin sahip olabileceği milli duyguları, işcilerin hareketinin birliği olan sosyalist düşünce yanında ikinci dereceye koymayı düşündüğünü göstermektedir[85].

Sonuç olarak Kurucular Meclisinin dağılması Rusya'yı ve bütün Rus devrimci demokrasisini birleştirebilecek son bağı da koparmıştır. Bu meclisin dağılmasıyla Trans-kafkasya birkere daha kendi güçlerine terkedilmişti. Bu arada Vehib Paşa'ya verilen cevapta şöyle deniliyordu; " Trans-Kafkasya, Türkiye'nin ilgisini takdir etmektedir. Ancak kesin cevap Ukrayna ve Güney Rusya görüşmesinin sonuna ertelenmelidir"[86].

---

81 Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 16, s.25-26, Kazemzadeh, The Struggle..., s.84

82 Afanasyan, L'armenie L' azerbaidjan..., s.34.

83 Afanasyan, a.g.e., s.34.

84 Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 21, s.29-36.

85 Kazemzadeh, The Struggle..., s.85.

86 Hovannisian, Armenia..., s.120.

Levent Sahverdi Arşivi

Verilen cevaptan anlaşıldığı gibi Gegeçkori anarşinin genişlemesinden endişe duyuyor ve bunu özellikle dile getiriyordu. Sonuçta ülkede inkılapçı düzeni destekleyecek güçlü nüfuzlu hükümet kurulmasının gerekli olduğu fikrinde diğer üyeleri de birleştirmeyi başarmış[87] ve daha sonra yapılan toplantıda bu yolda hareket edilmesi kararı alınmıştır. Hareketlenen tartışmalar boyunca Chenkoli, Ukrayna'yı davet etmeye karşı çıkmış ve eğer Türkiye ile düşmanlık yenilenecekse sadece Trans-Kafkasya ve belkide Kuzey Kafkasya komşularının buna katılması istenmiştir. Fakat Ermeni konuşmacılar ve askeri temsilciler ve menşeviklerin çoğu Rusların yönlendirmesine bağlı olarak Trans-Kafkasya'nın aktivitelerinin mümkün olduğu kadar fazla koordine etmeye çalışmışlardır[88].

Bütün bu çalışmalarda ve barış girişimlerinde Osmanlı Devletinin bir tek amacı vardı. O da önceden kaybedilmiş olan toprakların geri alınmasıydı. Fakat asıl olan 1914 sınırlarını kurtarmak değil 1877-78 Türk-Rus savaşına kadar mevcut olan sınır hattını kurtarmaktı. Hatta daha da ileri giderek başarabilinirse bütün Kafkasya'yı ele geçirmek amacındaydı. Bu amacı Zavriyev şu şekilde maddeleştirmiştir;

1- Trans-Kafkas'ın bağımsızlığını ilan etmekle onu Rusya'dan kesin koparıp ayırmak.

2- Trans-Kafkas'ı ayrı ayrı bağımsız devletlere ayırarak, parçalayarak tek tek Trans-Kafkas halklarını esaret altına almak.

3- Trans-Kafkas Türklerine dayanarak, milletler arası düşmanlıktan faydalanmak.

4- İlk önce Ermenistan'ı bitirmek[89].

Bunun yanında Rusya'nın ve Trans-Kafkas'ın da kendilerine ait bir takım planları vardı ve herkes kendi planları doğrultusunda hareket edi-

---

87 Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 19 s.27-28; Manvelichvili, Histoire de Georgie..., s.420.

88 Hovannisian, a.g.e., s.120.

89 Zavriyev, K Noveyşey İstorii Severo..., s.40.

Levent Şahverdi Arşivi

yordu. Komiserlik kendi toplantılarında aldıkları kararı en sonunda Gegeçkori 15 (28) Ocak 1918 tarihli bir mektupla Vehib Paşa'ya bildirmiştir. Gegeçkori, elde olmayan nedenlerle cevabın geciktiğini fakat Enver Paşa'nın barış teklifine katıldıklarını belirterek, böyle bir barışın yapılabilmesi için, Komiserliğin tek başına yeterli olmadığı tarafları ilgilendiren barışı sağlamak için Rusya Cumhuriyetinin, Trans-Kafkasya hükümetiyle sınır olan muhtariyetler ile de girişimler yapmanın gerekli olduğunu ifade etmiş ve bu hususta bir karara varabilmek için üç haftalık bir sürenin kendilerine tanınması talebinde bulunmuştur[90].

Vehib Paşa'ya verilen bu cevabın hemen ardından harekete geçen Gegeçkori, Ukrayna ve Güney Doğu İttifakını, Enver Paşa'nın barış teklifini görüşmek üzere 1Şubat 1918 tarihinde Tiflis'te toplantıya davet etmiştir[91]. Onun bu daveti pek dikkate alınmadığı gibi 1Şubat tarihinin çok erken olduğunu, demir yollarının bozuk olduğunu bahane ederek toplantıya katılmamışlardır[92]. Toplantıya katılım olmayınca Gegeçkori daha da zor durumda kalmıştır. Çünkü diğer yandan Enver Paşa, barış için ısrar etmekte ve Kafkas cephesinde savaş devam etmekteydi. Bütün bu şartlar doğrultusunda barış girişiminin olmaması bir gerçeyi ortaya çıkarıyordu. O da; Gürcülerin, Ermenilerin ve Azeri Türkleri'nin milli şuurlarının bütün ülkenin çıkarlarına değil, yalnız kendi özerk milli devletlerini kurmak istikaletinde hareket ettikleri gerçeğidir.

Boryan bu konuda şu yorumu yapmaktadır; " Milletler arası bir organ olarak Trans-Kafkas Komiserliği, kendisine verilmiş hakimiyetten faydalanması gerekiyordu. Silahlı milli birlikler ise onun emrinde bulunmalıydı. Fakat milli şövenist liderlerin düşüncesine göre, millet ve devlet onlar için daha değişik anlamlar ifade ediyordu. Memleketin çıkarları halkın çıkarları demek değildi. Onlar için milletin hukuki anlamı ve ül-

---

90 Atese, K.2921 D. 511 F.1-25, 1-47; Dokumeti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 22, s.35-36; Boryan, Armeniya..., s.401.

91 Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 23-24, s.36-37-38-39-40; Boryan, a.g.e.,s.401; Kazemzadeh, The Struggle..., s.86.

92 Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 25, s.40.

Levent Şahverdi Arşivi

kenin devlet kuruluşu farklı kategoriler ifade ediyordu. Milli birlikler örgütlenmişti. Fakat komiserlik fiilen bu birlikleri kullanma imkanına sahip değildi. Fiilen güce dayanmadığından dolayı komiserlik iktidar otoritesini kaybettiğinden kendi kararlarını gerçekleştiremiyordu. Her zaman Ermenilerin maddi çıkarları göz önüne alınıyordu. Sosyal meselelerin çözülmesi ise Kurucu Meclis'e kadar tehir ediliyordu. Onların düşüncesine göre memleketi dahili ve dış düşmanlardan sakınmak için yalnız yeni hükümet organı kurmak gerekiyordu[93]".

İşte komiserlik kendi içerisinde bu türlü fırtınaları estirirken, Enver Paşa bütün bu gelişen olaylardan habersiz biran önce barışın yapılmasını istiyor ve bunun için büyük çaba sarfediyordu. Komiserlikten kesin olumlu cevap gelmeden delege göndermekten çekindiği gibi, ne zaman olumlu cevap gelirse o zaman kesin kararın verileceğini düşünüyordu. Fakat yinede boş durmayıp, General Odişelitze'ye bir erkan-ı harbiye reisi veya harbiye subayı göndererek onun gerçekten Gürcü menfaatine hizmet eden bir kişi olup olmadığı, iyice anlaşıldıktan sonra kendi gerçek niyet ve amaçlarının şifahen bildirilmesini kararlaştırmıştır. General Odişelitze'ye verilmesi kararlaştırılan tebliğ şöyledir; " Gürcüler ya müstakil bir Gürcü hükümeti oluştururlar veya Şarki Dağistan ile birleşerek birleşik hükümet meydana getirirler ve bu halde bizim topraklarımızla hiç bir alakaları kalmamak şartıyla Ermenileri de bu birleşik heyete kabul edebilirler. Veya 1877-1878 seferinde Rusların bizden zorla aldıkları yerler bize bırakılmak üzere Gürcüler ile Dağıstanlılar Kafkasya dahilindeki Ermeni mıntıkalarını kendi aralarında taksim edebilirler. Hangi şekil ve surette olursa olsun biz böyle bir Kafkas Hükümetini şimdiden resmen tanırız ve tasdik ederiz. Hatta icap ederse kendilerine ödünç para, kıtaat veya harp malzemesi göndererek yardım faaliyetinde bulunmak suretiyle destek olmaya hazırız[94]".

Enver Paşa'nın General Odişelitze'ye göndermeyi planladığı bu tebliğ Osmanlı Devleti'nin gelecekteki Kafkas siyasetinden ve Ermeniler hak-

---

93 Boryan, Armeniya..., s.402.
94 ATASE, K. 2921 D. 511 F. 1-24; ATASE, K. 2905 D. 433 F5-24.

Levent Şahverdi Arşivi

kında takip edeceği politikadan başka bir şey değildir. Er veya geç Enver Paşa, bu tebliğdeki isteklerini gerçekleştirmeği başarabilmek için elinden geleni yapmıştır. Sonuçta bazı hususlarda da başarılı olabilmiştir.

Enver Paşa'nın ısrarlı teklifleri sonucunda nihayet 5 Şubat 1918 de Gegeçkori tarafından Enver Paşa'ya uzun zamandan beri beklenilen cevabi telgraf gelmiştir. Telgrafta; Kafkas hükümetinin barış görüşmelerine başlamaya hazır olduklarını[95] ve barış şartlarının 15 Şubat tarihinde toplanacak olan ve Cenubi Kafkas Heyet-i Temsiliyesi olan millet meclisi tarafından verileceğini her iki taraf delegelerinin toplanma yeri ve zamanının tespiti için acilen toplanılmasını bildirmiştir. İlaveten Kafkas Hükümetinin kendi arasında yapılan mahalli toplantısında Tiflis şehrini seçtiklerini de söylemiştir[96].

Kafkas Hükümetinin meclis toplantısında yine bu konuda uzun görüşmeler yapılmış olup sonuçta; Güney Doğu İttifakının kendi işleri ile meşguliyetinden dolayı Kafkas Hükümetinin barış görüşmelerine hazır olduğunun Vehib Paşa'ya acilen bildirilmesine karar verilmiştir[97]. Olaylar olumsuz yönde gelişmeden görüşmelere biran önce başlamak hususunda kesin karara varmaktan başka çareleri kalmamıştır. Yapılan toplantıda şu teklifler ileri sürülmüştür;

1- Görüşmelerin yalnız Vehib Paşa ile değil, İtilaf Devletleri ile yapılması.

2- Meselenin tekniki yönünü komiserlik kendi üzerine almalıdır.

3- Direktiflerin, Seym meclisi belgelerin işlenmesini komisyona vermelidir.

4- Kesin direktifleri Maveray-ı Kafkas Seym'i verecektir.

5- Görüşmelere girilmesi hususunda müttefik devletlere ve komşu devletlere bilgi verilecektir.

---

95 Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 37, s.60.
96 ATASE, K. 2921 D. 511 F.1-37.
97 Hovannisian, Armenie..., s.121.

Levent Sabverdi Arşivi

6- Brest-Litovsk'daki barış görüşmeleri, Halk Komiserleri Şurası tarafından durdurulduğu için, herkese, Maveray-ı Kafkas Komiserliğinin barış görüşmelerine başlandığının bildirilmesi. Demarkasyon hattının muhafazası ve çetecilere tesir gösterilmesi[98].

Bu arada Ermeniler ise ülkelerinin söz konusu olduğu Brest-Litovsk görüş-melerine katılmak için Ermeni şair Vahan Terian'ı Sovyet delegesyonunda yer alması için seçmişlerdir. O da, Ermeni çıkarlarının savunulmasıyla ilgili olarak bir dosya hazırlamaları için tarihçi Nicolas Adontz'a, solcu Taşnak Rustom Zarian'a, Levon Tigranian ve Mikail Adjemian gibi hukukçulara çağrıda bulunmuştur[99].

Toplantıda yapılan yukarıdaki teklifler hususunda daha sonra oy birliği ile şu kararlara varılmıştır:

1- Esas direktifler ve barış şartları Maveray-ı Kafkas Seym'i tarafından hazırlanacaktır.

2- Maveray-ı Kafkas Komiserliği barış şartları konusunda belgeler toplamak ve Maveray-ı Kafkas Seym'i karşısında rapor vermek için komisyon seçmek.

3- Maveray-ı Kafkas Komiserliği, Türkiye'ye cevap hazırlamak için tayin edilen zamanda komisyon seçmek.

4- Maveray-ı Kafkas Komiserliği, temsilcilerini, yerini ve vaktini belirlemek için ilk görüşmelerin yapılmasını kendi üzerine almalıdır[100].

Alınan bu kararların hemen akabinde harekete geçen Gegeçkori,[101] 6 (19) Şubat 1918 de Vehib Paşa ile irtibata geçerek yapılacak olan görüşmelerin yeri ve zamanı hususunda teklifte bulunmasını talep etmiştir. Bu talebi derhal değerlendiren Vehib Paşa 10 (23) Şubat 1918 de cevabi

---

98 Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No; 35, s.52-54.

99 Afanasyan,L'armenie L' azerbaidjan..., s.34-35.

100 Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 35, s..55-57; Hovannisian, Armenie..., s.121.

101 Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No:37, s.60.

Levent Şahverdi Arşivi

bir telgraf göndererek, 20 Şubatta Türk ordusu başkumandanına kesin barış görüşmeleri ve Maveray-ı Kafkas hükümetinin tanınması için esas olabilecek ilk şartların birlikte hazırlanması için vekiller grubunun Tiflis'e gitmeğe hazır olduğunu bildirmiştir[102].

Aynı gün Trans-Kafkas Seym'i açılmıştır. Seym, Trans-Kafkas'tan olan Umum Rusya Kurucu Meclisi üyelerinden ve her partiden kurucu meclise seçilmiş mebusların sayısının üç misli oranında temsilcilerinden düzenlenmişti. Menşevikler ve Taşnaklar 30, diğerleri 83 kişiden oluşuyordu. Seym'in bu şekilde oluşturulması hakkında genel bir değerlendirme yapan Boryan şunları yazmaktadır; " Trans-Kafkas mücadele sahasına çevrilmişti. Trans-Kafkas hainlerinin ve Kuzey Kafkasya'nın karşı devrimci generallerinin yardımıyla İngilizler, Trans-Kafkas'ı tutmaya ve Moskova aleyhine anti-Sovyet güçlerin geniş bir şekilde oluşturulması için ortam yaratmayı ümit ediyorlardı. İngiliz generali Denstervil, bu konuda şunları söylüyordu, " Çar generallerinin çıkarları bizim çıkarlara büsbütün uygun geliyor. Pamuğu Almanlar'dan mümkün olacak. Bu ise artık bizim başarımızdır. Kendi bakışlarımızı Kafkasya'ya çevirmekle, Trans-Kafkas'ı elimizde bulundurduk ve merkezi Asya'nın kapılarını muhafaza ettik"[103]. Boryan'ın bu yorumu oldukça ilginçtir. İngilizlerin Trans-Kafkasya'daki hain emellerini öğrenmek açısından önemlidir.

Seym bu şekilde açıldıktan sonra aynı günü Maveray-ı Kafkas Hükümetinin toplantısında Vehib Paşa'nın mektubu görüşülmüştür[104]. Hatta Almanya'nın Rusya'ya hücum ettiği bir zamanda Türkiye ile barış hususunda anlaşmanın mümkün olup olamayacağı dahi tartışılmıştır. General Lebedinskiy yaptığı açıklamada; cephede Rus askerinin geri çekildiğini geçici olarak hiç bir stratejik önemi olmayan küçük kuvvetlerin kaldığını, boşaltılan bölgelerdeki Türk halkının Ermeni çetelerinin zulmüne maruz kaldığını söylemiştir[105].

---

[102] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 40, s.62.
[103] Boryan, Armeniya..., s.403.
[104] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 41, s.62-63.
[105] Hovannisian; Armenie..., s.121.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada Jordanya ise Seym'de Gürcü ve Azeri menşeviklerine ait bir deklarasyon ilan etmiştir. Bu deklarasyonda ülkedeki genel durumun kötü olduğunu kazalarda anarşinin git gide güçlendiğini söylemiştir. Yine bir kaç gün sonra Seym Meclisinde söylediği nutkunda ise şunları söylemişdir; " Biz hergün her saat işitiyoruz ve gazetelerden duyuyoruz ki, anarşi aşamasına girmişiz. Bu anarşi aşaması git gide büyüyerek milli çatışmalar forması olmaktadır. Biliyorsunuz ki, bu anarşi ile bizim site iktidarı ve yerli iktidar mücadele etmektedir. Ama bu mücadele durdu. Herhangi bir sonuç vermiyor[106]".

Bu karışıklık hakkında Boryan ise şu satırlara yer vermektedir; " Aslında devlet hakimiyeti artık çalışmıyordu. Bir bütün olarak memleket iktidarsızlık durumunda bulunuyordu. Ayrı ayrı bölgelerde hakimiyet, isyancı kitlelerin elinde idi. Hem de milli şuralar ve birlikler belirli plan ve mütendekil sistem olmadan hareket ederek milli amaç ve vazifeleri takip ediyorlardı. Milli şövenist grup, hala siyasi ve içtimai yönden teşkilatlanmamıştı. Milli akislik devlet prensiplerinden ve ülkenin çıkarlarından üstündü. Herkes siyasi devlet körlüğü hastalığına tutulmuştu. Hemen hemen bütün ülke genel ortak devlet çıkarlarını korumak azminden vaz geçmişti[107].

Aslında ülkedeki bu karışıklık Osmanlı Devleti için faydalanılması gereken önemli bir husus olabilirdi. Bu durumdan çok daha iyi bir şekilde istifade edilebilirdi. Durumu değerlendiren Vehib Paşa, cephede askerlerine verdiği talimatta, Rus mümtazam kuvvetleriyle temasa geçinceye kadar ilerleme emri vermiştir. Mumtazam kuvvetlerle çarpışmak ise yasak edilmiştir. Lebedinskiy, vaziyet böyle iken askeri harekatın yeniden başlayamayacağını, çünkü milli kıtaların kısa zaman içerisinde kurulamayacağını, hatta savaşı devam ettirmek için silahlı kuvvetlerin olmadığını özellikle belirtmiştir. Fakat Taşnaksütyuncular bir türlü ara-dan çekilmek istemiyorlardı. Onlar Vehib Paşa'nın son cevabının Almanya'nın

---

[106] Boryan a.g.e., s.405.
[107] Boryan, a.g.e., s.406.

Levent Şahverdi Arşivi

ileri harekatının başlamasından sonra alındığını dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bu durumu hesaba kattığını vurgulamışlardır[108]. Aslında Vehib Paşa'nın barış teklifi, hem Maveray-ı Kafkas komiserliği hem de Rusya için bulunmaz bir nimet olup özellikle Rusya'yı Kafkasya cephesini savunmak zaruretinden de kurtaracaktı.

Bunu çok iyi değerlendiren Başkan Gegeçkori, bütün bu fikir ve beyanlardan ve genel değerlendirmelerden sonra oy birliği ile barışın imzalanılmasına karar verildiğini bildirmiştir. Görüşmelerin yeri ve zamanı hususunda tartışmalara geçilirken, kafasında bir takım şüpheler uyanan bir üye; Türkiye'nin barışın imzalanmasında acele etmesinin altında diplomatik bir oyunun gizli olduğunu, Türkiye'nin Almanya menfeatlerine uygun hareket ettiğini ileri sürerek bu meselede dikkatli olunulması gerektiğini vurgulamıştır. Bundan dolayıda görüşme yeri olarak Tiflis değil de her hangi bir tarafsız yerin seçilmesi ve istanbul'da toplanılmasını talep etmiştir. Maveray-ı Kafkas Hükümetinin bu anlaşmayı imzalarken Rusya'nın müttefikleriyle anlaşarak imzalaması gerektiğini de ifade etmiştir[109].

General Levandovski ise; görüşmelerin Tiflis'te yapılmasının diplomasi nazarında kendisini mağlup hesap etmek demek olduğunu söylemiştir. Chenkoli'de bir açıklama yaparak, barış görüşmelerinin bir sonuç verip verimiyeceğinin belli olmadığını, bunun için olumsuz sonuç vermesi halinde askeri kıtaların hazır bulunmasının da gerekli olduğunu ve görüşmelerin yeri hususunda ise; ya İstan-bul'un ya da herhangi bir tarafsız yer mesela Trabzon'da yapılmasının uygun ola-cağını söylemiştir.

Bu şekilde uzun süren görüşmelerden sonra sonuçta görüşmelerin Trabzon'da yapılmasının uygun olacağı kararına varılmıştır[110]. 17 Şubatta ise Maveray-ı Kafkas temsilcilerinin Trabzon'a gidecekleri bildirilmiştir[111].

---

[108] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 41, s. 64-65.

[109] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii Belge No: 41, s. 66.

[110] Kadişev, İnterventsiya..., s.45; Muratoff, Allen; 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi..., s.429; Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri..., s.19.

[111] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 44, s.73.

Levent Sahverdi Arşivi

Alınan bu karar 12 (25) Şubat 1918 tarihili telgrafla Türk komutanlığına da duyurulmuştur[112].

Merkezde alınan bu önemli karardan sonra diğer yandan cephede bir takım önlemler alınmış ve General Odişelitze, emrindeki bütün subaylara Osmanlı birlikleriyle çarpışma niyetinde olmadıklarını, barış yapılıncaya kadar yerlerinde kalmalarını ve anlaşma hükümlerine göre silahların ve öteki askeri malzemenin ya Rusya'ya taşınacağını ya da toptan Osmanlı Devletine teslim edileceğini bildirmiş ve Osmanlı birlikleri eğer barış imzalanmadan önce bölgeyi ele geçirirlerse, bu durumda topların tahrip edilmesini ve birliklerin subaylarıyla beraber Rusya'ya çekileceklerini bildirmiştir[113].

Komiserlik, barış yapılması hususundaki kararını ayrıca durumdan haberdar olması için Ukrayna'ya 13(26) Şubat 1918 tarihli bir telgrafla bildirmiştir[114]. Sonuçta Seym, Osmanlı Devleti ile Trans-Kafkas Cumhuriyeti arasında anlaşma yolu ararken diğer yandan 3 Mart 1918 de Türkiye ve Rusya arasında Brest-Litovsk andlaşması imzalanmıştır. Bu andlaşmanın 4. maddesine göre; " Rusya Doğu Anadolu vilayetlerinin boşaltılmasının ve Osmanlı Devletine düzgün bir şekilde teslimini sağlamak için çaba harcayacaktı. Kars, Ardahan, Batum Sancakları da zaman geçirilmeden Rus askerleri tarafından boşaltılacaktı. Rus hükümeti bu sancakların genel hukuk ve devletler hukuku yönünden alacağı yeni şekle karışmayacak bu bölgenin halkı kendi yönetimini seçme hususunda özgür bırakılacaktır".

Fakat sonuç kararlaştırıldığı gibi olmamış Maveray-ı Kafkas Seym başkanı Chenkoli ve hükümet başkanı Gegeçkori, bu anlaşmayı tanımadıklarını bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti ise bu andlaşmaya dayanarak Kars, Ardahan ve Batum'un boşaltılmasını istemiş, ayrıca bu meselelerin görüşülmesi için de Trabzon'da bir toplantının yapılmasını uygun görmüştür.

---

[112] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, BelgeNo: 42, s.66-67; ATASE, K.2921 D.511 F.1-42.

[113] Khlebof'un hatırası, s.10; Kasım, Talat Paşa'nın Anıları..., s.117.

[114] Dokumenti i Materiali Povineşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 43, s.67.

Levent Şahverdi Arşivi

Maveray-ı Kafkas Hükümeti bu teklifi kabul ederek Osmanlı Devleti ile görüşmelerde bulunması için Gürcü Chenkoli başkanlığında 11 kişilik bir heyeti Trab-zon'a göndermiş ve nihayet 14 Mart günü Hüseyin Rauf Bey'in başkanlığında ilk görüşmeler başlamıştır. Her nekadar görüşmeler olumlu bir havada başlamış gibi gözüküyorsa da bu görüşmeler başlamadan önce 1 Martta meclis, 1914 Trans-Kafkas sınırının yeniden tanınması, Türkiye'nin egemenliği altındaki Türk-Ermeni muhtariyetinin sağlamlaştırılması ve doğu Anadolu'daki milletlerin kendi kendilerini idare etme hakkını ön gören şartları karar altına almıştır[115]. Bu şekilde alınan kararlardan sonra görüşmeler başlamıştır. Bu kararlar doğrultusunda menşevik Chenkoli'nin başkanlığında temsilciliğe selahiyet dahi verilmiştir[116].

Rauf Bey, Trans-Kafkas temsilcilerine hitaben yaptığı konuşmada şunları söylemiştir; " İki yüz yıl süresinde çarlık rejimine karşı yaptığımız savaşlar, savunma savaşları olduğu için bizim genel talihimiz bu şerefli tarihle bağlı olmuştur. Sonuncu olayda malesef size yardım etmek işinde bizim tarihi görevimizi yerine getirmeye mani oldu[117]", demiştir. Yapılan görüşmelerde Maveray-ı Kafkas heyeti savaştan önceki 1914 sınırında ve Ermeni istekleri yönünde direnmiş ve Brest-Litovsk'u tanımadığını Rusya'nın, Kafkas ülkelerini başkalarına veremeğeceğini bildirmişlerdir. Osmanlı hükümeti ise Brest-Litovsk anlaşmasının uygulanmasını istemiş, Maveray-ı Kafkas hükümetinin bağımsızlığını isbat edemeyeceğini ve bunu gösteren hiçbir kanıt bulunmadığını buna göre Rus hükümetinin Brest-Litovsk anlaşmasının imzalandığı taktirde Kafkas toprakları üzerinde tasarruf hakkı bulunduğunu ileri sürmüştür. Bundan sonra bir müddet görüşmeler kesilmiştir.

20 Martta Osmanlı heyeti, Maveray-ı Kafkas temsilcilerine görüşmelerin artık başlaması gerektiğinin ve her iki tarafın arzu ettiği kesin ve mutlu sonuca varabilmesi için kendi hükümetlerinin bağımsızlığını ve yönetim biçimini ilan etmesi talebinde bulunmuşlardır. Bu talebin aka-

115 Muratoff, Allen, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harpler..., s.429.
116 kadişev, İnverventsiya..., s.45.
117 Zavriyev, K Noveyşey İstorii..., s.47.

Levent Sahverdi Arşivi

binde Seym'de, bu seferde Türk ordusunun ilerlemesi ve Trabzon'daki Osmanlı heyetinin kendilerine sunduğu bağımsızlığı ilan meselesi görüşülmeye başlamıştır[118]. Böylece Trabzon'daki görüşmeler olumlu bir sonuç vermekten uzak kalmıştır.

Bir yandan Seym'de bu konuda münakaşa ve görüşmeler devam ederken III.Ordu tekrar ileri harekata başlamıştır. Zaten daha önceden cephede de başkentteki gündeme paralel olarak gelişen olaylar meydana geliyordu. Rus askeri Kafkas cephesini tamamen boşaltmıştı[119]. Boşalan bölgede aşağı yukarı 40000 kişilik Ermeni-Gürcü kuvveti kalmıştır. Fakat bu kuvvetlerde gerek mühimmat gerekse geri hizmeti bakımından yetersizdi. Tiflis'de bu kuvvetlerle ilgili yapılan toplantıda Gürcü, Ermeni ve Müslümanlardan birer kolordu oluşturulması ve bu kuvvetlerle harpten önceki sınırın muhafaza edilmesi kararı alınmıştır. Alınan bu kararın mec-listeki Ermeni ve Gürcü üyelerinin desteği ile alındığı inkar edilemez bir gerçektir[120].

İşte bu şekilde her ne kadar harpten önceki sınırın korunması için çaba sarfedilmişse de kısa zaman sonra III. Ordunun tekrara ileri harekata başlaması onların bu kararını altüst etmiştir. Çünkü bu arada Kafkaslar'daki güç karışıklığı olanca kuvvetiyle devam etmekteydi. Kafkaslar'daki Rus kazakları bile bolşevikler harp ilan ediyorlardı. Bunun için mecliste alınan kararı da normal karşılamak gerekir.

Çünkü Brest-Litovsk barışı imzalandıktan sonra Osmanlı Devleti, Trankafkas'ın kendi temsilcilerini Brest-Litovs konferansına göndermemelerini bahane ederek Trans-Kafkas'ın bağımsızlığını şüphe altına almaya başlamıştır. Osmanlı Devleti Trans-Kafkas'ı, Rusya'nın bir parçası

---

118 Yıldırım,Rus-Türk-Ermeni münasebetleri..., s.110.

119 Rus askerlerinin cepheyi boşaltmasıyla ilgili olarak Tanin Gazetesinde şu haber yer almaktaydı; "1918 yılı başında Rus cephesinde büyük hareket olmamış, Çar ordularını oluşturmak için gayret sarfetmişse de ilkbaharla birlikte başlayan ihtilalin sonucunda bu çalışmalar boşa gitmiştir. Bundan dolayı Rus cephesinde Çar orduları tarafından ciddi bir hücum yapılmamıştır". Bkz. Tanin 1 Kanun-i sani 1918 Numro 3253. Sanders, Limon Von; Türkiye'de Beş yıl, Çvr. M.Şevki Yazman, İstanbul 1968, s.183.

120 ATASE, K 2921 D. 511 F.1-55

Levent Şahverdi Arşivi

gbi kabul etmekle, Rusya'nın imzaladığı anlaşmayı yerine getirmesini istemiştir[121].

Kısa süre sonra Vehib Paşa 10 Martta Trans-Kafkasya Komiserliği başkanına ve Trans-Kafkasya barış temsilciliği başkanına gönderdiği telgrafında; Brest-Litovsk anlaşmasına dayanarak Kars-Ardahan ve Batum'un boşaltılması talebinde bulunmuştur. Bu vilayetlerin talep edilmesi üzerine Brest-Litovsk koferansındaki Rus temsilcileri olayı büyük bir tepkiyle karşılamışlardır. Sonuçta Almanların bu talebini yerine getirmek zorunda kalan Rusya, Batum, Kars ve Ardahan'dan birliklerini çekmeye başlamıştır. Hatta Brest-Litovsk anlaşması üzerine bu bölgenin halkına, halk oylaması yoluyla devlet yönetimini kurması hakkı dahi verilmiştir.

Rus yazarı Kadişev, bu bölgenin Türklere verilmesi hakkında şu yorumu yapmaktadır; " bu bölgenin siyasi, ekonomik ve medeni hayat şartları tamamiyle Trans-Kafkas'ın çıkarları ile koparılmayacak tarzda bağımlı idi. Milliyet esasına göre bu bölgede çok sayıda Ermeni ve Gürcü halk bulunmaktaydı[122]". Bu Rus yazarı gibi diğer yabancı yazarlar ve politikacılar, Türkleri, bu bölgedeki gerçek haklarını savunmaktan geri koyamazlardı Bu bölgenin talep edilmesinde ısrar edilmesi üzerine bu isteğe cevap veren Kafkas Kurucu Meclisi başkanı Maveray-ı Kafkas'ın, Rus Sovyet hükümetini ve dolayısıyla Brest-Litovsk barışını tanımadığını söylemiştir[123].

Bu arada Maveray-ı Kafkas heyeti görüşmelere başlamak üzere Trabzon'a geldiğinde kenti Türklerin eline geçmiş olarak bulmuştur. Trans-Kafkas delegeleri 8 Martta Trabzon'a geldikleri halde Türk delegelerinin gelişi kasden geciktirilmiştir. Böylece konferans 14 Marttan önce başlamıştır[124]. Rauf Bey başkanlığındaki Türk heyeti Trabzon'a geldikten sonra 14 Martta artık görüşmeler başlatılmıştır. Trabzon konferansına ait muhtıranın ilk maddesinde Brest-Litovsk ile Türkiye'ye verilecek böl-

---

121 Zavriyev, K Noveyşey İstorii..., s.47.
122 Kadişev, İnterventsiya i Grajdanskaya..., s.46.
123 Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri..., s.21.
124 Allen, Muratoff, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki harplarin Tarihi..., s. 431.

Levent Sahverdi Arşivi

gelerin derhal tahliyesini talep eden daha önce Vehib Paşa tarafından General Lebedinskiy'ye (10 Martta) gönderilen telgraf gelmektedir. Trans-Kafkas delegeleri Brest-Litovsk barışını tanımadıklarını ve onun şartlarına bağlı olamayacaklarını belirterek bunu şiddetle protesto etmişlerdir. Daha sonraki görüşmeler ise bu tablo üzerinde gerçekleşmiş ve Trans-Kafkas delegeleri boş yere kendi şartlarını kabul ettirmeye çalışmışlardır[125].

Bu görüşmelerde Rauf Bey'in görüşü açıktır. Maveray-ı Kafkas, Rus Sovyet hükümetini tanımadığına göre ilk önce kendisini tanımlamalıydı. Ancak hukuki bir varlık edindikten sonra Osmanlı Devleti teksilcileriyle görüşebilirdi. Bu şartlar yerine getirilinceye kadar ortada tek bir hukuki varlık vardı. O da Sovyet hükümeti ve onunla imzalanmış olan Brest-Litovsk barışıydı. Görüşmeer bu şekilde devam ederken 22 Mart günü delegelerin bir kısmı Tiflis'e dönmüş ve bir takım bölgesel imtiyazlar tanıyan yeni tekliflerle geri dönmüşlerdir. Fakat Türk delegeleri anlamsız geçen ve çıkmaza giren bu görüşmelerden artık sıkılmaya başlamışlardır[126]. Çünkü Osmanlı Devletinin gerçekleştirmeye çalıştığı amacı; Kars, Ardahan ve Batum alındaktan sonra Güney Kafkasya'da bağımsız bir Kafkas Cumhuriyeti kurmaktı. Kurulan bu cumhuriyet ise Rusya ile Türkiye arasında tampon bir bölge oluşturacaktı. Fakat devam eden Trabzon görüşmelerinde Gürcüler Batum'u, Ermeniler ise Kars'ı vermek istemiyorlardı. Bu arada Taşnaksütyun komitesi ise Osmanlı delegelerine, Türkiye'deki Ermenilerin, Türk toprakları içinde kendi geleceklerine kendilerinin karar verme hakkına sahip olmaları gerktiği teklifinde bulunmuşlardır. Osmanlı delegeleri onların bu tekliflerine çok sinirlenmiş ve bu meselenin hükümetin işi olduğunu kimsenin karışmaya yetkisi ve hakkı bulunmadığını, böyle teklifler yapıldığı müddetçe görüşmeleri kesebilecekleri söylemişlerdir.

Açıkca söylemek gerekirse yapılan görüşmelerin en önemli konusu sınırların durumu olmuştur. Bu konu da Brest-Litovsk anlaşmasıyla ke-

---

125 Allen, Muratoff, a.g.e., s.432.
126 Allen, Muratoff, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi..., s.432.

Levent Şahverdi Arşivi

sinleşmiştir. Maveray-ı Kafkas delegeleri yetki almak için Tiflis'e gitmiş ve bir süre sonra Trabzon'a dönmüşler ve 23 Mart 1918 de Türk delegelerine bir mektup vermişlerdir. Bu mektupta; " Kars'ın bazı kısımlarının Türklere verileceğini fakat ve Ermeni göçmenlerinin Kafkasya'ya dönmelerine izin verilmesini istiyorlardı". Fakat bu arada Türk ordusu Batum'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Bu yüzden 28 Mart 1918 de Kafkas Cumhuriyeti Seym delegeleri, Brest-Litovsk barışını kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti ise, 30 Mart 1918 de Batum askeri komutanlığına bir mesaj göndererek Batum'un bütün istihkamlarıyla birlikte Türklere teslim edilmesini aksi taktirde 1 Nisandan itibaren taarruza geçilip zorla alınacağını bildirmiştir. Fakat Trabzon'daki Kafkas Cumhuriyeti delegeleri Batum'un kendini savunabileceğine inandıklarından dolayı bu öneriye karşılık vermeden Tiflis'e dönmeye karar vermişlerdir. Bu ise savaşın yeniden başlamasına sebep olmuştur. Tiflis'te Seym hükümeti ise savaşı yönetmek için hükümet başkanı ve harbiye bakanı Gegeçkori, içişleri bakanı Ramişvili ve maliye bakanı Garçikyan'ı seçmiştir. Trabzon görüşmelerinde ise Chenkoli, Osmanlı delegelerine görüşmeleri biraz ertelemek için Tiflis'e döneceklerini bildirmiştir.

Başka çözümler aramağa başlayan Osmanlı Devleti, meseleyi en kısa zamanda halletmenin yolunu bulmaya çalışıyordu. Özellikle Osmanlı, İngiliz, Fransız ve Alman etkileşimi arasında bocalayan Menşevikler, Taşnaklar, Musavatçılar, Trabzon ve Tiflis'te bitmez tükenmez tartışmalar yaparken, Türk orduları ilerlemeye başlamıştı. 5 Nisan da Sarıkamış, 14 Nisanda Batum ve 25 Nisanda Kars geri alınmıştır[127].

5 Nisanda Sarıkamış'ın ele geçirilmesinden hemen sonra ertesi gün Rauf Bey, Trabzon'daki tartışmaları keserek Kafkas heyetine bir ültimatom gönderip, hem Brest-Litovsk barışının tanınmasını hem de Türkiye ile kesin görüşmelerde bulunabilmek için Maveray-ı Kafkas Cumhuriyetinin kendini bağımsız bir devlet olarak Rusya'dan ayırdığını kesin bir biçimde

---

[127] Parmaksızoğlu, Ermeni komitelerinin İhtilal Hareketleri..., s.133.

Levent Şahverdi Arşivi

açıklamasını istemiştir[128]. Bundan başka ayrıca tahliyesi istenen yerlerin ayın sonuna kadar boşaltılmasını talep etmiştir[129].

Bu talepler ve ültimatomların sonucunda 26 Nisanda Maveray-ı Kafkas Cumhuriyetinin ilk hükümeti kurulmuştur. Fakat bu hükümet kurulduğunda, yukarıda da söylediğimiz gibi Kars ve Batum Türk ordularının eline geçmişti ve sınırlar 1877-78 savaşından önceki sınırlara dayanmıştır[130]. Vehib Paşa, hemen 28 Nisanda Osmanlı Devletinin yeni Cumhuriyeti tanıdığını Tiflis'e bildirmiş ve onları, Batum'da yeni bir konferansa çağırmıştır.

Gelişen bu olaylar karşısında Tiflis Seym'i, daha önce Trabzon'da Türk heyeti tarafından ileri sürülen şartları kabul etmiş ve Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti adıyla müstakil bir devlet olarak hükümet başkanı ve dışişleri bakanı Chenkoli'nin başkanlığında bir heyet oluşturarak Osmanlı Devleti ile kesin barış imzalamak üzere Batum'a göndermiştir[131]. Batum konferansına kırk kişilik kalabalık bir delege grubu ile katılmışlardır. Bu delegelerden dördü Ermeni, dördü Azeri Türkü, üçü Gürcü idi. Yine bu toplantıya Kuzey Kafkasya ve Dağistan delegeleri de katılmıştır. Ayrıca Alman temsilcisiGeneral Von Losoy da bulunuyordu. Halil Bey'in başkanlığındaki Türk heyetinin görüşü Trabzon'daki kadar açıktır. Brest-Litovsk barışı artık tarafları bağlamamaktaydı. Şunu da ifade etmemiz gerekirki, her iki tarafın üç aydan beri savaş halinde bulunmaları, Osmanlı Devleti için yeni isteklere yol açmıştır. Bu yeni istekler ise; Ahıska, Ahılkelek, Iğdır, Gümrü, ve Gümrü-Culfa demiryolunun geriye alınmasıydı. Çünkü Osmanlı Devleti 1828 sınırına ulaşmak istemekteydi. Bunun için Sadrazam Talat Paşa, Osmanlı heyeti başkanı Halil Paşa'ya gönderdiği talimatta; bilhassa Ermenilere kuvvetli bir devlet kurma imkanı verilmemesini, Osmanlı sınırında zayıf bir Ermenistan'a müsamaha edilebeceğini belirtmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı heyetinin Ahıska ve

---

128 Yaresimos, Türk-Sovyet İlişkileri..., s.22.
129 Allen, Muratof, a.g.e., s.432.
130 Dukakinzade, Büyük Harpte Türk Cepheleri..., s.298.
131 Yıldırım, Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri..., s.110.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahılkelek'in Türkiye'ye verilmesi isteği de kabul edilmiş ve böylece Türk talepleri, Brest-Litovsk'ta tesbit edilmiş olan sınırı da aşmıştır. Sonuçta Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti delegelerinin şaşkınlığına bakmadan Türk ordusu 15 Mayısta Gümrü'ye girmiştir[132]. 14 Mayıs 1918 de Lenin bu meseleyle ilgili olarak verdiği raporda şunları söylemiştir; " Kafkas sınırında Gegeçkori hükümetinin affedilmeyen tereddütleri sonucu belirli olmayan bir durum yaratmıştır. Gegeçkori hükümeti, ilk önce Brest-Litovsk barışını kabul etmediğini bildirmiş sonra kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat devletin sınırlarını kesinleştirmemiştir. Almanya ise bu durumdan faydalanmış,Türkiye de Almanya'yı izle-miş ve serbest hareket etmeye başlamıştır[133]". Lenin'in bu sözlerinden Gegeçkori'nin hareketlerini tasvip etmediğini anlamak mümkündür.

Bu olaydan sonra, Türk ordusu Kafkas içlerine kadar ilerleyince Çiçerin, Kont Mirbah'a 11Mayıs ve15 Mayıs tarihli iki nota göndermiştir. Bu notalarda Maveray-ı Kafkas Hükümetini tanımadığını açıkca bildirmiş ve Batum konferansına katılmayı önermiştir. Fakat Türk ordusunun artan baskısı karşısında Kafkaslar'daki direnme hızla çökmüş ve 26 Mayıs 1918 de Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti kendini feshetmiştir[134].

Aynı gün Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiş, yine aynı gün Ermeniler ve 28 Mayısta Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. Sonuçta Musavat partililer, Taşnaklar ve Menşevikler bu parçalanmadan sonra İngiltere'nin, Almanya'nın ve Türkiye'nin kışkırtmaları yüzünden anlaşamayınca Musavatçılar Türkiye'nin, Menşevikler Almanya'nın, himayesine sığınmışlar Taşnaklar ise ufukta pek görülmeyen İngiliz himayesini beklemeye koyulmuşlardır.

Böylece Batum konferansı 4 Haziran 1918 de bu üç cumhuriyetle Osmanlı Devleti arasında imzalanan üç ayrı barışla sona ermiş, Osmanlı toprakları doğuda Ahıska ve Ahılkelek'in katılmasıyla da 1828 sınırına var-

---

132 Yaresimos,Türk-Sovyet İlişkileri..., s.22; Dukakinzade, Büyük Harpte Türk Cepheleri..., s.298

133 Zavriyev, Noveyşey İstorii..., s.47.

134 Parmaksızoğlu, Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri..., s.133.

Levent Sahverdi Arşivi

mıştır. Ayrıca Azerbaycan ile imzalanan anlaşmanın dördüncü maddesine göre; Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti tarafından istenildiğinde Osmanlı Devleti iç düzen ve güvenliği sağlamak ve asayişi geri getirmek için gerekli gördükçe silah gücü ile yardımda bulunma hakkını elinde tutacaktı[135]. Gegeçkori, anlaşma yapıldıktan sonra 4 Eylül 1918 de yaptığı bir konuşmasında başlangıçtan beri takip etmeye çalıştığı politikasının gerçek yüzünü şu şekilde açıkça ifade etmiştir; " Biz şerefsiz Brest-Litovsk anlaşmasını felç etmek için Osmanlı Devletine savaş ilan ettik[136]", demiştir.

Böylece Gegeçkori, Brest-Litovsk anlaşmasını reddederek Trans-Kafkas Cumhuriyetini, Sovyet Rusya'sından tecrit etmek politikasını güdüyordu. Bu amaçla da her hangi bir hazırlığı olmadığı halde Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır[137].

Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti'nin dağılmasından sonra Ermenilerle olan ikili münasebetlere gelince, münasebetler yine eskisi gibi devam etmiştir. Yeni kurulan " Ermeni milli meclisi yakın günlerde kurulacak hükümete verilmek üzere Ermeniligin siyasi ve idari işleri üzerine almalıdır" şeklinde başlayan Ermeni istiklal bildirisini yayınlamıştır. 28 Mayısta Ermenistan'ın bağımsızlığı ilan edilince A.T. Hadisyan, Kaçaznuni ve Babacanyan'dan oluşan Ermeni heyeti, Osmanlı heyetiyle görüşmelere başlamıştır. Bu heyet;

1- Ermenilere bırakılan yer çok azdır. Ermenilerin burada yerleşmelerine ve geçinmelerine imkan yoktur.

2- Ermeni meselesi milletlerarası bir problemdir. Bu gibi anlaşmalarla ortadan kalkmaz.

3- Ermeniler için çizilen Ermenistan, Türk-Ermeni anlaşmazlığına sürekli kaynaklık edecektir, diyerek itirazda bulunmuştur[138].

---

135 Yaresimos, Türk- Sovyet İlişkileri..., s.25.
136 Kadişev,İnterventsiya i Grajdanskaya..., s.46.
137 Kadişev, a.g.e., s.47.
138 Parmaksızoğlu, Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri..., s.133.

Levent Sahverdi Arşivi

Osmanlı heyeti, onların bu itirazlarına verdiği cevabında, Ermenistan'daki Türklerin Türk topraklarına alınmasının mümkün olacağını, Osmanlı Devleti'nin, Ermenilerin bağımsızlığını tanıyacağını bildirmiştir. Yapılan görüşmeler sonunda Osmanlı Devleti, Ermenistan'la 10 000 km lik toprak bırakmayı kabul etmiştir. Böylece Batum anlaşması taraflarca imzalanmıştır (3 Haziran 1918).

Batum Anlaşmasıyla Ermeni meselesinin birinci dönemi kapanmıştır. Batum anlaşması ilgililer tarafından imzalandığı halde, Ermeniler Brest-Litovsk anlaşmasında kendilerine verilen yerleri tekrar elde etmek için çabalıyorlardı. Bunun üzerine Osmanlı doğu orduları grup komutanı Esat Paşa, 2 Temmuz 1918 tarihinde, Batum'dan Ermeni Millet Meclisi başkanlığına şu mesajı göndermiştir; " 3 Haziran 1918 tarihinde Batum'da imzalanmış olan anlaşmanın II. maddesi gereyince Bakü'deki Ermeni kıtalarının geri çekilmesi ve oradaki kıtalarının Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içerisine alınmaları için Yüzbaşı Hüsamettin Bey'e gönderilen arzuhanat ve arkadaşının Bakü'ye gidemeyerek Tiflis'e geri döndükleri anlaşılmıştır. Buradaki Ermeni kıtaları Bolşevikler ile işbirliyi yaparak kıtalarımıza saldırmışlar ve Azerbaycan Cumhuriyeti içindeki Müslüman köylerini yakıp yıkmışlar ve halkını öldürmüşlerdir. Ermeni kıtalarının barış andlaşması gereyince Bolşeviklerden ayrılması ve biranevvel, Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içine alınarak, Müslümanların tecavüz ve tahriplerden kurtarılması için uygun ve etkili önlemlerin alınmasını rica ederim". Haziran sonunda Almanya'nın da baskısıyla Aharanyan, Babacanyan, A.T. Hadisyan ve General Gorganyan gibi Taşnak liderlerinden oluşan bir Ermeni heyeti, İstanbul'a gelmiş ve Kasım ayına kadar İstanbul'da kalmıştır.

Bu süre içerisinde Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla gerek Kafkas Ermenileri gerekse Türk topraklarında yaşayan Ermeniler, pek çok ümitlere kapılmışlardır. Osmanlı Devleti ile giriştikleri yakın komşuluk ilişkilerini biranda bırakıp içte ve dışta eski taktik ve kışkırtıcılıklarına geri dönmüşlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mondros Mütarekesindeki Ermenilerle ilgili maddeler şunlardır:

4. Madde, Müttefikleri esirleri, bütün esir Ermeniler İstanbul'da toplanarak kayıtsız ve şartsız müttefiklere teslim olacaklardır.

11. Madde, İran'ın kuzeybatısında ve Kafkaslarda bulunan Türk kıtaları geri çekilecektir.

24. Madde, 6 ilde kargaşa çıktığında, müttefikler bu illerin herhangi bir kısmını işgal yetkisine haizdirler[139].

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra olaylar tamamen farklı bir seyir takip etmiştir. Artık mağlup bir devlet sıfatıyla savaştan çıkan Osmanlı Devleti, gerek Ermeni meselesini gerekse diğer meseleleri kendi istediği doğrultuda yönlendirebilmesi için ilk etapta kendisini toparlaması gerekiyordu. Çünkü İngiliz ve Fransızlar bu sahnede başrolü oynamaya başladıklarında karşılarında yenilmiş ve güçsüz bir devlet bulmuşlardı. Bu durumu da çok iyi değerlendirmişlerdir.

Özellikle İngilizlerin Bakü'ye ve Batum'a gelmeleri, Türk kuvvetlerinin bölgeden çekilmeleri ile Maveray-ı Kafkasya'daki siyasi ve askeri durum kökünden değişmiştir. İngilizler bilhassa Taşnakçı Ermenileri himayeleri altına almışlar. Menşevik Gürcüler de yine İngilizlerin himayesi altına girmişlerdir. Batum şehri de derhal Gürcülere bırakılmıştı. Ermeniler ise İngilizlerin desteği ile mümkün mertebe çok toprak ele geçirmek hevesiyle hemen harekete geçmişlerse de fakat karşılarında Kars'ta oluşturulan hükümete bağlı Türk çetecilerini bulmuşlardır. Bu çeteciler, Gürcüleri 1828 sınırına kadar çekilmeye zorlamışlardır. Bu ağır şartlar ve buhranlı bir zamanda güçlü bir askeri birliğin oluşturulması Türk Milletinin kendi varlığını muhafaza ve müdafa yolundaki mücadele azminin bir görüntüsü ve adeta Milli Mücadelenin bir müjdecisi olması itibariyle büyük bir önem taşımaktaydı.

---

[139] Parmaksızoğlu, Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri..., s.134.

Levent Sahverdi Arşivi

Bütün bu faaliyetlerin karşısında yer alan İngilizler, bu bölgede Gürcü ve Ermenilere her türlü desteği vermekten kaçınmamışlardır. Gürcüler, İngiliz desteği ile Ahıska ve Ahılkelek'i ele geçirmişler, Ermeniler ise bu desteğe güvenerek tecavüzlerini arttırmışlardır. Mayıs 1919 da Kars'ı elegeçirmekle yetinmeyip, halkına zulüm ve işkence yapmışlardır. İngilizler ise bu vahşet karşısında sadece seyirci kalmışlardır. İşte Mondros Mütarekesini takiben Türkiye'yi bekleyen facialar silsilesi bu suretle Doğu Anadolu'da başlamış oluyordu.

İtilaf Devletleri Sovyetlerin Brest-Litovsk barışını kendilerine karşı ihanet olarak değerlendiriyorlardı. Bunun için adı geçen anlaşma 20 Eylül 1918 de hükümsüz sayılınca, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında siyasi münasebetler kesildikten sonra Paris Barış Konferansında Amerika, Fransa ve İngiltere başbakanları Türk devleti ve milletini ortadan kaldıracak tedbirler düşünmeye başlamışlardır. Kendi aralarında yaptıkları özel bir toplantıda başkan Vilson, Anadolu'da büyük bir Ermenistan yaratmak istediğini ve Türkler'in İstanbul'dan kovulmaları gerektiğini açıklamıştır.

Sonuçta başkan Wilson ve diğerleri bu emellerine hiçbir zaman ulaşamayıp Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da başlatılan Türk Milli Mücadelesinin başarıyla sonuçlandırılmasıyla bu devletlerin ve onların destekledikleri azınlıkların hayalleri de sonuçsuz kalmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılması üzerine olaylar patlak vermiştir.Çarlık rejiminden sonra kurulan yeni hükümet de olayları durdurmada başarılı olamamıştır. Sonuçta Lenin, Rusya'nın kaderini ele geçirmiştir.

Ancak Maveray-ı Kafkas komitesi, Bolşevikler'in idareyi ele geçirmesini kabul etmemiştir. Daha sonra da ayrı bir idare organı kurulmasına karar vererek,Maveray-ı Kafkas Komiserliği'ni kurmuşlardır. Komiserlik kurulur kurulmaz, Petrograd'taki Sovyet hükümetini tanımadığını ilan etti. Esasen Sovyet hükümeti de kurulan bu komiserliği kabul etmemiştir. Kurulan bu komiserlik içinde Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler kendi içlerinde tamamen müstakil idiler. Her ne kadar bu şekilde birleşme ortaya çıkmış ise de gerçekte bu üç milletin milli hareketleri birbirine aykırıydı. Her üç millette kendisini destekleyecek bir kuvvet ve bir büyük devlet aramaktaydı.

Sonuçta Osmanlı Devleti, Sovyet Rusya ve Maveray-ı Kafkas Komiserliği ile barış görüşmelerine başlamış ve Sovyetlerle Brest-Litovsk anlaşmasını imzalamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Maveray-ı Kafkas Komiserliği, Azerbaycan Türkleri, Enver Paşa, Soviyet Rusya.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

After the Czordom regime was demolished in Russia, events broke out. The new government which was established after the Czardom regime couldn't manage to stop the events either. As a result of this, Lenin got hold of the fate of Russia.

But, Transcaucasia Commitee didn't approve of the Russ Bolsheviks to get governing. And then, it was decided that another governing deportment should be established, so Transcaucasia Superintendent was established. As soon as it was established, it declared that it hadn't recognized the Soviet Government in Petrograd. However, the Soviet Government didn't accept this superintendent. In this established superintendent Azerbaijan Turk, Georgians, Armenions were completely independent in their own bussiness.Although this union appeared in fact national movements of thse three nations were contrary to eachother. All these three nations had been searching a great power and a great state which would be able to support them.

As a result of this, negotiations for peace were begun among Ottoman Empire, Soviet Russia and Transcaucasia Superintendent, and Brest-Litovsk treaty had been signed with the Soviet.

Key Words: Ottoman Empire, Transcaucasia Superintendent, Azerbaijan Turk, Enver Paşa, Soviet Russia.

Levent Sahverdi Arşivi

VİLÂYÂT-I ŞARKIYE MÜDAFAA-İ HUKUK-I MİLLİYE CEMİYETİ ERZURUM ŞUBESİ'NİN KURULUŞU FAALİYETLERİ VE ATATÜRK'ÜN CEMİYETE KATKILARI

Dr. İsmail ŞEN*

Mondros Mütarekesi'nin uygulanmaya başlanmasından itibaren Osmanlı Devleti, tarihinin en kötü günlerini yaşamaktaydı. İtilâf Devletleri'nin yanı sıra İstanbul'da bulunan Rum ve Ermeni toplumlarının ileri gelenlerinin gayretleri de, devletin bir an önce parçalanması ve yıkılmasından ibaretti.

Bütün şer güçlerin devletin topraklarını paylaşmakta olduğu bu dönemde bir çok Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetleri kurulmuştur. Bu cemiyetlerden birisi de: Diyarbakır'ın köklü ve kültürlü bir ailesinden olan Süleyman Nazif'in[1] çalışmaları sonucunda, 2 Aralık 1918 tarihinde[2] kurulmuş olan Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'dir[3]. Bu Cemiyet'in kuruluşu İstanbul'da yayınlanan ve Cemiyet'in yayın organı olan Hadisât Gazetesi'nde[4] şu şekilde yer almıştır:

"Şark vilayetlerinde galip unsurlar Türkler ve Kürdlerin milli hukuklarını müdafa'a azmiyle bazı kültürlü şahıslar tarafından bir heyet teşkil edilmiş ve bu konudaki muamele riyasiyeye ulaştırılmıştır.

---

* Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

[1] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şuayb Kocabaş; **Süleyman Nazif**, Ankara 1988.

[2] Bazı kaynaklarda yanlışlıkla Cemiyet'in kuruluş tarihi 4 Aralık 1918 olarak geçmektedir. (Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, s.142) Cemiyet'in Kuruluşunun 4 Aralık 1918 tarihli Hadisât Gazetesinden anlaşıldığı üzere ,ve F. Kırzıoğlu'nun belirttiği gibi 2 Aralık 1918 olması gerekmektedir. Bkz. M. F. Kırzıoğlu **" Türk İnkılâp Tarihi, Atatürk Üniversitesi, İİBF Ders Notları: 70"** Erzurum , 1982 , s.24.

[3] Bu Cemiyet'in kuruluşu ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Şen; " Vilayât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri" **Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu,** Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi Yayını Nu: 675. Ankara, 1992 . s. 63-73.

[4] **Hadisât**, 4 Kanun-ı Evvel 1334.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Elazığ, Van vilayetlerinden meydana gelmiş olan şark vilâyetlerinde en ziyade Türkler, daha sonra Kürdler ezici çoğunluğu teşkil ederler. İslami bağ ise aradaki ırk ve lisan ihtilâfını büsbütün yok etmiştir. Bu vilâyetler ahalisi meyanında Osmanlı âilesinden ayrılma arzu ve tasavvur olunamaz. Yeni teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Heyeti bu hakikati aleme ispat için her vesileyi ihzar edecektir. Mesaisinde başarıya ulaşmasını temenni ederim"

Medeni ve ilmi yollarla Vilâyât-ı Şarkıye'nin hukukunu savunmak ve bunun için Hükümet ve İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunan cemiyetin, şark vilayetlerinde ve ilçelerinde şubeler açtığını görüyoruz. Bu şubelerden bir tanesi de 10 Mart'ta Erzurum'da açılan ve ileride şark vilayetlerindeki diğer şubelerin merkezi durumuna gelecek olan "Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi"dir.

VİLÂYÂT-I ŞARKIYE HUKUK-I MİLLİYE CEMİYETİ ERZURUM ŞUBESİ'NİN KURULUŞU

Mondros Mütarekesi'nin, "Vilâyât-ı Sitte'de[5] bir kargaşalık olursa, bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf devletleri hâiz bulunacaklar" şeklindeki 24. Maddesi[6], diğer vilayetlerde olduğu gibi Erzurum'da da büyük tepki yaratmıştır. Bunu müteakiben Ermeniler Paris Sulh Konferansı'nda isteklerini dile getirmişler ve bu yönde çalışmalar başlamıştır. "26 Şubat 1919'da ilk önce Milli Ermeni Heyeti Başkanı Bogos Nubar, ondan sonra da Ermenistan Cumhuriyeti Başkanı A. Abarunyan[7] Ermeni isteklerini açıkladılar. Bu istek Kafkasya'dan Akdeniz'e kadar uzayan ve Anadolu'nun yarısı kadar bir yer tutan Büyük Ermenistan isteğiydi"[8]

---

[5] "Vilâyât-ı Sitte" kelimesi İngilizce metinde "Armenya/ Ermenistan Vilâyetleri" yazılarak gerçek niyet daha önceden ortaya konulmuştur. Bkz. M.F. Kırzıoğlu; **Kazım Karabekir**, Ankara 1991,s.23.

[6] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.IX, s560.

[7] Bu isim bazı kaynaklarda Avedis Ahoronyan şeklinde geçmektedir. Bkz. M.F. Kırzıoğlu; **Kazım Karabekir**, Ankara 1991, s.23.

[8] **Türk İstiklal Harbi**, (Doğu Cephesi 1919-1921) Ankara,1965 , III. Cilt, Gen. Kur. Yay., s.9.

Levent Sahverdi Arşivi

Ermenilerin bu isteklerine diğer devletler ilgi göstereceklerdi. Zira "İtilaf Devletleri Rawlinson adlı bir albayı resmi bir görevle Erzurum'a göndermişti. Rawlinson, bağımsız bir Ermenistan kurulması yollarını araştıracak ve Türklerin silahlarını teslim etmelerini düzenleyecekti."[9]

Mondros Mütarekesinin zikrettiğimiz maddesine ilaveten Ermenilerin Paris Konferansındaki istekleri ile Erzurum'daki mütareke komisyonu başkanı Rawlinson'un 15. Kolordu'nun silahlarını toplamaya çalışması, bu bölgenin Ermenilere verileceğinin işaretleriydi. Ermeni istilasının ne demek olduğunu çok acı bir şekilde yaşamış olan Erzurum halkı bir daha böyle bir istilaya uğramamak için canla başla mücadeleden başka bir yol olmadığını anlamıştı[10].

Üzerinde yaşadıkları toprakları sonuna kadar savunma azminde olan Erzurum halkı mücadele ruhunu bir türlü organize bir harekete dönüştürememişti. İlk olarak Albayrak Gazetesi sahibi Süleyman Necati bir müdafaa-i hukuk cemiyeti kurmak için teşebüste bulunmuş, fakat eski bir ittihatçı olmasının yarattığı olumsuz etki yüzünden başarılı olamamıştı[11].

Erzurum'da ilk müdafaa-i hukuk cemiyetinin kurulması; askerlikten terhis olduktan sonra Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkezinin bazı toplantılarına iştirak eden ve Erzurum'a gideceği zaman kendisine Cemiyetin orada bir şubesini açma yetkisi verilen Cevad Dursunoğlu'nun Erzurum'a gelmesi ile mümkün olmuştur[12].

Şubat ayının sonlarında başlayan çalışmalar neticesinde 1 Mart 1919 tarihinde belediye başkanı Zakir Bey Başkanlığında yapılan toplantı sonucunda 12 kişilik bir komisyon oluşturularak , 2 Mart 1919 tarihinde[13] kuruluş için valiliğe müracat edilir[14].

---

[9] Lord Kinross, Atatürk, istanbul, 1972, s.276.

[10] Türk İstiklal Harbi, C.III, s.21.

[11] Cevad Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946, s.27.

[12] Cevad Dursunoğlu, **a.g.e.,** s.21

[13] M.F. Kırzıoğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, "Cumhuriyetin Yetmişinci Yıldönümüne Armağan" Ankara 1993 s.14; Kırzıoğlu'nun diğer bir eserinde bu tarihi 3 Mart 1919 olarak vermektedir. Bkz. M.F. Kırzıoğlu; Erzurum Kongresi'nin Sağ Kalan beş Mümessili" **Türk Kültürü,** yıl VIII, Sayı 85, s. 57.

[14] Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s.30

Levent Şahverdi Arşivi

10 Mart 1919 Tarihinde[15] valilik tarafından kuruluşuna izin verilen "Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi" nin kurucular heyetinde yer alan önemli şahsiyetler şunlardır[16].

—-Hacı İsmail Efendizâde Tevfik

—-Hakkızâde Hacı Fehim

—-Müftî-i Vilâyet Solakzâde Sadık

—-Gümrük Mütevellisi Câzim

—-Künbedli Gençağazâde Hüseyin Avni

—-Hacı Recep Efendizâde Hacı Hafız

—-Mütekaa'id Binbaşı Haydar

—-Kobalzâde Ahmet

—-Dursunbeğzâde Cevad[17]

Cemiyet'in Başkanlığına Hasankaleli Hakkızâde Hacı Fehim Efendi, Muhasipliğe Emekli Binbaşı Süleyman Beğ, Katipliğe de Cevad Bey seçilmiştir.

Kurucular Heyeti tarafından "Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin merkezi nizamnamesinin dışında Cemiyetin Erzurum Şubesine ait 16 maddelik bir nizamname hazırlanmış ve merkez nizamnamesi ile birlikte valiliğe sunulmuştur. Dahili nizamnamede Cemiyet'in kendi çalışma düzeniyle ilgili hükümler yer almıştır[18].

---

[15] Valilik Tarafından verilen 10 Mart 1919 Tarih ve 49 numaralı izin belgesi için bkz. M.F. Kırzıoğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s. 12-13.

[16] **Cevad Dursunoğlu, a.g.e.**, s. 33-34.

[17] İlk komisyonda yer alan Şeyh Eşref ve Kılcızâde Şakir Bey'in Kurucular arasında yer almadığı görülmektedir. Bkz. Cevad Dursunoğlu, **a.g.e.**, s.30-34. Aynı zamanda Cemiyet'in beyannamesinde imzası bulunan Meb'us Sâbık Hoca Raif Efendi'nin ve Yavuluzâde Şükrî Efendi'nin de kurucular arasında ismi gözükmemektedir. B,k.z. M.F. Kırzıoğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi,** s.12; Bekir Sıtkı Baykal; **Erzurum Kongresiyle İlgili Belgeler,** Ankara, 1969, s.1-2.

[18] **M.F. Kırzıoğlu; Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s. 8-9.; Cevad Dursunoğlu, **a.g.e.**, s 145-146.

Levent Şahverdi Arşivi

VİLÂYÂT-I ŞARKIYE MÜDAFAA-İ HUKUK-I MİLLİYE CEMİYETİ ERZURUM ŞUBESİ'NİN FAALİYETLERİ VE ATATÜRK'ÜN KATKILARI

Vilâyâtı Şarkıye Müdafaai Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'nin kuruluşundan(10 Mart 1919) itibaren Erzurum Kongresi sonucunda Doğu Anadolu'da bulunan bütün müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin Şarki Anadolu müdafaa-i hukuk cemiyeti altında toparlanması ile kapanmasına (fiilen 7 Ağustos 1919, resmen 24 Ağustos1919) kadar geçen çok kısa zaman içerisinde o günün şartları içerisinde kendisinden beklenin üzerinde ve hatta genel merkezinden daha faal bir şekilde çalışmalarda bulunmuştur. Biz burada Atatürk'ün Erzurum'a gelişine kadar olan dönemi ele alacağız; zira Atatürk'ün Erzurum'a gelişi ve bilhassa Erzurum kongresi hem çok fazla hem de çok detaylı olarak incelenmiştir. Ayrıca Erzurum kongresini, tamamen Vilâyâtı Şarkıye Müdafaai Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'nin icra ettiği gibi bir düşüncemiz olmadığı gibi bu çalışmaların büyük bir bölümün Atatürk'ün Erzurum'a gelişi ve onun çalışmaları neticesinde meydana geldiği bilinmektedir. Biz Vilâyâtı Şarkıye Müdafaai Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'nin Erzurum vilâyet kongresi dahil faaliyetleri ile bu dönem içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmeden önce Cemiyetin Erzurum Şubesine olan yardımlarını ele alacağız.

I. Cemiyetin İlk Toplantısı

Cemiyet'in kurucuları 6 Mart 1919 tarihinde Esat Paşa mahallesinde bulunan eski Asârı Terâkkî Okulu binasında toplanmıştı. Bu toplantıda Cemiyet görev dağılımı yapmıştı. Bu görev dağılımına Cemiyet Başkanlığına Hakkızâde Hacı Fehim Bey, Muhasipliğe Emekli Binbaşı Süleyman Bey, Katipliğe de Dursunbeğzâde Cevad seçilmişti[19]. Cemiyet'in fikirlerini yayma görevini de Süleyman Necati üzerine almıştı.

---

19 Mahmut Koloğlu, **Erzurum Kongresi**, s.21.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu toplantıdan 1-2 gün sonra Cemiyet üyelerinden iki kişi istifa etmişti. Hacı Efendizâde Tevfik, hastalığından dolayı, Kobalzâde Ahmet de köyüne dönmek için izin istediğinden istifa etmişlerdi. Bunun üzerine dahili nizamnameye göre iki yeni üye yönetime alınmıştı. Bunlar eski mebus Raif Efendi ile Yavuluzâde Şükrü Efendi idi.

Daha sonra Hacı Fehim Efendi'nin yerine başkanlığa geçecek olan Raif Efendi'nin Kurucular Heyetinde ve ilk yönetimde bulunması çok ilginçtir. Çünkü Vilâyâtı Şarkıye Müdafaai Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin merkezi kurucularından ve idare heyetinden olan ve Cemiyet hakkında geniş bilgisi olan bir kişiydi. Büyük bir ihtimalle Erzurum şubesinin kuruluş aşamasında Raif Efendi Erzurum dışındaydı ve Cemiyet'in merkezi İstanbul'da bulunmaktaydı.

II. Cemiyet'in Beyannamesi:

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ilk toplantıdan sonra bir beyanname hazırlamaya başlamıştı. Daha valilikten Cemiyet'in kurulması için izin alınmadan 9 Mart 1335'te Cemiyet hazırladığı beyannameyi halka sunmuştu. Albayrak Gazetesinde basılıp çoğaltılan ve bütün Vilâyâtı Şarkıye'ye dağıtılan bu beyannamede; Doğu Anadolu bölgesinin tarihi geçmişi ve Ermenilerin son yıllarda Türklere karşı yaptığı çirkin faaliyetler ile Rusya'nın Ermenilere yardımları ve Avrupa devletlerinin de asılsız Ermeni iddialarını desteklemesi dile getirilmiş ve buna karşı yapılacaklar son paragrafta şu şekilde dile getirilmiştir:

"Binaenaleyh müsteinen bi-tevfiki Taâlâ memleketimizde şubesini teşkil ettiğimiz Vilâyât-ı Şarkıye Cemiyeti bu memleketteki hukuk-i tarihiyye ve milliyyemizin muhafazasiyle beraber tehcir esnasında yapılan sû-i muamelatta milletin kat'iyyen medhaldâr bulunmadığı ve emvâllerinin Rus istilâsına kadar muhafaza edildiği, buna mukabil Müslümanların pek gaddarane harekâta ma'ruz kaldığı ve hatta hilâf-ı emr tehcîrden alıkonulan bazı Ermenilerden hâmilerine karşı reva gördükleri muamelatı müdellel

Levent Sahverdi Arşivi

vesâikle âlem-i medeniyyete arz ve iblağa ve memleketimize karşı dikilen enzâr-ı ihtirası hükümsüz bırakmaya çalışacaktır.

Ahvâlin lüzum ve ehemmiyetini müdrik bulunan vilâyet ahalisinin intihabiyle bu vazifeyi deruhte eden Cemiyetimiz icraâtında muvaffakiyetini Allah'tan dileriz."[20]

III. Albayrak Gazetesi'nin Yayın Hayatına Yeniden Başlaması

Albayrak gazetesi yayın hayatına Mart 1913'te başlamıştı. Gazeteyi Selim Polat isimli bir genç kurmuş, İttihat ve Terakki'nin yayın organı olarak çıkarılmıştı. I. Dünya Savaşında Erzurum'un Ruslar tarafından işgalinden sonra yayın hayatını durdurmuştu[21].

Albayrak Gazetesi, Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Erzurum Şubesinin resmen açılmasından sonra , Erzurum'un Rus işgalinden kurtuluşunun 1. Yıldönümü olan 11 Mart 1919'da yayına tekrar başlamıştı. Süleyman Necati tarafından tekrar yayın hayatına kazandırılan Albayrak, Cemiyet'in yayın organı haline gelmiş ve en büyük propaganda aracı olmuştur.

İlk zamanlar haftada iki sefer çıkan Gazete ileri tarihlerde haftada üç sefer çıkmaya başlamıştır[22].

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi hakkında geniş bilgiler elde edebileceğimiz Albayrak Gazetesinin maalesef tekrar çıkmağa başladığı 11 Mart'tan itibaren 1. Sayıdan (6. sayı hariç) 18. Sayıya kadar olan bölümü eksiktir[23]. Bu bölümde Cemiyet'in Erzurum Şubesi'nin kuruluşundan Erzurum Kongresine kadar olan dönemi içine almaktadır.

---

[20] Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresiyle İlgili Belgeler,** s.1-2. M.F. Kırzıoğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi,** s 10-12. Cevad Dursunoğlu, **a.g.e.,** s 147-148.

[21] İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını,** Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981, s.9.

[22] **Albayrak Gazetesi Albümü,** Türk İnkılâp Tarihi Ens. Arşivi.

[23] Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bir tek takımı bulunduğu belirtilen Albayrak Gazetesi'nin bazı sayı veya bir takımının da eserlerinden anladığımız kadarı ile M.F. Kırzıoğlu'nda bulunmaktadır. Zira Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulunmayan 8. ve 12. Sayılar ile 30. Sayı M.F. Kırzıoğlu'nda geçmektedir. Bkz. M.F. Kırzıoğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi,** s 82 , 116; M.F. Kırzıoğlu; **"Atatürk'e ait bilinmeyen yedi vesika"** Türk Kültürü Yıl XIV, Sayı 164, s 468-479.

Levent Sahverdi Arşivi

Gazete yayı hayatına son verdiği 1921 yılına kadar devamlı suretle Ermeni meselesini, Doğu Anadolu'nun bir Türk Yurdu olduğunu ve öyle kalacağını, Ermenilerin geçmişte yaptıkları mezalimler ve Cemiyet'in fikirlerini içeren yazılar yayınlamıştır.

Gazetenin başlığının altında bulunan "Vilâyâtı Şarkıye Ermenistan olamaz" ibaresi ise Gazetenin gayesinin kısa ve öz şekilde ifadesiydi.

IV. Padişaha Yapılan Müracaat

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi Katibi Cevat Dursunoğlu'nun hatıralarında bildirdiğine göre Şube, kuruluşunun daha ikinci gününde Padişah'a müracaatta bulunmuştu[24].

Erzurum'un kurtuluşunun birinci yıldönümü nedeniyle yapılan törenlerde şehirde bulunan Şehzade Abdülhalim Efendi'nin evi önünde Erzurum Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi Katibi Cevat Dursunoğlu tarafından bir konuşma yapılmıştır. Bu konuşmada; Cevat Dursunoğlu Şehzade Abdülhalim Efendi'ye Erzurum halkının içinde bulunduğu durumu ve çektiği sıkıntıları anlattıktan sonra, halkın tek dileğinin bu toprakları müdafaa olduğunu, Padişahının etrafında ölünceye kadar Türk varlığını ve saltanatın haklarını müdafaaya azmettiğini, bunların makamı muallayı hilafete de arzedilmesini istemiştir. Daha sonra Cemiyet tarafından hazırlanan bir arîza İstanbul'a dönecek olan Şehzade'ye sunulmuştur.

V. Cemiyet'in Yeniden Organize Olması ve Teşkilat Nizamnamesini Hazırlaması

Cemiyet'in Erzurum Şubesi, kurulduktan sonra faaliyetlerini bir türlü istenilen düzeye getirememişti. Bunun giderilmesi ve faaliyetlere hız kazandırması için çalışmalar yapılmış ve idare heyetinde değişiklikler yapılmıştı.

---

[24] Cevad Dursunoğlu, **a.g.e.**, s.35

Levent Sahverdi Arşivi

Yeni idare heyetinde ve Cemiyet'in toparlanmasına geçmeden evvel Cemiyet'in ilk dönemlerdeki faaliyetlerindeki yetersizliğin nedenlerini belirtelim.

Cemiyet'in faaliyetlerinin yetersiz kalması iç ve dış nedenlere bağlı olarak iki bölümde incelenebilir.

İç Nedenler: Cemiyet'in üyelerinin çok yaşlı olması en büyük olumsuz etkenlerdendir. Bu üyeler hükümeti kuşkulandırabilecek hareketlerden kaçıyorlar; her adımlarını ihtiyatla atıyorlardı. Bu da Cemiyet'in aktivitesini azaltıyordu. Diğer bir etken de genç üyelerin tecrübesiz olmasıydı. Tecrübesiz fakat atak genç üyelerle; yaşlı fakat aşırı ihtiyatlı üyeler arasındaki kopukluk Cemiyet'i olumsuz yönde etkiliyordu.

Dış Nedenler: Cemiyet'in kendi dışındaki bazı olaylar da Cemiyet'in faaliyetlerine olumsuz etkiler yapıyordu. Bu olaylar dört maddede toplanabilir:

1. Mondros Mütarekesi hükümlerini uygulamakla görevli Erzurum Mütareke Komisyonu Başkanı Rawlinson'un Erzurum'da bulunması. 15. Kolordunun silahlarını toplamakla görevli bu şahsın baskısıyla Cemiyet fazla etkili olmamaktaydı.

2. Ordunun ilk zamanlarda Cemiyete yakın olmaması. Erzurum'da bulunan 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, 9. Ordu kaldırıldığı ve İstanbul'a dönmesi istendiğinden aynı zamanda gözlerinden rahatsız olduğundan Cemiyet'e destek olamıyordu. Cemiyet'e destek veren Miralay Hamit bey ise, tümeni başından alındığı için Bayburt'ta oturmaktaydı[25]. Hasankale'de ki tümenin başında bulunan Rüştü Bey ise ön plana çıkmak istemediği için destek veremiyordu. Cemiyet'in ordu ile yakınlaşma çabaları böylece ilk dönemlerde sonuç vermemişti. Ordunun Cemiyet ile diyalog kurması ve ona yardımcı olması 15. Kolorduya atanan Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a (3 Mayıs) gelmesiyle başlar.

---

[25] Cevad Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Cemiyet'in bir İttihatçı oyunu zannedilmesi. Cemiyet'in kuruluşu ve yapacağı faaliyetlerin ittihatçıların Erzurum'da tertipledikleri bir tezgah sanılması. Bu şüphe Cemiyet'in kurulduğu günlerde kendisini göstermişti.

Hatırlanacağı üzere Cemiyet kurulmadan evvel Süleyman Necati'nin bir müdafaa cemiyeti kurma gayretleri de sırf kendisinin eski bir ittihatçı olması nedeniyle başarıya ulaşamamıştı.

4. Halktan bazı kişilerin üzerinde yaşadığımız toprakları savunmanın hükümetin ve devletin görevi olduğunu bu yüzden Erzurum'da bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulmasını lüzumsuz görmeleriydi. Bu kişilerin anlayamadıkları nokta o durumda devletin veya hükümetin topraklarını korumakta acz içinde oldukları idi.

Cemiyet bu olumsuz etkenlerden kurtulmak ve faaliyetlerini güçlendirmek için çalışmalara başlamıştı. Bu çalışmalar Kazım Bey' (Küçük Kazım)in Erzurum'a gelmesiyle hız kazanmıştır. Zeki, tecrübeli bir siyasetçi, cesur ve atılgan bir asker olan Kazım Bey Cemiyet'in ileri gelenleriyle görüşmeler yapmıştı. Bu görüşmeler sonucunda Erzurum'lu aydınların ve sözü geçen kimselerin Cemiyet'le ilgilenmelerini sağlamak kararı alınmıştı. Erzurum'da bulunan doktor, baytar, hukukçu, ziraatçı, öğretmen ve esnaftan 50-60 kişiyle görüşmeler yapılmış bir toplantı kararlaştırılmıştı.

Toplantıda kazalarda teşkilatın tamamlanmadığı ve faaliyetlerin yetersiz olduğu ileri sürülerek Cemiyet eleştirilmişti[26].

Bu toplantıda yaşlı üyelerden Hakkızâde Hacı Fehim, Müftî-i Vilâyet Solakzâde Sadık, Gümrük Mütevellisi Câzim, Mütekaa'id Binbaşı Haydar, Yavuluzade Şükrü görevden çekilmiş yerlerine daha genç ve cemiyette faal hizmette bulunmak isteyen Mütekaa'id Binbaşı Kazım, Albayrak Gazetesi sahibi Süleyman Necati, Kırbaş Mehmet Fevzi, Eski Evrak Müdürü Maksut, Avukat Mesut ve Baytar Ahmet Nedim yeni üyeliklere se-

---

[26] Cevad Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 38-39

Levent Şahverdi Arşivi

çilmişlerdir. Böylece Cemiyet hem yeni bir yapılanmaya gitmiş hem de üzerindeki durgunluğu atarak çalışmaları için ivme kazanmıştır[27].

Daha sonra yapılan toplantılar sonucunda Cemiyet'in şu dört görevi yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir;

1- Merkezdeki Aydınları daha faal kılabilmek için, bir heyeti faale meydana getirmek[28].

2- Şehir içerisinde yapılan teşkilatı livalara ve kazalara yayarak buralarda mutemet ellerle müdafaa fikrini köylere kadar götürmek.

3-Vilayet sınırlarından taşarak bütün Şark vilayetlerini bir fikir etrafında toplamak.

4-Ordu ile mutlaka temas kurmak.

Cemiyet son derece olumlu ve yapılması gerekli olan bu istekleri yerine getirebilmek için 12 maddelik yeni bir teşkilat nizamnamesi hazırlayarak uygulamaya koymuştur[29].

VI. Ordu İle Temas Kurulması

Bölgedeki askeri kuvvetlerle yaptığı görüşmeler sonucunda istediği desteği elde edemeyen Cemiyet ordunun desteğini Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a (15. Kolorduya) gelmesiyle elde etmişti.

3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelen Kazım Karabekir Paşa memleketin içinde bulunduğu durumun ciddiyetini bilen bir askerdi. İstanbul'da iken Mustafa Kemal Paşa'yla memleketin içinde bulunduğu durum üzerine görüşmeler yapmış, fikir alış verişinde bulunmuştu[30]. Erzurum'a geldikten sonra bu bölgedeki askeri gücü gerçekten toparlamış ve Anadolu'nun diğer kesimlerindeki güçlerden daha derli toplu bir kuvvet haline getirmişti.

---

27 MF. Kırzıoğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s 16-19, Cevat Dursunoğlu, **a.g.e.**, s.38-39

28 Daha sonraki dönemde Erzurum'a geldiginde Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'ne kadarbu heyeti faalenin başkanlığında bulunmuştur.

29 MF. Kırzıoğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s 29-30. Cevad Dursunoğlu, **a.g.e.**, s.149-150

30 Kazım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile olan temasları Erzurum'a geldikten sonra da devam etmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile daha ziyade telgraf ile olan temasları için B.k.z. M.F. Kırzıoğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**. Ankara 1993 Cilt I-III.

Levent Sahverdi Arşivi

O dönemde memur ve askerlerin cemiyetlerde görev alamadıkları ve üye olamadıkları için Kazım Karabekir Paşa da Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bütün faaliyetlerini dışarıdan desteklemiş ve onlara büyük ölçüde yardımcı olmuştu. Hatta Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir telgrafta "4 Mayıs'ta, Erzurum Müdâfa-i Hukuk Cem'iyyeti' ile görüştüm. Bunlara da, lâzımı gibi (ma'nevî) kuvvet verdim; Silahlarımızı (mütarekeye uyarak isteyenlere) vermeyeceğiz. Fakat her işin, Milli bir Karâr şeklinde tecellisi için, Erzurum Kongresi'nin himmetine ihtiyacımızı, izah ettim." Diyerek Cemiyet'e verdiği desteği dile getirmiştir[31].

İlk dönemlerde Cemiyet'le Kolordu arasındaki irtibatı sağlamak için Cemiyet tarafından Süleyman Necati görevlendirilmişti. Süleyman Necati hem gazete ile (Albayrak) hem de Cemiyet adına kolordu ile temasta bulunuyordu[32]. Fakat bir müddet sonra Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'da bulunan Yarbay Rawlinson'un durumundan kuşkulanması ve bu yüzden Cemiyet'e zarar gelmemesi için Cemiyet'in Kolorduyla temasları Erzurumlu Albay Rüştü yoluyla yapmasını istemiştir[33].

Kazım Karabekir Paşa, Cemiyet'le birlikte hareket ederek İzmir'in işgalini yurdun birçok bölümünden evvel güçlü bir şekilde protesto edilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Erzurum'da mücadele ruhunun en üst düzeyde tutulmasında ve bölgenin düşmana karşı korunması için halkın Cemiyet etrafında birleşmesinde de büyük katkıları bulunmuştur.

VII. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Gelmeden Evvel Cemiyete Katkıları

Bu dönemde Erzurum'da bulunmamasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın da Cemiyet'e büyük katkıları olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gelmeden evvel nasıl memleketin diğer bölgelerinin durumunu bi-

---

31 MF. Kırzıoğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s. 116.
32 Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk'ün Hayatı ve Eseri**, s.213.
33 Dursunoğlu, **a.g.e.**, s.56.

Levent Sahverdi Arşivi

liyor ve ona göre gerekli girişimlerde bulunuyor ise; aynı şekilde Erzurum ve civar vilayetler ile de temasta bulunuyor idi. Erzurum'daki temasları genellikle İstanbul'da bulunduğu sırada da, memleketin içinde bulunduğu durum üzerine görüşmeler yaptığı, Kazım Karabekir Paşa ile olmuştu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmeden önce Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'ne yaptığı katkılara ait bulabildiğimiz belge ve bilgiler şunlardır;

Posta ve telgraf müdüriyetince, Cemiyet'in çektiği telgraflar yazılmıyordu. Bunu öğrenen 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa derhal Erzurum vilayetine, Kolordu kumandanlıklarına, posta, ve telgraf müdüriyetine, telgraflar çekerek müdafaa-i hukuk Cemiyeti'nin telgraflarını çekmeyen memurların cezalandırılacakları belirtir[34].

Bu emir derhal etkisini göstermiş ve posta ve telgraf müdüriyetlerince verilen emir geri alınmış, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin telgrafları yazılmaya devam edilmişti[35].

Mustafa Kemal Paşa bazı zamanlarda da Cemiyet'e yol göstermiştir. 4 Haziran 1919'da Cemiyet'e çektiği telgraf bunun en belirgin örneklerindendir[36]:

"Milli Cemiyetlerden Avrupa'ya gidecek heyetin programını talep hakkındaki teşebbüsata dair hususâtı Trabzon vilayetine bildir. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Trabzon'daki Milli Cemiyetlere bu babdaki teşebbüsatını ihbar vaatlerini aynı zamanda Şarki Anadolu vilâyâtındaki cemiyetleri aynı vazifei vataniyeye davet eylemleri münasip olur."

Cemiyet'in Erzurum Kongresi ile ilgili olarak Konya'daki 2. Ordunun ve İngiliz Kontrol Subaylığının, Kongrenin ne sebeple açılacağı ve daha

---

[34] **ATASE**, Klasör 323, Dosya 60-4, Fihrist 34
[35] **ATASE**, Klasör 323, Dosya 60-4, Fihrist 36.
[36] **ATASE**, Klasör 323, Dosya 60-4, Fihrist 27

Levent Şahverdi Arşivi

sonra kongrenin açılmasına müsaade edilmemesi, istekleri diplomatik usüllerle Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmişti[37].

Mustafa Kemal Paşa 25 Mayıs'ta 15. Kolorduya çektiği telde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin durumu ve idare heyetinde çalışanların hüviyeti sorulduktan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin desteklenmesi rica ediliyordu[38].

VIII. İzmir'in İşgalini Protesto

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Erzurum Halkı İzmir'in işgalini 15 Mayıs'da haber almış ve durumu şiddetle protesto etmişlerdir.

Ermeniler tarafından da kendi bölgelerinin işgal edileceği şüphesi kalmayan Erzurum Halkı, İzmir'in işgalini düzenledikleri, mitingler, padişaha, hükümete ve itilaf devletlerine yağdırdıkları protesto telgraflarıyla sert bir şekilde reddetmişlerdir. İzmir'in işgaline Erzurumlular ve Erzurumluların sesi olan Cemiyet'in tepkileri şu şekilde cereyan etmiştir.

İzmir'in işgali haberi Erzurum'da 15 Mayıs 1919 günü ajans haberlerinden ve Dahiliye Nazırı Mehmet Ali imzasıyla gelen bir telgraftan öğrenilmişti[39]. Ayrıca İzmir Reddi İlhak Heyet-i Milliyesi'nden de işgali haber veren acı telgraflar gelmeye başlamıştı.

Erzurum'da bomba gibi patlayan bu haber Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni faaliyete geçirmişti. Derhal bir miting heyeti kuruldu. Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti Reisi Raif Hoca'nın başkanlığında[40] kurulan bu miting heyetinde belediye azasından Şeyh Eşref, Müdafaa-i Hukuk'tan Hüseyin Avni, Süleyman Necati ve Cevat Dursunoğlu da bulunuyordu[41]. Miting Heyeti 16 Mayıs'ta Valiliğe müracat ederek 18 Mayıs'ta bir miting düzenlemek için müsaade almıştı. Valiliğe

---

37 **ATASE,** Klasör 239, Dosya 21-13, Fihrist 25

38 Dursunoğlu, **a.g.e.**, s61-62.

39 Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Atatürk Konferansları** 1969 TTK Basımevi, 1970

40 **Hadisat,** 10 Haziran 1335

41 Cevad Dursunoğlu, **a.g.e.**, s 63.

Levent Sahverdi Arşivi

verilen dilekçede "İzmir'in işgalinin hak ve adalete aykırı bir durum olduğunu ve uygulanmasının imkansız olduğunu ve bunu bütün Türklüğün protesto eylediğini Erzurum ahalisi adına İtilaf Devletlerinin Erzurum ve İstanbul'daki temsilcilerine bildirilmesi için 18 Mayıs'ta bir miting yapılacaktır" deniliyordu[42]. Bazı kaynaklarda yanlış olarak ilk protesto mitinginin 30 Mayıs'ta Havza'da yapıldığı belirtilmektedir (Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, s. 176).

İzmir'in işgaline Erzurum'un kazalarından da büyük tepkiler meydana gelmişti. Bunlar aynı zamanda merkezin protesto ve miting kararlarını da canı gönülden destekliyorlardı. Ayrıca tepkilerini telgraflarla da ifade ediyorlardı. 16 ve 17 Mayıs'ta Bayburt, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden ve yine 17 Mayıs'ta Hınıs ve Pasinler[43] gibi kazalardan gelen örnek birkaç telgraf bile Erzurum kazaları ahalisinin de İzmir'in işgalini nefretle kınadığını , Yunanlıların derhal bu bölgeyi terketmelerini istediğini, bunun gerçekleşmesi için de gerekli her tarafa telgraflarla müracat ettiklerini görüyoruz. Kazalar ahalisi Erzurum'da düzenlenen büyük mitingten sonra kendileri de protesto gösterileri düzenlemişti.

Miting Heyeti, Valilik'ten aldığı izin üzerine 18 Mayıs'ta Erzurum'da büyük bir miting düzenlemişti[44]. Erzurumlular büyük kitleler halinde bu mitinge katılmışlardı. Çevre kazalardan gelenlerle birlikte miting alanında büyük bir kalabalık toplanmıştı. Mitingte Erzurum'un ileri gelenlerinden ve Müdafaa-i hukuk Cemiyet'inin üyelerinden bazı kişiler çeşitli konuşmalar yapmıştı. Konuşmalar genellikle İzmir'in başına gelenler, aynı olayın Ermeniler tarafından Erzurum'a uygulanması ihtimali ve neler yapılabileceğini içeriyordu.

Mitingteki konuşmacılardan birisi de Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'inin Katibi Cevat Dursunoğlu idi. Cevat Bey hemşehrilerine hitaben şu konuşmayı yapmıştı[45]:

---

[42] B.S. Baykal, "a.g.m.", s.119
[43] Baykal, "a.g.m.", s.120
[44] Baykal, "a.g.m.", s.120
[45] Baykal, "a.g.m.", s.121

Levent Sahverdi Arşivi

"İşte gördünüz; İzmir faciası, düşmanın asıl niyeti hakkında öteden beri anlatmak istediklerimizin gerçek olduğunu ispat etti. Nasıl ki İzmirliler sabahın birinde ansızın vahşi Rumların baskınına uğramışlarsa, onlardan daha da vahşi olan Ermenilerin de yakında üzerimize saldıracaklarına artık şüphe mi kalmıştır? İtilaf Devletlerinin Doğu Anadolu'muzu Ermenilere vermek kararında olduklarını duymayan kalmamıştır. Rus işgali sırasında Ermenilerin Erzurum'da yaptıklarını gözlerinizle gördünüz. Yalnız Erzurum şehrinde onbinden fazla Türk'ü nasıl boğazladıklarına şahit oldunuz. Eğer Ermeniler bir daha bu toprakla ayak basacak olurlarsa, tek Türk'ü sağ bırakmayacaklardır. Buna meydan vermemenin tek çaresi, teşkilatlanıp saldırgana karşı koymaktır. Bilesiniz ki bunun dışında herhangi bir kurtuluş yoktur. Hep olup da çalışırsak kurtuluş ümidi vardır. Aksi taktirde hepimizin kılıçtan geçmesi muhakkatır. Tanrı 'nın yardımı ile başarıya erişeceğiz."

Miting sonunda İzmir'in işgalini protesto etmek için, ahali adına Miting Heyeti, Belediye Başkanı Zakir Bey ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a İtilaf Devletleri temsilcilerine[46], Sadarete ve Padişaha ve İstanbul'daki Hadisât[47] Gazetesine[48] İzmir'in işgalini protesto eden telgraflar gönderilmiştir. Aynı zamanda da bu mercilerden bu hukuk dışı hatanın tashihi rica olunarak İzmir'in bir an evvel işgalden kurtarılması istenmiştir.

24 Mayıs 1919 tarihli İstiklal Harbi Gazetesi'nden Erzurumluların 23 Mayıs'ta bir miting daha düzenlemiş olduğunu görüyoruz. İstiklal Harbi Gazetesinde bu miting şu şekilde anlatılmaktadır[49]:

"Erzurum'da bütün Türkler sönmez bir infialde matemle dakikalar yaşamaktadır. Herkes heyecan içindedir. Bütün müessese ve dükkanlar ka-

---

[46] **ATASE**, Klasör No. 323, Dosya no. 60-4, Fihrist 50

[47] **Hadisat**, 10 Haziran 1335 (1919)

[48] **Hadisat**, 13 Haziran 1335

[49] Ömer Sami Coşar, **İstiklal Harbi Gazetesi**, 24 Mayıs 1919. Cumartesi, no .10 İstanbul 1970

Levent Şahverdi Arşivi

patılmış ve binlerce Erzurumlu büyük bir miting yapmıştır. Toplantıda, İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali protesto edilmiştir."

Haziran ayının 6. Gününde Erzurumlular yine büyük bir miting yapmışlardı. Bu mitingde Yunanlıların işgale devamı, İtilaf Devletleri ve diğer merciler nezdinde protesto edilmişti. Konuşmacılar artık halkın kendi başının çaresine bakmasından başka çıkar yol kalmadığını, mücadele edebilmek için de teşkilatlanıp birlik içinde olmak gerektiğini belirtirler.

Erzurum'da bu mitingler düzenlenirken kazalar da boş durmuyor., onlar da çeşitli protesto gösterileri yapıyorlardı. Pasinler kazası merkez ve mülhakata ahalisi 3 gün ardarda protesto mitingi yapmıştı. 2 Haziranda yapılan mitinge 5 bin, 3 Haziranda yapılan mitinge 6 bin ve son olarak 4 Haziranda yapılan mitinge ise daha fazla katılım olmuştur. Bu mitinglerde inzibat ve asayişin muhafazası çok zor temin edilebilmiştir.

3 Haziranda düzenlenen mitingde İzmir ve havalisinin boşaltılması için mücadele kararı alınmış, İstanbul'da İtilaf devletleri temsilcilerine, Sadarete ve 9. Ordu Müfettişliğine müracatta bulunulmuştu. 4 Haziranda milli teessür ve heyecan doruk noktasına ulaşmıştı. 9. Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önceki müracaata olumlu cevap vermesi halkın büyük bir heyecanla coşmasına sebep olmuştu[50].

Diğer taraftan Bayburt'ta da 2 Haziranda büyük bir gösteri yapılmış ve itilaf Devletlerine, Sadarete, Orduya müracaatta bulunulmuş, İzmir'in işgali protesto edilmiştir.

Erzurum'un en geri bölgelerinden olan hatta bir telgrafhaneleri bile olmayan Kığı'nın halkı da İzmir'in işgalini şiddetle ve nefretle protesto etmiştir.

Kazalarda görülen heyecan merkezdeki heyecandan hiç de aşağı değildi. Öyle ki bu kazaların halkı çektikleri telgraflara cevap alıncaya kadar

---

[50] Baykal, **"a.g.m."**, s.123.

Levent Sahverdi Arşivi

postahanelerin (telgrafhanelerin) başından ayrılmamakta ve umut verici bir haber beklemekteydi[51].

IX. Cemiyet'in Sulh Konferansı İle İlgili İstekleri

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-î Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi kurulduğu andan itibaren Paris Sulh Konferansı ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. Doğu Anadolu'nun kaderinin bu konferansta ele alınması ve bölgenin Ermenilere verilmesi ihtimali Cemiyet'in, bu konu için Sadrazama ve Padişaha bir çok defa müracaatına sebep olmuştur. Cemiyet İstanbul'a çektiği telgraflarda sulh konferansta nasıl davranılması gerektiğini bu konferanstan neler beklediğini dile getirmiştir.

3 Haziran'da Hadisat'a[52] 4 Haziran da aynısı Sadarete[53] çekilen bir telgrafta çok sert uyarılar bulunmaktaydı.

"Sulh Konferansına murahhaslarımızın davet edildiğine dair gelen haber üzerine vilayetimiz ahalisi atideki maruzatın ehemmiyet ve katiyetle nazarı dikkat ve itinaya alınmaması istirhama karar vermiştir. Ârilerin buraya gelmesinden evvel bir medeniyet tesisine muvaffak olan (Ordoho) ların Turani'ül-asıl bulunduğunu ve onbirinci asırda Türkler buralara yerleşmeye başladıklarında Ermenilerin içtimai rabıtaları çoktan inhilâl etmiş olduğu tarihî vesikalarla sabit bulunmuş ve uzun bir tarih ile büyük kan, can ve an'ane alâkalarının terakümü buraları milletimize gayrı menfek bir surette bağlanmıştır. Milletimizin buralardaki hakimiyeti yalnız askeri bir mahiyette olmayıp aynı zamanda harsî esaslara müstenit bulunduğu elyövm payidar olan âbelerle sabittir. Bu meyanda Ermenilere ait birkaç ibadethaneden başka bir müessesei ilmiye ve ne de müessesei medeniye yoktur[54] Payitahtın o kadar muavenetine nail olmadığı halde bu vilayetlerin sırf kendi can ve malları ile asırlardan beri düşmana ve bilhassa dört seneden beri Osmanlı Hakimiyetini Rus istilâsına, Ermeni eşkıyasına

---

51 Baykal, **"a.g.m."**, s.122-124..
52 **Hadisat**, 13 Haziran 1335
53 Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 45.
54 Hadisat'a gönderilen telgrafın bundan sonraki bölümü sansüre uğramış; çıkmamıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

karşı müdafaa etmesi millî kuvvet ve kesafetin millî azim ve imanın derecesini tâyine kâfidir. Binaenaleyh teklifi samilerinde olduğu gibi mevcut olmayan bir ermeni tefevvukunun velev muhtariyet şeklinde olsun mevzuu bahis edilmesi doğrudan doğruya hukuku islâmiyenin iptalini kabul demek olacağı ve Osmanlı vahdetini muhil ve buralardaki içtimaî, idarî, İktisadî hakimiyet ve tefevvuku millimizi rahnedar eder. Herhangi bir sureti tesviyeyi kat'iyyen kabul etmeyeceğimizi ve bu yolda her türlü fedakarlığı ihtiyara âmâde bulunduğumuzu ve hükümetimizin ancak bu dairede bir siyasetine milletçe müzaheret olunabileceğini arz eder. Ve hakkımızda Avrupa ne karar vermek isterse istesin o zulme hükümetimizin muvafakati gibi bir kardeş elinin girmesini ve toprağı şehitler vücudundan müteşekkil bulunan mukaddes vilâyâtı şarkıyemizde Ermeni hakimiyetinin teesürüne bizce muvafakat imkânsız olduğundan hakka hürmet ettirilmesini bu münasebetle de istirham eyleriz. ."

Cemiyet'in yanında sulh konferansı ile yakından ilgilenenlerden birisi de Kâzım Karabekir Paşa'ydı. Erzurum'a geldikten sonra devamlı şekilde Cemiyet'in yanında olan ve 15. Kolorduyla Erzurum halkına güven veren Kâzım Karabekir Paşa sulh konferansıyla ilgili olarak 6 Haziranda bütün mıntıka merkezlerine bir tamim yayınlamıştı[55].

Yine Cemiyet tarafından 6 Haziranda Hadisat'a[56] 7 Haziranda da aynısı Sadarete[57] olmak üzere sulh konferansıyla ilgili iki telgraf çekilmiştir. Bu telgraflar ilk çekilen telgraflar kadar olmasa bile yine sert ifadeler taşımaktadır. Bu telgraf Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Doğu Anadolu hakkındaki belirttiği görüşlere karşı Erzurum ahalisinin hissiyatını belirtir.

Bu konuyla ilgili en ilginç telgraflardan bir tanesi de Pütürge'den gelmiştir[58]. Aşağıdaki metni bulunan bu telgrafı çeken kişi hem Pütürge Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hem de Kürt Teali Cemiyeti'nin Reisi Murtaza

---

55 Karabekir, **a.g.e.**, s. 44
56 **Hadisat**, 10 Haziran 1335
57 Karabekir, **a.g.e.**, s.45
58 **Hadisat**, 13 Haziran 1335

Levent Şahverdi Arşivi

Bey idi. Görülüyor ki, Doğu Anadolu'nun bütünlüğünün korunması ve düşmana verilmemesi için bölgede herkes üzerine düşeni yapmak gayretindedir. Hadisat'a gönderilen telgrafın metni şöyledir:

"Vilayat-ı Şarkıye'nin Ermenistan idaresine terk ve tevdi edileceği hakkında devran eden şâyıa her tarafta olduğu gibi kazamız ahalisince de pek fazla heyecana mucib oluyor. Ümid ve intizarın fevkinde ittihaz olunacak böyle bir karar evvel ve ahir arz eylediğimiz vechile bütün Vilayat-ı Şarkıye ahalisiyle hemdest vefâk olarak müdafamızla redde karar verdik[59]...

X. Cemiyetin Erzurum Vilâyet Kongresi

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-î Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi Nisan 1919'da yapmış olduğu idare heyeti değişikliğinden sonra, Cemiyetin vilâyet kongresini çok kısa zaman içerisinde icra etmek için yeni bir teşkilat nizamnamesi hazırlamıştı. Bu nizamname sayesinde Cemiyet Erzurum vilayeti ve kazalarında ve nahiyelerinde şubeler açmış, teşkilatlanmayı sağlamıştı.

Şubelerle yapılan yazışmalar ve gerekli çalışmalar neticesinde kongrenin 17 Haziran 1919 tarihinde toplanması kararlaştırılmıştı. 12 kişilik merkez idare heyeti dahil 21 üyenin katılımı ile 17 Haziranda açılan kongrenin çalışmaları 25 Hazirana kadar devam etmiş ve Bu süre içerisinde yoğun çalışmalar yapılarak şu konular üzerinde durulmuştur.

-Erzurum merkezinin hazırladığı rapor[60]

- Erzurum merkezinin hazırladığı gizli rapor[61]

- İzmir ve Manisa'nın işgali

---

[59] Burada üç cümle sansüre uğramış , çıkartılmıştır.

[60] O günkü durumu açıkça ortaya koyan bu raporun aslı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde 38/4609 numarada bulunmaktadır. Bugünkü harflerle tam metni için Bkz Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresiyle İlgili Belgeler**, s 38-40.; Cevad Dursunoğlu, **a.g.e.**, s 151-154.; M.F. Kırzıoğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s.85-89.

[61] O günkü şartlarda Ermeni muhtariyeti meselesini, Kürt muhtariyeti meselesini, Türk tarihini, Anadolu'nun durumunu Vilâyât-ı Şarkıye'yi ele alan bu raporun bu raporun aslı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde 38/4514. numarada bulunmaktadır. Bugünkü harflerle tam metni için Bkz Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresiyle İlgili Belgeler**, s 40-52.; M.F. Kırzıoğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s.90-102.

Levent Sahverdi Arşivi

- Vilâyât-ı Şarkıye'nin siyasi vaziyetinde meydana gelebilecek değişiklikler

- Ermenilerin Müslümanlara yaptığı mezalimin tahkiki

- Cemiyeti güçlendirmek için iktisadi teşekküllere ehemmiyet verilmesi

- Bütçenin tetkiki

- Merkez heyeti Amile Meclisi İdaresinin seçimi

- Kararlar tanzimi ve kapanış.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin uygulanmaya başlanmasından itibaren Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılmakta olduğu dönemde kurulan Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetlerinden birisi de: 2 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da kurulmuş olan Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'dir. Cemiyetin Erzurum Şubesi kuruluşundan (10 Mart 1919) itibaren Erzurum Kongresi sonucunda Doğu Anadolu'da bulunan bütün müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin Şarki Anadolu müdafaa-i hukuk cemiyeti altında toparlanması ile kapanmasına (fiilen 7 Ağustos 1919, resmen 24 Ağustos 1919) kadar geçen çok kısa zaman içerisinde o günün şartları içerisinde kendisinden beklenin üzerinde ve hatta genel merkezinden daha faal bir şekilde çalışmalarda bulunmuştur. Biz burada cemiyetin kuruluşu ve yapmış olduğu faaliyetlerle Atatürk'ün Erzurum'a gelişine kadar olan dönemde cemiyete olan katkılarını inceledik.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Cemiyet, hukuk, müdafaa, vilayat

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

The Society of Defence of the National Rights of the Eastern Provinces was one of the "Defence of Rigts" and "Anti-Annexation " societies established in Istanbul in such period where the Ottoman State had been shared out after the Mondros Armistice had been put into practice on December 2nd, 1918. Under these circumstances its Erzurum branch had shown unexpected hard works and high activities even more active than the main office; in a short period of time starting from its establishment (March 10, 1919) to the closure (actually August 7, 1919, offically August 24,1919) as a result of gathering all the "Defence of Rights" and "Anti-Annexation" societies under Society of National Rights Of Eastern Anatolia by Erzurum Congress. In this study, we have examined the establishment and activities of the society till Atatürk's arrival to Erzurum and his contribution to the society in that period.

Key Words: Atatürk, society, right, defence, provinces,

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

LOZAN KONFERANSI VE ANTLAŞMASI ÜZERİNE İNGİLİZ PARLAMENTOSU'NDA YAPILAN TARTIŞMALAR

Dr. Mustafa ÇUFALI*

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunda ve oluşan yapısında çok önemli bir yere sahip olan Lozan Konferansı ve Antlaşması üzerine pek çok yazı yazılmış ve her yönüyle detaylı olarak incelenmiştir.[1] Fakat Lozan üzerine İngiliz Parlamentosu'nda yapılan tartışmalar, çok dikkate değer olmakla beraber günümüze kadar Türk tarihçileri tarafından üzerinde yeterince durulmamıştır.[2] Hiç kuşkusuz bunun en büyük nedenlerinden biri İngiliz Parlamentosu'nun dış politika oluşturmada hükümet üzerinde pek bir gücü ve yetkisi olmamasıdır.[3] Yine de hem iktidarın hem muhalefetin barış görüşmelerine ve Türkiye'ye bakışının incelenmesi, İngiltere'nin Türkiye politikasını anlama bakımından faydası vardır. Çünkü hiçbir hükümet parlamentonun görüşünü tamamen görmezlikten gelemez. Bu nedenle Lozan görüşmeleri sırasında ve sonrasında hem Avam Kamarası, hem de Lordlar Kamarası'nda Lozan üzerine yapılan tartışmalar bu çalışmada detaylı bir biçimde incelenecektir. Yalnız bu tartışmalar çok uzun olduğundan hep-

---

* Polis Akademisi Araştırma Görevlisi.

1 Bu konuda yapılmış çalışmaların bir kısmı için bak: Briton Cooper Busch, **Mudros to Lausanne,** New York: State Univ. of New York, 1976; İsmet İnönü, Hatıralar. Cilt: 2. Ankara: Bilgi, 1987; Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa,** Ankara: Bilgi, 1993; Harold Nicolson, Curzon: The Last Phase, 1919-1925, London: Constable, 1934; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** Cilt: 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991; **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması, Uluslararası Seminer,** 1993, Ankara: İnönü Vakfı, 1994.

2 Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, bazı eserlerinde İngiliz Parlamentosu'nda yapılan tartışmaların bir kısmına değinmiştir. Bak: **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),** Ankara, S.B.F. Yayınları, 1978. Ss. 271-275; "İngiliz Parlamentosu'nda Türkiye Üzerine Tartışmalar (1919-1923)", **Seha L. Meray'a Armağan,** Cilt: 2. Ankara: S.B.F. Yayınları, 1982. ss. 429-486.

3 O dönemde İngiltere Parlamentosu'nun işleyişi ve hükümet ile ilişkileri için bak: Kürkçüoğlu, **a.g.m.,** s. 430-442.

Levent Şahverdi Arşivi

sine değinilmeyecek, ayrıca yine aynı nedenle konuşmaların eleştirileri yapılmayacak, sadece tasnifleri yapılıp, parlamenterler hakkında bilgiler verilecek ve bazı genellemelerde bulunulacaktır.

İngiliz Parlamentosu'nda Lozan görüşmelerini üç ayrı dönem olarak ele alabiliriz. Birincisi Lozan görüşmeleri başlarken Avam Kamarası'nda 23 ve 24 Kasım 1922 tarihlerinde, Lordlar Kamarası'nda ise 23 Kasım 1922 tarihinde yapılan tartışmalar, ikincisi Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından sonra Avam Kamarasında 23-25 Şubat 1923 tarihleri arasında, Lordlar Kamarasında 13 Şubat 1923 tarihinde yapılan tartışmalar, sonuncusu ise Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Avam Kamarasında 2 Ağustos 1923, Lordlar Kamarasında ise 28 Şubat 1924 tarihinde yapılan tartışmalardır. Tartışmaların ana konuları Türkiye'deki gayrı müslim azınlıkların geleceği, kapitülasyonlar,[4] Boğazlar[5] ve Musul[6] meseleleri, Ermeniler, İngiltere-Rusya ilişkileri ve İngiltere'nin Türkiye ile gelecekteki ilişkileri üzerineydi. 1924'teki tartışmalar İşçi Partisi, diğer tartışmalar ise Muhafazakar Parti iktidarı döneminde oldu. Lozan öncesi iktidarda Liberaller çoğunlukta bulunduğu ve Lloyd George hükümeti de Türkiye yönelik Yunan yanlısı politika sonucu iktidardan düştüğü için İstiklal Harbi dönemi İngiliz politikasına yoğun eleştiriler Lozan döneminde de sürdü. Tabii aynı nedenle Liberal Parti milletvekillerinin parlamento oturumlarında Türkler aleyhine konuşmaları genel politikalarına parallellik arzetmektedir. Buna karşın Muhafazakar Parti milletvekillerinin Türkler'e karşı daha anlayışlı ve yumuşak tavır içinde olmaları dikkat çekiyordu. İkinci önemli nokta gayrı-müslim azınlıklar meselesinde her partinin milletvekillerinin Türkler'e karşı son derece tenkitçi yaklaşım içinde ol-

---

[4] Kapitülasyonların gelişimi ve kapsamı için: Mustafa Çufalı, "Kapitülasyonların Mahiyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışındaki Rolü", **Türk Yurdu,** Sayı: 148-148 (Aralık 1999-Ocak 2000). s. 156-164; Nasim Sousa, **The Capitulary Regime of Turkey,** Baltimore: John Hopkins University, 1930.

[5] Boğazların statüsü ve bu konuda devletler arasındaki mücadeleler için: Barbara Jelavich, **The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question,** 1870-1887,Bloomington: Indiana University, 1973; Marian Kent, **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire,** London: George Allen & Unwin, 1984.

[6] Musul meselesinin gelişimi için: Peter J. Beck, "Britain and the Settlement of the Mosul Dispute, 1918-1926", **Middle Eastern Studies,** Sayı: 17 (2), 1981; ss. 256-276; Marian Kent, **Oil and Empire, British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920,** London, 1976; Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi, (1918-1926),** İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.

Levent Sahverdi Arşivi

malarıydı. Diğer bir nokta İşçi Partisi milletvekillerinin İngiliz-Rus ilişkilerinde daha anlayışlı ve yumuşak politikalar takip edilmesini savunmasıydı. Tartışmaların belki de en önemli yanı ise Türkler'le artık barış yapılması ve daha yakın ilişkilere girme gereğinin hemen tüm parlamenterler tarafından dile getirilmesiydi. Avam Kamarası ile Lordlar Kamarası arasında Lozan ile ilgili tartışmalar açısından ise şunu söyleyebiliriz: Lordlar Kamarasındaki tartışmalar Avam Kamarası'ndakine oranla daha yumuşak bir üslupla geçmiş, üyeler hükümet politikasını eleştirmekten ziyade iyi dilek temennilerini sunmuşlar ve hükümete özellikle gayrı müslim azınlıkların haklarının korunması ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bazı tavsiyelerde bulunmuşlardı. Liberal Parti kökenli üyeler ise yine de Lozan görüşmelerini ve antlaşmasını eleştirmekten kendilerini alamamışlar ve Türkler'e çok fazla taviz verildiğini öne sürmüşlerdir.

Lozan Konferansı Üzerine İlk Tartışmalar:

Avam Kamarası'nda Lozan Konferansı üzerine ilk tartışma konferansın açılışından birkaç gün sonra 23 Kasım'da başladı, fakat esas tartışmalar 24 Kasım 1922'de İngiltere'nin Yakın Doğu politikası üzerine görüşmeler sırasında oldu. Konuşmalar daha çok önceki hükümetin Türkiye hakkındaki politikası üzerine ve gelecekteki Türk-İngiliz münasebetleri hakkındaki temenniler etrafında yoğunlaştı. İngiltere'nin Lozan'da izleyeceği politika ve hedefleri üzerine sorulan sorular ise hükümet sözcüsü tarafından çok genel olarak cevaplandırıldı. Bunun da en büyük sebebi hükümetin Lozan görüşmeleri sürerken önceden taahhüde girmek istememesi ve tarafları görüşmelerde serbest bırakma arzusuydu. Muhalefet te bunu anlayışla karşıladı. Bu oturumda hem Muhafazakar Parti hem de İşçi Partisi milletvekilleri İngiltere'nin İstiklal Harbi döneminde Türkiye'ye yönelik politikasını, Sèvres'in Türkler'e zorla kabul ettirilmeye çalışılmasını ve Yunan yanlısı politikalar takip edilmesini kapsamlı bir şekilde eleştirdiler. Oturumda üzerinde en fazla durulan konu ise Ermeni ve Rumların imtiyazları ve gelecekleri idi.

23 Kasım tarihinde muhalefet adına söz alan İşçi Partisi lideri Ramsay

Levent Şahverdi Arşivi

MacDonald,[7] öncelikle barış görüşmelerinin başlamasından ve Sèvres antlaşması'nın iptalinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek şunları söyledi: "Başbakanı ve hükümetini, insanlık kibrinin ve ahmaklığının anıtı bu antlaşmayı yırtan taraf olması nedeniyle tebrik ediyorum... Önceki hükümet Avam Kamarası'na Yakın Doğu meselesinde yeterince ilgi göstermedi. Politikalar Avam Kamarasına getirilmeden üretildi ve uygulandı. Buna kesinlikle karşı çıkıyorum."[8] MacDonald konuşmasının devamında hükümetin politikasından parlamentonun haberdar olma hakkının olduğunu ileri sürerek bu konuda bilgilendirilmelerini hükümetten beklediklerini dile getirdi. Mesela İngiltere'nin Rusya'yla ilişkileri nasıl olacaktı? Irak'a yönelik politikası ne olacaktı? Ermenistan gibi küçük milletlere verilen sözler tutulacak mıydı? İngiltere'nin azınlıkların korunması hakkındaki politikası neydi? MacDonald'a göre Lozan Konferansı herhangi bir konferans değildi; bilakis çok büyük önemi haizdi. Bu nedenle Avam Kamarası bu dönem kapanmadan önce hükümetin politikasını daha detaylı biçimde vermek zorundaydı.[9] MacDonald Lozan ve Londra'da petrol simsarlarının yoğun çalışmasına da dikkat çekerek milli menfaatleri kendi menfaatlerine alet edenlere karşı hükümeti dikkatli olmaya çağırdı.[10]

MacDonald'ın eleştirilere cevap veren Başbakan Bonar Law[11] Lozan

[7] James Ramsay MacDonald (1866-1937), İskoçya'da doğdu. Büyük bir yokluk içinde büyüdü. 1885 yılında Sosyal Demokrat Federasyon'a üye oldu. İşçi Partisi'nden 1906-1935 yılları arasında milletvekili olarak Parlamento'da bulundu. Sosyalizm ve Toplum (1905) ve Sosyalizm (1907) kitaplarıyla ün yaptı. 1911-1914 yılları arasında İşçi Partisi sözcüsü oldu. I. Dünya Savaşı başlangıcında Almanya ile savaşı değil de müzakere yolunu savunduğu için protestolara maruz kalınca parti sözcülüğünden istifa etti. 1922-1931 yılları arasında da parti liderliğinde bulundu. Ocak-Kasım 1924'te ilk defa iktidara gelen İşçi Partisi hükümetinde Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı görevinde bulundu. 1929-1935 yılları arasında ikinci defa Başbakanlık yaptı. Martin Gilbert, **Winston S. Churchill. 1922-1939.** Cilt: 4. London, 1990. s. 16; Cameron Hazlehurst, Sally Whitehead, Christine Woodland, A Guide to the Papers of British Cabinet M,inisters, 1900-1964. London, 1996. s. 242. J. P. Kenyon, **Dictionary of British History.** London, 1981. s. 226; Peter Teed, **Dictionary of Twentieth-Century History, 1914-1990. Oxford, 1992.** s. 283; The Concise Dictionary of National Biography. Cilt: 2. Oxford, 1992. s. 1874-1875. Microsoft Encarta '95, İnteractive Multimedia Encyclopedia for Windows.

[8] **House of Commons Debates,** 23 Kasım 1922. Cilt:159. ss. 53-54.

[9] **Ibid,** s. 54-55.

[10] **Ibid,** s. 55.

[11] Andrew Bonar Law (1858-1923), Kanada'da doğup İskoçya'da büyüdü. 1900-1923 yılları arasında Muhafazakar Parti milletvekili olarak Parlamento'da yer aldı. 1915 sonbaharında Kabine'de oluşan, İngiliz askerlerinin Çanakkale'den çekilmesini savunan grubun lideri pozisyonundaydı. 1915-1916 yıllarında Koloniler Bakanı, 1916-1919 yılları arasında Maliye Bakanı, 1919-1921 yılları arasında da Ferman Mührü Emini olarak hükümetlerde görev aldı. 1919 yılında Versailles antlaşmasını imzalayanlar arasında bulundu. Ekim 1922'de Lloyd George'un istifasıyla Başbakanlık görevine getirilen Law, Mayıs 1923'te hastalığı nedeniyle bu görevinden istifa etti. Kısa bir müddet sonra da kanserden öldü. Kenyon, **Dictionary of British History.** s. 213-214; Teed, **Dictionary of Twentieth-Century History, 1914-1990.** s. 263. **The Concise Dictionary of National Biography.** Cilt: 2. Oxford, 1992. s. 1733-1734.

Levent Sahverdi Arşivi

görüşmelerinin kapalı kapılar arkasında devam eden gizli görüşmeler olmadığını ama tarafların basın ve Parlamento'nun etkisi altında kalmadan serbestçe görüşmelere devam edebilmeleri için Lozan hakkında fikir yürütemeyeceğini bildirdi. Söylenebilecek bir şey varsa o da tek amaçlarının barış olduğuydu. Muhalefet liderinin petrol simsarlarına dikkat edilmesi uyarısına cevap olarak ta bunun muhalefet partisinin takıntısı olduğunu iddia ederek "Parlamento'yu temin ederim ki Mezopotamya'da petrol için durmak istemiyoruz" dedi.[12] Ermenilerin haklarının korunması meselesine gelince, Başbakan güçlerinin sınırlı olduğunu savaştan herkesten daha ziyade zarar gördüklerini belirterek "Biz dünyanın Don Kişot'u olamayız. Dünyaya yardım etmek isteriz fakat yalnız başımıza yapamayız" diyerek Ermeniler konusunda fazla birşey yapamayacaklarını şimdiden kabul etmiş oluyordu.[13]

Bu kısa görüşmeden sonra Avam Kamarası'ndaki esas tartışma 24 Kasım'da meydana geldi ve ilk konuşmayı Muhafazakar Parti'den Aubrey Herbert yaptı.[14] İngiltere'nin Türkiye politikasını eleştirerek konuşmasına başlayan Herbert, Hint Müslümanlarının yardımıyla savaşı kazanıp İstanbul'a girmelerinden sonra Yakın Doğu'da iki olayın huzursuzlukların ve problemlerin başlangıcını teşkil ettiğini, ilkinin Ayasofya Camiini kiliseye çevirme teklifi olduğunu ve bunun Müslümanların duygularını rencide ettiğini, ikincisinin ise sükunet içinde olan İzmir'e İngilizler tarafından Yunan askerlerinin gönderilmesi olduğunu, bunun da Türklerin çıkarlarını ihlal ettiğini söyledi.[15] İngiliz faaliyetlerinin bununla da bitmediğini tüm taahhütlerinin aksine olarak Osmanlı İmparatorluğunu müttefikler arasında

---

[12] **House of Commons,** 23 Kasım 1922. Cilt:159. s. 65.

[13] Ibid, s. 66.

[14] Aubrey Herbert (1880-1923), 1904-1912 yılları arasında başta İstanbul, Ege adaları, Balkanlar, Ortadoğu olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerin ziyaretlerde bulundu. Bu dönemde İstanbul'da İngiltere'nin fahri ataşeliğinde de bulundu. Bu ziyaretlerin başlangıcında Yunan hayranı birisi olmasına rağmen sonraları Türkler'e hayranlık duymaya başladı ve Avam Kamarası'nda Türk taraftarı biri olarak tanındı. 1911'de Muhafazakar Parti'den Yeovil milletvekili seçildi. 1919 yılında I. Dünya Savaşı'nda cephedeki askerlerin halet-i ruhiyelerini anlatan "Mons, Anzac and Kut" isimli eserini yayımladı. Türkiye'den gönderdiği yazılar genelde "Ben Kendim" müstear ismiyle değişik dergilerde yayımlandı. 1924 yılında da Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı seyahatlerin notları "Ben Kendim" başlığıyla kitap olarak yayımlandı. Bu kitabın Yılmaz Tezkan tarafından yapılan Türkçe çevirisi 1999 Şubatında 21. Yüzyıl yayınlarından çıktı.

[15] **House of Commons,** 24 Kasım 1922. Cilt: 159, s. 189.

Levent Sahverdi Arşivi

paylaşmaya başladığını söyledi.[16] Herbert ayrıca İngiltere'nin Irak politikasını da eleştirerek ve Irak ile Türkiye arasında sınır olmadığına işaret ederek Irak'ı Türkiye'den ayırmanın mümkün olmadığını savundu. Herbert şöyle devam etti:

> Türklerin zaptetmeye teşebbüs dahi etmediği bölgeleri biz işgal ettik. Halkı Türklerin koyduğu vergi oranından üç kat daha fazla vergilendirdik. Türklerin kırbaçla cezalandırdıklarını biz demirli kamçılarla cezalandırdık. Sonuç bastırılması büyük miktarda kan ve paraya mal olan şiddetli bir isyan oldu.[17]

Herbert, Lloyd George'un Türkiye'ye yönelik politikasını bu şekilde eleştirdikten sonra Lozan hakkındaki görüşlerine geçti ve özellikle Türkiye'deki Hıristiyan azınlıkların geleceği konusuna değindi. Öncelikle Hıristiyan azınlıkların başına gelenlerin büyük bölümünün İngilizlerin kendilerini dış politika aracı olarak kullanmalarından kaynaklandığını belirterek şöyle devam etti:

> Kendinizi Küçük Asya'daki Hıristiyanların yerine koyunuz. Oradaki Hıristiyanlara Türklere karşı savaşmaları söylendi. Öte yandan kendinizi Türklerin yerine koyunuz. Varsayalım ki başımızda savaşta tüm ülkeyi harap eden Sinn Fein[18] azınlığı var ve Almanya İngiltere'deki Sinn Fein yandaşlarına müttefik olmaları nedeniyle İngiltere'ye karşı ayaklanmaları gerektiğini söyledi. Bu Sinn Fein yandaşlarına İngiltere'de birşeyler olacağını tahmin etmez misiniz? Bu örnek Küçük Asya'da olanların tamamen benzeridir.[19]

Herbert son olarak eğer Türkiye'deki hıristiyan azınlık için istenen haklar Avrupadaki Türk azınlığa da verilirse Türklerle anlaşmaya varılabieceğini söyleyerek konuşmasını bitirdi.[20]

Aynı oturumda İrlanda Milliyetçisi bağımsız milletvekili Thomas

---

[16] **Ibid,** s. 189.

[17] **Ibid,** s. 190.

[18] Sinn Fein 1902 yılında gazeteci Arthur Griffith tarafından kurulmuş, halihazırdaki lideri Gerry Adams olan ve Kuzey İrlanda'nın bağımsızlığını savunan bir siyasal partidir. Teed, **Dictionary of Twentieth-Century History,** 1914-1990. s. 426.

[19] **House of Commons,** 24 Kasım 1922. Cilt: 159, s. 192.

[20] **Ibid,** s. 192.

Levent Sahverdi Arşivi

Power O'Connor[21] da otuz kırk yıldır İngiltere'nin Yakın Doğu politikasını eleştirdiğini belirterek söze başladı. Ona göre İngiltere Yakın Doğu'da Hıristiyan azınlıklara yönelik soykırımı önlemek için gereği gibi politika üretemedi.[22] O'Connor Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları zulmü hafife alarak Yunan zulmünün geri çekilen askerlerin haleti ruhiyesi ile alakalı olduğunu, halbuki Türklerin Rumlar'ı bir hükümet politikası gereği boğazladığını iddia etti ve buna hiçbir zaman hoşgörüyle bakmayacağını söyledi.[23] Daha da ileri giderek Yunanistan'daki yarım milyon Müslümanın Yunanlılarla aynı politik, sosyal ve dini haklara sahip olduğunu, hatta 360 üyeli Yunan Parlamentosu'nda 40 tane Müslüman üyenin bulunduğunu söyledi. Bu 40 üyenin Parlamentoda özgürce konuştuğunu ve oy kullandığını da iddia etti.[24] O'Connor, Yunan yenilgisinin hemen sonrasında 18 ile 50 yaş arası tüm Rumlar'ın Anadolu içlerine gönderildiğini ileri sürerek İngiliz hükümetinden bunların kıyıma uğramadan Türklerin ellerinden kurtarılmasını istedi.[25] O'Connor, Lozan'da Hıristiyan azınlığın yalnız hayat ve mülk emniyeti alanında değil, tüm alanlarda eşitliğinin sağlanması ve dini hayat ve din okullarının serbestiyetinin sağlanması gerektiğini de ifade etti. Bunun için de Hıristiyan azınlıkların Milletler Cemiyeti gibi uluslararası bir teşkilatın vesayeti altına alınmasını istedi. O'Connor ayrıca Müttefiklerin Hıristiyan azınlığı korumak için Türkiye'de bir miktar asker ve bürokrat bırakılması gerektiğini ileri sürdü. İşçi Partisi'nden bir üyenin 'Türklerin egemenliği ne olacak?' diye sorması üzerine 'Türk hükümetinin egemenliği 75 yıl önce sona erdi, keşke tamamen sona ermiş olsa' diye düşüncesini dile getirdi.[26] Din hürriyeti konusunda ise Türklerin Hıristiyan ayinlerinin Türkçe yapılmasını talep ettiklerini ve

---

21 Thomas Power O'Connor (1848-1929), İrlandalı gazeteci ve milliyetçi lider. 1880'de Parlamento'ya girdi. Avam Kamarası'ndak çok uzun milletvekilliği dönemi olduğu için kendisine Avam Kamarası'nın babası denildi. 1883'te İrlanda Milliyetçiler Cemiyeti başkanlığı'na seçildi. İrlanda'daki milliyetçi harekete mali destek aramak için 1881 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne seyahat etti. Star, Sun gibi radikal gazeteler ve T.P.'s Weekly adında bir dergi çıkardı. Birçok makale, kısa hikayeler ve Pamel Hareketi (1886), Eski Bir Parlamenterin Hatıraları (1929) adlı kitapları yayınladı. Microsoft Encarta '95 CD.

22 **House of Commons,** 24 Kasım 1922. Cilt: 159, s. 193.

23 **Ibid,** s. 195-196.

24 **Ibid,** s. 196-197.

25 **Ibid,** s. 197.

26 **Ibid,** s. 198.

Levent Şahverdi Arşivi

okullarda Rum ve Ermeni çocukların kendi dillerini terketmeye zorlandıklarını iddia ederek buna karşı önlem alınmasını istedi.[27]

Liberal Parti'den Herbert Fisher[28] de diğer milletvekilleri gibi azınlıklar meselesi üzerinde durarak konuşmasına başladı. Bir Ermeni delegasyonunun Cenevre'de kendisine 'Küçük Asya'daki Hıristiyan azınlıkların durumundan endişe etmenize lüzum yok. Küçük Asya'da Hıristiyan azınlık kalmadı. Türkler hepsini temizlediler' dediğini hatırlatarak, İngiliz heyetinin en önemli görevinin Hıristiyan azınlığın haklarının en uygun biçimde korunması olduğunu belirtti. İkinci olarak Fisher Boğazların serbestiyeti konusu üzerinde durdu ve Boğazların savaş ve barış zamanlarında açık kalmasının temin edilmesini, bunu sağlamayan hiçbir antlaşmanın İngiliz halkını tatmin etmeyeceğini belirtti.[29]

İşçi Partisi'nden Mr. Noel Buxton[30] da diğer milletvekilleri gibi gayrı muslim azınlıkların durumları ve hakları üzerinde durdu. Öncelikle Yakın Doğu halklarının kendi geleceğini kendilerinin belirlemesi üzerinde durarak bölge halklarının korunmasının en uygun yolunun kendi kendilerinin idaresinin sağlanması olduğunu söyledi.[31] Özellikle Ermenilere yurt edinilmesi meselesi üzerinde durarak, Muhafazakar Parti'nin Türklere karşı ayaklanmalarının karşılığı olarak Ermeniler'e vatan vaad ettiğini hatırlattı. Ermeniler'in hiçbir milletin göze alamayacağı bir riskle ayaklandığını hatta Müttefiklere 5000 civarında asker verdiklerini ve bunun karşılığı olarak da yüzbinlerce insanının boğazlandığını, şu anda da ülkelerinden toptan sü-

---

[27] **Ibid,** s. 198-199.

[28] Herbert Albert Laurens Fisher (1865-1940), siyaset adamı ve tarihçi. 1912-1917 yılları arasında Hindistan Kamu Hizmeti Kraliyet Komisyonu üyeliği yaptı. 1912-1916 yılları arasında Sheffield Üniversitesi Rektör Yardımcılığı'nda bulundu. 1916-1926 yılları arasında Liberal Parti milletvekili olarak Parlamento'da bulundu. 1916-1922 yılları arasında Eğitim Bakanı olarak Liberal ve Muhafazakar Parti'nin oluşturduğu koalisyon hükümeti'nde görev yaptı. 1908'de Bonapartizm, 1935'te 3 ciltlik Avrupa Tarihi isimli eserini yayınladı. Gilbert, **Winston S. Churchill.** s. 362; **Kenyon, Dictionary of British History**. s. 138. **Concise Dictionary of National Biography.** Cilt: 1. Oxford, 1992. s. 1005.

[29] House of Commons, 24 Kasım 1922. Cilt: 159, s. 200.

[30] Noel Edward Buxton (1869-1948), Liberal Parti'den 1905-1906 arası Whitby, 1910-1918 arası Kuzey Norfolk, 1922-1930 arsında da İşçi Partisi'nden yine Kuzey Norfolk milletvekilliğinde bulundu. İki dünya savaşı boyunca barış girişimlerinde bulundu. 1924 ve 1929-1930 yıllarında Tarım ve Balıkçılık Bakanı, 1930-1948 yılları arasında da Çocukları Koruma Fonu Başkanı olarak görev yaptı. **Concise Dictionary of National Biography.** Cilt: 3. Oxford, 1992. ss. 2192-2193.

[31] **House of Commons,** 24 Kasım 1922. Cilt: 159, s. 203.

Levent Şahverdi Arşivi

rülme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını iddia etti. Türkiye'den Türk olmayan nüfusun sürülmesi çalışmalarının olduğunu, bunun da ancak Ferdinand ve Isabella döneminde İspanya'dan Yahudilerin sürülmesiyle karşılaştırılabileceğini ifade etti.[32] Kendisine göre İngiliz Hükümeti'nin yapabileceği en azından dağlık bölgelerden Karadeniz kıyılarına inmiş gayrı müslim halkı gemilerle oradan uzaklaştırmaktır. Yardım konusunda da İngiliz Dominyonlarının, Bulgaristan, İspanya ve A.B.D.'nin ikna edilebileceğini belirtti.[33] Erivan Cumhuriyeti'nin tüm Ermeni mülteciler için çok küçük olduğunu da söyleyerek İşçi Partisi'nin bir teklifi olarak Türkler'den Van, Eleşkirt ve Kars civarının alınarak Erivan Cumhuriyeti'ne bağlanmasını, buna karşılık olarak da Türkler'e Musul'un verilmesini önerdi.[34] Buxton, İngiltere'nin Rusya'ya yönelik politikasını ve Yunanlılar'ın Anadolu'yu işgalini desteklemesini eleştirerek Rusya ile olabilecek iyi ilişkilerin Ermeniler'in lehinde olacağını iddia etti. İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sırasında azınlıklara kendi yurtlarını edinme sözünü verdiğini hatırlatarak Ermeniler için mutlaka birşeyler yapılmasını istedi. Son olarak, ticari çıkarlar ve Musul petrolleri için azınlıklar lehinde politika izlemekten vazgeçilmesinin ve tarihte bu şekilde anılmanın onur kırıcılığını hatırlatarak konuşmasını bitirdi.[35]

Milletvekillerinin yorumlarına ve sorularına Muhafazakar Parti'den Dışişleri Bakan Yardımcısı Ronald McNeill cevap verdi.[36] Öncelikle O'Connor'ın İngiltere'nin Lozan'daki en önemli amacının Müttefik üyelerinin ortak hareket etmelerinin sağlanması olması gerektiği fikrine katıldığını, zaten bunun da başarılı bir şekilde uygulandığını belirtti.[37] Oturumda üzerinde esas durulan meselenin azınlıkların haklarının korunması

---

[32] **Ibid,** s. 205.

[33] **Ibid,** s. 206.

[34] **Ibid,** s. 206-207.

[35] **Ibid,** s. 207-208.

[36] Ronald John McNeill (1861-1934), 1900-1904 yılları arasında St James Gazette editörlüğü, 1906-1911 yılları arasında Encyclopaedia Britannica'nın editör yardımcılığı vazifelerinde bulundu. 1911-1927 yılları arasında Parlamento'da Muhafazakar Parti Kent milletvekili olarak bulundu. Ekim 1922-Ocak 1924 ve Kasım 1924-Kasım 1925 tarihleri arasında Dışişleri Bakan Yardımcılığı yaptı. Gilbert, **Winston S. Churchill.** s. 144. Cameron Hazlehurst, Sally Whitehead, Christine Woodland, **A Guide to the Papers of British Cabinet Ministers,** 1900-11964. London, 1996. s. 254.

[37] **House of Commons,** 24 Kasım 1922. Cilt: 159, ss. 209-210.

Levent Şahverdi Arşivi

ve gayrı muslim muhacirlerin problemlerinin çözümü olduğunu, bu konuda konuşmacıların sözlerinin hepsine katıldığını bildirdi.[38] O'Connor'ın Ermeniler konusundaki fikirlerine de katıldığını, fakat Ermenilerin eğitim ve dini ayin dili konusunda başka bir devlete (Türkiye'ye) müdahale etmenin çok zor olduğunu ve bunun ülkeyi savaşa bile sürükleyebileceğini belirtti.[39] Fisher'in Boğazlar'ın serbestiyeti konusundaki hassasiyetine katıldığını ve İngiliz delegelerinin bunun için gereken çabayı sarfettiklerini belirtmesine rağmen İngiltere'nin Boğazlar politikasını tümüyle ve tek başına yürütmeye çalışmasının dünyanın polisi olarak etmesini gerektireceğini belirterek, Boğazlar konusunda müttefiklerle beraber hareket etmesinin daha uygun olduğunu söyledi.[40] Ermenilere toprak verilmesi konusunda ise görüş belirtmekten kaçınmasına rağmen, Ermeniler'in kendi yurtlarını edinmelerinin Ermenileri hakiki manada korumaları anlamına gelmeyeceğini ileri sürdü.[41]

Lozan Konferansı hakkında Lordlar Kamarası'nda ise ilk görüşmeler 23 Kasım 1922 tarihli oturumda yapıldı. Konuşmalarda ana konu Avam Kamarası'nda olduğu gibi yine Türkiye'deki Hıristiyan, özellikle de Ermeni azınlığın geleceği üzerineydi. Muhafazakar Parti kökenli Lord Newton,[42] İngiltere'nin Türkiye politikası hakkındaki bazı yanlış kanaatların düzeltilmesi gerektiğini ifade ederek konuşmasına başladı. Bunlardan biri Eylül 1922'de Türkler'in İzmir'i tekrar ele geçirmesinden sonra Türkiye ile İngiltere arasında ortaya çıkan ve Çanakkale krizi[43] diye adlandırılan krizde İngiltere'nin tavrı ve Fransa ile ilişkileri idi. Newton, Çanakkale krizini geniş biçimde anlatarak İngiltere'nin katı politikasını savundu ve Fransa'nın Türk yanlısı politikasını eleştirdi. Türklerin İstanbul'a doğru iler-

---

[38] **Ibid,** s. 210.

[39] **Ibid,** s. 211-212.

[40] **Ibid,** s. 212.

[41] **Ibid,** s. 214.

[42] Thomas W. Legth (1857-1942), diplomat ve politikacı. 1879 yılında Dışişleri Bakanlığı'na girdi. 1881-1886 yılları arasında Paris Büyükelçiliği'nde görev yaptı. 1886-1898 yılları arasında Muhafazakar Parti'den milletvekili olarak Avam Kamarası'nda bulundu. 1916-1919 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı'nda Savaş Esirleri Bölümü'nde kontrolör olarak bulunarak binlerce esirin değişimine katkıda bulundu. **Concise Dictionary of National Biography.** Cilt: 2. Oxford, 1992. s. 1759.

[43] Çanakkale krizi için: Mustafa Çufalı, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi, Eylül-Ekim 1922", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı: 45 (Kasım), 1999. ss. 801-820; David Walder, **The Chanak Affair,** London: Hutchison, 1969.

Levent Sahverdi Arşivi

lemeye başlamasıyla İstanbul'daki Hıristiyan nüfusun nasıl bir panik ve halet-i ruhiye içinde olduğunu anlatarak, bu durumun henüz tam olarak yok olmadığını iddia etti. Çanakkale krizi sırasında Lloyd George hükümetinin politikasını tasvip ederek, bu politikanın devam ettirilmesi halinde müttefiklerinin kendilerine bağlı kalacaklarını ve barışa ulaşılabileceğini belirtti.[44] Ona göre ikinci bir yanlış kanaat da şimdiki Türkler'in eski Türklerle aynı olduğuydu. Kendisinin de bir zamanlar bir parça Türk yanlısı olduğunu söyleyerek eski Türkler'in işledikleri suçlardan çok daha fazla suçlara maruz kaldığını, fakat şimdi karşılarında bulunan milliyetçi Türkler'in saldırgan, müsamahasız ve din düşmanı olduğunu, sadece İngiliz düşmanı değil, aynı zamanda Avrupa düşmanı, bunlardan daha da kötüsü Rus bolşevikleri güdümünde olduklarını, fakat bunu bilemeyecek kadar aptal olduklarını, amaçlarının ise İstanbul'da Avrupa nüfuzu yerine Bolşevik nüfuzunu yerleştirmek olduklarını iddia etti. Yakın Doğu ve İstanbul'a yönelik Bolşevik Rus politikasının ise emperyalist Rus politikasıyla aynı olduğunu söyledi. Tüm bunların ışığı altında sonuç olarak İngiltere'nin Türkler'e karşı politikasının eski hükümet zamanında olduğu gibi katı ve tavizsiz olması gerektiğini, böyle olursa müttefiklerinin kendilerine daha fazla bağlanacaklarını söyleyerek sözlerini bitirdi.[45]

Muhafazakar Parti eski milletvekili Lord Lamington,[46] Lord Newton'un Türkler hakkında sarfettiği cümlelere katılmadığını belirterek Türkler'in Bolşevik yanlısı olmadığını Bolşeviklerin kendilerine maddi yardımları olduğu için Bolşevikler'e sempati beslediklerini, yoksa Türkler'in büyük çoğunluğunun arzusunun Bolşeviklerle işbirliği yapmak olmadığına inandığını söyledi.[47]

---

[44] **House of Lords Debates,** 23 Kasım 1922. Cilt: 52. ss. 38-41.

[45] **Ibid,** s. 41.

[46] Charles Wallace Alexander Napier Ross Cochrane Baillie, (1860-1940), 1885 yılında dönemin Başbakanı Lord Salisbury'nin Özel Kalem Yardımcılığını yaptı. 1886-1890 arasında Muhafazakar Parti'den Kuzey St Pancras milletvekilliğinde bulundu. 1890'da Lord'luk payesini aldı. 1895-1901 arasında Queensland, 1903-1907 arasında Bombay Valiliklerinde bulundu. Esas ilgi alanı özgürlüğü için çalışan azınlıkların ve doğu milletlerinin savunuculuğunu yapmaktı. **Concise Dictionary of National Biography.** Cilt: 1. Oxford, 1992. s. 114.

[47] **House of Lords,** 23 Kasım 1922. Cilt: 52. ss. 41-42.

Levent Sahverdi Arşivi

Canterbury Başpiskoposu da Hıristiyan mülteciler sorununu dile getirdi. Daha önceleri varlıklı sınıfa mensup olan 1,5 milyondan az olmayan Hıristiyan azınlığın bugün hayatını bile idame ettiremeyecek kadar kötü durumda olduğunu ve Doğu Trakya, İstanbul, İzmir, Karadeniz kıyılarından Yunanistan'ın Atina, Selanik ve Pire gibi değişik bölgelerine akın akın ve çok zor şartlarda göç eden bu kalabalığın durumlarının düzeltilmesi için Avrupa devlet adamlarının mutlaka daha etkin önlemler alması ve yardım etmesi gerektiğini dile getirdi.[48]

Bağımsız Lord Wester Wemyss[49] ise Lord Newton'un Türkler hakkında söylediklerine aynen katıldığını söyleyerek Ankara Türklerini eski tanıdık ve dost Türklerle karıştırma yanlışlığı ve tehlikesine düşmemek gerektiğini, şimdiki Türkler'in bir Fransız yetkilisinin kendisine söylediği gibi ayak takımından başka birşey olmadıklarını söyledi.[50] Türklerin zaferi düşmanının savaşmaması nedeniyle kazandıklarını ve bir göz boyamaktan ibaret olduğunu da iddia etti. Wemyss'e göre Türkler tamamen Sovyet hükümetine bağımlıdır ve eğer bu gözden kaçırılırsa Lozan görüşmelerinin sonucu ne olursa olsun İngiltere yapılan yanlışlıklardan gelecekte zarar görecektir[51]

Oturumun sonunda Muhafazakar Parti'den Salisbury Markizi[52] Hıristiyan mültecilerinin problemleri ve eski ve yeni Türkler arasındaki farka değindi. Hıristiyan mültecilerinin durumundan büyük üzüntü duyduklarını, fakat hükümet göreve daha yeni başladığından herhangi bir taahhüte gi-

---

[48] **Ibid,** s. 43-46.

[49] Rosslyn Erskine Wemyss (1864-1933), Deniz Kuvvetlerinde çeşitli görevler aldı. 1915 yılında Limni Valiliği yaptı. Çanakkale Harbi'nde Mondros'ta deniz üssünü organize etti. 1916-1917 arasında Hindiçini ve Mısır'da Başkomutanlık yaptı. Murray'ın Sina'da ileri hücumunu destekledi. Kut'a yiyecek gemisi yardımı göndermeye çalıştı. Allenby'nin Filistin üzerine hücumuna yardımda bulundu. 1919-1929 yılları arasında Donanma Komutanlığı yaptı. Dış politika ile özellikle ilgileniyordu. Lordlar Kamarası'nda ve basında Sèvres Antlaşması ve 1922 Washington Deniz Antlaşması aleyhinde çeşitli açıklamaları oldu. 1924 yılında "Çanakkale Seferinde Donanma" isimli bir eseri yayınlandı. **Concise Dictionary of National Biography.** Cilt: 3. Oxford, 1992. s. 3173.

[50] **House of Lords,** 23 Kasım 1922. Cilt: 52. ss. 46-47.

[51] **Ibid,** s. 47.

[52] James Edward Hubert Gascoyne-Cecil (1861-1947) 1885-1892 ve 1893-1903 yıllarında Muhafazakar Parti milletvekili olarak Parlamento'da görev yaptı. 1905 yılında Ticaret Bakanı, Ekim 1922-Ocak 1924 yılları arasında Danışma Meclisi Başkanı, 1924-1929 yılları arasında Ferman Mührü Emini ve 1925-1929 yılları arasında da Lordlar Kamarası Başkanı olarak görev yaptı. Gilbert, **Winston S. Churchill.** s.73.

Levent Sahverdi Arşivi

remeyeceklerini ifade etti. Modern Türkler'in eski Türkler'den farklı olduklarını bildiklerini, ama Lozan görüşmelerinin başladığı şu anda herhangi birşey söylemenin faydası olmadığını söyledi.[53]

İki Konferans Dönemi Arasındaki Tartışmalar

Lozan Konferansı'nın 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramasından sonra Lozan görüşmeleri Avam Kamarası'nda 13-15 Şubat tarihleri arasında, Lordlar Kamarası'nda ise 13 Şubat tarihinde tartışmaya açıldı. Bu tartışmalarda ana konular öncekinde olduğu gibi yine azınlıklar meselesi, Rusya'nın konferanstaki konumu, Türk-İngiliz ilişkilerinin geleceği üzerineydi. Lord Curzon ve ekibinin Lozan'daki çalışmaları ve Türklere karşı tavrı ise en çok eleştiri alan konuydu. İşçi Partisi ve Muhafazakar Parti üyeleri Curzon'un Türkler'e karşı katı tutumunu şiddetli şekilde eleştirirken ve Konferansın kesilmesinden Curzon'u sorumlu tutarken Liberal Parti üyeleri ise Türkler'e yoğun eleştirilerde bulunuyorlardı. Yine hemen tüm üyeler azınlıklar lehine daha fazla ödünler alınması gerektiğini savunuyorlardı. Curzon ise Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmasında Konferans'ın başarılı geçmesi için elinden geleni yaptıklarını fakat Türkler'in anlaşılmaz tutumları nedeniyle sonuca ulaşılamadığını iddia ediyordu. Artık savaş dönemi ve politikasını unutmak gerektiğini ve Türkler'in Batı'nın bir üyesi olarak ve Batı ile uzlaşma içinde kalarak geleceğini çizmesi gerektiğini de sözlerine ekliyordu.

Avam Kamarası'nda 13 Şubat tarihindeki oturumda Lozan üzerinde tek konuşma İşçi Partisi'nden Charles R. Buxton,[54] tarafından yapıldı. Buxton, I. Lozan görüşmelerinin başlangıcında yapılan Meclis tartışmalarına değinerek, sorulan sorulara hükümetin Lozan görüşmelerini etkilememek ve delegeleri zor durumda bırakmamak için çok yuvarlak ve kaçamak cevaplar verdiğini hatırlattı. Ancak ona göre Lozan'daki İngiliz delegelerinin

---

[53] **House of Lords,** 23 Kasım 1922. Cilt: 52. ss. 47-48.

[54] Charles Sydney Buxton (1853-1934), Liberal Parti'den 1883-1885 arasında Peterborough, 1886-1914 arasında Poplar milletvekilliği yaptı. 1892-1895 arasında Kolonilerden Sorumlu Devlet Bakanı yardımcılığı, 1905-1910 yılları arasında Haberleşme Bakanı, 1910-1914 arasında Ticaret Bakanı olarak görev yaptı. 1914-1920 yılları arasında Güney Afrika Genel Valiliği görevinde bulundu. **Concise Dictionary of National Biography.** Cilt: 1. Oxford, 1992. s. 426.

Levent Sahverdi Arşivi

üzerinde durdukları konular, halk için önemli olmayan Parlamento'da tartışılmayan konulardı.[55] Dışişleri Bakanı'nın üzerinde ısrarla durduğu Irak sınırı ve Boğazların serbestiyeti konuları üzerinde bu derece ısrar etmesini bu ülke halkının 3/4'ünün tasvip etmeyeceğini iddia etti. Buxton'a göre İngiliz heyetinin yanlış politikası yüzünden sadece Türklerle barış anlaşması zora girmedi, daha da önemlisi Rus hükümeti ve Rus halkıyla da husumet oluştu. Bu da görüşmelerin en yıkıcı bölümü olmuştu.[56]

Avam Kamarası'nda esas tartışmalar 14 Şubat 1923'te oldu. Muhafazakar Parti milletvekili Aubrey Herbert İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonrası Türkiye politikasını geniş bir analizle eleştirerek sözlerine şöyle başladı:

5 Ocak 1918'de Başbakan kendilerinin Türkiye'den Trakya ve Küçük Asya'yı almak için savaşmadıklarını deklare etmişti. Daha sonraları da bunu tekrarladı. Fakat bu sözler rafa kaldırıldı ve Yunan kuvvetleri İngiliz harp gemilerinin korumasında İzmir'e çıkarma yaptı. Bunu takiben katliam başladı. İstanbul'u işgal ettik ve aralarında İngiliz yanlıları da olan birçok iyi adamı tutukladık ve hepsini Malta'ya sürgün ederek suçsuz yere bir yıl gözaltında tuttuk.[57]

Herbert I. Dünya Savaşı sonrası Başbakan'ın amacının müttefikleri bir arada tutmak ve Türkiye'yi parçalamak olduğunu, ama sonuç olarak Türkiye'nin birliğini sağlayıp, müttefiklerin bölündüğünü söyledi ve şöyle devam etti:

> Başbakan'ın niyeti Efes'ten İzmit'e, Kastamonu'dan Trabzon'a kadar büyük bir Yunan İmparatorluğu kurmaktı ama yaptığı Türkler'i zaferle Avrupa'ya geri getirmek oldu. Söylemek istediğim şu: Yaptığımız yanlışlıkların farkına varıp kabul etmeden hiçbir konferanstan (başkanı kim olursa olsun) iyi sonuç alamayız. Bu neden kabul edilmediği müddetçe Türklere karşı iyi niyet beslediğimizi hiçbir konferansta gösteremeyiz. Geçmişte yaptığımız hataları kabul

55 **House of Commons,** 13 Şubat 1923. ss. 55-56.
56 **Ibid,** s. 56
57 **Ibid,** 14 Şubat 1923. ss. 200-201.

Levent Şahverdi Arşivi

edip eski politikalara sırtımızı dönmediğimiz müddetçe Türkler bizim yeni elbiseler giydirdiğimiz eski politikamızı sürdürdüğümüze inanmaya devam edecekler. Doğu'da barış istiyorsak bizim için iki şey çok önemlidir. Kaybetmiş olduğumuz güveni tekrar elde etmeli ve samimiyetimizi göstermeliyiz. Tevazu ile hükümete tavsiye edebilirim ki Doğu'da en kolay ve en kazançlı yatırım samimiyet ve şerefin tekrar elde edilmesidir.

1922 Eylül'ünde Türkiye ile İngiltere arasındaki Çanakkale krizine de değinen Herbert, hükümeti bu krizden sorumlu olmakla itham ederek, Dışişleri Bakanı Curzon ile İstanbul'daki İngiliz temsilciler Sir Charles Harington ve Sir Horace Rumbold'ın gayretleri sonucu savaş tehlikesini atlattıklarını iddia etti. Lord Curzon'un Lozan'da iki nedenle barışı sağlayamadığını, bunlardan birinin Türkiye'nin borçları meselesinde Fransızların İngilizlerle işbirliğinden kaçınmaları olduğunu söyleyen Herbert, ikincisini ise şu sözlerle açıkladı: "Lord Curzon eşsiz çalışkanlığı ve mükemmel kalitesiyle beraber Lozan'a iyi niyetle gitmedi ve Türklerle müzakere ederken sanki Sakarya savaşından önceki dönemmiş gibi konuşuyordu. Şartlar değişmiş fakat Curzon değişmemişti. Müzakerede bulunduğu insanlarla bize burada konuştuğu gibi konuşuyordu."[58]

Lozan'a Curzon'la birlikte giden delegelerin seçimine değinen Herbert konuşmasına şöyle devam etti:

Bunların birçoğunun benim uzun yıllardan beri gurur duyulacak arkadaşım olduğunu söylemekten şeref duyarım. Fakat bunların manevi vatanı Yunanistan'dır ve birgün Atina'ya bir delegasyon gönderilse aynı kişiler gönderilir. İhtişamı artırmak için bir de Avam Kamarası'nın babası sayılan Liverpool milletvekili T. P. O'Connor eklenebilir... Şu anda savaşa çok yakınız Ama ne için? Musul için değil çünkü bu mesele pratikte çözüldü. Hıristiyan azınlıklar için değil çünkü çıkacak bir savaşta geçmişte olduğu gibi zarar görecekler yine kendileridir. Kapitülasyonlar için de değil çünkü bu mesele de çözüme kavuşturulabilir. Sadece bir şey için savaşa gidilebilir o da ahmaklıkla kaybedilen prestiji zorla kazanmak için."[59]

---

[58] **Ibid,** s. 201-202.
[59] **Ibid,** s. 202-203.

Levent Şahverdi Arşivi

Parlamento ve basında sürekli olarak Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetlerini hafife almak için Kemalistler tabirinin kullanıldığını iddia eden Herbert sözlerine şöyle devam etti: "Eğer savaşta İngiltere için savaşan gönüllü bir İngilizi Asquithist veya Lloyd Georgeist olarak tanımlarsanız bu yanlış olur. İngiltere için savaşan bir İngiliz'dir. Türkiye halkı da Türkiye için savaşan Türklerdir." Herbert, konuşmasının sonunda Ortadoğu'daki son durumu değerlendirerek ve Türkiye'nin Rusya ve Afganistan ile olan ittifakına dikkat çekerek İngiltere'nin savaşacak durumda olmadığını iddia ederek tekrar bir konferans için girişimde bulunulmasını istemiştir.[60]

Herbert'ten sonra söz alan Liberal Parti milletvekili Sir Ryland Adkins,[61] Herbert'in kendi argümanları açısından doğru bir analiz yaptığını, fakat meselenin başka yönlerine değinmediğini, özellikle müttefiklerin her safhada Türkler'e verdiği tavizleri dile getirmediğini belirterek konuşmasına başladı.[62] Adkins, İngiltere'nin uzun yıllardan beri Türkiye'nin tekrar güç kazanmasını önlemeye yönelik politikasından taviz vermek zorunda kalmasının, en azından böyle bir izlenim bırakmasının aşağılayıcı ve küçük düşürücü bir durum olduğuna üzüldüğünü belirterek sözlerine şöyle devam etti: "Mesele Türk-Yunan savaşı veya bir dinin başka bir dinle savaşı değildir. Mesele Türkler'in müslüman Bağdat yönetimini yok etmesiyle başlayıp kadim Bizans İmparatorluğunu ve olgunlaşmaya başlayan Macar medeniyetini yok etmesiyle süren ve hala devam eden bir farklılığın meselesidir."[63]

İşçi Partisi'nden Noel Buxton ise konferansın kesilmesine sebep olarak İngiltere'nin Rusya ile iyi olmayan ilişkilerini gösterdi ve özellikle Lord Curzon'a yüklenerek müttefiklerin dört yıl önceki avantajlı durumuyla şu anki durumunu karşılaştırarak güdülen yanlış politikadan do-

---

[60] **Ibid,** s. 204-205.

[61] Sir William Ryland Adkins, (1862-1925), Avukatlık ve hakimlik vazifelerinde bulundu. Liberal Parti'den 1906-1923 yılları arasında Avam Kamarası'nda Middleton ve Prestwich milletvekili olarak görev yaptı. 1911'de Sir ünvanını aldı. M. Stenton, S. Lees, **Who's who of British Members of Parliament, 1919-1945.** Sussex, 1979. Cilt: 3, s. 3.

[62] **House of Commons,** 14 Şubat 1923. s. 205.

[63] **Ibid,** s. 206.

Levent Şahverdi Arşivi

layı önceki hükümeti suçladı.[64] Ayrıca savaş sırasındaki hükümetin politikasıyla şu anki politika arasında bir fark olmayıp, Rusya, Bulgaristan, Türkiye ve Yunanistan'a yönelik politikanın aynı olduğunu, o nedenle de Lozan konferansı görüşmelerinin kesildiğini iddia etti. Rusya'daki Sovyet rejimini yıkmanın mümkün olmadığını, Yunanistan'ın da Türkiye'ye karşı koyacak gücü olmadığını iddia eden Buxton,[65] İngiliz ticari çıkarları ve azınlıklar meselesinde de dış politikanın başarısızlığa uğradığını, kapitülasyonlarda Türkiye'nin bu kadar direnmesinin Rus desteğine güvenmesinden kaynaklandığını iddia etti.[66]

Lord Curzon'un azınlıkların haklarını savunmada yetersiz kaldığını da iddia eden Buxton, bağımsız gözlemcilerin Lozan'daki intibalarının müttefiklerin azınlıklar konusundan vazgeçtikleri şeklinde olduğunu belirterek, azınlıklar konusunun sadece sözde kalmasının azınlıklara ancak zarar vereceğini iddia etti. Lord Curzon'un azınlıklar üzerine olan uluslararası anlaşmaların Türkiye'deki azınlıklara da geçerli olması fikrinin yeterli olmadığını, Türkiye'de Milletler Cemiyeti komiserlerinin de bulunması gerektiğini ifade etti.[67]

Trabzon ve Samsun'daki Ermeni mültecilerinin durumuna da değinen Buxton, bu mültecilere Rusya'nın bir yurt vererek yardım ettiğini, Lord Curzon'un Türkler'in Türkiye'nin güneydoğusunda Ermenilere bir yurt vermesini ümit etmesine rağmen, anlaşma taslağında bununla ilgili tek bir cümlenin bile geçmediğini söyleyerek şöyle devam etti:

> Lord Curzon 1922 Mart'ında Türkler'e Kafkasya'dan Boğazlar'a kadar olan bölgede topraklarının güvenlikte olduğu mesajını vermişti. Böylece azınlıklara verilen self-determinasyon sözünden vazgeçilmiş oldu. İşçi Partisi'nin önerisinin çok geç olmadan değerlendirilmesi tek çözüm yoludur. O da Türkler'e Ermeniler'e verilecek toprak karşılığı Musul'u vermektir. Bu petrol, hava sahası ve prestij kaybına yol açacaktır. Ama hükümet kendi prensiplerini çıkarlarının önüne koymalıdır.[68]

---

64 **Ibid,** s. 209.
65 **Ibid,** s. 209.
66 **Ibid,** s. 210.
67 **Ibid,** s. 211.
68 **Ibid,** s. 212.

Levent Şahverdi Arşivi

Buxton ayrıca hükümetin Yunan yanlısı politikasını bir kez daha eleştirerek, bunun İngiltere'ye Yakın Doğu'da prestij kaybına uğrattığını ve ticaretine de büyük darbe vurduğunu iddia etti. Buxton, barışa ulaşılması için Rusya'nın tanınması, Boğazlar politikasının gözden geçirilmesi ve Lozan Konferansı'nın yeniden başlaması gerektiğini söyleyerek sözlerine son verdi.[69]

Aynı oturumda yapılan eleştirilere ve sorulan sorulara Dışişleri Bakan Yardımcısı R. McNeill cevap verdi. McNeill, Noel Buxton gibi Yakın Doğu konusunda otoriter birinin konuşmasına itiraz edemeyeceğini, fakat konuşmacının yakında yayımlanacak olan konferans tutanaklarını okuduktan sonra aynı konuşmayı yapamayacağına inandığını söyleyerek,[70] Lord Curzon'un Türkler'e yeterince baskı yapmadığı iddiasına cevap olarak Türkler'in İngiltere'nin güçlü bir devlet olmasına rağmen savaşı göze alamayacağını bildiğini, o nedenle kendi menfaatleri doğrultusunda sonuna kadar direndiklerini iddia etti. Buna rağmen gayrı müslim azınlıklar için birşey yapılmadığı fikrine katılmadığını, azınlıkların haklarının korunması için zor kullanmayı kabul ettirebilmeyi kimsenin beklememesi gerektiğini söyledi.[71] Ermeni meselesiyle ilgili de Lord Curzon'un Ermeniler'e bir yurt edindirmek için diğer tüm konulardan daha fazla çalıştığını, fakat Türkler'in bu konuyu görüşmeyi kesinlikle reddettiğini ve bunu kendi egemenliklerine tecavüz olarak gördüklerini bildirdi.[72] McNeill, Türklerle eskiden dost olduklarını, fakat Türklerin I. Dünya Savaşı başlangıcında eski dostlarını bırakıp Almanya'yla müttefik olup İngilizler'in Karadeniz'de müttefiklerine yardım etmesini önlediğini belirterek,[73] "buna rağmen eğer Türkler kabul edilebilir bir şekilde davranır, anlaşma yolları arar ve zaten yeterince verdiğimiz tavizleri kabul edip barış yaparlarsa eskiyi bir tarafa koyar yine dost oluruz"[74] dedi.

---

[69] **Ibid,** s. 215-216.
[70] **Ibid,** s. 216.
[71] **Ibid,** s. 217.
[72] **Ibid,** s. 218.
[73] **Ibid,** s. 221-222.
[74] **Ibid,** s. 222.

Levent Sahverdi Arşivi

Lord Curzon'ın konferansta Türkler'e, bize burada davrandığı gibi davranıyor suçlamasına karşı McNeill, Lord Curzon'la İsmet Paşa'nın ilişkilerinin çok iyi olduğunu, belirli aralıklarla özel toplantılar düzenlendiğini ve bundan daha iyisini beklemediklerini söyledi. Rusya ile kötü ilişkiler nedeniyle konferansın kesildiği iddiasına cevap olarak ta görüşmelerin Boğazlar veya Musul meselesi nedeniyle değil, müttefiklerini daha fazla ilgilendiren mali konular nedeniyle kesildiğini söyledi.[75] Son olarak McNeill, Türklerin en sonunda anlaşmayı imzalayacağına inandığını söyleyerek konuşmasını bitirdi.[76]

McNeill'den sonra söz alan İrlanda milliyetçisi O'Connor Türkler'e aslında çok fazla taviz verildiğini, Türkiye'nin Avrupa yakasında çok fazla asker bulundurma hakkı elde ettiğini, şu anda bile Doğu Trakya'da 40 000 askeri olduğunu iddia etti. Bu gibi tavizlere rağmen Türklerin anlaşmayı niye imzalamadığını anlamadığını da belirtti. Bunun sebebi olarak ta Türk Parlamentosu'nu göstererek Parlamento'nun bu tavizleri daha iyi anlayarak anlaşmayı imzalayacağını ümit ettiğini bildirdi.[77]

Ermeniler konusunda oldukça dokunaklı ve duygulu bir konuşma yapan O'Connor, Ermeniler lehine birşey yapılamamasına üzüldüğünü ve hayal kırıklığına uğradığını belirterek I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Fransız devlet adamları tarafından Ermeniler'in Türkler'e karşı ayaklanmaları karşılığında kendilerinin özgürlük, mal ve canlarının güvence altına alınacağının defalarca ilan edildiğini, fakat bu sözlerin tutulmadığını söyledi.[78] O'Connor, Lord Curzon'un tüm iyi niyetine rağmen Lozan'da Ermeniler için birşey yapılamadığını tekrarlayarak Rum meselesinde olduğu gibi Ermeni meselesinde de İngiltere'nin prestij kaybına uğradığını, çünkü onları güçlü Türkiye ve Almanya'ya karşı ayaklandırarak sanki "fare kapanına" attığını ileri sürdü.[79] İngiltere ve Fransa'da bir yıldır sürekli olarak

---

[75] **Ibid,** s. 223.
[76] **Ibid,** s. 224.
[77] **Ibid,** s. 226.
[78] **Ibid,** s. 226.
[79] **Ibid,** s. 227.

Levent Sahverdi Arşivi

Hıristiyan halkların Türkler'e geri verilmesinin suç olduğunun tekrar edilmesine rağmen, Lozan anlaşmasıyla terkedilen Hıristiyanların can ve mallarına saygı gösterilmesinin ve kendilerinin insancıl bir şekilde yönetilmesinin mümkün olmadığını tarihin doğrulayacağını söyleyerek konuşmasını bitirdi.[80]

Bir gün sonra dış politika konusunda özellikle Avrupa meseleleri ve Ruhr bölgesi sorunu konuşulurken Muhafazakar Parti milltvekili Yarbay Howard-Bury[81] söz alarak, Türklerle anlaşmaya varmalarının da çok önemli olduğunu, anlaşmanın Kabil'den İstanbul'a kadar tüm Müslüman nüfusu sevince boğacağını iddia ederek Lozan konusuna sözü getirdi. Türkler'in de İngilizler gibi barışı arzuladığını, barışın da neredeyse sağlanmak üzere olduğunu, ama bir şeyin buna engel olduğunu belirtti. Belki kendilerinin Türkler'in psikolojisini yeterince bilmediklerini, Türkler'in gururlu ve savaşçı bir ırk olduğunu, Orta Asya steplerinden Küçük Asya'ya kadar fetihlerle gelerek İstanbul'u fethedip Viyana kapılarına kadar dayandıkları tarih boyunca gururlu ve savaşçı bir millet olduklarını söyledi.[82]

II. Abdulhamid'in dış politikasına ve Türk-İngiliz ilişkilerinin yakın tarihine de değinen Howard-Bury sözlerini şöyle sürdürdü:

> Abdulhamid, diplomatik metotları sayesinde Türkler'i Avrupa'da tutmuştur. Muhtemeldir ki eğer Abdulhamid Balkan devletleri arasında ihtilaf çıkarmasaydı Türkler Avrupa'dan daha önce sürülebilirdi. I. Dünya Savaşı başında izlediğimiz politika ne yazık ki Türkler'i Almanlar'ın kucağına itti. Eminim ki hükümetimiz eğer bunun binlerce hayata malolacağını ve savaşı uzatacağını bilseydi bu tip bir politika izlemezdi. Türklerle olan geleneksel dostluğa dayanan eski politikamız çok farklı sonuçlar doğururdu.[83]

---

[80] **Ibid,** ss. 227-228.

[81] Charles Kenneth Howard-Bury (1883-1963), 1922-23 yılları arasında Savaş Bakanı Müsteşarı W. Guinness'in Parlamento Özel Sekreteri olarak görev yaptı. Muhafazakar Parti'den 1922-1924 yılları arasında Bilston, 1926-1931 yılları arasında da Chelmsford milletvekili olarak Avam Kamarası'nda bulundu. M. Stenton, S. Lees, **Who's who of British Members of Parliament, 1919-1945.** Sussex, 1979. Cilt: 3, s. 176.

[82] **Ibid,** 15 Şubat 1923. Cilt: 160. s. 461-462.

[83] **Ibid,** s. 462.

Levent Sahverdi Arşivi

Howard-Bury I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin Türkiye politikasını da şu sözlerle eleştirdi:

> Savaş sonrası, politikamız tüm İslam dünyasını tahrik eden bir politika olarak görüldü. Türkler'i Küçük Asya'ya geri sürdük. Bununla yetinmeyerek Yunanlıları kışkırttık ve Türkleri çaresiz bıraktık. Bu nedenle savaştan sonra çok artan milliyetçilik ruhu Türkler arasında yayılmaya başladı. Sonra Yunanlılar'ı geri püskürterek Lozan'a bir Balkan devletinin fatihi olarak geldiler. İstanbul'dan gelmiş olan mütemeyyiz bir görevlinin bana söylediğine göre eğer Mudanya'dan (konuşmacı Mondros'u kastetmiş olmalı) hemen sonra bir konferans toplayabilseydik şüphe yok ki anlaşma yapabilirdik, ama ne yazık ki şimdi Türkler'in arkasında onları etkileyen Rusya'nın uğursuz ruhu var. Şu anda Türkiye'de iki politika var. Birisi gerçek Türk politikası diğeri ise Türk-Sovyet politikası. Gerçek Türk politikası ve amacı, Rus korkusuyla oluşmuş politikayla uyuşum içinde değil. Türkiye üzerinde Rusya'nın baskısının ve bu baskının Rus görüşünün kabul edilmesindeki etkisinin yeterince anlaşıldığına kani değilim.[84]

Howard-Bury, İngiltere'nin bundan sonra izlemesi gereken politika hakkında da şunları ileri sürdü:

> Eğer biz Türkler'e, gururlu bir millet olduklarını anlayarak ve gönüllerini alarak (imtiyazlardan vazgeçerek demek istemiyorum, çünkü imtiyazlar çoğunlukla istekten ziyade sözle veya gülümsemeyle elde edilir) yaklaşsaydık zorla alamayacağımız bazı imtiyazları elde ederdik. Gerçek Türk politikası Irak'ı tekrar ele geçirmek veya Suriye'ye geri dönmek değildir. Türkler, buralarda çok önemli çıkarlarının olduğu gerçek Türk vilayetleri olmadığını biliyorlar. Onları Irak ve Musul'u istemeye iten saik Ruslar'ın politikasıdır. Ruslar'ın istediği Yakın Doğu'da şu anda bizim sahip olduğumuz etki sahalarına sahip olmaktır."[85]

Howard-Bury yapılacak en doğru işin Türkiye ile barış yapmak, Yakın Doğu'daki tüm problemleri çözmek ve böylece kendilerine daha yakın mesafedeki meselelerle ilgilenmek olduğunu söyleyerek[86] konuşmasını şu sözlerle bitirdi:

---

[84] **Ibid,** s. 462.
[85] **Ibid,** s. 463.
[86] **Ibid,** s. 463.

Levent Şahverdi Arşivi

> Yakın Doğu'da barışı sağladığımız zaman bunun bize ve ticaretimize büyük faydaları olacak. Yakın Doğu'daki tüm marketler bize tekrar açılacak. Türkiye endüstrileşmiş bir ülke değil ama bizim endüstrimize itiyacı var. Türkiye bize yarayan hammaddeleri üreten bir ülke. Bu ülkeye savaş öncesinde olduğu gibi önemli miktarda mamul ihraç edebiliriz....Hint Müslümanları bizim yanımızda kendi dini otoritelerine karşı savaştılar. Savaştan sonra onlara Türklerle barış yapacağımızı söyledik, fakat barış yerine bizim Türkler'e karşı Yunanlılar'ı kışkırttığımızı görünce kargaşa başladı. Prestijimizden birşey kaybetmeden ve imtiyazlardan vazgeçmeden uygun bir barış yapmak bizim için iyi olacak.[87]

13 Şubat 1923 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yapılan oturumda ise Fallodon Vikontu Grey[88] konuşmasına Lord Curzon ve ekibinin Lozan'da gösterdiği sabır ve samimiyet dolu çalışmasını tebrik ederek başladı. Bununla beraber bir veya iki noktada eleştirisi olduğunu söyledi. Bunlardan biri kapitülasyonlar üzerineydi. Kendisine göre müttefikler Türkler'e verebileceği tavizleri vermişti. Eğer Türkiye gelişmek istiyorsa yabancı sermayeye güven vermesi lazımdı. Bunun için de adaletin tarafsız ve etkin bir şekilde sağlandığı hissi verilmesi gerekiyordu. Grey, Japonya'nın da 30 yıl kadar önce Türkiye gibi yabancı imtiyazları kaldırmak istediğini, fakat yabancı güçlerle meseleyi etraflıca tartışıp hukuk sistemini yeniden kurunca bu imtiyazları kaldırdığını belirtti. Türkiye'nin ise işin başında olduğunu söyleyerek Türkler'in yabancı sermayeye güven vermesi ve Türkiye'ye çekmesi için bir müddet daha yabancılara adalet garantisi vermesi gerektiğini iddia etti.[89]

Grey, Musul konusunun Lozan gündeminden çıkarılıp Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesinden duyduğu memnuniyeti de dile getirdi. Musul'un aslında Lozan'da hiç gündeme gelmemesi gerektiğini, çünkü

---

[87] **Ibid,** s. 464.

[88] Edward Grey (1862-1933) Londra'da doğdu. 1885-1916 yılları arasında Liberal Parti milletvekili olarak Parlamento'da bulundu. 1905-1916 yılları arasında aralıksız 11 yıl Dışişleri Bakanlığı vazifesinde bulundu. 1907'de Fransa, İngiltere ve Rusya'nın meydana getirdiği Üçlü İtilaf'ın mimarlarındandır. İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinde de büyük rol oynadı. 1915 yılında imzalanan ve İtalya'yı İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifaka sokan gizli Londra anlaşmasının da mimarlarındandır. Gilbert, **Winston S. Churchill.** s. 17. Kenyon, **Dictionary of British History.** s. 159; Teed, **Dictionary of Twentieth-Century History, 1914-1990.** s. 181.

[89] **House of Lords,** 13 Şubat 1923. Cilt 53. s. 20-21.

Levent Sahverdi Arşivi

bunun müttefikleri değil sadece Türk, Irak ve İngilizleri ilgilendirdiğini söyledi. İngiliz halkını ilgilendirmeyen Musul konusunda İngiliz hükümetinin ısrarını anlamadığını belirten Grey, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Mezopotamya'ya stratejik nedenlerle girdiğini, savaş bittiğine göre artık orada durmanın bir anlamının kalmadığını söyledi. Araplar'a kendi yönetimlerini kurma sözü verildiğine göre İngiltere'nin askeri varlığının hala sürmesinin nedenini de anlamadığını belirtti.[90]

Müttefikler arasındaki işbirliğinin önemine de değinen Grey, Türk-Yunan savaşının son dönemlerinde Yunanistan'a karşı tarafsızlık konusunda Fransa ile anlaşma yapılmasına rağmen İngiliz hükümetinin Yunanistan'ı Türkler'e karşı kışkırtması yanlışlığına benzer bir şekilde aynı yanlışı Lozan görüşmeleri kesilince Fransa'nın Türklerle ayrı bir anlaşma yapma teklifiyle yaptığını söyledi.[91]

Grey'e göre nasıl I. Dünya Savaşından galip çıkmış müttefikler Sèvres anlaşmasını mağlup olan Türkler'e dayatma yanlışlığına düşmüşlerse, şimdi de savaştan galip olarak çıkan Türkler Lozan'da isteklerini dayatma yanlışlığına düşüyorlar. O nedenle Lozan anlaşmasının imzalanması hem Türkler hem de Müttefiklerin çıkarınadır.[92]

Dışişleri Bakanı Kedleston Markizi Curzon,[93] 13 Şubat tarihinde Lordlar Kamarası'ndaki oturumda Lozan görüşmeleri hakkında bilgi verdi. Lozan'a giderken İngiliz heyetinin amaçlarının ne olduğunu açıklayarak Lozan hakkındaki görüşlerini anlatmaya başladı. Öncelikli hedeflerinin yıllarca süren ve Yunanistan gibi küçük bir ülkenin kaynaklarının büyük bir

---

[90] **Ibid,** s. 21-23.

[91] **Ibid,** s. 23-24.

[92] **Ibid,** s. 24-25.

[93] George Nathaniel Curzon (1859-1925) Kedleston Hall'da dünyaya geldi. 1886-1898 yılları arasında Muhafazakar Parti milletvekili olarak Parlamento'da bulundu. Bu süre içinde 1891-1892 yılları arasında Hindistan İşleri Bakan Yardımcısı, 1895-1898 yılları arasında da Dışişleri Bakan Yardımcısı olarak vazife yaptı. 1898-1905 yılları arasında Hindistan Genel Valiliği, 1915-1916 yılları arasında Ferman Mührü Eminliği görevi yaptı. 1919-1924 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı ve son olarak ta 1924-1925 yılları arasında Danışma Meclisi Başkanlığı vazifelerinde bulundu. Lozan Konferansı I. Döneminde İngiltere heyetinin başdelegesiydi. Ayrıca Konferansın Askeri Meseleler ve Arazi Meseleleri Komisyon Başkanlığını yürüttü. Gilbert, **Winston S. Churchill.** s. 79; Kenyon, **Dictionary of British History.** s. 100; Teed, **Dictionary of Twentieth-Century History, 1914-1990.** s. 112-113.

Levent Şahverdi Arşivi

bölümünü tüketen Türk-Yunan Savaşı'nın sona erdirilip barış yapmalarını sağlamak olduğunu söyleyen Curzon şöyle devam etti: "Müttefikler ile Türkler arasında teknik olarak devam eden savaşı sona erdiren bir barış yapmayı arzu ediyorduk. Bunun için mütarekeden itibaren 4 yıldır Sèvres anlaşması da dahil defalarca barış görüşmeleri yapıldı, fakat çeşitli nedenlerle başarı sağlanamadı."[94]

Curzon, ikinci amaçlarının ise daha çok yapısal nitelikte olduğunu belirtti. Kendisinin bu aşamada Türkiye'ye sağlam ve istikrarlı bir devlet olarak yeniden yapılanması için bir fırsat verilmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu belirterek şunları söyledi:

> Üzüntü verici savaş hatıralarını geriye atalım. Avrupa devletlerinin genel rızasıyla, tarihi başkenti ve Trakya bölgesi kendisine verilerek, Boğazların güvenliği sağlanarak, fakat zaten hiçbir zaman gerçek anlamda idaresi altına alamadığı Arap bölgeleri kendisinden alınarak Türkiye Avrupa'ya geri döndü. Bu ülkeye medeni dünyadaki yerini tekrar alma fırsatı verilmesi arzulanmaz mı? Bu nedenledir ki Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesini ısrarla ve başarılı bir şekilde savundum. Bu nedenledir ki Türkler ne zaman ülkelerinin egemenlik ve bağımsızlığını savunmaya başlasınlar onlara bunların tam olarak verilmesi garantisini ve dünyadaki önemli yerini tekrar almalarını herkes kadar istediğimi söylüyordum.[95]

Üçüncü amaçlarının ise eğer Türkler milletler arasındaki yerini tekrar almak istiyorsa bunu yalnızca Batı ile irtibat kurarak ve işbirliği yaparak elde edebileceklerini kabul ettirmek olduğunu iddia ederek şöyle devam etti:

> Eğer Türkiye başkenti Ankara olan, Küçük Asya dışında herhangi bir bölgeye sahip olmayan bir ülke olarak kalsaydı, kendi geleceğini diğer Asya krallıkları ile çevrili bir Asya devleti olarak tayin etmesine birşey demezdik. Fakat bu olmadığı ve Avrupa'ya dönüşü kabul edildiği için kendilerine her zaman de-

---

[94] **House of Lords,** 13 Şubat 1923. Cilt 53. s. 36.
[95] **Ibid,** s. 37.

Levent Şahverdi Arşivi

mişimdir ki "Ey Türkler. Şimdi tekrar geri döndünüz. Geleceğinizi Moskova, İran veya Afganistan'da aramanızın sizin için iyi olmadığını göremiyor musunuz? Artık gözünüzü Avrupa'ya çevirmiş durumdasınız." Türkler'e devamlı Büyük Peter'i[96] örnek göstererek, Avrupa'ya geri döndüklerine göre Batı idare ve hükümet standartlarını özümsemek zorunda olduklarını, ancak bu takdirde Avrupa'nın kendilerine yardım edebileceğini söyledim.[97]

İngiliz heyetinin dördüncü amacının ise Lord Grey'in de ısrarla üstünde durduğu gibi Müttefikler arasındaki işbirliğini ve dayanışmayı sağlamak olduğunu belirterek bu konuyu şöyle izah etti:

Doğu Sorunu, buna bağlı olarak ta Avrupa sorunu herhangi bir milletin tek başına çozebileceği bir sorun değildir. Almanya ve Ruhr meselesini Fransa kendi başına çözemeyeceği gibi Doğu Sorununu da Fransa, İngiltere veya başka bir devlet tek başına çözemez. Müttefiklerin birlikte hareket etme gereği sadece Türkler gibi bir süper gücü diğer bir süper güce karşı kullanmaları nedeniyle değil, aynı zamanda Avrupa ülkelerinin çıkarlarının aynı olması nedeniyledir. Türk meselesinin tatmin edici bir çözüme kavuşması konusunda İngiliz çıkarlarından bağımsız bir Fransız çıkarı yoktur. O nedenle müttefik cephesinin devamı için ciddi olarak ve büyük bir gayretle çalıştım.[98]

Lord Curzon müttefiklerin ortak hareketi nedeniyle sadece Fransa, İngiltere ve Japonya'nın değil Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'ın da Türkler karşısında bir blok oluşturduğunu ve herkesin buna şaşırdığını söyledi. Curzon'a göre konferans öncesi Balkan Devletleri'nin aynı politika etrafında birleşeceği veya süper güçlerin politikalarını benimseyeceği söylenseydi kimse buna inanmazdı. Son amaçlarının ise İngiliz şerefini, prestijini ve kredisini korumak olduğunu belirten Curzon, konferans sonunda İngiliz gücü, prestiji ve otoritesinın konferansın başlangıcına göre daha yükseğe çıktığını iddia etti[99] ve şöyle devam etti:

---

[96] I. Petro (1672-1725) Rusya'yı batılılaştırma ve modernize etme çabaları ve başarılarıyla meşhur ve Batı'da Büyük Peter olarak tanınan bir Rus çarıdır.

[97] **House of Lords,** 13 Şubat 1923. Cilt 53. s. 37.

[98] **Ibid,** s. 37-38.

[99] **Ibid,** s. 38-39.

Levent Şahverdi Arşivi

> Tüm bu şartlar altında Konferansın neden sonuca ulaşmadığını sorabilirsiniz. Bu soruya cevap bulmakta büyük zorluk çekiyorum. Türkler'e mağlup hiçbir millete teklif edilemeyecek kadar cömert bir anlaşma taslağı sunduk ki Türklerin bunları reddetmelerinin mümkün olmadığını düşünüyordum. Türk başdelegesi bana anlaşmayı imza yetkisine sahip olduğunu söylemişti. Bizim de hareket saatimiz çok iyi biliniyordu. Son anda bilinemeyen habis bir ruh müdahalede bulundu ve herşey altüst oldu. Ankara'da olumsuz bir atmosfer mi hakim oldu veya Türkler hala müttefikler arasında muhtemel bir ihtilaftan faydalanmak mı istiyorlardı, yoksa bilinmeyen bir yanlış anlama mı onları engelledi bilemiyorum. Fakat Grey'in de dediği gibi anlaşmayı imzalamaktan vazgeçme büyük bir yanlıştı ve Türkler yaptıkları bu yanlışı kısa zamanda anlayacaklar.[100]

Curzon, anlaşmanın kısa zamanda imzalanacağını umduğunu, çünkü en az kendileri kadar Türkler'in de barışa ihtiyacı olduğunu söyledi. Ona göre sekiz yıldır süren savaş sonucu harap olmuş, fakirleşmiş, kaynakları hemen hemen tükenmiş bir Türkiye'nin savaşın devam etmesindeki çıkarı ne olabilirdi ki.[101]

Curzon, Grey'in Türkiye'de yaşama, çalışma ve ticaret yapmaya devam etmek isteyen İngilizler için uygun bir adalet sistemi hakkındaki konuşmasından da mutluluk duyduğunu söyledi. Curzon aslında kapitülasyonların kaldırıldığını, fakat mahkemelerde ve emniyet hizmetlerinde yabancıların temel haklarını koruyan bir sistemin kabul edilmesi gerektiğini iddia etti. Musul meselesine gelince, bunun Lozan'da önemli bir gündemi işgal etmesini kendisinin de istemediğini belirten Curzon, sınırlar konusu görüşülürken Türk-Irak sınırının da görüşüldüğünü, fakat Türk tarafının meseleyi özel olarak görüşmek istediğini, bu görüşmelerden de bir sonuç çıkmayınca Türkler'in Musul meselesini resmi gündeme getirdiklerini iddia etti. Bunun üzerine de Türkler'e meselenin Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesini kabul ettirdiğini söyledi.[102]

---

[100] **Ibid,** s. 39.
[101] **Ibid,** s. 39.
[102] **Ibid,** s. 40-41.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Antlaşması İmzalandıktan Sonra Yapılan Tartışmalar

Lozan Konferansı'nın ikinci safhası 23 Şubat 1923'te başladı. Uzun ve yorucu bir konferans maratonundan sonra Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştı. Antlaşma üzerine İngiliz Parlamentosu'ndaki ilk tartışmalar da 2 Ağustos 1923 tarihinde Avam Kamarası'nda, ikinci genel tartışma da 24 Şubat 1924 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yapıldı. Bu tartışmalarda yine Liberal Partili parlamenterler Lozan'da varılan anlaşmanın İngiltere için büyük yıkım olduğunu ve Yakın Doğu'daki prestijinin tarihte hiç bu derece düşmediğini ileri sürdüler. Fakat tüm üyeler bu görüşte değildi. Hükümet kanadı Lozan Antlaşması'nın yapılabilecek en iyi antlaşma olduğunu, daha iyisinin de savaş dönemi hükümetin yanlış politikaları ve Fransız ve İtalyanlar'ın Türklerle anlaşmaları nedeniyle gerçekleşemediğini iddia etti. Lord Curzon ise Konferans süresince İngiliz delegasyonun takip ettiği politikayı geniş bir biçimde anlatarak yapılabilecek antlaşmanın ancak bu kadar iyi olabileceğini savundu.

2 Ağustos 1923 tarihinde Avam Kamarası'nda son olarak yapılan görüşmelerde söz alan Liberal Parti'den Yüzbaşı W. Benn,[103] I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Türkler'e yönelik iki hedefi olduğunu, bunlardan birinin "Türkler'in kanlı zulmü"nün tebası olan halkı özgürlüklerine kavuşturmak, diğeri ise "Batı medeniyeti"ne yabancı olan Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'dan kovmak olduğunu hatırlattı. Bu hedeflerin aksine maddi ve manevi iki sonucun gerçekleştiğini iddia etti. Maddi sonuçlardan biri ticaret ile ilgiliydi. Benn'e göre Batılı tüccarlar 1583'ten beri kullandıkları tüm hukuki imtiyazlarını kaybetmişler, kendilerini Batı metodlarıyla değil barbar veya Doğu ülkelerine uygun metodlarla ticaret yapma pozisyonu içinde bulmuşlardı. Benn bu nedenle şu soruyu soruyordu: "Savaşı biz değil de Türkler kazanmış olsaydı ticaretimize bundan daha yüz kızartıcı darbe vurulabilir miydi?"[104]

---

[103] William Wedgwood Benn (1877-1960) 1906-1927 yılları arasında Liberal Parti, 1928-1931 ve 1937-1942 yılları arasında İşçi Partisi milletvekili olarak Parlamento'da görev yaptı. 1929-1931 yılları arasında Hindistan İşleri Bakanlığı, 1945-1946 yılları arasında da Havacılık Bakanlığı vazifelerinde bulundu. 1930 yılında sivil itaatsizlik suçlamasıyla Gandhi'nin tutuklanmasını emretti. Gilbert, **Winston S. Churchill.** s. 358. **Concise Dictionary of National Biography.** Cilt: 1. Oxford, 1992. s. 207.

[104] **House of Commons,** 2 Ağustos 1923, Cilt: 167, s. 1836-1837.

Levent Şahverdi Arşivi

Benn, Boğazların serbestliğinin de içi boş bir slogan olduğunu, bunu önceki başbakan Lloyd George'un icat ettiğini içeriğini bilmeden herkesin etkisine kapıldığını iddia etti. Boğazların serbestiyeti sonucu İngiliz savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesinin ne avantajı olabileceğinin açıklanmasını isteyerek, Boğazların açıklığının İngiliz Bahriyesinin harcamalarının artması demek olduğunu söyledi. Ayrıca gelecekte güçlü bir Rus deniz gücünün Karadeniz'den Akdeniz'e geçerek Malta, Mısır veya Kıbrıs'ı tehdit edebilmesine de imkan sağlayacağını belirtti.

Rusya ile İngiltere'nin ilişkilerini ve İngiliz delegasyonunun Rus delegasyonunu küçümsemesi ve ilişkiye girmekten kaçınmasını da eleştiren Benn, son dört yıllık politikanın 40 yıl önce imkansız görülebilecek bir sonuç ürettiğini, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinin tavırları sonucu Türk-Rus ittifakının meydana geldiğini söyledi. Boğazların serbestliği sayesinde de Türkiye'den on kez daha büyük ve güçlü bir ülke olan Rusya'yla yeni bir problem oluşturulduğunu iddia etti.[105] Son olarak da Dışişleri Bakanlığı'nın Rusya'nın rızası olmadan Yakın Doğu meselesinin çözüme kavuşturulmasını ümit edip etmediğini sordu.[106]

Benn, anlaşmanın ahlaki sonuçları hakkında ise daha çok Yunan ve Ermeni meselesi üzerinde durarak İngiltere'nin her iki milleti de kendi dış politikasının bir aleti olarak kullandığını ileri sürdü. Yunanlıların müttefiklerin arzusuyla İzmir'i işgal ettiğini söyleyerek İngiltere'nin Yunanistan yanlısı politikasını ve bu politikanın iflasını, Yunan ordusunun Anadolu'da düştüğü perişan durumu, İngiltere'nin Çanakkale krizi sırasında sömürgelerine asker göndermesi hakkındaki ültimatomu ve bunun reddedilişini geniş olarak izah ederek bu sonucun baş sorumlularının Başbakan Lloyd George, Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Austin Chamberlain, Winston Churchill ve Haberleşme Bakanı'ndan[107] meydana gelen küçük bir cuntanın olduğunu söyledi. Lloyd George'un, Gladstone'un politikasını

---

[105] **Ibid,** s. 1837-1838.

[106] **Ibid,** s. 1838.

[107] Haberleşme Bakanı Nisan 1921-Ekim 1922 tarihleri arasında Liberal Parti'den F. Kellaway idi.

Levent Sahverdi Arşivi

sürdürdüğünü iddia ettiğini, ama Gladstone'un Avrupalı güçlerin ortak tavrı olmadan Türkler'e yönelik politika gütmediğini söyledi. Yunanistan'ın şu anki nüfusunun 1/5'inin mültecilerden oluştuğunu, Lozan Antlaşmasıyla 500,000 Rum'un yerlerini yurtlarını bırakarak aç mülteci yığınlarına katılmak zorunda kaldıklarını iddia etti.[108]

Ermeni meselesine de değinen Benn, I. Dünya Savaşı'nın başında Türklerin Ermeniler'e işbirliği teklif ettiklerini fakat Ermeniler'in bunu reddettiklerini daha sonra ise Kafkas cephesinde Türkler'e karşı savaştıklarını, hatta Fransızlar bir Ermeni gönüllü alayı teşkil edildiğini bunu kendisinin bizzat gördüğünü söyledi. Ermeniler'in Sèvres Antlaşmasının taraflarından biri olduğunu, savaş boyunca kendilerine vaatler yağdırıldığını, fakat sonuçta Lozan Antlaşması'nda Ermeniler hakkında hiçbir maddenin yer almadığını, böylece Ermeniler'in kendi kaderine terkedildiğini iddia etti.[109] Müttefikler arasındaki ihtilaflardan, İtalyanlar ve Fransızlar'ın Türkler'e yaptıkları yardımlardan bahsettikten sonra Benn, Beyaz Ruslar'a İngilizler tarafından verilen önemli miktarda savaş malzemelerinin Beyaz Ruslar'ı yenen Bolşevikler tarafından Türkler'e gönderildiğini, Fransız Mareşal Franchet d'Esperey ve Times gazetesinin iddiasına göre Türkler'in de bunu İngiliz ve Yunanlılar'a karşı kullandıklarını belirterek bunun Lord Curzon'un deyimiyle büyük bir skandal olduğunu söyleyip[110] şunları söyledi: "Barış Antlaşmasının yalnız bir faydalı sonucu olmuştur, o da Araplar'ın hürriyetlerine ve devletlerine kavuşmasıdır. Arkadaşım şüphe yok ki antlaşma en azından bir barış antlaşmasıdır diyecek. Ben de Benjamin Franklin'in sözünü tekrar edeceğim: Hiçbir zaman savaşın iyisi veya barışın kötüsü olmaz." İngiltere'nin Yakın Doğu'daki prestijinin hiçbir zaman bu kadar düşmediğini, Mondros Ateşkes Antlaşmasından bu yana İngiltere'nin barışı sağlamak için yapılan askeri harcamaların 29 milyon sterlin olduğunu, sonuç olarak ta Türklerin savaşı kazandığını, Lord Balfour'un "çapulcu sürüsünün başı" olarak tanımladığı bir diplomatla İngiltere'nin gö-

---

108 **House of Commons,** 2 Ağustos 1923, Cilt: 167, s. 1839-1840.
109 **Ibid,** s. 1840.
110 **Ibid,** s. 1840-1843.

Levent Şahverdi Arşivi

rüşme masasına oturarak istedikleri tavizleri verdiğini söyleyen Benn, Lozan'ın ancak alçaltıcı bir antlaşma olduğunu iddia ederek sözlerini bitirdi.[111]

Yüzbaşı Benn'in eleştirilerine cevap olarak Dışişleri Bakan Yardımcısı Ronald McNeill, İngiltere'nin Yakın Doğu'da özellikle Türkler arasında prestijinin hiçbir zaman şu anki seviyesi kadar yüksek olmadığını söyleyerek konuşmasına başladı. McNeill, Barış Antlaşması'nın arzu edildiği kadar tatmin edici olmadığını, fakat bunun gerçek sebebini Müttefikler arasındaki rekabet, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermenistan üzerinde manda teklifini reddedişi ve Türkler'in Yunanlılara karşı kazandığı zafer gibi son 4 yılın olaylarında aramak gerektiğini söyleyerek, 1914 yılından beri ilk defa gerçek olarak Lozan Barış Antlaşmasıyla savaşın gerçekten sona erdiğini bunun bile tek başına Lozan'ın önemini gösterdiğini belirtti.[112] McNeill, antlaşma metnini eleştirenlere karşı, savaş olmadan daha neyin elde edilebileceğini, yapılma ihtimali olup ta neyin yapılmadığını, eleştiri sahiplerinin istenilen şeyler için asker sevkiyatına, savaşa tekrar başlamaya ve gün be gün askeri kayıpların listelerini takip etmeye rıza gösterip gösteremeyeceğini sordu.[113] Ayrıca McNeill, I. Dünya Savaşının akabinde Paris Konferansı'nda Almanya ve Avusturya'ya olduğu gibi Türkiye'ye de barış şartları dikte ettirilseydi Türkiye'nin bunu kabul etmek zorunda kalacağını, ama milli hareketin büyümesi ve müttefiklerin Paris görüşmelerinde Almanya ve Avusturya meseleleriyle meşgul olmaları yüzünden bu fırsatı kaçırdıklarını ileri sürdü.[114] McNeill, tüm olumsuzluklara rağmen Lozan Barış Antlaşması'nın en önemli yanının tarihte ilk defa milli şuura dayalı nüfusunun tamamı Türklerden meydana gelen küçük bir Türk devletinin kurulması olduğunu, bunun Türk ve dünya tarihi için yeni bir fenomen olduğunu iddia ederek, Lozan Antlaşması'nın Hıristiyan ve Arapların yaşadığı bölgelerin dışarıda kaldığı, hem ırk hem de

---

[111] **Ibid,** s. 1843.
[112] **Ibid,** s. 1844-1845.
[113] **Ibid,** s. 1845-1846.
[114] **Ibid,** s. 1846.

Levent Sahverdi Arşivi

din olarak mütecanis bir milletten oluşan küçük bir Türk Devletinin kurulmasını sağladığını söyledi.[115]

Kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik eleştirilere de cevap veren McNeill, kapitülasyonların geçmiş çağların kurumu olduğunu, diğer tüm milletlerin bunları ilga ettiğini, Türkler'in de yeni milliyetçilik anlayışıyla diğer ülkeler gibi ticaret, alışveriş ve sosyal hayatı modern ilkelere göre düzenleyebileceklerini iddia ettiklerini söyledi. McNeill, Türklerin bunu başarabileceklerini şimdiden kestirmenin zor olduğunu, ama başarmak zorunda olduklarını, yabancı tüccarların mal ve can güvenliği sağlanmazsa yabancı sermayenin Türkiye'den çekileceğini ve bundan da Türklerin çok zarar göreceklerini iddia etti.[116]

Boğazlar'ın serbestliği konusuna gelince, McNeill, İngilizlerin bu konuyu dayattıkları iddiasının doğru olmadığını, Rus görüşü olan Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini Rusya'nın dışında hiçbir tarafın hatta Türklerin bile savunmadığını iddia ederek, İngiliz ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi konusunda eskisine nazaran daha fazla özgürlüklere sahip olduğunu, bunun da kendileri için büyük avantaj olduğunu belirtti.[117]

Son olarak da Ermeni meselesine değinen McNeill, İngiltere'nin Ermenilere yurt edindirme ile ilgili vaadini yerine getiremediğini, bununla birlikte Lord Curzon'un Ermeniler için çok gayret gösterdiğini, fakat Türkler'in bu konuda hiçbir tavize yanaşmadığını, bunu görüşmelerin kesilmesi için sebep saydıklarını söyleyerek, yine de azınlıkların hakları ve korunmasıyla ilgili bazı maddeleri kabul ettirdiklerini, bunların da Ermeniler'in hukukunu korumalarına yardımcı olacağını belirtti.[118]

Lozan Barış Antlaşması hakkında son görüşme 28 Şubat 1924 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yapıldı. Lord Palmoor'un[119] Lozan sürecini

[115] **Ibid,** s. 1847.
[116] **Ibid,** s. 1848.
[117] **Ibid,** s. 1849.
[118] **Ibid,** s. 1850.
[119] Charles Alfred Cripps (1852-1941). Hukukçu ve politikacı. 1895-1914 yılları arasında değişik dönemlerde Muhafazakar Parti'den milltvekili olarak Meclis'te bulundu. 1924 ve 1929-1931 arasında Danışma Meclisi Başkanı oldu ve özellikle Milletler Cemiyeti meseleleriyle ilgilendi. Cameron Hazlehurst, Sally Whitehead, Christine Woodland, **A Guide to the Papers of British Cabinet Ministers, 1900-1964.** London, 1996. s. 111.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Lozan Antlaşması'nın mali hükümleri açıklayan konuşmasından sonra, Lozan görüşmeleri sırasında Dışişleri Bakanı ve I. Dönem Lozan görüşmelerinde İngiliz başdelegesi olan Lord Curzon söz aldı. Curzon, Lozan Konferansı sürecini kısaca özetledikten sonra, antlaşmanın imzalandığı günden beri Lozan aleyhine Avam Kamarasında da, Lordlar Kamarasında da İngiltere'nin menfaatleri veya prestijinin zarara uğradığına dair ciddi bir eleştiri almadığını belirtti. Öncelikle Lozan'ın ilk gün atmosferini tasvir eden Curzon, Lozan Konferansı'nın başlangıcında Yunanlılar'a galip gelmenin verdiği zevk ve heyecanla dolu olan ve Çanakkale krizi'nde savaşın eşiğine gelmenin hiddetini henüz üzerinden atamayan Türklerle karşı karşıya geldiğini söyledi. Türkler İngilizlerin kendi bağımsızlık ve egemenliklerini tanımadıklarına inanmıştı ve arkasında da kendisini kışkırtan bir Rusya vardı. Curzon Lozan'da İtilaf Devletleri arasında gizli bir görüş ayrılığıyla karşılaştığını da söyledi. Aynı ayrılık Balkan devletleri arasında da vardı. Lozan ile diğer barış anlaşmaları arasındaki farka da değinen Lord Curzon, I. Dünya Savaşından sonra barış anlaşmalarını mağlup devletlere dikte ettirdiklerini "ya bizim hazırladığımız bu anlaşmayı kabul edeceksiniz ya da savaşa devam" dedikleri için mağlup devletler kendileri için çok ağır anlaşmaları imzaladıklarını fakat Lozan'da durumun farklı olduğunu söyleyerek, Türkler'in Yunanlılar'ı yendikleri için kendilerini muzaffer olarak ve diğer tarafla kendilerini eşit olarak gördüklerini, bu nedenle anlaşmada Türklerin rızasını almamış hiçbir maddenin olmadığını iddia etti.[120]

Lord Curzon sözlerine devamla I. Dünya Savaşından sonra İtilaf Devletlerinin Avrupa'nın yeni durumu hakkında tartışıp plan yaparken Doğu'ya yeterince önem verilmediğini, eğer Türkiye'ye bir barış anlaşması verilseydi o dönemde Türkiye'nin bunu kolaylıkla kabul etmiş olacağını iddia etti. Bunun dışında Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi için davet etmenin de büyük yanlışlık olduğunu söyledi. Bu yanlışın sonucu olarak Lozan'da mağlup değil galip bir devletle karşı karşıya geldiklerini belirten Curzon,

---

[120] **House of Lords,** 28 Şubat 1924. Cilt: 56, s. 437-438.

Levent Şahverdi Arşivi

barış şartlarını karşı tarafa dikte etmek yerine onlarla tartışarak, uzlaşarak ve anlaşarak barışa ulaştıklarını ifade etti.[121] Curzon, Lozan'a giderken kendisine üç hafta içinde eli boş olarak döneceği tahmininde bulunduklarını, fakat Lozan görüşmeleri sonucu kimsenin tahmin etmediği önemli kazanımlarla döndüğünü söyledi. Bunlardan birincisinin sekiz yıldır itilaf devletleriyle Türkiye arasındaki devam eden savaşla beraber tüm arazi ve sınır ihtilaflarının sona ermesi, ikinci olarak ta nüfusu homojen, başkentleri ellerinde, egemenlikleri ve bağımsızlıkları garanti altına alınmış, gelecekleri başkalarına değil kendilerine bırakılmış bir Türk devleti kurulduğunu, ayrıca yüzyıllarca Türkiye'nin kötü yönettiği ve nüfusunun büyük çoğunluğunu Arapların teşkil ettiği Suriye, Filistin ve Mezopotamya'yı Türklerin elinden kurtardıklarını belirtti.[122]

Daha sonra Boğazlar meselesini anlatan[123] Curzon, şunları söyledi:

> Boğazların statüsü uluslararası diplomasinin en sorunlu ve tehlikeli meselelerinden biridir ve birçok savaşlara neden olmuştur. İstanbul ve Boğazları hasbelkader elinde bulundurma avantajına sahip olan Türklerin dünyaya meydan okuyarak Boğazları Rusyayla işbirliği yaparak uluslararası ticarete ve silah sevkiyatına kapatması kabul edilemez. Çanakkale'de yatan Anzaklar hayatlarını sadece İngiliz bayrağı veya ırkının şerefi için değil, daha da önemlisi dünya barışı ve güvenliğine uygun olmayan bu duruma engel olmak ve daha uygun bir sonuca ulaşmak için kaybetmişlerdir.

Curzon, Sèvres Antlaşmasıyla Boğazların iki yakasına, kendilerine ve diğer devletlere siyasi ve ekonomik sorumluluklar yükleyen uluslararası güç yerleştirme kararı alındığını, fakat bunun daha sonra kendilerine büyük bir yük getireceğini anladıklarını, bu nedenle başka bir yolla Boğazlar'ın güvenliğini garanti altına almak gerektiğini belirtip şöyle devam etti:

> Lozan'da Boğazların ticaret gemilerinin geçişine açık olmasında da öte savaş gemilerinin geçişine açık olması için önce İtilaf Devletleri arasındaki itilafları

---

[121] **Ibid,** s. 438-440.
[122] **Ibid,** s. 439-441.
[123] **Ibid,** s. 441-445.

Levent Şahverdi Arşivi

gidermek sonra Karadeniz'de kıyısı olan devletleri ortak bir noktada buluşturmak en sonunda da Rusya'nın muhalefetine engel olmak gerekiyordu. Tüm bunları yaparak tüm devletlerin deniz ve hava güçlerinin Akdeniz'den Karadeniz'e geçiş serbestliğini kabul ettirdik.

Curzon, bunun Karadeniz'in bir Rus denizi olmasını, Rusya'nın Avrupa'ya her zaman meydan okumasını ve Türkiye'yi de Rusyanın kölesi olmasını önlediğini belirtti.[124] Daha önceki Boğaz harekatlarının acı tecrübelerini de hatırlayarak tüm kaleleri yıktıklarını ve Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her iki tarafını da asker ve silahtan arınmış bölge haline getirdiklerini, buna karşılık ta Türkiye'ye başkentinin ve Boğazlar çevresinin güvenliğini garanti ettiklerini ekledi. Türkiye'ye verilen garantiye de değinen Curzon, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti etmediklerini, sadece Boğazlar bölgesine yapılacak bir saldırıya ilgili devletler tarafından ortaklaşa olarak ve Milletler Cemiyeti'nin kararıyla karşı konulacağını, bunun dışında İngiltere'nin tek başına ve şartsız olarak hiçbir yükümlülüğün altına girmediğini iddia ederek, kendi vatandaşlarının cesetlerinin gömülü olduğu Çanakkale'deki kutsal toprak parçalarının da İngiliz hakimiyeti altına verildiğini söyledi.[125]

Azınlıklar sorununa da değinen Curzon, Rum, Ermeni, Suriye Hıristiyanları ve diğerlerinin korunması için Avrupa Anlaşması'nın azınlıkların korunmasıyla ilgili bölümlerinden daha fazlasını almak için çok çalıştıklarını, fakat Türk yetkilisinin bu konudaki katı direncini kırmanın mümkün olmadığını belirtti. Türkler'i Milletler Cemiyeti'ne girmeye de ikna ettiklerini söyleyen Curzon, Türkler'in yakında gerekli müracaatı yapacaklarını umduğunu, bunun iki yönlü avantajı olduğunu, birincisinin Türkiye'nin sınırlarının güvenliğinin bir garantisi olacağını, diğerinin de Avrupa'nın Lozan Antlaşması'nın uygulanmasını kontrol etmesine imkan vermesi olduğunu iddia etti.[126]

---

[124] **Ibid,** s. 442-443.
[125] **Ibid,** s. 443-445.
[126] **Ibid,** s. 445-446.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan'da konuşulan başka bir sorunun da Musul sorunu olduğunu söyleyen Curzon, Musul'un iki ülke için de önemli olduğunu belirterek sorunun Lozan gündeminden çıkarılarak iki ülke arasında görüşülmesi kararı alındığını, bunun da yakında İstanbul'da başlayacağını, burada anlaşmaya varılamazsa meselenin Milletler Cemiyeti'ne havale edileceğini belirtti.[127]

Son olarak Curzon, Türkiye'nin Rum ve Ermeniler'i Türkiye'den sürmelerinin ve dışarıdan Müslüman nüfusu getirmesinin politik delilik ve ekonomik çılgınlık olarak tavsif ederek, bunun Türk ekonomisine büyük bir darbe vuracağını, en sonunda da Türklerin bunun zararını görerek bu uygulamadan vazgeçeceklerini umduğunu belirtti. Türk ekonomisinin Avrupa'nın ekonomik ve mali yardımı olmaksızın işleyemeyeceğini söyleyen Curzon, Türkler'in İstanbul ve İzmir gibi yerlerde Avrupalı tüccar, şirket ve temsilcilerinin önemini yakın zamanda anlayacaklarını iddia etti. Curzon, Türkler'in yabancıların Türkiye'ye gelmelerini ve ticaret yapmalarını istemeleri halinde mutlaka adil ve esaslı bir adli yönetim esaslarını uygulamak zorunda olduklarını ve Avrupa'dan bu hususta yardım isterlerse, kendilerinin yardım etmeye hazır olduklarını da sözlerine ekledi.[128] Son olarak da Curzon, Türkler'in itibarını kazanmış bir ülke varsa onun da İngiltere olduğunu, artık geçmişin problemlerine dalmaktansa eski dost ve müttefik Türkiye'nin önünde duran zorlu gelecekte kendisine yardım etmeye hazır olmaları gerektiğini söyleyerek konuşmasını bitirdi.[129]

Lord Curzon'dan sonra York Başpiskopos'u söz alarak İngiliz delegasyonunun İngiltere'yi başarılı bir şekilde temsil ettiğini, fakat savaş döneminde kendileriyle aynı safta savaşan Türkiye'deki Hıristiyan azınlığın hakları konusunda Lozan Antlaşması'nda yeterli maddeler bulunmadığını belirtti. Bununla beraber daha fazla birşey elde edilmesinin mümkün olmadığı fikrine de katıldığını söyleyen Başpiskopos, halihazırdaki ve gelecekteki İngiliz hükümetlerinin, Türkler'in zayıf, fakir ve korumasız olan

---

[127] **Ibid,** s. 446.
[128] **Ibid,** s. 447.
[129] **Ibid,** s. 448.

Levent Sahverdi Arşivi

Hıristiyan azınlığa verdiği haklara riayet edip etmediğini Milletler Cemiyeti vasıtasıyla veya bizzat gözlemesini diledi.[130]

Başpiskopos'tan sonra söz alan Muhafazakar Parti kökenli Lord Newton, Lord Curzon'un Lozan Antlaşması'nın ciddi biçimde eleştiri almadığını söylediğini, halbuki kendi kabine arkadaşı eski Başbakan Lloyd George'un antlaşmayı felaket olarak nitelediğini söyleyerek konuşmasına başladı. Newton, bununla birlikte antlaşma için Lord Curzon'u suçlamadığını, çünkü yapılması ne gerekiyorsa yaptığını söyledi. Ayrıca Curzon'un kendisini yanlış bir şekilde Paris'teki barış antlaşması görüşmelerine katılanlarla karşılaştırdığını belirterek, barış anlaşmalarını mağlup devletlere zorla kabul ettirdiklerini söylemesine rağmen Türkiye ile yapılan iki tane anlaşma olduğunu hatırlatmaktan çekindiğini, bunlardan birinin Sèvres diğerinin de Lozan olduğunu ifade etti. Sèvres anlaşmasının zorla kabul ettirilen anlaşmalardan olduğunu ve bunun da Lozan Anlaşmasına yol açtığını söyleyen Newton, şöyle devam etti:

> Eğer beş ya da altı yıl önce birisi Türkiye'nin Kars veya Edirne'yi geri alacağını ve Avrupa'ya geri döneceğini söyleseydi kendisine deli muamelesi yapılırdı. Hiçbir devlet savaş sırasında Türkiye kadar parçalanmamıştı ve bunu hemen hiçbir yardım almadan bu ülke başarmıştır. Bir parça Fransa'nın yardımını aldığımız doğru fakat Türkiye'nin kesin yenilgisini sağlayan sadece biz-dik.[131]

1922 sonbaharında meydana gelen Çanakkale krizine de geniş olarak değinen Newton, Türkler'in İzmir'i geri almasından sonra İngiltere ile Türkiye arasında meydana gelen kriz esnasında Fransız ve İtalyanlar'ın kendilerini yalnız bırakıp Çanakkale'yi boşalttıklarını, fakat İngiltere'nin direnci nedeniyle Türkler'in ilerlemesinin durdurulduğunu söyledi. Ona göre eğer Türklerin ilerlemesi durdurulmasaydı, Türkler İstanbul'a girip tarihin en büyük katliamlarından birini yapıp Avrupa'ya doğru ilerleyeceklerdi.

---

[130] **Ibid**, s. 449.
[131] **Ibid**, s. 450.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu ise İngiltere'nin Mezopotamya, Gelibolu ve Filistin'de 100,000'i aşkın kaybı boşuna verdiği anlamına gelecek, dahası Britanya İmparatorluğunun prestiji alt üst olacak ve medeniyetin gelişimi tersine dönecekti.[132]

Lord Newton, antlaşmanın birçok yönden yeterince tatmin etmemesinin kabahatinin ne Lord Curzon'a ne de o dönem hükümetinde olduğunu iddia ederek sorumlu olarak Fransız ve İtalyanlar'ı gösterdi. Newton, hiçbir zaman müttefiklerinden, bilhassa Fransa'dan tam destek görmediklerini belirterek bu ayrılığın çok önceden başladığını söyledi. Türk-Yunan savaşında İngiltere Yunanistan'ı desteklerken, Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye destek verdiklerini ve silah ve mühimmat yardımı yaptıklarını iddia etti. Newton, 1921 yılında Franklin-Bouillon'un İngiltere'nin haberi olmadan Türk hükümetiyle ile anlaşma imzaladığını, 1922'de Çanakkale krizi esnasında Fransa ve İtalya'nın İngilizleri yalnız bıraktığını, son olarak ta 1923 yılında Lozan görüşmeleri sırasında Fransızların Lord Curzon'u yalnız bıraktıklarını, bunun sonucu olarak ta Türkler'in antlaşmayı imzalamayı reddettiklerini de iddia etti. Bu şartlar altında Lozan Antlaşması'nın daha kötü olmadığına şükretmek gerektiğini söyleyen Newton, yapılan hatalara rağmen İngiltere'nin Türkiye nezdindeki prestijinin diğer Avrupa devletlerinin prestijinden daha yüksek olduğunu, bunu Yakın Doğu'yla en ufak bir ilgisi olan herkesin teyit edeceğini belirterek sözlerine son verdi.[133]

Newton'dan sonra söz alan Lord Pentland[134] ise İngltere'nin Türkiye nezdindeki prestijinin hala yüksek olduğunu ve anlaşmadan memnun olduğunu belirtti.[135] Lord Riddell'in[136] Amerika Birleşik Devletleri'nin

---

[132] **Ibid,** s. 451.

[133] **Ibid,** s. 451-452.

[134] John Sinclair (1860-1925), Liberal Parti milletvekili olarak 1892-1909 yılları arasında Avam Kamarası'nda bulundu. Aralık 1905-Şubat 1912 tarihleri arasında İskoçya İşleri Bakanlığında bulunmuştur. Cameron Hazlehurst, Sally Whitehead, Christine Woodland, **A Guide to the Papers of British Cabinet M,inisters, 1900-1964.** London, 1996. s. 330.

[135] **House of Lords,** 28 Şubat 1924. Cilt: 56, ss. 452-453.

[136] George Allardice Riddell (1865-1934). 1888 yılında avukat oldu. 1903 yılında News of the World'un Yönetim Kurulu Başkanlığı'na getirildi. Lloyd George'a yakınlığı ile bilinir. 1919 Paris Konferansı'nda İngiliz heyeti ile basın arasında irtibatı sağlamakla görevliydi. 1918 yılında Baronet, 1920 yılında Baron ünvanını elde etti. Gilbert, **Winston S. Churchill.** s. 8.

Levent Sahverdi Arşivi

Lozan Antlaşması'na taraf devletlerden biri olmaması nedeniyle kapitülasyonlardan faydalanmaya devam edip etmeyeceği sorusu üzerine Lord Curzon, Amerika Birleşik Devletleri'nin Lozan Konferansı sırasında taraf olmadığı için anlaşmada imzası bulunmadığı, ama görüşmeler sırasında Amerikan temsilcisinin de kendisiyle beraber kapitülasyonların kaldırılmaması için mücadele ettiğini, ama sonunda onun da kabul ettiğini belirtti. Amerika ile Türkiye'nin ayrı bir anlaşma imzaladığını da ilave eden Curzon, Amerika'nın da diğer devletler gibi artık kapitülasyon ayrıcalıklarından yararlanmadığını söyleyerek konuşmasını bitirdi.[137] Son olarak kapanış konuşmasını Lord Buckmaster[138] yaptı ve İngiltere, kapitülasyonların ilgasını kabul etmesine rağmen Amerika bu imtiyazlardan hala vazgeçmemişse Türkiye'deki İngiliz vatandaşlarının bundan büyük zarar göreceğini iddia ederek konuşmasını bitirdi.[139]

SONUÇ

İstiklal Harbi'nin büyük bir meyvesi olan Lozan Konferansı ve Antlaşması günümüze kadar hem Türk hem de yabancı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Fakat İngiliz ve Türk parlamentolarında Lozan üzerine yapılan görüşmeler ve tartışmalar yeterince incelenmemiştir. Bu çalışmada Lozan üzerine İngiliz parlamentosunda yapılan tartışmalar detaylı olarak incelenmiştir. Bu incelemede sadece parlamenterlerin görüşleri detaylı olarak verilmiş, konuşmaların analizi ise çalışmanın uzunluğu göz önüne alınarak başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

İngiliz Parlamentosu'nda konu tartışılırken genel olarak üzerinde durulan konular gayrı müslim azınlıkların hakları ve ayrıcalıkları, Ermeni meselesi, Boğazların statüsü, Türk-İngiliz-Rus ilişkilerinin geleceği,

---

[137] **House of Lords,** 28 Şubat 1924. Cilt: 56, s. 454-455.

[138] Stanley Owen Buckmaster (1861-1934), Liberal Parti'den 1906-1915 yılları arasında Avam Kamarası'nda bulundu. 1913-1915 yılları arasında Başsavcılık görevinde bulundu. 1915-1916 yılları arasında Maliye Bakanlığı yaptı. Cameron Hazlehurst, Sally Whitehead, Christine Woodland, **A Guide to the Papers of British Cabinet Ministers, 1900-1964.** London, 1996.

[139] **House of Lords,** 28 Şubat 1924. Cilt: 56, s. 456.

Levent Sahverdi Arşivi

Musul meselesi, önceki İngiliz hükümetinin Türkiye politikası ve kapitülasyonlardı. Özellikle İşçi Partisi ve Muhafazakar Parti milletvekilleri İstiklal Harbi döneminde İngiltere'nin takip ettiği Yunan yanlısı politikasına yoğun eleştirilerde bulunmuş, halihazırdaki hükümetin bu politikadan vazgeçip Türklerle arlaşma yoluna gitmesini ise büyük takdirle karşılamışlardır. İşçi Partisi milletvekilleri Musul'un Türkler'e verilmesini, bunun İngiliz menfaatlerine daha uygun olduğunu ısrarla savunmuşlar, buna karşılık olarak bilhassa Ermeniler'e güvence verilmesini, hatta Musul'a karşılık olarak Doğu Anadolu'dan bir kısım yerlerin Ermeniler'e verilmesini istemişlerdir. Muhafazakar Parti milletvekilleri ise Türk-Rus ittifakının İngiliz menfaatlerine olan zararları üzerinde durmuşlar, bu ittifakın bozulması için ise hükümetin Türkler'e karşı daha anlayışlı olmasını istemişlerdir. Liberal Parti milletvekilleri ise Hıristiyan azınlıkların haklarının konferans boyunca yeterince savunulmadığını iddia etmişler, Boğazlar konusunda ise Curzon'un politikasını desteklemişlerdir. Sonuç olarak ise antlaşmanın imzalanması genel olarak olumlu bulunmuş, bundan sonra azınlıkların statüsünün korunması ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi için hükümete destek verilmiştir. Hükümet kanadı ise Lozan'da yapılabilecek her şeyin yapıldığını, azınlıklar için ellerinden daha fazlasının gelemeyeceğini ifade etmiş, Türkler'in ekonomik olarak kendi başlarına ayakta kalamayacağını en sonunda Avrupalılır'a el açacağını belirtip, Türkiye'nin geleceğinin yine de Avrupa'ya bağlı olduğunu iddia etmişlerdir. Genel anlamda ise Lozan Antlaşması'nın imzalanabilecek en iyi antlaşma olduğunu, daha iyisinin mümkün olmadığını savunmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

I. Dünya Savaşı'ndan beri devam eden ve Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında süren savaşı sona erdiren Lozan Konferansı ve Antlaşması hem içerik hem de üslup yönünden İngiliz Parlamentosu'nda yoğun tartışmalara sebep oldu. Öncelikle hemen tüm milletvekilleri İstiklal Harbi döneminde takip edilen İngiliz dış politikasını eleştirip Türkler'le anlaşma gereğinden söz ediyorlardı. İkinci olarak özellikle Liberal Parti milletvekilleri, Türkler'e karşı daha sert tutum takınılmasını isterken bir kısım Muhafazakar ve İşçi Partisi milletvekilleri, Türklerle anlaşmanın yollarının bulunmasını tavsiye ediyorlardı. Son olarak I. Dünya Savaşından beri İngiliz dış politikasına alet edilen gayrı-müslim azınlığın haklarına yeterince sahip çıkılmadığı iddia edilerek yoğun tepkiler gösteriliyordu. Öte yandan hükümetin Musul politikası da yoğun şekilde eleştiriliyordu. Bunlara karşı hükümet ise Lozan'da elden gelen herşeyin yapıldığını ve daha fazlasının beklenmemesini istiyordu. Tartışmaların sonunda ise Lozan Antlaşması genelde olumlu bulunmuş ve Türkiye ile yeni bir dönemin başlaması temenni edilmişti.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar, Kapitülasyonlar, Musul, Gayrı-Müslim Azınlıklar, İngiliz Dış Politikası.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

The debate about the Lausanne Conference were held at the British Parliament between November 23, 1922 and February 28, 1924. Most of the Members congratulated the Government on the tearing up the Treaty of Sevres. However, some members have some objections about the peace, and criticised the policy towards the Armenians by asking whether they were going to have some corner preserved for themselves, under proper protection or not? Besides, the same members who complained that Britain was staying in Mesopotamia for oil raised the Mosul question. Some offered that some part of Turkey should be given to the Armenians, in return Mosul would be left to Turkey. Nearly all members claimed that Christian minorities in Turkey were made the instruments of British policy. They accused the British Government of not defending non-Muslim rights enough. While Labour Party members were criticising the British demands from Turkey on the Straits and Mosul questions, the Liberal MP's urged that Britain should follow a firm policy towards Turkey. Some Conservative and Labour MP's also blamed Lord Curzon for the failure of the first period of the Conference. However in the end, they stated that the Lasanne Treaty was to some extent satisfactory and will bring peace to the Near East.

Key Words: The Straits, Capitulations, Mosul, Non-Muslim Minorities, British Foreign Policy.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜLÜK'TE SİSTEM VE STRATEJİ

M. Vehbi TANFER*

Atatürkçülük, Türk Milleti'nin her zaman ihtiyaç duyacağı bir düşünce sistemi olarak sonsuza dek önemini koruyacaktır. 20. Yüzyıl içinde, pek çok toplumda, değişik düşünce biçimleri, ideolojiler ve doktrinler ortaya çıkmıştır. Almanya'da Nazizim, İtalya'da Faşizim, Rusya'da Komünizm ve daha pek çok ideoloji son yüzyılda pek çok toplumda etkili olmuş ve uygulamaya konulmuştur. Ama bunların hiç birisi, Atatürkçülük gibi kalıcı olamamıştır. Atatürkçülük'ü bunlardan ayıran ve kalıcı kılan en temel özelliği, bu düşünce biçiminin Türk Milleti'nin gerçeklerinden çıkmış olması ve uygarlığın ortaya koyduğu çağdaş değerlerle kucaklaşmış olmasından kaynaklanmaktadır. Atatürkçülük'te, çağın çağdaş değerlerinin tersine bir yöneliş yoktur; aksine, çağın ihtiyaçlarına karşılık veremeyen Türk İnsanı'nı, bulunduğu geri kalmışlıktan kurtararak, ona yepyeni bir yaşam tarzı ve düşünce biçimi getirmiştir. Elbette bu, değindiğimiz tarihsel anlamı yönüyle yepyeni bir sistemdir.

Her sistemin ana hedefi vardır. Ana hedefe ulaşmak için, her sistem, kendine özgü stratejiler oluşturur. Bu stratejiler, toplumun içinde bulunduğu tarihsel, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel şartlara göre şekillenir. Ana hedef, süreklilik taşıyan bir amaç olarak, her zaman toplumun önünde durur. Katı, dogmatik kalıplara sahip olan ideolojilerde ve doktrinlerde, şartlar değişse de, bu genel amaç hiç değişmez. Hatta kimi zaman, bu tür ideoloji ve doktrinlerin bir kısmında, ideolojinin yaratıcısı olan kişinin öngörüsü doğrultusunda, ilk başta oluşturulan stratejiler de de-

---

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Krulu Asli Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

ğişmeden kalıcılığını korur. Aslında, bu tür katı ideolojileri yok olmaya mahkum eden ana neden de, bu katılık ve değişmezliktir.

İşte Atatürkçülüğü bir sistem olarak, bu tür katı ve dogmatik ideoloji ve doktrinlerden ayıran en önemli yanı budur. Elbette Atatürkçülük bir sistem olarak, genel bir amaca ve bu amaca ulaşmak için stratejilere sahiptir. Atatürkçülüğün değişmez amacı; Türkiye Cumhuriyeti'ni en mamur, müreffeh ve mesut etmek, milli kültürü, çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmaktır. Atatürk'ün bu amacı ortaya koyan sayısız sözleri, davranışları ve girişimleri vardır. 1923 yılında, Fransız gazetecilerden Maurice Pernot'a; "Memleketimizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün amacımız Türkiye'de çağdaş, batılı bir hükümet yaratmaktır. Uygarlığa girmek isteyip de batıya yönelmemiş millet hangisidir?" derken, bu gerçeğin altını çizmiştir. Yine, Cumhuriyetin onuncu yılı nedeniyle yaptığı ünlü konuşmada; "Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Milli kültürümüzü, muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız" sözleri, bu gerçeği anlatır[1].

Tevfik Rüştü Aras'ın şu sözleri de, sistemin en isabetle seçilmiş fikri temelini oluşturmuştur: "Bu sistem millete dayanmak, milletin kudretini bir yerde toplamak, bu güçten azami faydalanarak zafere erişmek ve memleketi bu hale getiren sebepleri inceleyerek, o günün medeniyetinin gerektirdiği bütün reformları yapmak ilkesine dayanıyordu".

Atatürk her büyük atılımın, daha büyük bir atılımı gerekli kıldığına inanır. Bu nedenle, bu genel amaç değişmese de, tarihin belli bir döneminde ortaya konulan bir amaca ulaşıldığında, aslında yeni ve daha kapsamlı bir amaca Türk Milleti'ni yöneltmiştir. "Doktrin istemem, donar kalırız. Biz bir yürüyüş halindeyiz" derken, aslında milletlere doktrinlerin değil, aklın ve bilimin gerçek anlamda yol göstereceğini vurgulamış ve stratejisinin ana özelliklerini de ortaya koymuştur. 19 Mayıs 1919'da Sam-

---

[1] **Atatürkün Söylev ve Demeçleri,** II, Ankara, 1981, s.275.

Levent Sahverdi Arşivi

sun'da Anadolu topraklarına ilk adımını attığında, ana amacını, ulusal egemenliğe dayalı, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak olarak belirlemiştir. Bunun stratejisini de, Büyük Nutuk'ta bu amacını belirttikten sonra açıklamıştır: "Ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün millete uygulatmak mecburiyetinde idim" sözleri, onun Kurtuluş Savaşı'ndaki stratejisini ortaya koyar[2].

Nitekim, Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün amacı, çağın gereklerine uygun şartları olan, ulusal egemenliğe sahip yeni ve modern bir Türk Devleti kurmaktır. Bu amaç, Türk Milleti'nin sultan ve halifeye ve batılı sömürgeci güçlere karşı verdiği ulusal egemenlik ve tam bağımsızlık savaşlarıyla başarıya ulaşmıştır. Ama Atatürk, bu başarılar elde edildikten sonra yeni amaçları da ortaya koymuştur; bunlar, ülkenin ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal yönden kalkındırılması, cumhuriyet rejiminin demokratik bir içeriğe kavuşturulmasıdır.

Bu özellikleriyle Atatürkçülük, bir sistem olarak, yalnızca Türk Milleti'ne değil, bütün ezilen mazlum milletlere bir özgürlük, bağımsızlık ve kalkınma projesini ortaya koymaktadır. Bu durum, konu üzerine eğilen batılı bilim adamlarının gözünden de kaçmamıştır. Bu yönüyle Türk Devrimi'nin, diğer büyük devrim hareketlerinden ayrıldığı batılı bilim adamlarınca da belirtilmiştir. Örneğin, George Duhamel'in belirttiği gibi, diğer devrimlerin hiç birisi dil ve yazı gibi konulara el atmamış, ulusların bilim felsefesini ve düşünce yöntemlerini değiştirmemiştir; ama Türk Devrimi, Türk Milleti'nin alın yazısını değiştirme yükünü üzerine almıştır. Onun stratejisinin en önemli yanını ise, ünlü sosyal bilimci Moris Duverger belirtir. Ona göre, Türk devrimi, Türk tarihinin yalnızca bir kesiti değildir; o aynı zamanda, palitik bir sistem haline gelmiştir. Bu politik sistem, henüz kati olarak tarif edilmemekle birlikte, üçüncü dünya için önemli bir anlam taşımaktadır. Moskova'ya ya da Pekin'e yanaşmayan, batıya doğru yönelmeyi arzulayan az gelişmiş toplumlar için, bu arzularını ger-

---

[2] Kemal Atatürk, **Nutuk,** Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1991, s.10-11.

Levent Sahverdi Arşivi

çekleştirecek yöntemleri ortaya koyan bir politik sistemdir. Atatürk'ün kendi denetiminde yazılmış olan dört ciltlik Tarih kitabında ise, Kurtuluş Savaşı'nın amacı şöyle açıklanır: "Özetle bağımsızlık savaşı, doğunun dinsel, toplumsal ve siyasal baskısı ile, batı devletlerinin siyasi ve ekonomik baskısından korunan, yeni ve tam bağımsız bir Türk Devleti kurmak için girişilen çok cepheli, ulusal savaşın, ikinci bir söyleyiş ile, Kurtuluş Hareketi'nin toplamıdır[3].

Strateji, bireysel ya da milli olan ve önceden belli bulunan ana amaç doğrultusunda uygun düşecek kendine ait öz amaçları karara bağlama ve daha sonra da bireyi ya da toplumu bu amaçlara mutlaka ulaştıracak değerde görünen yapıcılık ile yaratıcılık kudretini kullanabilme sanatı demektir.

Sistem, izlenecek yol ve yöntemlerin tamamını dikkatle ortaya koymaktır. Strateji ise, önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulan yol olarak tanımlanmaktadır.

Strateji ilk iş olarak, belli bir amaca uygun, kendisisine ait hedefleri karara bağlar. Bir başka ifade ile de, ana amaca dönük kendi hareket yönünü çizer. Bu amaçlara bireyi ya da toplumu mutlaka ulaştıracak değerdeki yapıcılık ve yaratıcılık kudretini kullanabilme hünerine ihtiyaç vardır. Hedefe ulaşmak için izlenecek yol ve yöntemlerin tamamının dikkatle ortaya konması gerekir. Strateji, amaca ve bu amaca ulaşmak için gerekli ve en önemli politika biçimidir.

Atatürkçülük de bir sistem olarak, bir hedef ve bu hedefe ulaşmak için kendine özgü bir stratejiye sahiptir. Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin hedefi, Türk Milleti'ni çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmaktır. Bu hedefe ulaşmak için izlediği strateji ise, ne batı dünyasının vahşi kapitalist yöntemiyle ne de doğu dünyasının insan hak ve özgürlüklerini ortadan kaldırıp, yeni bir kölelik düzeni getiren kollektivist sistemle uyuşur. Çünkü bu iki sis-

---

[3] **Tarih IV**, s. 57.

Levent Sahverdi Arşivi

temde de insanın doğasına uymayan aşırılıklar vardır. Birincisi, insan bencilliğinin en had safhaya ulaşmasıdır, ikincisi de insanı köleleştirmek pahasına, devlet egosunun en had safhaya ulaşmasıdır. Dolayısıyla, Atatürkçü Düşünce Sistemi, bu ikisinin de dışında, apayrı bir sistem ve strateji özelliği taşır.

Atatürk'ün sistemin oluşturulmasını sağlayacak stratejiyi ortaya koyan çok sayıda sözü vardır. Bir sözü şöyledir: "Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanarak varlığımızı sürdürmek, ulus ve ülkenin gerçek mutluluk ve gelişmesine çalışmak... Gelişigüzel amaçlar peşinde ulusu uğraştırıp, zarara uğratmamak... Medeni cihandan, medeni ve insani muameleye ve karşılıklı dostluğa intizar etmek"[4]

Atatürk; "Bir insanın memleket ve millete yararlı bir iş yaparken, dikkatten bir an uzak bulundurmamaya mecbur olduğu düstur, milletin hakiki temayülüdür" demektedir.

Cumhuriyetçilik, Türk Devrimi içinde vazgeçilemez mutlak bir değer olarak ortaya çıkar. Yalnız cumhuriyet mutlak bir değer olmasına karşın, tek başına yeterli değildir. Onu besleyen diğer ara hedeflerden de söz edilmesi gerekir. Bu ise, yine Türk Milleti'nin öz vasıflarından yararlanılarak çıkarılmıştır. Bunlar, 6 Ok olarak özetlenmiştir. Altı ok, Atatürk'ün 1931 yılında yaptığı açıklamada şöyle bir sıraya konulmuştur: Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılapçılık... Sistemde Atatürk'ün asıl hedefini şu cümlesi özlü bir biçimde anlatır: "Cumhuriyet ahlakı, fazilete dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir". O'nun bütünleyici bir özellik taşıyan vecizesi ise şöyledir: "Eğer bir millet büyükse, kendini tanımakla daha büyük olur". Burada kişinin ve toplumun kendisini tanıma zorunluluğu vardır. Kendi benliğini yitiren toplumların, başka toplumların avı olacağı, Atatürk'ün söylediği bir vecize olmakla birlikte, bilimin de kabul ettiği bir gerçektir. O halde, kendini ve milletini tanıyan, onun tarihini bilen kişiler milletine büyük hizmetler edebilirler. Kendini iyi

---

[4] **Nutuk,** s.299.

Levent Şahverdi Arşivi

tanıyan toplumlar hiç şüphe yoktur ki, geleceğe dönük stratejilerini daha sağlıklı oluşturacak ve ileriye doğru emin adımlarla yürüyeceklerdir. Burada, Atatürk'ün Türk tarihini ve Anadolu uygarlıklarını araştırma yolunda gerçekleştirdiği dil, tarih ve coğrafya araştırmaları ve bunu gerçekleştirmek üzere, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini kurmasının nedenleri daha iyi anlaşılmaktadır. Bütün bu çabalar, Türk Milleti'nin tarihiyle, diliyle, üzerinde yaşadığı ve değişik tarih dönemlerinde ilişki içinde olduğu coğrafyayla tanınmasına dönük girişimlerdir. Bu çalışmaların sonunda, Türk Milleti'nin ve Türk insanının kendini daha iyi tanıyacağına inanmaktadır.

Atatürk, doğrudan sistem kelimesini teleffuz etmese de, devlet kavramını tanımlarken, bunu ifade etmeye çalışmıştır. 1931 yılında yazılıp basılan ve o dönemden itibaren orta dereceli okullarda yurttaşlık bilgisi olarak okutulan Medeni Bilgiler adlı kitabın, ilk bölümünü Atatürk kendisi yazmış ve burada başta devlet, millet, demokrasi, hürriyetler ve hürriyet şekilleri olmak üzere pek çok kavramı tanımlamıştır. Devlet kavramını tanımlarken Atatürk şu cümleleri kullanıyor: "Devletin haiz olduğu kuvveti ifade ederken, bu kuvveti kendine has diye tavsif ediyoruz. Filhakika devleti teşkil eden milletin sinesinde nüfuz icra eden kuvvet, ferden hiç kimse tarafından verilmiş değildir. O bir siyasi nüfuzdur ki, devlet mefhumunda bizatihi mevcuttur ve devlet, bunu halk üzerinde tatbik etmek ve milleti haricen diğer milletlere karşı müdafaa eylemek salahiyetine maliktir".

Bu cümleyle Atatürk'ün kast ettiği, hakimiyet (egemenlik) kavramıdır. Egemenliğin türü ve niteliğinin, bir devletin yönetim biçimini ya da sistemini oluşturduğu Anayasa Hukuku'nun temel konuları arasında yer alır. O sistemin iyi işleyip işlemediği ise, milletin eğitim durumuna, kültür düzeyine, yöneticilerin karakterine ve tarihi zenginliğe bağlıdır. Bu konularda eksiklikler olduğu zaman, sistemin adı ne olursa olsun, o sistemin iyi işlemeyeceği açıktır. Kabul etmek gerekir ki, cumhuriyet ve demokrasi sistemleri, insan aklının yaratabildiği en gelişmiş sistemdir. "Cumhuriyet erdemdir" derken Atatürk, insanlığa refahı, mutluluğu ve esenliği getirecek bu rejimin, ancak yüreğinde vatan ve millet sevgisi taşıyan bilgili

Levent Sahverdi Arşivi

ve bilinçli yurttaşlar tarafından ayakta tutulabileceğini ifade etmek istemiştir. Demokrasi kavramının yalnızca Türk toplumu için değil, bütün toplumlar için önemli olduğunu "Demokrasi daima yükselen bir denizi andırıyor" cümlesiyle vurgular. Kısacası onun öngördüğü sistem, laik, demokratik cumhuriyettir. Bu niteliklere sahip cumhuriyet, Türk Milleti'nin ve Türk gençliğinin sonsuza dek yaşatması için çaba harcaması gereken bir kavramdır. Atatürk'e göre cumhuriyet ilelebet payidar kalacaktır. Bunun için ise çok çalışmak, ülkeye yararlı olmak, sistemi iyi işletmek için çaba harcamak gerekir. Demokrasi kavramı, cumhuriyeti en iyi işletebileceğimiz yöntemdir. Atatürk, Türk Milleti'nin tek parti yönetimiyle değil, çok partili sistemle yönetilmesi gerektiğine inanıyordu.

Demokrasi Türk Milleti'ne yabancı bir kavram değildir. Atatürk; "Dünyada demokrat ruhlu doğan insan Türktür" demektedir. O, Türk Milleti'nin esasen demokrat olduğunu; kültürünün, geleneklerinin, en derin maziye ait safahatının bunu doğruladığını söyler. Atatürk'e göre; bu durum Türk Milleti'nde fikri bir karakterdir. Ne yazık ki, Türk Milleti'nin bu karakterini men etmek isteyen menfi kişiler ve güçler olmuştur. Bu nedenle Atatürk, bizim yapabileceğimiz bir şey varsa, milleti bu karakterini kullanmasından suni olarak men etmek isteyenleri ortadan kaldırmak için mücadele etmek olduğunu belirtir[5].

Atatürk'ün temellerini attığı ve Türk Milleti'ne çağdaş bir yönetim mekanizması olarak armağan ettiği laik, demokratik cumhuriyet; Atatürk'ün deyişiyle, atinin nurlu ufkuna Türk Milleti'ni taşıyacak en önemli araçtır. Sistemin, tıpkı işleyen bir makine gibi, fonksiyonlarını eksiksiz biçimde yerine getirmesini sağlayacak organları vardır. Bu organların en önemlisi ise, millet iradesinin tecelli ettiği yer olan TBMM'dir. Oysa, gerek yurttaşlar ve gerekse devleti yönetenler, sistemin gerektirdiği şeyleri yerine getirmediğinde, sistemde bir takım sıkıntıların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu, hatanın sistemde olduğunu değil, aksine, tıpkı makinayı iyi kul-

---

[6] Vasfi Raşit Seviğ, **Esas Teşkilat Hukuku,** I, İstanbul, 1938, s. 329.

Levent Şahverdi Arşivi

lanamayan operatör gibi, sistemle uyumlu çalışılmadığını gösterir. Zaman süreci içinde, sistemin yenilenmesi, ihtiyaç duyulan reformların yapılması elbet de gerekir. İnkılapçılık ilkesi bunu öngördüğü gibi, bir görev olarak da Türk Milleti'ne verir. Yapılması gereken şey eskimiş, çağın ihtiyaçlarına cevap veremeyecek kurumları yıkmak, yerine Türk toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek, onu geleceğe daha emin ve sağlam biçimde götürmeyi sağlayacak kurumları yerleştirmektir. Bu Atatürkçü Düşünce Sistemi'ne göre hem hak, hem de görevdir.

Yükümlülükler yerine getirilmediğinde sistem elbette iyi işlemeyecektir; bu durumda kişilerin ve yöneticilerin sistemden yakınmaya hakları yoktur. Yapılması gereken şey, bir an önce eksikleri tamamlayıp, sistemi daha iyi işler bir hale getirmektir. Bununla beraber, sistemi daha da geliştirmek hiç değişmeyen ve değişmeyecek görev olarak algılanmalıdır.

Sistemin iki önemli unsuru iktidar ve muhalefettir. Birincisi yürütme işlemini, ikincisi de denetlemek ve muhalefet etmek görevini eksiksiz biçimde yapmak zorunda olmalıdır. Burada arzulanan, yürütme erkinin kullanılmasında sorunları tartışmak, doğruyu aramak ve alternatif çözüm yolları oluşturabilmektir. Anlaşmazlıklar ve zıtlaşmalar yoluyla gerçek muhalefet yapılamaz. İktidar ve Muhalefet, bu yolun sonunda en ağır yarayı kendilerinin alacağını bilmek durumundadır. Bununla birlikte, bu sonuçtan hem sistem, hem de milletin zarar göreceği de açıktır.

Burada Türk aydınının sorumluluğu öne çıkmaktadır. Türk aydını, Türkiye'nin sorunları üzerine düşünürken ve çözümler önerirken, Türk Milleti'nin içinde bulunduğu koşulları iyi analiz etmeli ve ihtiyaçları buna göre saptamalıdır. Bu nedenle Atatürk her vesile ile, aydın kesimin telkin edeceği ülkülerin, halkın ruh ve vicdanından alınması gerektiğini söyler. Halkın ruhuna ve vicdanına uygun düşmeyen arayışların, uzun süreli kalıcı olmayacağı açıktır. Böyle olmakla birlikte, halkın gerçeklerine uymayan dayatmaların, Türk Milleti'nin hedefine ulaşmasını engelleyen bir etken olacağı da açıktır. Nitekim Atatürk; "Milletin emellerine uymayanların hali izmihlaldir, hüsrandır" demektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

Gerçekten de Türk Milleti'nin mazide, halde ve istikbalde demokrat olduğuna ve olacağına asla kuşku yoktur. Bugün demokratik sistemin bazı sorunları varsa bunun üzerinde durulması gerekir. Aslında bu sorunun yanıtı, yakın tarihimizin sayfaları içinde açık biçimde ortada durmaktadır. Çünkü zaman zaman siyaset ve yöntemler, Atatürkçü Düşünce Sistemi içerisinde ve onun mantığına bağlı kalarak oluşturulmamış, onun özüne uygun olarak düşünülmemiştir.

Atatürk Türk Milleti'nden; Türk Milleti de Atatürk'ten güç ve ilham almıştır ve daima da öyle kalacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken, bir sistem ve stratejiye dayanarak amacını belirlemiştir. Sistem, modern bir Türk Cumhuriyeti kurulmasını amaçlıyordu. Atatürk, bu amacı gerçekleştirmenin zor olduğunu biliyordu. Çünkü, Osmanlı Devleti, çağdaş teknolojik gelişmelere ayak uyduramamıştı. Bu nedenle, Batı toplumlarıyla Türkler arasında büyük bir gelişmişlik farkı ortaya çıkarmıştı. Atatürk, çok zor da olsa, bu farkı ortadan kaldırıp, Türkler'i modern bir toplum haline getirmek gerektiğine inanıyordu. Önce bir bağımsızlık savaşı, sonra da bir devrim yapmak gerekiyordu. Bu modern sisteme bir an önce kavuşabilmek için, bir strateji oluşturdu. Bu stratejinin şartları, Türk Milleti'nin özellikleri dikkate alınarak belirlenmişti. Atatürk'ün oluşturduğu strateji, Atatürkçülük ve Atatürk ilkeleri olarak gerçekleşmiş oldu.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

Atatürk, while establishing The Republic of Turkey, determined his aim depending on a system and strategy. The sistem purposed the foundation of a modern Republic of Turkey. Atatürk knew it was diffucult to carrl out this goal. Because The Ottoman Empire couldn't keep up with the comtemporary technologial develepments. For that reason, there occured a significant difference of progress between Turks and wistern community. Although it was too difficult, Atatürk believed in taking this difference out and founding. Turkey as a modern society, Firstly, a battle of independence and than a revolition was necessary, The conditions, of this strategy were found out by payinf attention to the traits of The Republic of Turkey. The strategy frmed by Atatürk was emergend as "the principles of Turkey".

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ'NİN İNTERNET'E DAYALI ÖĞRETİMİ

Yrd. Doç. Dr. Ramazan ACUN*

GİRİŞ

Bu makalede, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi (A.İ.İ.T) dersinde öğrenme verimini dramatik olarak arttıracak İnternet'e dayalı bir sistem tasvir edilmektedir.Bu, öğrenci merkezli bir sistemdir; sistemde vurgu öğretimde değil, öğrenmededir.

Makale, dört bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölümde, İnternet'in dünyada ve Türkiye'de gelişimi üzerinde kısaca durulmaktadır. İkinci bölümde, İnternet'in dünyada ve Türkiye'de bir eğitim aracı olarak kullanımına yer verilmektedir. Üçüncü bölümde, İnternet'e dayalı A.İ.İ.T öğretiminin (kısaca, Asenkron A.İ.İ.T), öğrenmede verimlilik artışını nasıl sağlayabileceğine ilişkin bir örnek çalışma gösterilmektedir.

Sonuncu bölümde ise, Asenkron A.İ.İ.T topolojisi tasvir edilmekte ve bu topolojide kendileri için öngörülen fonksiyonları yerine getirebilmeleri için A.İ.İ.T enstitülerinin yeniden yapılandırılması konusu üzerinde durulmaktadır.

İnternet'in Dünyada ve Türkiye'de gelişimi

Bilgisayarların birbirleriyle veri alışverişi ve ortak iş yapacak biçimde bağlanması ile oluşan bilgisayar ağlarının toplamına, İnternet adı verilmektedir. 1990 yılından itibaren dünya çapında yaygınlaşmaya başlayan İnternet, bilgiye ve bilgisayar kaynaklarına global erişim sağlaması do-

---

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. **E-posta**: acun@hacettepe.edu.tr **Web:** <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~acun>. Bu makale, orijinal olarak, 14-15 Aralık 1998 tarihlerinde H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından düzenlenen "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi Yöntem Semineri"nde sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir. Makaleyi okuyarak, geliştirilmesi yönünde önerilerde bulunan eşim Dr. Fatma ACUN'a teşekkür ediyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

layısıyla kısa sürede hızlı gelişme göstermiştir. İnternet'e bağlanma maliyeti düşmüş, güçlü ve kullanımı kolay programlar, İnternet vasıtasıyla iletişim kurmayı, bilgi erişim ve yayıncılığı herkese açık bir imkan haline getirmiştir. Bir İnternet uygulaması olan World Wide Web (kısaca Web), multi-medya verilerin (metin, ses, resim, film) tek bir sistemle bütünleşik bir biçimde yayılmasına ve erişilmesine imkân vermesiyle, İnternet kullanıcı sayısında ve İnternet'te yayınlanan bilgi miktarında patlamaya yol açmıştır.

Bir araştırmaya göre, bütün dünyada Ocak 1999 itibariyle 8.200.734 İnternet servisi sağlayan makine (host) bulunmaktadır. Bu sayı, Ocak 1998'de 5.942.491 idi. Demek ki, bir yılda yaklaşık iki kat artış meydana gelmiştir. İnternet servisi sağlayan makine sayısındaki artışa paralel olarak, İnternet kullanıcı sayısında ve İnternet'te kullanıma sunulan bilgi miktarında da artışlar meydan gelmektedir. İnternet trafiği her 100 günde ikiye katlanmaktadır. Bu, yıllık %700 artış demektir . 1999 Temmuz ayı itibariyle dünyadaki İnternet kullanıcıların dağılımı Şekil 1-2'deki haritada gösterilmiştir.

Bu haritada da görüldüğü üzere dünyadaki internet kullanıcıları Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Uzak Doğu'da (Japonya) yoğunlaşmaktadır. Şekil 1-2'den Türkiye'nin İnternet kullanıcı sayısı bakımından Ortadoğu, Orta Asya ve Afrika ülkeleriyle aynı seviyelerde olduğu anlaşılmaktadır.

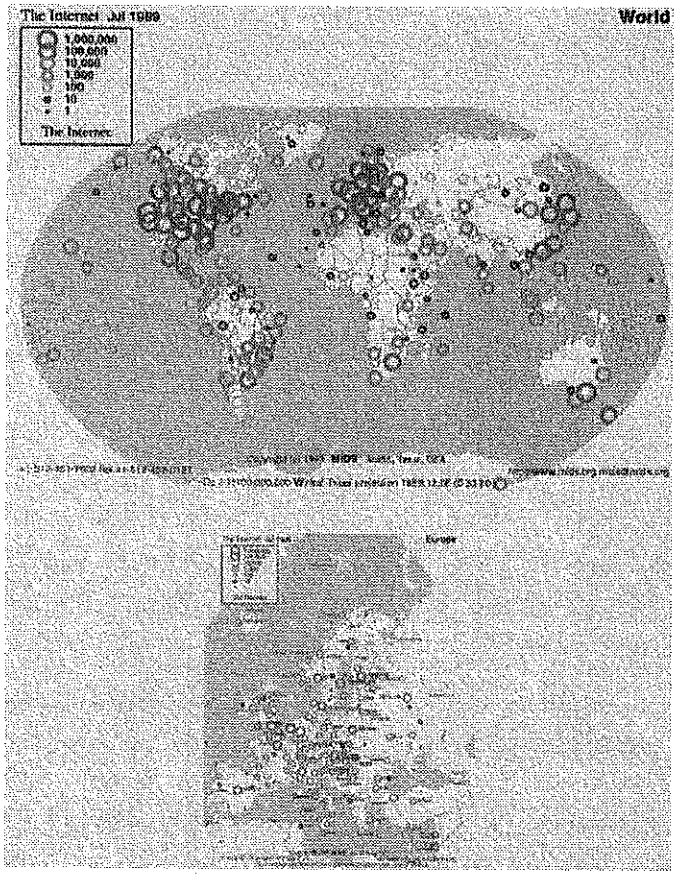
İnternet, orijinal olarak bilim adamları arasında hızlı iletişim ve bilgi paylaşımını gerçekleştirmek üzere tasarlanmış olmakla birlikte, daha sonra ticari ve diğer amaçlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Giderek de gündelik hayatla daha çok bütünleşmektedir. Gerçekten de, İnternet'e bağlı bilgisayarlar arasında her gün bilim, ticaret, eğlence vs. gibi konularla ilgili belki binlerce kütüphanelik bilgi akışı gerçekleşmektedir. İnternet'in giderek daha çok kullanıldığı alanların başında ise eğitim gelmektedir.

İnternet, Türkiye'ye 1994 yılında OTDÜ ve TÜBİTAK'ın işbirliği ile geldi. Türkiye'de İnternet'in gelişmesi açısından iki önemli projeden söz edilebilir. Bunlardan birincisi, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından yürütülen Ulusal Ağ ve Bilgi Merkezi

Levent Sahverdi Arşivi

(ULAKBİM) projesidir. Ulusal Ağ (ULAKNET) ve Ulusal Bilgi Merkezi (UBİM) adlı iki kısımdan oluşmaktadır. Bu projenin ULAKNET kısmı göreli olarak kısa sayılabilecek bir sürede, Türkiye'deki bütün üniversiteleri bir omurga üzerinden birbirlerine ve oradan İnternet'e bağlaması bakımından başarılıdır. Ancak, UBİM için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Nitekim, bu yazının yazıldığı sırada UBİM'in İnternet üzerinden kullanıma sunulmak üzere hazırladığı veya İnternet üzerinden kullanıma sunulmasına aracılık ettiği tek bir "ulusal" veri tabanı (bilgi bankası) dahi bulunmamaktaydı.

Sekil 1-2: Dünyada ve Türkiye'de İnternet Kullanıcılarının Dağılımı

Levent Sahverdi Arşivi

İkinci proje, Türkiye Üniversiteleri İçin Bilişim Eğitimi Programları Geliştirilmesi Projesi adı altında Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından yürütülmektedir. Bu proje, tüm disiplinlerdeki üniversite öğrencilerinin bilgisayar okuryazarı olmalarını ve bunların bir kısmının kendi alanlarında yazılım geliştirebilecek düzeye getirilmelerini amaçlamaktadır. Buna göre, üniversiteler genelinde yaygın bilgisayar eğitimi ile ilgili bir zorunlu ve bir dizi de seçmeli ders önerilmektedir. Derslerin verilmesini temin ve koordine etmekten sorumlu olmak üzere de rektörlüklere bağlı disiplinler arası destek bölümü niteliğinde Enformatik Bölümlerinin kurulması planlanmaktadır. Bu bölümlere eleman yetiştirmek amacıyla da, 1997 yılı içinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) bünyesinde Enformatik Enstitüsü kurulmuş ve 1997 Eylül ayında eğitime başlayan Bilişim Bilimleri yüksek lisans programına diğer üniversitelerden elemanlar sınavsız olarak alınmaya başlanmıştır.

Proje hedefleri doğrultusunda, operasyonel, teknolojik ve ekonomik olurluklar göz önüne alınarak bazı öneriler geliştirilmiştir. Söz konusu bu öneriler hakkında ayrıntılı bilgi YÖK web sitesinde bulunabilir, dolayısıyla bunlar üzerinde burada durulmayacaktır. Ancak, burada vurgulanması gereken önemli nokta, enformatik derslerinin verilmesiyle ilgili olarak, önerilen temel yaklaşımdır. Buna göre, dersler her bölümün kendi elemanlarınca verilecektir. Ayrıca, asenkron olarak İnternet üzerinde verilmesi seçeneği üzerinde de durulmuştur.

Her üniversitenin derslerin verilebilmesi için gerekli bütçe ve kadroları edinmede kademeli bir geçiş planı yapması ve derslerin de değişik bölümlerde kademeli olarak açılması tavsiye edilmektedir.

Yeni bir gelişme olarak, YÖK, 14 Ocak 2000 tarihinde yayınladığı bir yönetmelikle, İnternet'e dayalı uzaktan eğitim projelerine destek vermeye başlamıştır. Üniversitelerarası İletişim ve Bilgi Teknolojilerine Dayalı Uzaktan Yükseköğretim Yönetmeliği'nin <http://www.yok.gov.tr/yasa/yonet/yonet60.html> amaçları, 1-Üniversitelerin eğitim-öğretim olanaklarının paylaşılmasını sağlayarak üniversiteler arasında akademik yar-

Levent Şahverdi Arşivi

dımlaşmayı kolaylaştırmak; 2- bilgi ve İletişim teknolojilerinin sağlandığı etkileşimli ortam, çoklu ortam olanakları ve sınırsız bilgiye ulaşabilme özellikleri sayesinde eğitimin etkinliğinin artırılması; ve 3- yükseköğretimi yeni öğrenci kitlelerine yaygınlaştırmak ve verimini artırmaktır.

İnternet, Eğitim ve Tarih

Yukarıda da belirtildiği gibi, eğitim, İnternet'in en çok kullanıldığı alanlardan biridir. İnternet, özellikle de Web, etkileşimli, multi-medya ve "non-linear" bir ortam sağlamaktadır. Bu özellikler aktif (katılarak, yaparak) öğrenmeyi desteklemektedir. Ayrıca, klasik öğretim metotlarına göre, daha az masraflıdır. Başlangıçta yapılan (bazen büyük) bir yatırımdan sonra, öğrenci başına düşen kullanım masrafı, kullanan öğrenci sayısındaki artış oranında düşmektedir[1].

Ayrıca, İnternet teknolojileri, öğretim elemanlarına, öğrenci hedef, öğrenme tarzı ve kabiliyetlerindeki ferdî farklıları göz önüne alarak buna uygun eğitim vermelerini mümkün kılmaktadır. Ayrıca, bu eğitimin "herhangi bir yerde, herhangi bir zamanda" (asenkron) verilmesini sağlayarak hem öğrenciler hem de öğretim elemanları için daha uygun bir ortam yaratmaktadır.

Bu özellikler İnternet'in eğitim alanında bir devrime yol açtığını göstermektedir. Bu durumu göz önüne alan ülkeler, eğitim alanında İnternet kullanımını yaygınlaştırmak için gerekli yatırımları yapmaktırlar. Nitekim, 2000 yılında Amerika'da bütün okulların %95'inin İnternet'e bağlanması öngörülmektedir. İngiltere'de bütün okulların %45'i şu anda bağlanmış durumdadır. Pek çok ders, artık İnternet üzerinden verilmektedir. Bunlar arasında Michigan State University tarafından verilen Osmanlı Tarihi de bulunmaktadır. Geleneksel tarzda eğitim veren pek çok üniversite, giderek artan sayıda dersini İnternete kaydırma çalışması yaparken, 1998 yılından itibaren eğitimini tamamen İnternet üzerinden yürüten "İnternet Üniversiteleri" faaliyet göstermeye başlamıştır.

---

[1] Massy, W. F. and R. Zemsky. "Using Information Technology to Enhance Academic Productivity". <http://www.educause.edu/nlii/keydocs/massy.html>

Levent Şahverdi Arşivi

İnternet üzerinden öğretimi yapılan konulardan biri de tarihtir. İnternet üzerinden erişilebilen geniş tarihi veri arşivleri, bu derslerde kullanılan malzemeyi sağlamaktadır[2]. Bu tür arşivlerin oluşturulması artan bir hızda sürdürülmektedir Konunun metodolojik ve pedagojik yönü de giderek daha çok ilgi çekmekte ve tartışılmaktadır. Mesela, International Association for History and Computing (Uluslararası Tarih ve Bilgisayar Birliği) <http://grid.let.rug.nl/ahc/ welcome.html> İngiltere branşının 14-16 Eylül 1999'da Londra'da yapılan yıllık konferansında (ki bu konferanslara çoğu İngiltere'den olmak üzere ortalama 150-200 kişilik katılım olmaktadır) ele alınan konulardan ikisi, "bilgisayar ve İnternet'in tarih yazıcılığı üzerindeki etkisini değerlendirme" ve "bilgisayar ve İnternet temelli tarih öğretimine pedagojik yaklaşımlar"dır. Ayrıca, konuya eğilen makale sayısı da giderek artmaktadır[3].

Türkiye'de İnternet ve eğitim konusuna gelince. Bu çerçevede, yukarıda sözü edilen YÖK projesi uyarınca kurulan ODTÜ enformatik enstitüsünün yaptığı çalışmalar kayda değer niteliktedir. Burada, 1998 yılı içerisinde İnternet üzerinden deneme amaçlı bir Bilgisayar Grafikleri Dersi verilmiştir. Ayrıca, ODTÜ Kampusu içinde verilmek üzere Bilgisayar Grafikleri, Görüntü işleme ve Genel Kimya dersleri hazırlanmakta olduğu ve bunların daha sonra diğer üniversitelere de sunulmasının planlandığı bildirilmektedir .

Benzeri faaliyetlerin kısa zamanda diğer üniversitelere de yaygınlaşması beklenmelidir. Nitekim, Hacettepe Üniversitesi'nde de ODTÜ

---

[2] Bu konuda bkz: Gibson, Alex. "WWW and the Internet; new opportunities for historical discourse?" **History and Computing**, 7.2(1995), 13-21. <http://www.ex.ac.uk/~ajgibson/papers/www and history.html>; Tally, Bill. "History Goes Digital Teaching when the Web is in the Classroom" **D-Lib Magazine,** (September 1996) <http://cnri.dlib/september96-tally>

[3] Wynne, Ann. "History Instruction and Internet: A Literature Review", **The Journal of the Association for History and Computing**, Vol. II, No. 1. (April 1999) <http://www.mcel. pacificu.edu/jahc/jahcII1/articlesII1/Wynee/Wynnindex.html>; Trinkle, Dennis "A. History and the Computer Revolutions", **The Journal of the Association for History and Computing**, Vol. II, No. 1. (April 1999) <http://www.mcel.pacificu.edu/JAHC/JAHCII1/ARTICLESII1/Trinkleindex.html>; McCormack, Pauline. "Virtually History: The Use of On-line Communications in Higher Education", **The Journal of the Association for History and Computing**, Vol. II, No. 1. (April 1999) <http://www.mcel.pacificu.edu/JAHC/JAHCII1/ARTICLESII1/McCormack/mccormac.htm>; McCormack, Pauline. "Virtually History: The Use of On-line Communications in Higher Education", **The Journal of the Association for History and Computing**, Vol. II, No. 1. (April 1999) <http://www.mcel.pacificu.edu/JAHC/JAHCII1/ARTICLESII1/McCormack/mccormac.htm>.

Levent Sahverdi Arşivi

Enformatik Enstitüsü'ne benzer amaçlarla bir Bilgi Teknolojileri Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin kuruluş çalışmaları başlatılmış bulunmaktadır. Bu Merkezde, bu satırların yazarının da önerisiyle İnternet üzerinde verilmesi düşünülen derslerden ikisi Bilim Tarihi ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi'dir

Asenkron A.İ.İ.T ve öğrenmede verimlilik artışı

Asenkron A.İ.İ.T dersinde öğrenme verimliliği konusuna geçmeden önce, bu konuda eğitim bilimcilerin iki önemli saptamasını vermek yerinde olacaktır: Ortalama olarak, bir insanın sadece gördüğünün %20'si, hem görüp hem duyduğunun %40'ı ve hem görüp, hem duyup hem de yaptığının %70'i kalıcı olmaktadır[4]; Bir derste eğer yapılacak bir şey yoksa, öğrenilecek bir şey de yoktur . Görüldüğü gibi her iki saptama da, yaparak öğrenmenin altını çizmektedir.

O zaman, "A.İ.İ.T dersinde %70 öğrenme verimliliği nasıl sağlanabilir?" sorusunun cevabı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin derse aktif katılması, yaparak öğrenmesi yoluyla. Peki, Asenkron A.İ.İ.T öğrencilerin yaparak öğrenmesini nasıl sağlayacaktır[5]?

İyi planlanmış İnternete dayalı öğretim sistemleri genellikle, hipermetin (hypertext) mantığına dayalı Web uygulamalarıdır. Buradaki temel öğe, pedagojik kurallara göre tasarlanmış web sayfalarıdır. Ayrıca, e-mail ve canlı oturumlar (chat, video konferans) yoluyla öğrencilerle diyalog kurulmakta ve muhtemel sorulara cevap verilmektedir.

Bu noktada, böyle bir sistemin öğrenmede %70 verimliliği nasıl sağlayabileceğine ilişkin bir örnek yerinde olacaktır. Farz edelim:

1. Lisans seviyesinde A.İ.İ.T bilgisi, sorgulayıcı bir kafa ve

---

[4] Geisman, Judy L. "Beyond CBT: Interactive video", **Computers and Personnel**, (Summer 1988), 35-38.

[5] Mevcut AİT öğretinin eğitim bilimi açısında bir değerlendirilmesi için bkz. Safran, Mustafa. "Eğitim Bilimi Açısından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Öğretimi", Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi Yöntem Semineri 14-15 Aralık 1998. Basılmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

2. Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak'ın "Atatürk'ün Dünyadaki Yankıları" adlı makalesini bulunduran bir web sayfası (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 4(1985), 27-54).

Irmak'ın makalesinin girişinde şöyle yazmaktadır: "XX. Yüzyılda, insanlığın geleceğine dönük ve gerçek bir ilericilik getirmiş olan başlıca fikir akımı, Mustafa Kemal'in yarattığı Kemalizm'dir (Atatürkçülük). Bunun en kesin delili şudur ki Kemalizm, en kısa bir zamanda Akdeniz çevresine, Asya'ya, Afrika'ya yayılmış, Avrupa ve Amerika'da hayranlık uyandırmıştır."

Sorgulayıcı bir kafa, Irmak'ın bu ifadelerini ilk bakışta çok abartılı bulacak, bunlara dayanak olarak gösterilen çoğu gazete haberi ve anekdot türünden delilleri ise tatmin edici bulmayacaktır (nitekim bu satırların yazarı bu makaleyi daha öğrenci iken okuduğunda düşüncesi bu yönde olmuştu). Bu yüzden, bu cümleler sorgulayıcı bir kafa için sadece ispatlanması gereken bir hipotez niteliğindedir.

Gerçekten de bu hipotez, bu satırların yazarının kafasında uzun yıllar ispat edilemeden kalmıştı. Ta ki, yakın zamanda Atatürk Araştırma Merkezi'nin yürüttüğü bir proje kapsamında oluşturulan ve kendisinin de programcısı olduğu bir veri tabanına dünyanın dört bir yanından büyük bir titizlikle derlenen veriler yükleninceye kadar[6].

Söz konusu bu proje, Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti hakkında yurt dışında yayınlanmış eserlerin bibliyografyalarının hazırlanması ve bu eserlerin Türkiye'ye kazandırılmasını amaçlamaktadır.

Proje kapsamında oluşturulan veri tabanı, Türkiye dışında çeşitli dillerde yayınlanmış kitaplarla ilgili, şu anda, altı bin civarında künye bulundurmaktadır. Bu veri tabanın ana menüsü Şekil 3'te verilmiştir.

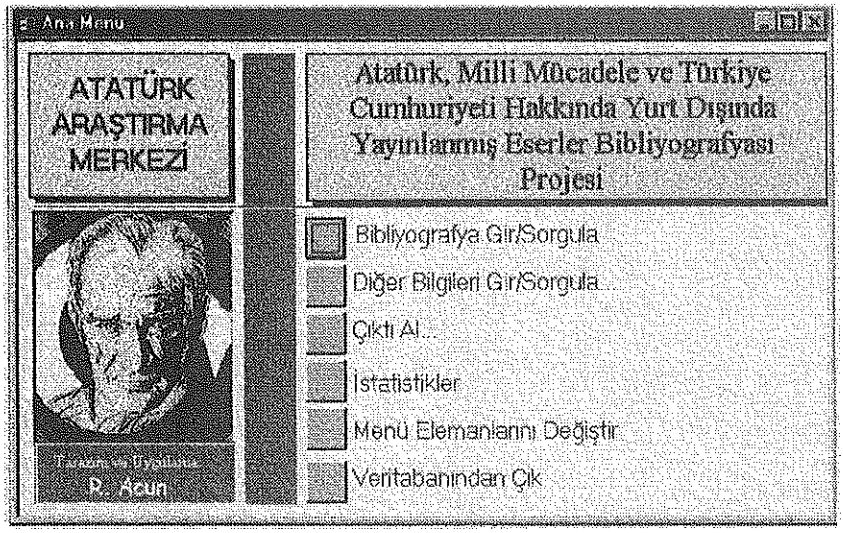
---

[6] Bu proje ve proje için hazırlanan veri tabanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Acun, R. "Atatürk Bibliyografyası Projesi Veri Tabanı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 37 (1998), 365-374. Proje Kapsamında hazırlanan bibliyografya yakında basılı olarak yayınlanacaktır; Cemal Avcı, "Atatürk Araştırma Merkezi'nin 'Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Yurt Dışında Yayınlanmış Eserlerinin Bibliyografyalarının Hazırlanması ve Bu Eserlerin Türkiye'ye Kazandırılması Projesi' Hakkında", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 37 (1998), 151-159.

Levent Sahverdi Arşivi

Şekilde de görüldüğü üzere bu menüde bibliyografik künyeler ve ilgili diğer bilgilerin girilebilmesi için düğmeler yanında, girilen bilgilerden hareketle otomatik olarak üretilen bir takım istatistikler de alınabilmektedir-ancak, tabii hazır istatistikler eldeki soruya cevap vermiyorsa yeni sorgulamalar da yapılabilmektedir.

Şekil 3: Atatürk Bibliyografyası Projesi Veri Tabanı Ana Menüsü

Otomatik olarak üretilen istatistiklerden biri de, hangi dilden ne kaç tane kitap girildiğine dairdir. Peki, bu istatistik Atatürkçülüğün dünyanın dört bir yanına yayıldığına ilişkin yukarıda sözü edilen hipotezi test etmekte kullanılabilir mi? Buna cevap evettir çünkü bir fikir ya da düşüncenin yayıldığını onun hakkında kitap yazılmasından daha kesin ne gösterebilir? Bu istatistik Tablo 1'de verilmiştir[7].

7 Bu tabloda verilen sayılar, yukarıda 1 nolu dipnotta sözü edilen sempozyum öncesindeki durumu yansıtmaktadır. Sempozyumun yapıldığı 14.12.1998 tarihinden sonra da veri tabanına zaman zaman yeni veri eklenmiş ve mevcut verilerde de düzeltmeler yapılmıştır. Bu bakımdan, bu tabloda verilen sayılar, yeni yapılacak bir sorgulamadan elde edilecek sayılarla tam olarak uyuşmayabilir, ancak, sonuç olarak elde edilecek fikir değişmeyecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Tabloda da görüldüğü üzere, Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti hakkında dünyanın dört bir yanında, 46 değişik dilde eser yayınlanmıştır. Bu tablodaki veriler, Irmak'ın "Atatürkçülük, en kısa bir zamanda Akdeniz çevresine, Asya'ya, Afrika'ya yayılmış, Avrupa ve Amerika'da hayranlık uyandırmıştır" ifadelerini büyük ölçüde destekler mahiyettedir. Ancak, sorgulayıcı kafa soru sormaya devam etmektedir: "peki, bu kitaplar ne zaman yayınlanmıştır?"

Tablo 1: Atatürk, Milli Mücadele Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Yurt Dışında Yayınlanmış Eserlerin Dillere Göre Dağılımı

Dil	**Sayı**
Almanca	618
Arapça	87
Arnavutça	8
Azeri Türkçesi	3
Bengale dili	12
Boşnakça	14
Bulgarca	62
Çekce	46
Çince	55
Danimarka dili	31
Endonezya Dili	2
Ermenice	5
Farsça	87
Fince	2

Levent Şahverdi Arşivi

Flamenkçe 2

Fransızca 899

Hırvatça 12

Hindistan'da Bengali dili 3

Hindistan'da Gujratı Dili 2

Hindistan'da Hindu dili 15

Hindistan'da Kannada dili 1

Hindistan'da Marathı dili 2

Hindistan'da Tamil dili 5

Hollanda dili 1

İbranice 4

İngilizce 2939

İspanyolca 36

İsveççe 58

İtalyanca 112

Japonca 21

Korece 12

Lehce 75

Macarca 35

Makedonca 3

Malayca 3

Malezya dili 1

Levent Sahverdi Arşivi

Osmanlıca* 1

Portekizce 1

Romence 35

Rumca 2

Rusça 626

Sırpça 47

Slovakca 8

Ukrainee 4

Urduca 17

Yunanca 164

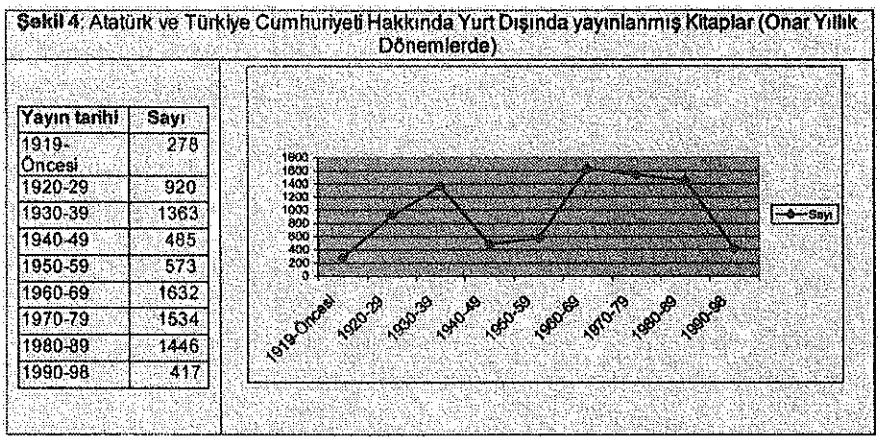
Bu soruya, veri tabanından basit bir sorgulama sonucu elde edilen cevap Şekil 4'de hem tablo hem de grafik olarak verilmiştir. Grafikte görüldüğü üzere, Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti hakkında yurt dışında yapılan yayınların sayısı 1920'li yıllardan itibaren yükselmeye başlamış ve (1930-39) döneminde yaptığı bir zirveden sonra ikinci dünya savaşı ve hemen sonrasına denk gelen yıllarda görülen bir gerilemenin ardından, 1960-69 döneminde yeniden bir zirve daha yapmış, ancak bundan sonra tekrar iniş eğilimine girmiştir. Özellikle, 1990'lı yıllardan sonra iniş eğiliminin hızlandığı gözlemlenmektedir. Acaba bu, 1990'da Berlin duvarının yıkılması ve Sovyetlerin dağılmasının ardından sone eren soğuk savaş dönemiyle birlikte Türkiye'nin dünyadaki öneminin azaldığı iddialarını doğrulamakta mıdır? Belki. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka faktör de İnternet'tir. Yukarıda açıklandığı üzere, İnternet bütün dünyada tam da bu dönemde, yani 1990'lı yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti hakkında pek çok yayın artık

* Bununla ilgili veri tabanındaki kayıt şöyledir: Mehmed Emin Said, **Siyer-i Mustafa Kemal Paşa**, Mısır 1922.

Levent Sahverdi Arşivi

İnternet üzerinden elektronik olarak yapılmaktadır. Atatürk Araştırma Merkezi'nin projesi ise sadece basılı yayınlarla ilgilidir.

Şekil 4: Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Yurt Dışında yayınlanmış Kitaplar (Onar Yıllık Dönemlerde)

Bu grafikte dikkati çeken bir nokta da, yayın sayısında görülen iki zirvenin karşılaştırılmasıdır. 1960-69 döneminde elde edilen zirve, 1930-39 döneminde elde edilen zirveden biraz daha yüksek olsa da, 1960-69 dönemindeki dünya nüfusu (bu dönemde dünya nüfusu 1930-39 dönemine göre 1 milyar daha fazladır) ve dönemin basım teknolojisinin sağladığı imkanlar göz önüne alınınca, 1930-39 döneminde elde edilen zirvenin önemi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Kısaca, Atatürk'ün devlet başkanlığı yaptığı dönemde Türkiye Cumhuriyeti dış dünyada daha fazla tanınmıştır. Böylece, bu satırların yazarı sadece kafasındaki söz konusu "hipotezi" doğrulamakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin dünyadaki imajı ile ilgili hiç unutmayacağı şekilde, yeni şeyler öğrenmiştir.

Buradan çıkartılacak sonuç şudur: Gerekli araçların sağlanması ve uygun bir yönlendirme yapılaması şartıyla, tıpkı buradaki örnekte gösterildiği gibi, öğrenciler meraklarını tatmin etmek motivasyonuyla hareket ederek kendi çabalarıyla kalıcı olarak yeni şeyler öğrenebilirler.

Levent Şahverdi Arşivi

Peki böyle bir öğrenmeye imkan verecek bir sistem İnternet üzerinde nasıl kurulabilir? Bu konu bundan sonraki bölümde ele alınmaktadır.

Asenkron A.İ.İ.T Topolojisi ve A.İ.İ.T Enstitülerinin Yeniden Yapılandırılması

Yukarıda da bahsedildiği üzere, böyle bir sistemin en temel öğesi, iyi yazılmış bir Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi metnini bulunduran ve pedagojik kurallara göre tasarlanmış web sayfalarıdır. Bu web sayfalarından uygun noktalarda, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili birinci ve ikinci el veri kaynakları bulunduran büyük veri tabanlarına (bilgi bankalarına), ki kısaca A.İ.İ.T veri tabanları adı verilebilir, geçişler sağlanmalıdır.

Ancak, buradaki temel problem, Atatürk Araştırma Merkezinin hazırladığı yukarıda sözü edilen Atatürk Bibliyografyası Projesi Veri Tabanı hariç tutulursa, söz konusu A.İ.İ.T veri tabanlarının henüz mevcut olmayışıdır. Atatürk Bibliyografyası Projesi Veri Tabanı'nın hazırlanması sırasında edinilen tecrübe göstermiştir ki, bu veri tabanlarını oluşturmak pahalı ve zaman alıcıdır. Bu yüzden, burada önerilen yaklaşım, mevcut altı A.İ.İ.T Enstitüsü ve Atatürk Araştırma Merkezinin aralarında iş bölümü yaparak, her birinin bir konuyla veya kaynak grubuyla ilgili bir veri tabanı oluşturmasıdır. Buna göre bir enstitü, Meclis Zabıtları veri tabanını oluştururken bir diğeri, resim, ses ve film veri tabanını oluşturacak, bir diğeri ise dönemin ünlü şahsiyetlerinin biyografilerini bulunduran prosopografik bir veri tabanı hazırlayacaktır... Sonuçta bu veri tabanlarına, Merkezi bir A.İ.İ.T sunucusundan geçişler sağlanacaktır. Böylece oluşan topoloji Şekil 5'de gösterilmiştir. Şekil 6 ise, oluşan bu Asenkron A.İ.İ.T sisteminin kullanılışını göstermektedir. Buna göre, kullanıcılar (gerek öğrenciler, gerekse araştırıcılar), kendi üniversitelerinin kampüslerinde bulunan bilgisayarlardan veya bir İnternet servis sağlayıcısı aracılığıyla evlerinden bu sunucuya erişebileceklerdir.

Bu sistemi kullanan bir lisans öğrencisi artık bir pasif okuyucu veya dinleyici olmayacak, bu alandaki bilgi üretimine aktif katılımcı olacaktır.

Levent Sahverdi Arşivi

Böyle bir sistemde mesela, Web sayfasından cumhuriyetin ilanı konusunu okuyan bir öğrenci, Mecliste rejimin adının cumhuriyet olarak belirlendiği celsenin zabıtlarını gözden geçirebilecek, cumhuriyetin ilanı ile ilgili resimlere bakabilecek, film seyredebilecek, konuyla ilgili hatıratları okuyabilecektir ve muhtemelen de bunlar arasında kimsenin görmediği yeni bağlantılar yakalayabilecektir. Hepsi bir iki tuşa dokunmakla.

A.İ.İ.T veri tabanlarını oluşturabilmek için enstitülerin radikal olarak yeniden yapılandırılması gerekecektir. Bu sistemde, lisansüstü öğrencileri, hem bu bilgi bankalarındaki bilgileri kullanarak seminer ve ödev yapan, hem de tez çalışmalarının bir parçası olarak bu bilgi bankaları için veri derleyen ve bunları bu bilgi bankalarına yükleyen araştırıcılar konumundadır. Enstitü mensupları artık ders veren okutmanlar değil, bilgi bankalarını oluşturmak üzere hazırlanan projelerde çalışan araştırıcılar ve öğrencileri söz konusu bilgi bankalarına yönlendiren ve canlı İnternet oturumlarda muhtemel sorulara cevap veren kılavuzlar olacaklardır.

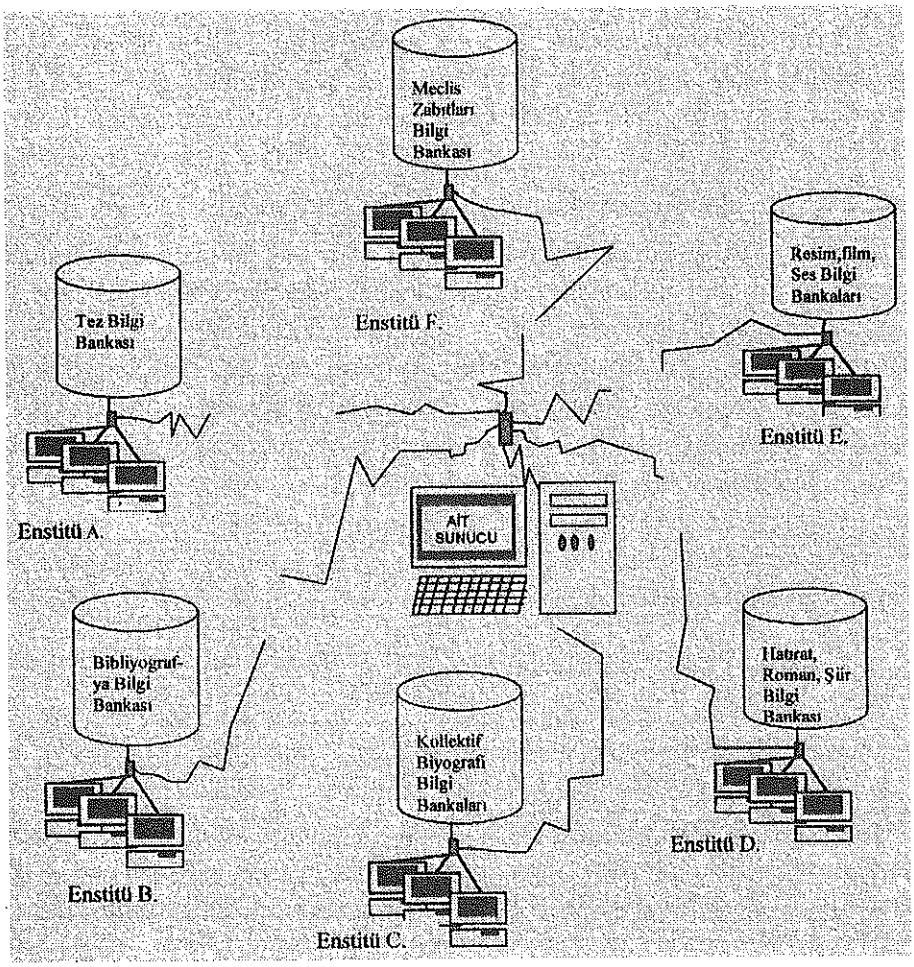
SONUÇ

Buraya kadar anlatılan, İnternet teknolojilerine dayalı öğrenci merkezli sistem, Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihinin öğretiminde bir İnkılap yapılması anlamına gelmektedir. İnkılap tarihçileri bu İnkılabın önemini en iyi görebilecek pozisyondadır.

A.İ.İ.T dersinin bütün üniversite öğrencileri tarafından alınmasının zorunlu olduğu düşünülürse, böyle bir İnkılap, yan ürün olarak Türkiye'de bilgi teknolojisinin yaygın kullanımına yol açabilecek gelişmeleri de başlatabilir. İnternetin gelecekte oynayacağı rolün şimdikinden kat kat fazla olacağı, buna karşılık Türkiye'de İnternet kullanımının gelişmiş ülkelere kıyasla çok düşük seviyelerde olduğu göz önüne alınırsa, bunun da önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

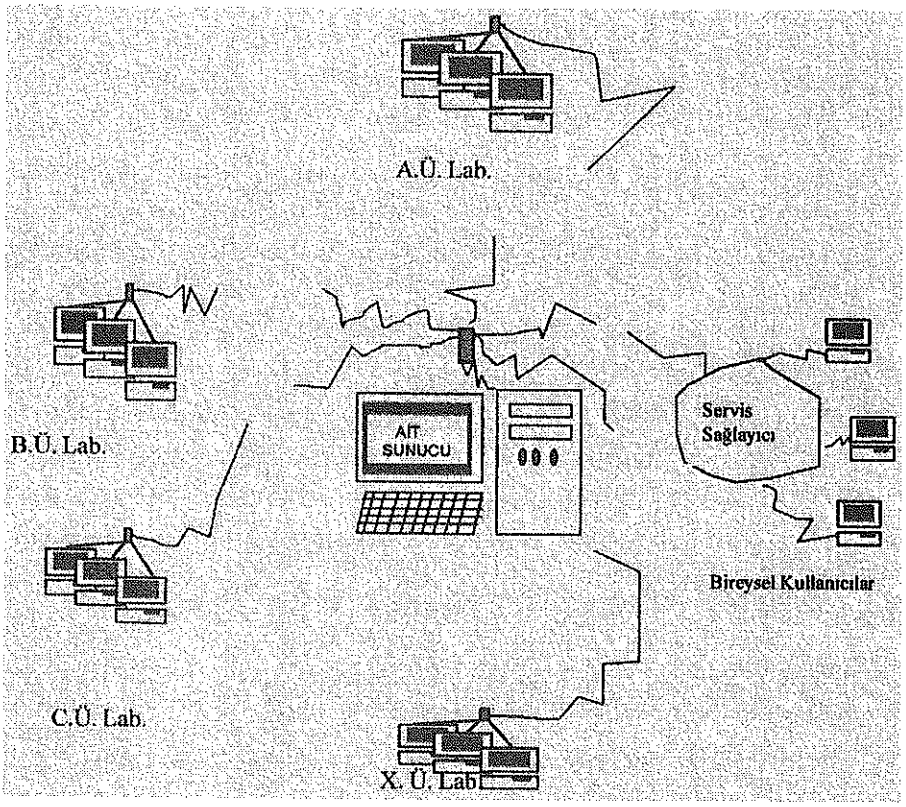
Levent Şahverdi Arşivi

Şekil 5: Asenkron AİİT Topolojisi

Levent Sahverdi Arşivi

Şekil 6: Asenkron AİİT Topolojisi

Levent Sahverdi Arşivi

KAYNAKLAR

1. Acun, R. "Atatürk Bibliyografyası Projesi Veri tabanı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** 37 (1998), 161-174.

2. Anderson, D. Lines. "Academic Historians, Electronic Information Access Technologies, and the World Wide Web: Academic Historians, Electronic Information Access Technologies, and the World Wide Web: A Longitudinal Study of Factors Affecting Use and Barriers to that Use", The Journal of the Association for History and Computing, Vol. I, No. 1., (June 1998) **<http://mcel.pacificu.edu/history/jahcI1/ Anderson/ Anderson.HTML>.**

3. Avcı, Cemal. "Atatürk Araştırma Merkezi'nin 'Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Yurt Dışında Yayınlanmış Eserlerin Bibliyografyalarının Hazırlanması ve Bu Eserlerin Türkiye'ye Kazandırılması Projesi' Hakkında", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** 37 (1998), 151-159.

4. Geisman, Judy L. "Beyond CBT: Interactive video", **Computers and Personnel,** (Summer 1988), 35-38.

5. Gibson, Alex. "WWW and the Internet; new opportunities for historical discourse?" History and Computing, 7.2(1995), 13-21. **<http:// www.ex.ac.uk/~ajgibson/papers /www_and_history.html>**

6. Massy, W. F. and R. Zemsky. "Using Information Technology to Enhance Academic Productivity". **< http://www.educause.edu/nlii/ keydocs/massy.html >.**

7. McCormack, Pauline. "Virtually History: The Use of On-line Communications in Higher Education", **The Journal of the Association for History and Computing,** Vol. II, No. 1. (April 1999) **<http:// www.mcel.pacificu.edu/JAHC/JAHCII1/ARTICLESII1/McCormack/ mccormac.htm>.**

Levent Sahverdi Arşivi

8. Safran, Mustafa. "Eğitim Bilimi Açısından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Öğretimi", **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi Yöntem Semineri** ,14-15 Aralık 1998. Basılmaktadır.

9. Tally, Bill. "History Goes Digital Teaching when the Web is in the Classroom" **D-Lib Magazine,** (September 1996) **<http://cnri.dlib/september96-tally>**

10. Trinkle, Dennis "A. History and the Computer Revolutions", The Journal of the Association for History and Computing, Vol. II, No. 1. (April 1999) **<http://www.mcel.pacificu.edu/JAHC/JAHCII1/ARTICLESII1/Trinkle/Trinkleindex.html>.**

11. Wynne, Ann. "History Instruction and Internet: A Literature Review", **The Journal of the Association for History and Computing,** Vol. II, No. 1. (April 1999) **<http://www.mcel. pacificu.edu/jahc/jahcII1/articlesII1/Wynne/Wynnindex.html>**

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Bu makalede, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (A.İ.İ.T) dersinde öğrenme verimini dramatik olarak arttıracak İnternet'e dayalı bir sistem tasvir edilmektedir. Makalede, İnternetin Türkiye'de ve dünyada gelişimi ve genel olarak eğitim, özel olarak da tarih eğitiminde kullanılışı ile ilgili arkaplan bilgisi verildikten sonra, İnternete dayalı bir A.İ.İ.T öğretiminin öğrenme verimini nasıl arttıracağına ilişkin örnek bir çalışma gösterilmektedir. Daha sonra ise böyle bir eğitimin yapılabilmesi için bir topoloji ve bu topolojide kendileri için öngörülen fonksiyonları yerine getirebilmeleri için A.İ.İ.T Enstitülerinin yeniden yapılandırılması konusu ele alınmaktadır.

Makalede, anlatılan sistemin bütünüyle uygulanması halinde, bunun A.İ.İ.T dersi öğretiminde bir İnkılap yapılması anlamına geldiği ve bunun da yan ürün olarak, Türkiye'de bilgi teknolojisinin yaygın kullanımına yol açabileceği sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnternet'e Dayalı Öğretim, Asenkron Öğrenme, İnternet ve Tarih Öğretimi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

This paper describes an Internet based system of learning which could improve the learning productivity dramatically in the course, the History of the Turkish Revolution (HTR). The paper describes firstly, some basic concepts about the Internet and its development in the world and in Turkey; and its use in teaching in general and in history teaching in particular. Secondly, a case study is presented in order to demonstrate how such a system could improve learning productivity. Lastly, the paper presents a topology of a system which would make it possible to carry out such a learning and teaching activity together with some ideas about restructuring of the Institutes of HTR to enable them to perform the new functions required of them in the system.

The paper concludes that a full implementation of the system would mean a revolution in teaching of HTR and this would lead, as a by product, to a widespread use of information technologies in Turkey, which in itself would be an important development.

Key Words: the Internet Based Teaching, Asynchronous Learning, Internet and History Teaching, History of Turkish Revolution.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN GENÇLİĞE HİTABESİ'NİN TAHLİLİ

Dr.Yücel Atila ŞEHİRLİ*

Türk yurdunun Mondros Mütarekesi ile parçalanıp işgal edildiği günlerden başlayarak, Türk tarihinde bir dönüm noktası olan İstiklâl Savaşı'nı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve inkılâpların yapılışını anlatan Nutuk, siyasi ve millî tarihimizin birinci elden, ve pek değerli bir kaynak eseridir[1]. Atatürk Nutuk adlı eserini yazmaya 1927 yılında geçirdiği bir kalp krizinden sonra karar vermiştir. Bu üzücü olayın tarih önünde, tarihle hesaplaşarak Partisine yön ve emir vermesi olayını hızlandırdığında da kuşku yoktur. Atatürk tarihi olayları birinci elden ve vesikalarıyla yine "tarihi yapan kişi" olmaktan çıkıp "tarihi yazan kişi" olmaya bu vesileyle karar vermiştir. Bunu gerçekleştirirken de hem bütün karşıtlarıyla hesaplaşmış hem de tarih önünde eylemlerinin hesabını vermiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kurultayı'nın bu söylev için çok güzel bir ortam niteliği taşımakta oluşu da ayrıca üzerinde durulması gerekli bir başka noktayı oluşturmaktadır[2]. Atatürk tarafından, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da toplanan İkinci Kurultayı'nda 36.5 saat süren ve altı günde okunan tarihi bir hitabeye dayandığı için Nutuk adını almıştır. Nutuk'un ikinci cildinin sonunu Atatürk, "Türk Gençliğine Bıraktığım Emanet" metni ile bitirmiştir.

Türkiye'de bütün resmi daire ve sınıflarda Atatürk resminin hemen yanı başında "İstiklâl Marşı" ile birlikte çerçeveli bir şekilde asılı duran "Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi" bu metnin en can alıcı yönünü oluşturmaktadır. Gençliğe bu son sesleniş Nutuk gibi gayet hitabet değeri yüksek; içinde pek çok mesaj barındıran bir edebî ve tarihi metindir. Bu güzel

---

* Trakya Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı.

[1] Zeynep Korkmaz, (1984); *"Nutuk'a önsöz"*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, C. I, s. IX.

Levent Şahverdi Arşivi

metnin "Ey Türk Gençliği!" diye seslenmeden önceki kısmını aynen aşağıya alıp daha sonra, inceleyeceğimiz kısma geçmek istiyoruz.

"...Türk Gençliğine Bıraktığım Emanet:

Muhterem Efendiler, sizi, günlerce işgal eden, uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet, mazi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bunda milletim için ve müstakbel evlâtlarımız için dikkat ve teyakkuzu davet edebilecek, bazı noktalar, tebarüz ettirebilmiş isem, kendimi bahtiyar addedeceğim.

Efendiler, bu beyanatımla, millî hayat hîtam bulmuş farz edilen büyük bir milletin; istiklâlini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, millî ve asri bir devleti, nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım.

Bugün vâsıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın, her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum."[3]

Yukarıdaki ön girişten sonra Atatürk; Türk Gençliğine seslenmekte, "vazifesini, hazinesini, imkân ve şartları ile gücünü" daha sonra ifade etmektedir.

Atatürk'ün öncelikle seslendiği, uyardığı hedef kitle, "Türk Gençliği" dir. Bunu belirtmek için söze "Ey Türk Gençliği!" diye başlamaktadır.

Hedef kitleye yüklediği görev; "Birinci vazifen, Türk İstiklâlini, Türk Cumhuriyeti'ni ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir" şeklindedir. Bu iki kavrama verdiği önem veya tanımlamasını; "Mevcudiyetinin ve istikbâlinin yegane temeli budur." "Bu temel, senin en kıymetli hazinendir" biçiminde yapmıştır.

Atatürk hedef kitlesi olan Türk Gençliğini, "İstikbâlde dâhî seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhîli ve haricî bedhahların olacaktır"

---

[2] Bkz. Emre Kongar, (1997), ***Atatürk Üzerine***, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 69.

Levent Şahverdi Arşivi

diye de uyarmayı ihmal etmemiştir. Hatta bununla yetinmeyip gelecekteki tehlikelere karşı hedef kitlesini ikinci kez uyarmaktadır: "Bir gün İstikbâl ve Cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen vazifeye atılmak için içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin."

İmkân ve şartların ne olabileceği konusunu ise Atatürk, altı ihtimal vererek açmaktadır:

1. İmkân ve Şartların Olumsuzluk İhtimali:

"Bu imkân ve şerait çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir"

2. Düşmanların Çok Güçlü Olması İhtimali:

"İstiklâl ve Cumhuriyeti'ne kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler."

3. Vatanın İşgal Edilmiş Olması İhtimali:

"Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir."

4. İktidarın Gaflet, Delâlet ve Hıyânet İçinde Bulunması İhtimali:

"Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleket dahîlinde, iktidara sahip olanlar, gaflet ve dalâlet ve hatta hıyânet içinde bulunabilirler."

5. İktidarın Menfaatlerini İşgalcilerin Siyasi Emelleriyle Birleştirmesi İhtimali:

"Hatta bu iktidar sahipleri, şahsi menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhid edebilirler."

6. Milletin Harap ve Bitap Düşmesi İhtimali:

"Millet, fakr-u zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir."

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk gençliğe hitabesinde olabilecek yukarıdaki gibi altı olumsuz ihtimali sıraladıktan sonra hedef kitlesi olan Türk gençliğine ikinci kez "Ey Türk İstikbâlinin Evlâdı!" diyerek seslenmektedir. Geleceğin gençliğine çok kararlı bir şekilde birinci vazifesinin ne olması gerektiğini ise; "İşte bu ahvâl ve şerait içinde dahi, vazifen;" TÜRK İSTİKLÂL VE CUMHURİYETİ'Nİ KURTARMAKTIR! " sözleriyle hatırlatmaktadır.

Büyük lider Atatürk kendisinin gerek istiklâl savaşı gerekse inkılâpları yaparken güç aldığı asıl kaynağın "Türklük" olduğunu bu kez Türk gençliğine; "Muhtâç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!" diyerek göstermektedir.

Şimdi de parçalara ayırdığımız ve hepimizin bildiği bu gençliğe hitabeyi, yukarıda yapılan tespitler, ışığında bir bütün halinde okuyalım.

"Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni, bu hazineden, mahrum etmek isteyecek, dahilî ve haricî, bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda, mevcuttur!"

Levent Sahverdi Arşivi

Sonuç olarak yukarıda ele alıp tahlil ettiğimiz bu metin, edebi ve tarihi değeri çok yüksek bir metindir. Atatürk metni, "giriş, gelişme ve sonuç" bölümlerini oluşturarak hazırlamıştır. Geçmiş olaylar, mevcut olaylar ve gelecek olaylar konusunda bilgi verip önemli hatırlatmalar yapmıştır. Geçmişte yaşanan acı olaylar gelecekte de yaşanabilir düşüncesinden hareketle Türk gençliğine kutsal bir görev vermektedir. Atatürk "Türk İstiklâlini" ve "Türk Cumhuriyeti'ni" en temel hazine olarak değerlendirmiş, bu iki hazinenin muhafazasını özellikle gençlikten istemiştir. Gençliğe hitabeyi Nutuk adlı eserinin metin kısmının sonuna eklemesi yine ayrı bir mesaj çıkarılması gereken bir konudur. Hitabenin giriş kısmında gençliğin görevi vurgulanmasına rağmen, metnin sonunda yine bu görev, "Türk İstiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır!" denilerek tekrarlanmıştır.

Atatürk bu metinde sıraladığı bütün olumsuz durumların çözümünde gençliğin ihtiyaç duyacağı gücün ne olduğunu ilk defa olarak metnin sonunda "asil kan" yani "Türklük" olarak söylemiştir. Atatürk'ün burada asil kan sözü ile Türklüğü, Türklük ile de biyolojik olarak ırkçılığı değil, kültürel ve duygusal bir milletçiliği kastettiğini düşünmemiz doğru bir yol olacaktır. Nitekim bu konudaki anlayışının "Ne mutlu Türküm diyene!" vecizesinde açık açık belirtildiği, zaten hayatın hiçbir döneminde ırkçılığı tasvip etmediği, buna uygun ve bizi doğrulacak pek çok sözü olduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Ayrıca bu hitabede sıralanan olumsuz altı ihtimal göz önüne alındığında; gençliğin sığınacağı hiçbir maddi dayanak kalmadığından, maneviyatından, Türklüğünden yani kanından başka alternatifinin olmadığı da görülecektir. Cümledeki "asil" sözcüğünün gençliğe özgüven verdiği de bir gerçektir.

Tahlile tabi tuttuğumuz Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi, basit bir metin gibi görünmesine karşılık, çok kapsamlı ve bizzat yaşanmış tarihi bilgileri ihtiva etmektedir. Edebi ve tarihi yönüyle gayet zengin bir metindir. Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı 76 yıldır süren ve gelecekte de sürecek olan iç ve dış tehlikelere, tehditlere, saldırılara ve plânlara karşı Türk gençliği daima hazırlıklı olmak, çağın gerektirdiği bilgilerle donanımlı olmak, hazinesini (Türk İstiklâli ve Türkiye Cumhuriyeti) koruma azim, ve şuurunda

Levent Sahverdi Arşivi

olmalıdır. Bu durum Atatürk dediği için değil, akıl, bilim ve realite böyle olduğu içindir. Büyük Atatürk'ün yaptığı ise bu durumu büyük bir öngörüşle 1927 yılında tespit ederek gençliği uyarmasından, ona görevinin ne olduğunu veciz bir şekilde hatırlatmasından ve bunu yaparken de kendi yaptığı işleri övmeme, hatta adını bile anmama alçak gönüllülüğünü göstermesinden ibarettir.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Nutuk, Siyasi ve milli tarihimizin birinci elden ve pek değerli bir kaynak eseridir. Atatürk yazdığı eserinin metin kısmının sonunu "Türk Gençliğine Bıraktığım Emanet" bölümü ile bitirmiştir. Gençliğe bu son sesleniş Nutuk gibi gayet hitabet değeri yüksek; içinde pek çok mesaj barındıran bir ebedi ve tarihi metindir. Atatürk uyardığı hedef kitle olan gençliğe; "Birinci vazifen, Türk istiklalini, Türk Cumhuriyeti'ni ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir" diyerek görevinin ne olduğunu belirtir. Bu iki kavramın varlığının ve geleceğin temeli olduğunu bununda bir hazine değerinde bulunduğunu ifade eder. Bütün olumsuz durumların çözümünde gençliğin ihtiyaç duyacağı, gücü Atatürk, asil kanı yani Türklüğü olarak gösterir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Cumhuriyet, Hitabe, Gençlik, Bağımsızlık.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Oration (Nutuk) is Atatürk's creation narrating the independence war, the establishment of Turkish Republic and the introduction of reforms. It is also very valuable first hand source of our political and national history. Atatürk finished his writing with a chapter called "a trust I hand over to Turkish youth." This last call to the youth is placed in a text called as oration, which is literary and historical with high value of oratory. Atatürk points out what their duty is to his target mass, youth, by saying "your first duty is to protect and to defend the Turkish independence and Turkish Republic forever." He expresses that these two concepts are the bases of their existence and their future and are as valuable as a treasure. Finally Atatürk indicates that to solve all the problems Turkish youth can find the needed power in their noble blood in other words in Turkishness.

Key-Word: Atatürk, Republic, Oration, Youth, Indepence.

Levent Şahverdi Arşivi

KONFERANSLAR

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

MARAŞ MÜCADELESİNDE ATATÜRK*

Yrd. Doç. Dr. Ahmet EYİCİL**

Mustafa Kemal Atatürk 19 Mayıs 1919 da Samsun'a çıktığı zaman ülkenin genel durumu çok kötü idi. İtilaf Devletleri 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlardı. Uydurma bahanelerle İtilaf Devletleri'nin donanma ve askerleri İstanbul'da bulunuyordu. Kendi çıkarlarına göre uygun buldukları yerleri işgal ediyorlardı.[1]

İşgalden önce Maraş'ta bulunan askerlerin ve askerî malzemenin bir kısmı Kayseri'ye nakledildiğinden şehirde Teğmen Cemal komutasında bir kıta asker kalmıştı. Bu sebeple işgalcilere karşı yeteri kadar caydırıcı kuvvet yoktu.

Mütarekenin 7. Maddesine istinaden Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan şehirlerden Antep 1 Ocak 1919 da, Maraş 22 Şubat 1919 da İngilizler tarafından işgal edildi. Bir Hint süvari alayından ibaret olan Max Andriyo Komutasındaki İngiliz kuvvetlerinde bulunan subay ve erlerin bir kısmı Müslümandı. Dolayısıyla İngiliz işgali esnasında şiddetli çatışma olmadı.[2]

Yıldırım Orduları'nın lağvedilmesi üzerine 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelen Atatürk, 16 Mayıs 1919 tarihine kadar burada kaldı. Diğer

---

* Bu makale Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı (ATAM) ile Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü'nün 4 Mayıs 2000 tarihinde Kahramanmaraş'ta düzenledikleri "Kahramanmaraş'ın Kurtuluşunun 80. Yıl Dönümünde Milli Birlik ve Beraberlik" konulu panelde sunulmuştur.

** (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

[1] Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.1, 3. baskı, XXIII. Dizi-Sa.2/2, Ankara 1989, s. 2.

[2] Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.6., "Maraş'ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk'ün Rolü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1987, sayı 10, cilt v, s.225-231. S.224.

Levent Şahverdi Arşivi

bir ifadeyle Atatürk, Maraş'ın İngilizler tarafından işgali sırasında İstanbul'daydı. İstanbul'da kaldığı sırada İtilaf Devletleri'nin amaçlarını ve bu amaçlarını gerçekleştirmek için takip ettikleri siyaseti çok yakından tanıma fırsatı buldu. İtilaf Devletleri'nin işgali gerçekleştirme amaçları karşısında O'nun kafasında istiklalî elde etmek için millî mücadele planlarını Anadolu'da eyleme geçerek uygulamak vardı. Atatürk, Anadolu'ya gitme planlarını uygulamaya karar verdi.

Anadolu'da durum pek iç açıcı değildi. Nitekim Anadolu'da millî mücadeleye karşı çıkan Harput Valisi Ali Galip ile Malatya Mutasarrıfı, İngiliz Binbaşısı Mister Noel ve arkadaşlarıyla irtibat kurmuşlardı. Bunlar Malatya'dan Kahta yönüne doğru kaçtılar. Amaçları Bedir Ağa'nın yanına giderek Kürtleri toplamak, Maraş'taki İngiliz kuvvetlerinden yardım alarak karşı eyleme geçmekti.[3] Diğer bir ifade ile işgalci İngiliz kuvvetlerini meşru kabul ederek onlarla diyalog kurmaktı.

İngiltere ile Fransa, Paris Anlaşması'na dayanarak 15 Eylül 1919 tarihinde işgal konusunda aralarında yeniden bir uzlaşmaya vardılar. Buna göre İngiliz kuvvetleri 1 Kasım 1919 dan itibaren Kilikya ve Suriye'den çekilecek ve 17 Eylül 1919 da yapılan Suriye Anlaşması ile Maraş bölgesi Fransızlar tarafından işgal edilecekti.[4]

Bu arada Urfa, Antep ve Maraş'ta bir İngiliz tümeninin bulunduğu şuyûu yayılıyor ve işgalci İtilaf Devletleri'ne ait askerler olduğundan fazla gösteriliyordu. Bu durum Türk halkının moralini bozuyordu. Söylentilerin halk üzerindeki olumsuz etkisini gören Atatürk, 12 Eylül 1919 tarihinde Malatya'da bulunan On beşinci Alay Kumandanı İlyas Bey'e gönderdiği telgrafta; bir İngiliz tümeninden bahsedenlerin ulusa düşmanlık ettiğini, düşmanı fazla gösterenlerin amacının halkın moralini bozmak olduğunu belirterek, Urfa'da 300, Antep'te 300 ve Maraş'ta 150 İngiliz askeri bulunduğunu bildirdi.[5]

---

[3] **Nutuk**, c. 1, s. 171., c. 3, s.1323, belge no 69.

[4] Gothard Jaeschke, Türkçe'ye çeviren: Cemal Köprülü, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI, Dizi-Sa.11/01, Ankara, 1991, s. 211.; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 53-57.

[5] **Nutuk**, c. 1, s. 183., c. 3, s.1333, belge no 75.

Levent Sahverdi Arşivi

İngiliz işgal kuvvetleri yaklaşık sekiz aylık (22 Şubat-30 Ekim 1919) işgalleri döneminde Ermenilere yüz vermediler. Ermenilerin şikayetlerinin iftira olduğunu anlayan İngilizler, herhangi bir olayın çıkarmasına fırsat vermeden Maraş'ta kalmayı başardılar. Bunda şüphesiz İngiliz işgal kuvvetleri siyasî memuru Mısrlı Yüzbaşı Hasan Rufai'nin büyük rolü oldu. Hasan Rufai, Türklerle dostane münasebetler kurarken Müslüman olan Hindistanlı erle de Maraş halkı ile iyi diyalog kurdular ve havanın yumuşamasına sebep oldular.[6]

Atatürk, Maraş'ın İngilizler tarafından işgalini üzüntü ile karşılarken olayları bizzat takip etti. İngilizlerin nöbeti devredip güney bölgesini ve bilhassa Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalini aşırı bir tepkiyle karşıladı. 26 Ekim 1919 da 13. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği talimatta, Urfa, Maraş ve Antep'i Fransızlara işgal ettirmemek ve işgal etseler de buralarda barındırmamak için her türlü tedbire başvurmak gerektiğini bildirdi.[7] 29 Ekim 1919 da İşgali protesto için bir bildiri yayınladı. Fakat bu bildiri mahallî gazetelerde sansür edildi ise de, Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanan ulusal gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyuruldu. Atatürk'ün yayınladığı bu bildiri yabancı kamuoyu ve İtilaf Devletleri üzerinde büyük bir etki yapmış olmalı ki, Fransız Yüksek Komiseri telaşlandı.[8]

Fransızların talebi üzerine Mösyö Birand, Sivas kongre salonunda Atatürk, Rauf Orbay ve Mazhar Müfit Kansu ile görüştü. Yapılan görüşmede Birand, anlaşmak için geldiğini söyledikten sonra Suriye, Adana, Antep, Urfa ve Maraş'ın Fransızların elinde kalmasını istedi. Atatürk, sınırlarımız içinde kalan Adana, Antep, Urfa ve Maraş gibi yerlerden bir karış yer vermenin mümkün olmadığını kesin bir şekilde anlattı.[9]

---

[6] Akbıyık, **a.g.e.**, 46-47.

[7] Gothard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI, Dizi-Sa.12ı, Ankara, 1989, s.37.

[8] **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Hazırlayan: Bilal N. Şimşir, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa.15/1, Ankara 1992, c. 1, s. 222.

[9] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, xvı. Dizi-Sa. 6a2, Ankara 1988, cilt 2, s.461.

Levent Şahverdi Arşivi

29 Ekim'de Cebel-i Bereket Valisi Andre Maraş'ı ziyaret etti. Bu ziyaretin ertesi günü şehir işgal edildi. Fransızların Maraş'ı işgal ettiği 31 Ekim Pazar günü şehrin önde gelen yedi lideri Elbistan'da kaldı ve Atatürk ile irtibat kurdu. Burada işgalciler aleyhine propaganda yapıldı. Ayrıca Pazarcık'ta da Kuvâ-yı Milliye bürosu kuruldu.[10]

Fransızların Maraş'ı işgali esnasında Ermeni gönüllü lejyonları ile halk arasında ağır çarpışmalar oldu. Bunun üzerine duruma el koyan Heyet-i Temsiliye Başkanı Atatürk, çarpışmaların daha ileri boyutlara ulaşmasını önlemek ve işgalcilere karşı durmak, Ermenilerin Fransızlarla birlikte yaptıkları katliamı önlemek amacıyla 29 Kasım 1919 da Maraş Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nı kurdurdu.[11] Millî Kuvvetlerin başına Sivas'tan Maraş'a subaylar göndererek buradaki dağınık kuvvetleri düzenli hale getirtti. Üsteğmen (saf takma adıyla Kılıç Ali Bey'i, Kurtoğlu Selim lakabıyla tanınan Yüzbaşı Selim Bey'i (Yürük Selim) teşkilat işleriyle meşgul olmaları için Antep, Urfa ve Maraş bölgesinde görevlendirdi.[12] Çukurova bölgesine Topçu Binbaşı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Bey'i göndererek buralarda işgalcilere karşı çalışmasını emretti.[13] Böylece Fransızlara karşı koyacak Kuvâ-yı Milliye'nin çekirdek kadrosunu kurdurdu. Atatürk'ün, Millî Kuvvetlerin başına getirdiği Kılıç Ali Bey, savaşın üçüncü günü olan 23 Ocak'ta Maraş'a geldi. Pazarcık bölgesindeki kuvvetleri emri altına alan Yüzbaşı Kılıç Ali Bey, Maraş'ın savunmasında halk ile el birliği ederek bütün gücüyle çalıştı. Ayrıca Maraş bölgesi 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey komutasına bağlanarak buradaki olaylar yakından takip edildi. Ayrıca gelişmeler hakkında Atatürk'e düzenli bir şekilde bilgiler verildi.[14] 21 Ocak 1920 de başlayan ve 22 gün süren savaşın ilk günlerde Türkler aleyhine gelişmeler oldu ise de, bu teşkilatın faaliyetleri sonucu Fransızlar başarılı olamadılar.

---

[10] "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.- Feb. 1920", **The Armenian Rewiev**, Vol. 31, (sipring 1978), 47-69, s. 65.

[11] Jaeschke 1991, a.g.e., s. 46-47.; Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1988, Sayı 11, cilt IV, s. 481-494., s. 491.

[12] Bilge Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa.68, Ankara 1994, s.57.

[13] **Nutuk**, c. 1, s. 373.

[14] Şıvgın, a.g.m., s. 494., Akbıyık a.g.m., s.229.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk'e göre Doğu Anadolu'da büyük Ermenistan kuramayacağını anlayan İtilaf Devletleri, Adana, Maraş, Antep ve Urfa illerini içine alan bölgede bir Ermenistan kurmaya karar verdiler. Bu karara engel olmak için gizli cemiyetler kurmak ve işgal aleyhine teşkilatlanarak Fransız kıtalarını vurmak gerekiyordu.[15] Gelişmeleri ciddiyetle takip eden Atatürk, Maraş'ın İngilizlerin boşaltması sonucunda Fransızlar tarafından işgal edilmesini endişeyle karşıladı ve 6 Kasım 1919 tarihli talimatıyla Bekir Sami Bey'e yazdığı şifre telgrafta "Urfa Antep ve Maraş'ı işgal eden kuvvet dostumuz olamaz" dedi.[16]

Maraş'ın işgalini protesto eden Atatürk, Elbistan'da bulunan Ali Rıza Bey'e gönderdiği yazıda Fransızların, Adana, Urfa ve Maraş bölgesinde Ermenistan kurmaya çalıştığını ifade ederek halkın desteklenmesini ve göçe meydan verilmemesini emretti. Ayrıca 3. Kolordu Kumandanlığınca Pınarbaşı'ndan (Aziziye) gönderilen süvari bölüğü ile irtibat kurulmasını, millî teşkilat vasıtasıyla işgale karşı konulmasını, ihaneti görülenler hakkında gereğinin yapılmasını istedi.[17]

Fransızlar, İskenderun'a asker çıkardıktan biraz sonra Türklerle Albay Romieu komutasındaki Ermeni lejyonu arasında 17 Aralık 1919 Dötryol'da çarpışmalar başladı. Osmanlı hükümeti bu yapılan kötü muameleler hakkında şikayetini 18 Aralık'ta Calthrop ve Allenby'e bildirdi. Şikayeti dikkate almayan Allenby, mütareke hükümlerine göre Suriye'de bulunan Ermenilerin kitle halinde memleketlerine dönmelerini emretti. Bu emir üzerine Maraş'a yüz Ermeni geldi. Fransızların himayesinde Kasım 1919 de başlayan Ermeni intikam hareketi Şubat 1920 de o derece arttı ki Fransız askeri birlikleri bile bu gönüllülerin mezalimine engel olmak için müdahaleye mecbur kaldı.[18]

Maraş'ta bulunan İngiliz askerleriyle Fransız askerleri 30 Ekim 1919

---

15 Akbıyık, a.g.m., s.226.
16 Jaeschke 1989, **a.g.e.**, s. 77., Yavuz, **a.g.e.**, s.44.
17 Akbıyık, a.g.m., s. 227-228.
18 Jaeschke 1991, **a.g.e.**, s. 45-46.

Levent Şahverdi Arşivi

da yer değiştirince Atatürk buna kayıtsız kalmadı ve işgali önlemeye çalıştı. Önce siyasî girişimlerde bulundu ve sonra eyleme girişti.[19] Nitekim Atatürk'ün almış olduğu tedbirlerden rahatsız olan İngiliz Muhipler Cemiyeti başkanı Sait Molla, Mister Frew adındaki rahibe bu konuda mektuplar gönderdi ve onuncu mektubunda, îmalı olarak Atatürk'ü ve O'nun kurdurduğu Milî Kuvvetleri kast ederek Maraş'ta Fransızlara karşı gereğinden fazla kışkırtma yapıldığını, halkın kolordu komutanının takip ettiği yumuşak siyasete aykırı bir davranışa sürüklendiğini belirtti.[20]

Millî teşkilatın düzene sokulması için özel tedbirler alan Atatürk, halkın da işgalcilere karşı kararlı bir tutum ve davranış içinde olmasını istedi. Maraş'taki bazı Çerkez vatandaşlarının sözde Maraş'ın bütün Çerkezleri adına Cebel-i Bereket guvarnörünün Maraş'a gönderilmesini Antep'teki Fransız askerî komutanından istemelerini şiddetle kınadı. Hatta buna izin veren Maraş mutasarrıfına üzüntülerini bildirdi. Ayrıca Maraş'a gelecek olan guvarnörün şehir eşrafı ve ileri gelenleri tarafından karşılanmamasını istedi. Ayrıca bu konuda İstanbul Hükümeti'nin dikkatini çekti.[21] Atatürk'ün isteği üzerine, 25 Ekim-16 Kasım 1919 tarihleri arasında Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalini protesto için Türkiye'deki şehirlerden toplam seksen beş telgraf çekildi.[22] Ayrıca 19 Kasım 1919 da da işgali protesto için telgraflar gönderildi.[23]

Atatürk, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına 12 Kasım 1919 da Sivas'tan çektiği telgrafta, Maraş'ın önce İngilizler sonra Fransızlar tarafından işgal edilmesinin İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi parçalama politikalarından ileri geldiğini, bunun hak ve hukuk ilkelerini çiğnemek olduğunu, onların muhteşem Osmanlı tarihini hatırlamalarını ve 700 yıl öncesini düşünmelerini söyledi. Ayrıca bu telgrafta, Fransızların Ermenileri siyasî çıkarlarına alet ederek şehri işgal ettiklerini, yapılan katliamlara ve insanlık dışı takip edilen politikalara karşı Türk milletinin so-

---

[19] **Nutuk**, c. 1, s. 373.
[20] **Nutuk**, c. 1, s. 400.
[21] **Nutuk**, c. 1, s. 412.
[22] Şimşir, **a.g.e.**, c.1, s. 223-224.
[23] Şimşir, **a.g.e.**, c.1, s. 346.

Levent Sahverdi Arşivi

nuna kadar vatanını savunmaya karar verdiğini, doğabilecek felâketlerin sorumluluğunun İtilaf Devletleri'ne ait olacağını ve Avrupa ve Amerika milletlerinin bu haksızlığı tasvip etmemeleri gerektiğini belirtti.[24]

Her zaman olduğu gibi Ermenilerin lehine yayınlar yapan Avrupa basınında, yine Maraş'ta Ermenilerin katledildikleri haberleri yayınlanıyordu. Ermenilerin öldürüldüğü hakkındaki haberler doğru değildi. Aslında Maraş'ta katledilen Ermeniler değil, bilakis Fransızların himayesinde bulunan Ermeniler Türkleri katlediyordu. Çünkü yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermeniler gördükleri koruyuculuktan cesaret alarak bulundukları yerlerdeki Müslümanlara saldırıyorlardı. İntikam düşüncesiyle her tarafta insafsız bir şekilde insanları öldürüyor ve evleri yakıyorlardı. Maraş'ta acı olay bu yüzden çıktı. Yabancı kuvvetler ile beslenen Ermeniler, top ve makineli tüfeklerle Maraş gibi eski ve tarihi bir Müslüman şehrini yerle bir ettiler. Binlerce çaresiz ve suçsuz çocuk ve kadınları işkenceyle öldürdüler. Tarihte bir benzeri görülmemiş bu vahşeti Ermeniler yaptı. Müslümanlar sadece namuslarını ve canlarını korumak için karşı koydu ve kendilerini savundu. Yirmi iki gün süren Maraş katliamında Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların bu olay hakkında İstanbul'daki temsilciliklerine çektikleri telgraflar bu acı olayı yapanların iddialarını yalanlayarak gerçeği açık bir şekilde ortaya koydu.[25]

İngilizlerin "Maraş'ta Ermeniler katledildi mi?" sorusuna Atatürk şu cevabı verdi: "Ermeni katliamına Yunanlılar da katıldıkları halde itilaf kuvvetleri buna mani olmamaktadır. Maraş'ta Fransız askerleri ile beraber milletimize saldıran Ermeniler katledilmiş olmayıp bilakis Fransız askeri kendilerini terk edip çekildikten sonra Müslümanlar tarafından himaye edilmiş ve şefkatle muamele edilmiştir. Urfa'da Fransızlarla birlikte olan Ermeniler tüfek ve mitralyözlerle Müslümanlara karşı intikam almak için ateş etmişlerdir. Bu hadisenin önlenmesi Türklerin değil Fransızların elin-

---

[24] Şimşir, **a.g.e.**, c.1, s. 224-225.

[25] Kemal ATATÜRK, **Nutuk** 1919-1927, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara,1998, s.261.

Levent Şahverdi Arşivi

dedir. Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, milletimiz sebepsiz hiçbir yerde hiçbir gaspa ve tecavüze tevessül etmemiştir."[26]

Fransızların Maraş'ı işgal etmesinden itibaren Ermenilerin işledikleri cinayetler Atatürk'ün dikkatini çekti. Bunların protesto edilmesi için daha önce çeşitli yerlere mektuplar yazdığı gibi 1 Aralık 1919 da Kazım Karabekir'e bir mektup yazdı.[27] 4 Ocak'ta Fransız ve Ermeni kıtasının Maraş'ta halka tecavüz etmesi üzerine işgalcilere karşı çete muharebesi yapılmasını emretti.[28] Maraş'ta Fransızlara karşı isyan edilmesini emreden Atatürk, 7 Aralık 1919 da Sivas'a gelen Georges Picot ile görüşme yaptı ve bu görüşmede bölgedeki Fransız işgalinin sona erdirilmesini aksi takdirde Türklerin bu toprakları geri almak için savaşa devam edeceğini söyledi. Picot, Adana'da kendilerine ekonomik ayrıcalıklar verilmek kaydı ile Maraş, Antep ve Urfa bölgelerini boşaltabileceklerini ifade ederek Atatürk'ten bölgede Fransızlara karşı isyan çıkarılmamasını rica etti. Bun üzerine Atatürk, Ermeniler olay çıkarmadığı takdirde Müslüman halkın saldırıya geçmeyeceğine dair güvence verdi. Atatürk'ün bu cevabı neticesinde Picot, Çukurova'da bulunan Fransız komutanlarına yeni politikalarını anlatacağını, kan dökülmemesinin ellerinde olduğunu ve Türklerin siyasetinin haklı ve gerçekçi nedenlere dayandığını söyledi. Böylece Picot, Fransızların Atatürk'ün gücünden ne kadar çekinmiş olduklarını ortaya koydu.

Atatürk'ün Suriye'de Arap milliyetçiliğini desteklemesi İngilizler kadar Fransızları da rahatsız ediyordu. Atatürk'ün Suriye'de Emir Faysal taraftarlarını Fransızlara karşı destekleyip onları cesaretlendirmedeki amacı, Fransızları Suriye'de oyalayarak Maraş, Antep ve Urfa'da düşmana karşı rahatça mücadele etmekti. [29]

---

[26] Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, Atatürk'e 19, 21 ve 28 Şubat 1920 de İngilizlerin Ermenilerin katliamı konusundaki sorusuna cevap vermesi için yazı yazdı. Atatürk Heyet-i Temsiliye adına Fevzi Paşa'ya 28 Şubat 1920 tarihinde cevabi yazısını gönderdi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi **(TITEA)**, kutu no 20, belge no 33.

[27] Jaeschke, **a.g.e.**, 1991, s. 211.

[28] Jaeschke, **a.g.e.**, 1989, s. 83, 86.

[29] Yavuz, **a.g.e.**, s. 48-51.

Levent Sahverdi Arşivi

Maraş'ta Fransız Valisi Yüzbaşı André'nin halkı iyi idare edememesinden ve Ermeniler lehine hareket etmesinden dolayı olaylar çıktı. Bu kötü idare yüzünden Kasım 1919'dan beri halk patlama noktasına geldi. Fransızların kendilerine yaptıkları yardımları yeterli bulmayan ve yaptıkları katliamlarla tatmin olmayan Ermeniler, 3 Ocak 1920'de Adana'da bir araya gelerek Maraş'a saldırmak için bir teşkilat kurmayı kararlaştırdılar. Bu toplantıda Maraş valisi Yüzbaşı André'yi Türk tarafı politika izlemekle suçladılar.[30] Aslında André, Ermeniler tarafı bir politika izliyordu. Bu sebeple André'yi etkisiz hale getirmek için Maraş savunmasında Türk tarafı, İngiltere yanında yer alarak Fransızların işgalini durdurması teşebbüsünde bulundu. Bâb-ı âlî ise bunun aksine Maraş olayları hakkındaki bilgileri Fransız temsilcisine verdi. Diğer bir ifade ile Bâb-ı âlî Fransız görüşüne uygun bir yaklaşım içinde idi ve Fransız askerlerinin İngilizlerle yer değiştirmesini Barış Konferansı'nda alınan karaların sonucu olarak kabul ediliyordu. Her ne kadar alınan kararlar meşru gibi gösterilmek isteniyorsa da bu kararların uygulanışı Millî Kuvvetler arasında doğan bir sıkıntının çözülmesine sebep oldu. Bunun üzerine Atatürk, Maraş'ta Fransız askerlerine şiddetle karşı konulmasına dair bir bildiri yayınladı. Bu defa Fransız askerleri Atatürk'ü konferans kararlarına uymamakla suçladı. Buna karşı olan Türkler de Fransızları, vahşi davranmak ve Ermeni lejyonları ile irtibat kurmakla itham etti. Türklerin suçlamaları karşısında Fransızlar, kendilerini savunmak için zora başvurmaya mecbur edilmediği sürece mahalli bölgelerdeki yanlış uygulamalarla ilgilenmediklerini ifade ettiler. Bu arada Maraş halkı, Fransızların zulmünden şikayet ederken Sadrazam, Fransızların saldırmış olduğu iddialarını üzülerek reddetti ve Anadolu'daki Türklerin millî hareketlerini dikkatle izledi.[31]

Atatürk, 27 Ocak 1920 de Sivas Heyet-i Temsiliye Merkezi'ne gönderdiği yazıda, Maraş'ta Fransızlar ve Ermenilerin Müslümanları katletmeğe devam ettiklerini ifade ettikten sonra protesto için her yerde halkın

---

[30] Şimşir, a.g.e., c.1, s. 370.
[31] Şimşir, a.g.e., c.1, s.376-377.

Levent Sahverdi Arşivi

derhal mitingler yapmasını, İstanbul'da Makam-ı Sadâret'e ve yabancı temsilcilere katliamı protesto eden telgraflar çekmelerini, ve insanlık adına bu katliamın durdurulmasını istemelerini emretti.[32] Bunu takiben Atatürk 29 Ocak'ta Sivas Heyet-i Temsiliye Merkezi'ne şu telgrafı gönderdi.

"Maraş'ta Fransızlar ve Ermeniler, Müslümanları insanlığı tehdit edecek surette katliâma devam etmektedirler. Hükümet merkezine ve ecnebi mümessillerine bu katliâma nihayet verilmesi için mürâcaat olunması, bi-l fiil müdâfaa ile meşgul olan felâketzede Maraş'lı dindaşlarımızın yapılan teşebbüsâttan doğrudan doğruya haber edilmesi rica olunur."[33]

Atatürk'ün talimatlarıyla hareket eden Umumî Maraş Livası Müdâfaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti adına Elbistan Heyet-i Merkeziyesi 27 Ocak 1920 tarihinde Sadâret-i Uzmâ'ya, Dahiliye Nezareti'ne ve vilayete aşağıdaki telgrafı gönderdi.[34]

"Bu feryâd ve istimdâda karşı lâkayd kalacak hiç bir Müslüman tasavvur edemiyorum. 22 Ocak 1920 tarihli şifreli telgrafla da arz ettiğim vechiyle Maraş fâciâsının acilen önüne geçilmezse Anadolu herc-ü merc olacak. Silahı kapan Maraş üzerine akın edecektir. (Lem-i İslâmın şu hareket-i umumiyesinden âtiyen telâfisi gayr-ı kabil vakâyi-i müessifenin zuhuru pek ziyâde me'muldür.

Bu hakâyiki Dersaadet'teki medenî Avrupa ve Amerika mümessillerine ciddiyetle bilâ-efham Maraş'taki mezâlim ve fecâyia bir dakika evvel nihâyet verilmekle beraber artık canı burnuna gelmiş olan Müslümanların bundan fazla zulüm ve istibdâda ve haksızlıklara tahammülü kalmadığından daire-i hak ve adalete rücu' eylemelerinin ilâveten iblağ buyurulmasına, aksi halde tehaddüs edecek netâyic-i vahîmeden buraca

---

[32] **TİTEA**, kutu no 19, belge no 3.

[33] Atatürk'ün göndermiş olduğu bu yazının bir suretini Sivas Valiliği 31 Ocak 1920 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne göndermiştir. **TİTEA**, kutu no 19, belge no 6- 6/1.

[34] Sivas Valiliği 28 Ocak 1920 tarih ve 117951/66 sayılı yazısı ekinde bu telgrafı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne göndermiştir. **TİTEA**, kutu no19, belge no 82.

Levent Sahverdi Arşivi

mes'ûliyet kabul edilmeyip gerek indillah ve gerek tarih nazarında bu mes'ûliyetin medeniyet iddiasında bulunan ve fakat hakkı tanımak istemeyen tarafa ait kalacağını arz etmek mecbûriyetinde bulunuyorum efendim."[35]

28 Ocak'ta Maraş'ta bulunan halk şehri savunmaya devam ediyordu. Halka yardım için gönderilen Kuvâ-yı Millîye'nin ilk kolları şehre ulaştı. Bunların yardımı ile Maraş'ın kuzey batısındaki düşman ileri hattı etkisiz hale getirildi. Bunun üzerine Ermeni Komitecileri ile Fransız generali Amerikan Kolejine sığındı ve koleje Amerikan Bayrağı çekildi. Düşman geri çekilmemekte direnirken komiteci liderlerin idaresinde bulunan mahallelerdeki Ermenilerin çoğu etkisiz hale getirildi.[36]

Maraş'ta meydana gelen olaylar hakkında alınan haberler 28 Ocak 1920 tarihinde Bâb-ı âli'ye bildirildi ve katliamın bir an önce durdurulması istendi. Gelişmeler ayrıca Dahiliye Nezareti'ne de bildirildi. Dahiliye Nezareti'nden gönderilen 29 Ocak tarihli şifreli telgraf sureti Sivas Valiliği'nce 31 Ocak'ta Müdafaa-i Hukuk-i Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Temsiliye Merkezi'ne gönderildi.[37]

Olayların vahametinden etkilenen Develi halkı, Adana içinde Ermeni mezalimine karşı durarak Maraş üzerindeki baskıyı hafifletmeğe hazır olduğunu 29 Ocak 1920 de bildirdi.[38] Amasya halkı 30 Ocak 1920 tarihinde hükümet ve belediye binasının önüne toplanarak Maraş'taki Fransız ve Ermenilerin yaptıkları katliamı protesto etti.[39] Aynı gün Heyet-i Temsiliye de hükümet nezdinde Maraş'ta yapılan katliamı şiddetle kınadı.[40] Maraş faciasının durdurulması için hukümetçe siyasi teşebbüslerde bulunulduğu

---

[35] **TİTEA**, kutu no19, belge no 82/1

[36] Sivas Valiliği'nin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 1 Şubat 1920 tarihli yazısının ekinde bulunan 31 Ocak 1920 tarihli telgrafın sureti. **TİTEA**, kutu no19, belge no 90.

[37] **TİTEA**, kutu no19, belge no 87.

[38] Develi halkının 29 Ocak 1910 de Sivas Müdafaa-i Millîye Riyasetine çektiği telgraf. **TİTEA**, kutu no 20, belge no 97.

[39] Sivas Valiliği Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 31 Ocak 1920 tarih ve 1/8010/72 sayılı yazısı. **TİTEA**, kutu no19, belge no 84.

[40] Sivas Valiliğinin Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne 31 Ocak 1920 tarihli yazısı. **TİTEA**, kutu no19, belge no 85.

Levent Şahverdi Arşivi

Dahiliye Nezareti'nden cevaben gönderilen 1 Şubat 1920 tarihli telgrafta bildirildi.[41] Aynı gün Samsun'da Maraş'taki Ermeni katliamını telin eden büyük bir miting yapıldı.[42] Tokat halkı da Atatürk'ün talimatı üzerine 1 Şubat 1920'de şehir meydanında toplanarak Maraş'taki katliamı protesto eden bir miting yaptı. Miting'te Maraş mücahitlerine nakden yardım yapacaklarını, bu zulme son verilmezse Kuvâ-yı Millîye'nin sevkiyle yardıma gideceklerini ve bütün köylerden iştirak edenlerle birlikte beş bin piyade asker oluşturacaklarını ifade ettiler. Ayrıca mitinge katılanlar Sadâret-i Uzmaya ve ecnebi temsilciliklerine protesto telgrafları çekmeye karar verdiler. Kuvâ-yı Millîye'nin hazırladığı bu muazzam mitingde heyecanlı konuşmalar yapıldı ve duâlar edilerek toplantıya son verildi.[43]

Darende Kaymakamlığı Maraş mücahitlerine yardım etmek için yıldırım adlı bir tabur oluşturdu. Bu taburun ihtiyacı olan cephane ile beraber beş yüz silahın gönderilmesini Kuvâ-yı Millîye'den istedi.[44] Gürün Kaymakamlığı da Heyet-i Merkeziye'nin isteğiyle Kangal'dan gerekli cephane ile yirmi hayvanı sevketti. Galeyana gelen Gürün halkı Maraş'ta zulüm görenlere silahlı olarak yardım etmek istediklerini belirtti. Bunun üzerine Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nce kayıt işlerine başlanıldı. Kaydolanların silah ve para ihtiyaçlarının teminine çalışıldı.[45]

Maraş'da meydana gelen acı olayları durdurmaya ve çıkan problemleri çözmeye fiilen işgal altında olan Meclisi Mebusân'ın durumu uygun değildi. Buradaki millet vekilleri, milletin Maraş bölgesi ile ilgili olarak gönderdiği telgrafları genel kurulda okumaya cesaret edemiyorlardı. Halka, İtilaf Devletleri'nin isteklerine uygun olarak davranılmasını tavsiye etmekten başka bir şey yapamıyorlardı.[46] İstanbul Hükümeti'nin içinde bulunduğu

---

41 Sivas Valiliği'nin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 2 Şubat 1920 tarihli yazısı. **TİTEA**, kutu no19, belge no 95.

42 Jaschke 1989, **a.g.e.**, s. 87.

43 Sivas Valiliği'nin Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 2 Şubat 1920 tarih ve 118059/80 sayılı yazı ekinde yer alan telgraf sureti. **TİTEA**, kutu no19, belge no 89.

44 Sivas Valiliği'nin Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 2 Şubat 1920 tarih ve 118071/79 sayılı yazı ekinde yer alan Darende Kaymakamlığı'nın telgraf sureti. **TİTEA**, kutu no19, belge no 92.

45 Gürün Kaymakamlığı'nın 1 Şubat 1920 tarihli telgrafı. **TİTEA**, kutu no19, belge no 92

46 **Nutuk**,1998, s. 257-258.

Levent Şahverdi Arşivi

güç şartlardan dolayı açık bir surette ilgilenmediğini düşünen Atatürk, Maraş, Antep ve Urfa'nın millî sınırlar içinde bulunduğu gerçeğinden hareket ederek mutlaka buraların düşmanlardan temizlenmesi hususunda elindeki bütün imkanları kullandı.[47] Maraş'ta mazlum insanları zulüm ve haksızlıktan kurtarmak amacıyla yardım eden Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne teşekkür etti.[48]

Heyet-i Temsiliye adına Atatürk, 2 Şubat 1920 tarihinde bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziye ve İdarelerine, Sivas, Kayseri, Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyet-i Heyet-i Merkeziyelerine gönderdiği telgrafta şu anlamlı açıklamayı yaptı. "Maraş'ın Kayabaşı mahallesinde oturan Bitlis Defterdarı'nın eşi Hanım İslamların suçsuz kanlarının haksız yere akıtılmasından ve bir çok ocakların söndürülmesinden galeyana gelerek evinden açtığı mazgaldan (ateş etmek için duvardan açılan delik) dindaşlarımızı yok etmek için İslam mahallelerine canavarca saldıran düşmanlarla olan çarpışmalara katılarak akşama kadar sekiz düşmanı öldürmeyi başardığı ve akşam üstü erkek elbisesiyle ve gözü pek olarak ırzını korumak ve can kaygısı ile silaha sarılmış bulunan İslam savaşçılarına katılarak bilfiil çarpışmalara katılmakta bulunduğu bildirilmiştir.

Savaş alanlarında bile kadınları erkekleriyle yarışan ulusumuzun fedakarlığı sayesinde varlığımızı koruma ve bağımsızlığımızın kurtarılmasına neden olan gaye-i millide başarılı olacağımız üzerindeki tükenmez kanaatimizi bu özveri örneği de pekiştirmektedir."[49]

Atatürk'ün belirttiği gibi Maraş'ta Ermenilere ne Millî Kuvvetler ne de halk tarafından saldırıldı. Fransızlar tarafından silahlandırılan ve kışkırtılan

---

[47] Şıvgın, a.g.m., s. 493.

[48] Atatürk'ün Heyet-i Temsiliye namına 2 Şubat 1920 tarihinde Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı yazı. **TİTEA**, kutu no19 belge no 7.

[49] Bu telgrafı Heyet-i Temsiliye Adına imzalayan Atatürk, 3 Şubat 1920 de Ankara'dan Sivas Kadınlar Müdafaa-i Hukuk-u Cemiyet Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdi. **TİTEA**, kutu no 27, belge no 174., **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Ankara Mayıs 1981, Sayı 79, Belge no 1742, s.70., Aynur Mısıroğlu, **Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994, s.127-129., Fevziye Abdullah Tansel, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, sayı; 21, Ankara, 1988, s.40-41.

Levent Sahverdi Arşivi

Ermeniler halk arasında yaptıkları zulüm sebebiyle olayların çıkmasına sebep oldular. Bunun sorumluluğu Fransızlara, Ermeni millîyetçilerine ve onları kışkırtanlara aitti. Hükümetin Maraş ve Urfa'dan ileriye geçilmemesi tekliflerine karşı millete güven vermek ve Kuvâ-yı Millîye'yi durdurabilmek için Fransızların Adana'yı derhal boşaltması istenilmeliydi. Aksi takdirde Kuvâ-yı Millîye'yi memleketi kurtarma mücadelesinden alıkoymak mümkün değildi. Bu ateş Halep ve Suriye'ye sıçramak üzereydi. Fransızlar Adana ve dolaylarını boşaltmada ne kadar çabuk davranırlarsa o kadar kârlı çıkacaklarını çok iyi biliyorlardı.[50]

Maraş'ta millî mücadelenin başladığı günlerde Suriye'de Arap millî teşkilatı kurulmuş ve Araplar, Türk millîyetçileri ile işbirliği yapmak istediklerini bildirmişlerdi. Türkiye'nin güney sınırlarını koruyabilmek için Türk-Arap işbirliği çok önemliydi. Bu sebeple Suriye'de Türk, Arap ve Çerkezlerin katıldığı örgütler kuruldu. Suriye'deki bu örgütler, Suriye-Filistin Kuvâ-yı Osmaniye Heyeti'nin başkanı olan Özdemir Bey'in yönetimine verildi. Bu örgütler Kilikya olayları sırasında Kuzey Suriye'de Fransızlara karşı başarılı baskınlar yaptılar ve Fransız ordusunun bir bölümünün Suriye'de alıkonulmasına sebep olarak millî kuvvetlere dolaylı bir şekilde yardımcı oldular. İşte bu nedenle Atatürk, Suriye'de yaşayan halkın Fransızlara başkaldırmasını teşvik etti. Atatürk, Suriye ve Irak'taki harekâtı, Kilikya'da harekete geçen Millî Kuvvetler'e yardım amacıyla başlattı. Böylece Atatürk, Fransız birliklerini Suriye'de meşgul ederek Milli Kuvvetleri Maraş'ta yenilgiye uğramaktan kurtardı.[51]

Maraş ve köylerinde katliam yapan Ermeniler'e Türkler tarafından karşılık verildi ve onlardan ölenler de oldu. Ermenilerin yaptığı katliamlar devam ederken Atatürk, hiç tereddüt etmeden Fransız askerlerine karşı konulmasını emretti. Çünkü bu katliamların yapılmasına Fransızlar sebep oluyordu.[52]

---

50 **Nutuk 1998**, s. 265.
51 Şıvgın, a.g.m., s.493.
52 Şimşir, **a.g.e.**, c.1, s.381.

Levent Sahverdi Arşivi

Millî direnişi önlemek için Kuvâ-yı Millîye'nin kaldırılması düşünülüyordu. Buna şiddetle karşı olan Atatürk, Heyeti Temsiliye adına 21 Şubat 1920 de Rauf Bey'e yazdığı bir nüshasını Kazım Karabekir'e çektiği telgrafta "Vatanın çıkarları açısından Millî Teşkilatın ve Kuvâ-yı Millîye'in ortadan kaldırılması tercih edildiği takdirde İzmir, Maraş ve öteki cephelerde bulunan düşman kuvvetlere karşı hükümetçe gerekli tedbirlerin alınmasını sağlama bağlamak söz konusudur" dedi.[53] Atatürk'e göre, Heyet-i Temsiliye'yi, dolayısıyla ulusun birliğini ve dayanışmasını ortadan kaldırmayı asıl hedef olarak kabul eden hükümet, Adana, Maraş, Urfa ve Antep cephelerinde sürüp gitmekte olan çarpışmalardan hiç duygulanmış görünmüyordu.[54]

Maraş'ta Fransızlara karşı saldırının arkasında nizamî kuvvetler vardı. Fransız askerlerine karşı duran halka yardım etmekten vazgeçmesi için Atatürk'e baskı yapılması istendi. General Gouraud, Maraş'taki direnişi durdurmak için İngilizlerin Mersin'e savaş gemisi göndermesini istedi. Türklerin şehirde ağır savaş şartlarına karşı tahammül gücünü hayretle karşılayan Gouraud, Maraş'ta ne olduğunu hiç anlayamadı.[55] Ermenilerin Fransız saflarında savaşmaları da iyi bir netice vermedi. Bu durum Türkleri çok üzdü ve doğal olarak tepki göstermelerine neden oldu. Fransızların Mersin'e İngiliz savaş gemisinin gönderilmesi isteği Atatürk'ü hiç etkilemedi. Netice olarak Fransızlar, Maraş'ta tahmin edemedikleri bir direnişle karşılaşınca fazla bir şey yapamayacaklarını anladılar.[56]

Ermenilere göre, büyük bir Ermeni silahlı kuvveti Maraş'ta Fransız bayrağı altında savaşıyordu. Kuvâ-yı Miliye'nin müdahalesi karşısında Ermeni lejyonları şaşkınlık içine düştü ve Fransız politikasını da anlayamadı. General Querette, Fransa'nın Atatürk'le anlaşmasını sağlamak için Ermeni lejyonlarını Maraş'ta kontrolü altında bulundurdu.[57]

---

[53] **Nutuk 1998**, s. 226.
[54] **Nutuk 1998**, s. 260.
[55] Şimşir, **a.g.e.**, c.1, s.38390-391.
[56] Şimşir, **a.g.e.**, c.1, s.406-408.
[57] "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.- Feb. 1920", **The armenian Rewiev**, Vol. 30, (Winter 1977-78), 388-397, s.387.

Levent Sahverdi Arşivi

Fransız kumandanı General Qerette, Maraşta direnen Türk kuvvetlerini çok görmekte ve kendi kumandasında olan beş tabur kuvveti yetersiz bulmaktaydı. Atatürk'ün aldığı tedbirler neticesinde XV. Kolorduya bağlı askerlerin bir kısmı XIII. Kolorduya katılıp Maraş savunmasına yardım etmek için harekete geçti. XII. Kolordu kumandanı Cevdet Bey, Harbiye Nezareti'nden 15.000 asker istedi. İsteği yerine getirilen Cevdet Bey Maraş ve Antep'e doğru harekete geçti.[58] 4 Şubat 1920 de Türk kuvvetlerinin Maraş'a doğru hareket etmesini ve şehirdeki gelişmeleri Fransız Yüksek Komiseri endişe ile karşılamaya başladı.[59] Aslında şehirdeki direnme hareketi Kuvâ-yı Millîye planının gerçekleşmesiydi. Bu hareketi Kuvâ-yı Milliye'nin lideri Atatürk yönetiyordu.[60]

Maraş'tan ayrılmaya mecbur olan General Querette, Kilikya ve Maraş'ta takip edilen politikanın Fransa'nın aleyhine geliştiğinin farkındaydı. Ona göre Maraş'ta Atatürk'ün talimatıyla hareket eden Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşmaktansa burayı savunan Atatürk'e taviz vermek daha akıllıca bir hareketti. Ancak Fransa'nın tutumu askeri bir cevap değildi.

Fransızlara yardım için gönderilen kuvvetler Maraş'a ulaştı ve şehir işgalcilere teslim olmak üzereydi. Savaşın kazanılmasından ümidi kalmayan Türkler, teslim bayrağını çekerek şehirden ayrılıyordu. Hatta Maraş'ın Fransız egemenliğinde kalmasına bile inanmaya başladılar. Bu durumda Fransa Maraş'ta savaşı kazandı fakat Türkler teslim alınamadı. Yani Fransızlar savaşı kazandıkları halde Atatürk'ün baskısıyla aynı gün şehirden ayrılmak zorunda kaldı.

Atatürk, Suriye ve Kilikya'nın manda meselesi hakkında İngiltere ve Fransa arasında anlaşmazlık olduğunu çok iyi biliyordu. Bu durum Atatürk'ün gözünden hiç kaçmadı. Maraş'ta durumun muhafaza edilememesi İngiltere ve Fransa'nın şehri savunmada ortak hareket etmemesi Atatürk'ü

---

[58] Şimşir, **a.g.e.**, c.I, s.367.
[59] Şimşir, **a.g.e.**, c.I, s. 364.
[60] Şimşir, **a.g.e.**, c.I, s. 366.

Levent Şahverdi Arşivi

cesaretlendirdi. Nitekim Atatürk'ün liderliğinde Türklerin Maraş'ta ayaklanması Milli Kuvvetlerin gerçek bir testi oldu.[61]

8 Şubat 1920 tarihinde Aziziye (Pınarbaşı) Kaymakamlığı Maraş'a gönderilmek üzere 150 asker temin etti. Mıntıka Kumandanlığı'nın getireceği kuvvet ile beraber asker sayısı 200 oldu. Maraş'taki mücahitlerin çok fazla sıkışmış olmalarından dolayı bir an evvel yardıma yetişmeleri istendi.[62]

10 Şubat 1920'de Maraş hala kuşatma altındaydı. Şehrin büyük bir kısmı harap edilmiş ve bir kısmı da yanıyordu. Zeytun ve Antep'te Fransız işgaline karşı isyan devam ediyordu. Fransızlara yardım ve yataklık yapan yedi Ermeni köyü kuşatıldı. Bu kuşatmada Ermenilerin iddialarına göre 1.500 Ermeni öldürüldü.

Suriye'de Araplarla işbirliği yapan Millî Kuvvetler Maraş, Bahçe ve Bilecik bölgelerine doğru ilerlediler. Millîyetçilerin planı üç koldan Maraş ve Kozan'a doğru ilerlemek ve amaçları Bağdat-Pozantı demir yolunu kesmekti. Albay Brémond bu gelişmeler karşısında ciddi bir şekilde düşünmeye başladı.[63] Kış mevsimi dolayısıyla havanın çok soğuk olması, Halep ve Adana arasındaki demir yolunun tahrip edilmesi ve Ulukışla'da 6000 mevcutlu Kuvâ-yı Milliye müfrezesinin bulunduğu şuyûu Fransızların moralini bozdu.[64]

Gönderilen Kuva-yı Milliye birlikleri 12 Şubat'ta Maraş'a girdi.[65] Aynı gün Atatürk, Heyet-i Temsiliye Merkezlerine gönderilmesini istediği yazıda "Maruz kaldıkları zulüm ve i'tisafa (haksızlıklara) karşı Kahramanmaraşlı kardeşlerimiz[66] yirmi günden beri kan ve ateşler içerisinde

---

61 **The armenian Rewiev**, a.g.m., Vol. 30, Winter 1977-78, s.380.

62 Sivas Valiliği'nin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 8 Şubat 1920 tarihli yazısı. **TİTEA**, kutu no19, belge no 107.

63 Şimşir, **a.g.e.**, c.1, s.370.

64 Sivas Valiliği'nin 24 Şubat 1920 tarihli yazısı. **TİTEA**, kutu no 20, belge no 30.

65 Jaeschke 1989, s. 88.

66 Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk Kurtuluş mücadelesinin başlamasında lokomotif rolü oynayan Maraş'a, 5 Nisan 1925 de dünyada emsali olmayan Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası'nı verdi. Ayrıca Atatürk'ün 12 Şubat 1920 de Maraş'a layık gördüğü "kahramanlık" unvanı, 53 yıl sonra 7 Şubat 1973 tarih ve 1657 sayılı kanunla verildi ve şehrin ismi Kahramanmaraş olarak değiştirildi.

Levent Sahverdi Arşivi

müstevli (istilacı) Fransızlarla onların teslih ve teslit (silahlandırıp ve musallat) ettikleri hünhar Ermenilerce uğraşmakta idiler. 10/11 Şubat gecesi düşmanı İslahiye istikametinde makhuren (bozguna uğratılmış) firara mecbur ederek mevcudiyet-i millîyesini istihsâle (elde etmeğe) muvaffak olmuşlardır" dedi.[67] Bu açıklama Heyeti Temsiliye Merkezlerine duyuruldu.[68] Atatürk, Maraş'ta Fransızlara karşı çetelerin yardımlarıyla[69] kazanılan zaferden çok memnun oldu ve bu sebeple Antep ve Maraş Millî Kuvvetler Kumandanı Kılıç Ali Bey'i tebrik etti.[70] Atatürk, Nutuk'ta Güney'de, bilhassa Maraş'ta Fransız cephesine karşı önemli muharebe ve çarpışmalar olduğunu ve sonunda işgal kuvvetlerinin buradan çekilmeye mecbur edildiğini belirtirken başarıların kazanılmasında önemli rol oynayan Kılıç Ali Bey'in adını anmayı bir görev saydı.

Fransızların işgal ettiği bölgelerde ve saldırdığı cephelerde Millî Kuvvetler her geçen gün daha esaslı bir şekilde teşkilatlanıyordu. Millî kuvvetler ordu birlikleri ile desteklenmeye başlandı. İşgal kuvvetleri her tarafta sıkı ve şiddetli bir şekilde zorlandı. Bu durum üzerine Fransızlar, Mayıs 1920 de Atatürk ile görüşme ve uzlaşma imkanı aradılar. Mayıs ayının sonuna doğru Mösyö Duquest başkanlığında Fransız heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle 20 günlük ateşkes anlaşması yapıldı.[71]

Maraş'tan İslahiye istikametine firar eden Fransızlara civardan yetişen Kuvâ-yı Millîye tarafından devamlı taarruz edildi. Ancak firar eden Fransızlar yol üzerinde rastladıkları 200 Türk'ü hunharca katlettiler.[72] Maraş'tan kaçan Fransızlara 12 Şubat 1920 de İslahiye istikametine giderken Bahçe'den gelen Kuvâ-yı Millîye tarafından taarruz edildi. İşgalcilere sığınarak kaçan ve suçlu bulunan Ermenilerin bir kısmı silahları ile birlikte zorla teslim alındı. Düşmanın Maraş'a dönme tehlikesi ortadan kal-

---

67 **TİTEA**, kutu no19 belge no 12.

68 Sivas Valiliği'nin 14 Şubat 1920 tarihli yazısı ve Heyet-i Temsiliye'nin gönderdiği telgraf sureti. **TİTEA**, kutu no 20, belge no 8.

69 Şimşir, **a.g.e.**, c. 2, s. 90.

70 Şimşir, **a.g.e.**, c. 2, s. 88.

71 **Nutuk 1998**, s. 310.

72 Atatürk'ün Heyet-i Temsiliye namına Ankara'dan 17 Şubat 1920 tarihinde Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı yazı. **TİTEA**, kutu no19 belge no 25.

Levent Sahverdi Arşivi

dırıldıktan sonra 16 şubat 1920 de Maraş'ta örfi idare ilan edildi ve Divani Harbiye-i Millîye kuruldu.[73]

Maraş'tan firar eden Fransız ve Ermenilerin Antep, Urfa ve Adana gibi yerlerde yaptıkları vahşetin önlenmesi için Amasya halkı 15 Şubat 1920 de büyük bir miting yaptı. Atatürk'ün talimatı üzerine yapılan bu mitingde halk, bu vahşetin devam edemeyeceğini zulmün önlenmesi gerektiğini ifade ederek bütün milletin kendi hareketlerinde serbest ve mazur olacağını beyan etti. Adana, Maraş Antep ve Urfa şehirlerinde devam eden zulüm İslam milletini galeyana getirdi. Halk zulmü protesto ederken bunun Hükümete, İtilaf Devletleri temsilcilerine ve tarafsız devletler elçilerine bildirilmesini istedi. Mitingde alınan kararların yazılıp ilgililere gönderilene kadar hükümet kapısından ayrılmayacağına ant içti.[74]

Atatürk'ün Maraş savunması ile ilgili kararlı tutumu İstanbul Hükümeti'ni rahatsız etti. 19 Şubat 1920 tarihinde Sadrazam, Dahiliye Nazırı ve Bahriye Nazırı, Meclis-i Mebusân'da bulunan Felah-ı Vatan grubunun toplantısına katıldılar. Toplantıda söz alan Sadrazam, Kuvâ-yı Milliye'nini ikinci bir hükümet şeklinde görülmemesini, hükümet işlerine karışmamasını ve Maraş'taki çatışmaları daha ileriye götürmeden durdurulmasını, buralarda asâyiş ve güvenliğin sağlanmasının siyasi bakımdan yaralı olacağını söyledi.[75]

Atatürk, Maraş'taki insanların masum kanlarının akıtılmaya devam edildiğini belirtirken medeniyeti sözde temsil eden Fransızlarla onlara öncülük eden Ermenilerin İslahiye ve Urfa havalisine giderek yeniden katliamlara başladıklarını bildirdi. Ayrıca insanlık tarihinde tekrar edecek olan bu zulme derhal son verilmesini, hain bir surette vatanımızı gasp eden işgalcilerin defolup gitmelerini telkin eden mitingler yapılmasını, Fransız ve Ermenilerin yaptıklarının Osmanlı makamlarına, İstanbul'da bulunan elçilere, İtilaf Devletleri'nin temsilcilerine ve barış konferansına telgraflarla devamlı müracaat ederek bildirmelerini önemle rica etti.[76]

---

[73] **TİTEA**, kutu no 20, belge no 19.

[74] **TİTEA**, kutu no 20, belge no 21.

[75] **Nutuk-1998**, s. 261.

[76] Atatürk'ün Heyet-i Temsiliye namına, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziye Riyasetine gönderdiği 14 Şubat 1920 tarih ve 1107 sayılı yazısı **TİTEA**, kutu no 19, belge no 18.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, tarihimizde ilk defa şanına uygun bir şekilde "Kahramanmaraşlı kardeşlerimiz" diye hitap ettiği Maraş halkına yardım edilmesi için bir tamim yayınladı. Tamim sonunda toplanan 22.000 lira para Elbistan Ziraat Bankası Şubesine gönderildi.[77] Gönderilen paranın alındığı Elbistan Heyet-i Merkezince teşekkürî bir cevapla 8 Şubat'ta bildirildi.[78] Ayrıca Maraş savunmasında büyük maddi ve manevi kayıplara uğrayan halkı maddi yönden desteklemek amacıyla Heyet-i Temsiliye namına Atatürk, Merzifon'dan Maraş için hazırlanan 600 liranın Ziraat Bankasına gönderilmesini Üçüncü Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey'den 21 Şubat 1920'de istedi. Bu emir üzerine Selahaddin Bey 26 Şubat 1920 tarihinde, söz konusu paranın gönderilmiş olduğunu Maraş ve Elbistan Heyet-i Temsiliye Merkezine bildirdi.[79] Maraş'ta felakete uğrayanlara yardım etmek için Kuvâ-yı Millîye'yi destekleyen Sivas Nisvan Cemiyeti üyelerinden biri, Sivas Anadolu Kadınlar Müdafaa-i Vatan Cemiyeti aracılığı ile 318 lira gönderdi.[80]

Uzun bir mücadele sonucunda şehirde halk gıda ihtiyaçları bakımından büyük bir kıtlık içindeydi. Aşırı derecede zahiriye ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacı karşılamak amacı ile Dahiliye Nezareti, 22 Şubat'ta Sivas Valiliği'nden Maraş'a zahire gönderilmesini istedi.[81]

Önceleri Maraş'ta ticaretle uğraşmalarından dolayı ekonomik durumu iyi olan Ermeniler de savaş dolayısıyla sefâlet içine düştüler. Önceleri Türklerle barış ve huzur içinde yaşayan Ermeniler, daha sonra yaptıkları mezalimden dolayı halkın yüzüne bakamaz oldular ve bu sebeple Maraş'tan ayrılmak istediler.[82]

Fransızların tekrar Maraş'a gelme ihtimali vardı. Nitekim bunun için 18 Mart 1920 de İstanbul'dan küçük bir Fransız birliği refakatinde Maraş'a

---

77 Akbıyık, a.g.m., s. 230.
78 **Açıksöz Gazetesi**, 8 Şubat 1920, sayı 33.
79 **TİTEA**, kutu no 19, belge no 29., TİTEA, kutu no 20, belge no 10.
80 **TİTEA**, kutu no 20, belge no 17.
81 **TİTEA**, kutu no 20, belge no 19.
82 Şimşir, **a.g.e.**, c.2, s. 237.

Levent Şahverdi Arşivi

gıda maddelerinin gönderileceği Dahiliye Nezareti tarafından Atatürk'e bildirildi. Konu, Heyet-i Temsiliye adına Maraş savunmasıyla çok yakından ilgilenen ve Kuvâ-yı Millîye'nin temsilcisi olan Atatürk'e, bizzat iletildi. Atatürk, Fransızların gıda gönderme hareketini hoş karşılamadığını bildiren cevabî telgrafı derhal gönderdi.[83] Ayrıca Ermenilerin hayatını kurtarmak için Fransızların göndereceği iaşe yardımı konusunda Maraş Mutasarrıfı İrfan Bey'e karşı sert çıkış yaparak Fransızları davet etmenin Türk milletine hakaret olduğunu belirtti.[84]

Atatürk, Fransızların yardım bahanesiyle Maraş'a tekrar dönme teşebbüslerini önlemek için Millî Kuvvetlerin Suriye'ye doğru harekete geçmesini emretti.[85] Birinci hat olarak Bahçe, Belpınar ve Belpınar'ın doğusundaki dağlarda, ikinci hat olarak Gavur Gölü tarafında, üçüncü hat olarak Maraş'ın güneyindeki boğazda millî müfrezeler bulundurulmasını istedi.[86]

Fransızların geri döneceği şayiası Kılıç Ali Bey'i endişeye düşürdü. Yeniden bir facianın tekrarına fırsat vermemek için Kılıç Ali Bey takviye kuvvet istedi. Atatürk, Fransızların fazla kuvvet gönderme imkanı olmadığını bildiğinden Kılıç Ali Bey'e korkulmaması gerektiğini bildirdi.[87]

Başında Atatürk'ün bulunduğu Millî Kuvvetlerin organizesi ile Maraş'ta iyi bir zafer elde edilmesi millî kuvvetlerimizin itibarının artmasına sebep oldu. Atatürk'ün talimatıyla III. Kolordu Komutanlığı Maraş'taki mücadeleye her türlü yardımı yaptı ve işgal altındaki yerlere acilen kuvvet gönderdiği gibi silahlı teşkilatlanmayı da sağladı. Bu teşkilatın faaliyetleri sonucu başarısız olan Fransız komutanı Atatürk ile anlaşmak zorunda kaldı. Nitekim bu gelişmeler sonunda Fransızlar, 20 Ekim 1921 de Ankara ile yani Atatürk'le anlaşma yapmaya mecbur oldu.[88] Kuva-yı Milliye'nin şanlı mücadelesi sonucu emperyalist işgalciler Güney

---

[83] Şimşir, **a.g.e.**, c.1, s. 465.
[84] Akbıyık, a.g.m., s. 231.
[85] Şimşir, **a.g.e.**, c.2, s. 6.
[86] Akbıyık, s.231.
[87] Şimşir, **a.g.e.**, c.2, s. 90.
[88] Jaeschke 1991, **a.g.e.**, s. 46-47.

Levent Şahverdi Arşivi

Cephesinde tutunamadı.[89] Ankara Anlaşması'ndan sonra Maraş'taki Ermeniler Fransızlar tarafından Suriye ve Lübnan'a taşındı.[90] Beyrut'a giden Ermeniler kısa zamanda kendi kasabalarını kurarak nehrin doğu kıyısında arsalar ve bahçeler satın aldılar.[91]

Türk bağımsızlık savaşında Maraş savunması ilk örnek oldu. Maraş savunmasının olumlu etkisiyle devam eden Kurtuluş Savaşı, Anadolu'daki bütün yabancı kuvvetlerin kovulması ve saltanatın yıkılmasıyla sona erdi. Bütün bunlar Atatürk'ün yönetimi ve emirleri altında yapıldı. Kurtuluş Savaşı başlangıcında Maraş'ta, Fransaya karşı yapılan bu direnme küçük gibi görünürse de gerçekte çok büyüktü. Bu sebeple Atatürk'ün ve Kuva-yı Milliye'nin değerinin daha da yükselmesine neden oldu. Maraş'ta Türkler hemen hemen teslim olmak üzereydi. Diğer bir ifadeyle ölmek üzereydi. Hatta Atatürk'ün emrinde olan Kuva-yı Milliye, İtilaf Devletlerinin Anadolu'ya gönderdiği kuvvetlerle karşı karşıya gelebilirdi. İtilaf kuvvetlerinin Anadolu'da saldırılarının genişlemesi durumunda Kuva-yı Milliye geri çekilebilir ve Anadolu'nun tarihi değişebilirdi. Atatürk, bütün bu riskleri göğüsleyerek Milli Kuvvetlerle Maraş savunmasını başarılı bir şekilde yürüttü.[92] Bundan sonra yürüttüğü Kurtuluş Savaşı neticesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını ve Türk ulusunun yeniden tarihteki şerefli mevkiinde yer almasını sağladı.

---

89 Erdal İlter, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, sayı 3, Ankara 1996, s.70.

90 İlter, **a.g.e.**, s.88.

91 İlter, **a.g.e.**, s.90.

92 **The Armenian Rewiev** , a.g.m., Vol. 30, Winter 1977-78, s.389.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Maraş'ın önce İngilizler (22 Şubat-30 Ekim 1919) sonra Fransızlar (31 Ekim1919-11 Şubat 1920) tarafından işgaline karşı çıkan Atatürk, 29 Kasım 1919 da Maraş Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nı kurdurdu. Sivas'tan subaylar göndererek burada Kılıç Ali ve Yürük Selim Beyleri teşkilat işi ile görevlendirdi. Maraş işgalini protesto için Atatürk Heyet-i Temsiliye adına mitingler yapılmasını ve ilgili yerlere telgraflar gönderilmesini emretti. Maraş'ta Fransızların himayesi altında halkı katleden Ermenilere mani olunmasını isterken 22 Ocak 1920 de başlayan savaşı Kuvâ-yı Milliye adına kendisi idare etti. Ermenilerin Fransızlar tarafından silahlandırıldığını ve masum halkı katlettiklerini ulusal basın aracılığıyla dış dünyaya duyurdu. Maraş mücadelesine her türlü yardım ve desteği sağlayan Atatürk, ilk defa 12 Şubat 1920 de Heyet-i Temsiliye Merkezlerine gönderdiği yazıda "Kahramanmaraş'lı kardeşlerimiz..." dedi. Savaşın zaferle sonuçlanmasından memnun olan Atatürk bu hizmette emeği geçenleri tebrik etti. Şehirden çekilmeğe mecbur kalan düşmanın geri dönmesine fırsat vermemek için Milli Kuvvetleri Suriye'ye doğru harekete geçirdi. Savaşta mağdur olanlara maddi yardımda bulundu. Atatürk'ün Maraş mücadelesindeki başarısı Fransızları anlaşma yapmaya yöneltti. Nitekim Fransa 20 Ekim 1921'de Ankara ile anlaşma yaptı. Maraş mücadelesindeki başarı Kurtuluş Savaşı'yla Anadolu'nun savunmasında itici bir örnek oldu.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Kuvâ-yı Milliye, Katliam, Ermeniler, Savunma.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Atatürk, objected to the occupation of Maraş firstly by English (22 February- 31 November 1919) then by French (31 November-11 February 1920) had the Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti founded on 29 October 1919. By sending officer from Sivas, he charged Kılıç Ali and Yürük Selim Beyler with organizations. In order to protest the occupation of Maraş, he ordered to organize meetings and send telegraphes in the name of Heyet-i Temsiliye to the related places. When he wanted the local powers to prevent the Armenians who were under the protection of French, massacring people, he directed the war, started on 22 January 1920, in the name of Kuvâ-yı Milliye (local national forces). He announced to the war by the national press that Armanians were armed and massacred the innocent people. Atatürk, provided all necessery help and support to the defence of Maraş, firstly said "Kahramanmaraşlı kardeşlerim..."(O! my brothers from Kahramanmaraş) on the writing, sent to the Center of the Heyet-i Temsilliye. Atatürk, pleased by the good result of the war,congragulated everyone who had contribution in the triumph. In order not to give opportunity to the enemy, compelled to leave from the city, he moved the national forces towards Syria. He helped the people materially, mistreated in the war. His success in defence of Maraş forced the French to make an agreement. As a matter of fact, France made an agreement with Ankara on 20 Nowember 1921, The success in the Maraş struggle became a pushing sample in the Anatolia defence in the İndependence War.

Key Words: Atatürk, massacre, Armenians, local powers, defence.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NDEN HABERLER

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI ÖDÜLÜ

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Bağlı Kuruluşları Ödül Yönetmeliği gereğince Atatürk Araştırma Merkezi tarafından, T.B.M.M.'nin 80. Yıldönümü Dolayısıyla "Üçüncü Bin Yıla Girerken Millî Egemenlik Kavramı" konusunda, bilim insanı ve araştırmacılar arasında telif, çeviri, kitap, tez dalında 2000 yılı içerisinde yarışma düzenlenmiş ve yarışmada ödüle lâyık bir eser bulunamamıştır.

Yarışmaya katılan tüm yarışmacılara ilgilerinden dolayı teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Levent Şahverdi Arşivi